

MÁRIA TERÉZIA A JEJ DOBA VO SVETLE POMOCNÝCH VIED HISTORICKÝCH

Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou
pri príležitosti 300. výročia narodenia Márie Terézie

Univerzitná knižnica v Bratislave

2017

© Univerzitná knižnica v Bratislave, 2017

Zostavila

PhDr. Silvia Némethová

Lektori

PhDr. Igor. Graus, PhD.,

riaditeľ Štátneho archívu v Banskej Bystrici

Doc. PhDr. Ing. Miroslav Glejtek, PhD.,

Katedra histórie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Obálka

Portrét Márie Terézie na tradičnom panovníckom portréte

Martina van Meytense okolo roku 1742.

Na červenej zamatovej poduške je arcivojvodská čiapka,
uhorská (svätoštefanská) koruna a česká (svätováclavská) koruna.

Zdroj: Wikipedia Commons

Príspevky prednesené v anglickom a nemeckom jazyku boli preložené do slovenského jazyka. Príspevky, ktoré odzneli v českom jazyku, neboli prekladané.

Zborník neprešiel jazykovou úpravou.

ISBN 978-80-89303-60-1

EAN 9788089303601

Úvod**PhDr. Silvia Némethová**

7

*zostavovateľka***Symbolika erbů udělených v období vlády Marie Terézie****Prof. PhDr. Tomáš Krejčík, CSc.**

9

*Ústav pomocných věd historických a archivnictví,**Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, ČR***Cechové sfragistické pamiatky z územia dnešného Slovenska v období vlády Márie Terézie****(S príkladnutím na Bratislavu a západné Slovensko)****Mgr. Martin Besedič, PhD.**

21

*Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, Bratislava, SR***Velká znaková pečeť Marie Terezie z roku 1752 – zánik samostatné české panovnícké sfragistiky****Mgr. Jiří Brňovják, PhD.**

38

*Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta,**Katedra historie, Ostrava, ČR***Patenty Márie Terézie z roku 1762 a 1771 o zavedení papierových platidiel a ich informačná hodnota****Ing. Zbyšek Šustek, CSc.**

64

*Slovenská numizmatická spoločnosť, Bratislava, SR***Cechy a ich artikuly za vlády Márie Terézie na príklade slobodného kráľovského mesta Trnavy. Vydávanie panovníckych privilegálnych listín pre organizácie remeselníkov a obchodníkov v mestách v bývalom Uhorsku v rokoch 1740 – 1780****Doc. PhDr. Tomáš Tandlich, PhD.**

84

*Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, SR***Rukopisné ľudové modlitební knihy ve 2. polovině 18. století****Mgr. Lenka Horáková, PhD.**

102

*Katedra archivnictví a pomocných věd historických,**Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, ČR*

- “Moriamur pro rege nostro Maria Therezia.”**
Mária Terézia na Uhorskom sneme v Prešporku
11. septembra 1741 v grafických zobrazeniach zo zbierky
Galérie mesta Bratislavy
Mgr. Patrícia Ballx 115
Galéria mesta Bratislavy, SR
- Založenie a dejiny Uhorského kráľovského radu sv. Štefana**
Prof. Dr. Attila Pandula 124
Katedra archívniectva a pomocných vied historických, Fiozofická fakulta,
Univerzita Eötvösa Loránda v Budapešti,
predseda Maďarskej heraldickej a genealogickej spoločnosti, Budapešť,
Maďarsko
- Založenie a prví rytieri Vojenského radu Márie Terézie**
Dr. Balázs Lázár 134
Maďarská archívna delegácia v štátnom archíve vo Viedni,
Viedeň, Rakúsko
- Rytíři Vojenského radu Marie Terezie v krajinách České koruny**
RNDr. Ivan Koláčný 143
Klub faleristů, Brno, ČR
- Kariéra šľachticov v Uhorsku za vlády Márie Terézie**
Anett Ogoľjuk-Berzsenyi 157
Univerzita Eötvösa Loránda v Budapešti, Maďarsko
- Bodné a sečné zbrane v období vlády Márie Terézie**
Martin Böhm 175
Múzeum Sv. Štefana, Stoličný Belehrad, Maďarsko
- Zmena náboženského života za vlády Márie Terézie.**
Pútnické tradície a ich charakteristické črty
Prof. Dr. Gábor Barna 188
Univerzita v Segedíne, Vedecká akadémia Sv. Štefana,
Budapešť, Maďarsko

- Návšteva Marie Terezie na Moravě v roce 1748.
Pohled do každodenní praxe dvora**
Doc. PhDr. Zbyněk Sviták, CSc. 198
*Ústav pomocných věd historických a archivnictví,
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, ČR*
- Dcéra a zať v Prešporuku. Život na dvore miestodržiteľa
Alberta Saského a jeho manželky, Márie Kristíny v Prešporuku
(1766 – 1780)**
Dr. Krisztina Kulesár 209
Maďarský národný archív, Budapešť, Maďarsko
- Mária Terézia a priateľské vzťahy s príslušníkmi kniežacieho
domu Esterházy**
Dr. Angelika Futschek 218
Esterházy Privatstiftung, Eisenstadt, Rakúsko
- Hudba z doby Márie Terézie oživená bratislavským súborom
Musica aeterna**
Mgr. Veronika Bakičová, PhD. 236
Univerzitná knižnica v Bratislave, Hudobný kabinet, Bratislava, SR
- Rodová a sňatková politika Marie Terezie
coby prostředek účinné diplomacie 18. století**
Jindřich Forejt 243
Hrad Konopiště, ČR
- Uhorská kráľovská komora v Prešporuku, jedna z inštitúcií
výkonnej moci v oblasti financií a hospodárenia (stavba,
prestavba, budova, stavebné plány)**
PhDr. Silvia Némethová 260
*Univerzitná knižnica v Bratislave,
Archív a správa registratúry, Bratislava, SR*

ÚVOD

Univerzitná knižnica v Bratislave (UKB) zorganizovala pri príležitosti 300. výročia narodenia Márie Terézie vedeckú konferenciu s medzinárodnou účasťou, s ústrednou témou *Mária Terézia a jej doba vo svetle pomocných vied historických*. Konferencia v UKB sa konala v dňoch 7. – 8. septembra 2017 a svojimi príhovormi ju slávnostne otvorili Radoslav Ragač, generálny riaditeľ sekcie kultúrneho dedičstva Ministerstva kultúry SR a Silvia Stasselová, generálna riaditeľka Univerzitetnej knižnice v Bratislave.

Konferencia s interdisciplinárnym zameraním sa sústredila na tematické okruhy z oblasti pomocných vied historických (faleristika, ikonografia, archontológia, heraldika, genealógia, sfragistika, vexilológia, diplomatika, numizmatika) a príbuzných spoločenských vied (religionistika, muzeológia, literárna veda, dejiny umenia, architektúra). Prednášky prezentovali poprední tuzemskí aj zahraniční historici i archivári.

Príspevky slovenských a českých historikov z oblasti heraldiky, sfragistiky a diplomatiky opisujú vývin erbov, pečatidiel a pečatí i postup pri vydávaní listín v období vlády Márie Terézie. Martin Besedič, kurátor výstavy „Z cechovej truhlice. Cechové pamiatky na Slovensku“, prezentovanej od júla 2016 do júna 2017 v Historickom múzeu Slovenského národného múzea, vo svojej prednáške *Cechové sfragistické pamiatky z územia dnešného Slovenska v období vlády Márie Terézie* informoval o živote cechov a o používaní ich pečatidiel v administratíve. Tomáš Tandlich, lektor na katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, vo svojej prednáške načrtol históriu cechov a ich artikúl v slobodnom kráľovskom meste Trnava. Tomáš Krejčík, lektor Ústavu pomocných vied historických a archívniectva Filozofickej fakulty Masarykovy univerzity v Brne, analyzoval symboliku erbov, udeľených Máriou Teréziou.

Attila Pandula, predseda Maďarskej heraldickej a genealogickej spoločnosti, sa vo svojom príspevku sa venoval založeniu a vývinu Uhorského kráľovského rádu sv. Štefana. Jindřich Forejt, kurátor výstavy k výročiu Márie Terézie 1717 – 2017, ktorá sa konala na českom zámku Konopiště, vo svojom príspevku *Rodová a sobášna politika Márie Terézie*, priblížil prostriedok účinnej politickej diplomacie panovníčky v 18. storočí.

Prednášatelia prostredníctvom svojich príspevkov umožnili nahliadnúť do histórie 18. storočia. Slovom i obrazom prezentovali najnovšie výsledky historického výskumu z archívnych prameňov. Záujemcov upútal aj opis každodenného náboženského života počas vlády Márie Terézie. Prednášky vykresľovali dejiny rádov, založených Máriou Teréziou (Kráľovský rád sv. Štefana, Vojen-

ský rád Márie Terézie) a prezentovali najvzácnejšie vyznamenania udeľované počas vlády Márie Terézie. Popísali vydávanie mincí, medailí, žetónov, listinných a knižničných dokumentov, aj vydávanie panovníckych privilegálnych listín pre spolky remeselníkov a obchodníkov a podávali opis ich erbov a pečatí v období vlády Márie Terézie. Odhalili tiež vzťah Márie Terézie k svojej rodine a k iným šľachtickým rodom. Na konferencii nechýbali ani témy dobového vývoja zbraní armády v tomto období, ani témy z oblasti hudby a architektúry z obdobia vlády Márie Terézie.

Charizmatickú osobnosť vplyvnej panovníčky Márie Terézie zachytili aj umelci (maliari, sochári, básnici) vo svojich dielach. Udalosti zasadnutia Uhorského snemu v roku 1741 sa odzrkadľujú na grafických zobrazeniach Galérie mesta Bratislavy, ktoré na konferencii prezentovala Patrícia Ballx prostredníctvom svojho príspevku. Rukopisné ľudové modlitebné knižky z 18. storočia sú vzácnym a hodnoverným prameňom poznania, ktoré vo svojom príspevku priblížila Lenka Horáková. Zbyšek Šustek vo svojom príspevku načrtáva prezentoval vydávanie papierových platidiel v rokoch 1762 a 1771.

Pri príležitosti 300. výročia narodenia Márie Terézie sa v priebehu roka 2017 konali rôzne podujatia (výstavy, konferencie, prednášky, besedy, koncerty) doma i v zahraničí. Konferencia, usporiadaná Univerzitnou knižnicou v Bratislave, zameraná hlavne na pomocné vedy historické, zaznamenala množstvo pozitívnych ohlasov zo strany odbornej aj laickej verejnosti. Hlavným zámerom konferencie bolo informovať o aktuálnych historických výskumných projektoch na Slovensku i v zahraničí. Preto verím, že tento zborník, zostavený z príspevkov, ktoré odzneli na nezabudnuteľnej konferencii na pôde Univerzitetnej knižnice v Bratislave, bude pre čitateľov a záujemcov o históriu zdrojom množstva informácií, a že sa pre vedeckých bádateľov stane vhodnou inšpiráciou na realizáciu ďalších zaujímavých historických a archívnych výskumov.

PhDr. Silvia Némethová
organizačný garant konferencie
vedúca, Archív a správa registratúry
Univerzitná knižnica v Bratislave

SYMBOLIKA ERBŮ UDĚLENÝCH V OBDOBÍ VLÁDY MARIE TEREZIE

Prof. PhDr. Tomáš Krejčík, CSc.

Zvykli jsme si považovat barokní období jako období barvitosti, zdobnosti a až nabubřelosti.

Zkoumáme-li erby, které udělovala Marie Terezie, si nemohu odpustit širší úvod, který se týká heraldiky jako vědní disciplíny, a to hned ze dvou úhlů pohledu.

Jako prvé hledisko musíme připomenout postoje heraldiků k barokní heraldické tvorbě. V 19. století pozorujeme v rámci historismu v různých oborech návrat ke středověku. V architektuře se to projevilo puristickým odstraňováním pozdějších přístavb z gotických hradů nebo církevních staveb. Pojetí takových zákroků je dnes obvykle kritizováno.

V heraldické disciplíně se toto pojetí zájmu o památky projevilo vyzdvihovááním gotických nebo raně renesančních předloh. Heraldická grafika Albrechta Dürera a dalších umělců z přelomu 14. a 15. století se stala vzorem, který byl kopírován. V české heraldice bylo považováno za následování hodné období Petra Parléře.

Jak to souvisí s naším tématem? Autoři heraldických příruček, které vycházely od druhé poloviny 19. století, zatracovali barokní heraldickou tvorbu jako celek. Ještě Karl Schwarzenberg v čtyřicátých letech horuje proti papírové heraldice novověku, která podle něj ztratila smysl pro přehlednost heraldických znamení, zaplnila heraldické kompozice přemírou detailů a vytvořila si komplikovaná pravidla, která někdy protirečila původnímu významu erbů.¹ S tímto hodnocením se občas setkáváme i v novější literatuře.

Není pochyb, že na těchto slovech je mnoho pravdy. Současně dokážeme ukázat na kvalitní heraldická barokní díla, která dokázala spojit bojovnost heraldických figur s barokní dynamičností. Obecně zřejmě platí zásada: podobně, jak se odlišoval středověký rytíř v plné zbroji od barokního rytíře v paruce, tak se odlišovaly jejich erby a jejich vnímání ve společnosti. Dnes hodnotíme barokní heraldickou tvorbu jako významnou kapitolu v užívání erbů.

Druhé vymezení pohledu se týká tvorby nových erbů v 18. století z hlediska obecného vývoje věd v 18. století a jak se heraldika (věda i vznik nových erbů)

¹ SCHWARZENBERG, Karel. *Heraldika*. Praha: Vyšehrad, 1941, s. 31-33.

inspirovaly v týchto premenách. Pronikajúci racionalizmus a vzrůstajúci vliv prírodných vied měl vliv i na vedy spoločenské, chcete-li historické. Vzorem môže byť veľký Carl (von) Linné (1707 – 1778), ktorý vytvoril základy botanickej a zoologickej systematického názvosloví. Pěkně to vystihlo dobové rčení: *Bůh přírodu stvořil a Linné ji uspořádal*.

Vrcholem těchto systémových snah byla Diderotova encyklopedie. Z historických věd můžeme připomenout numismatiku, jejíž uspořádání, které vytvořil Joseph Hilarius Eckhel (1737 – 1798), je dodnes užíváno *Catalogus Vindobonensis numorum veterum* nebo *Doctrina numorum veterum*, který vycházel v osmi dílech v letech 1792 – 1798.²

Jak se v tomto ovzduší vyvíjela heraldika či praktické užívání erbů? Ukážeme, jak heraldika a tvorba nových erbů podlela této tendenci k systematickosti. Zaměříme se na místa, kde nové erby vznikaly, tedy na panovnické kanceláře (říšskou, uherskou a českou). Prostřednictvím těchto institucí mohl panovník ovlivňovat podobu nových erbů a zejména mohl panovník vytvářet okruh osob, které se o erb ucházely.

Nejdříve tedy k podobě nových erbů, tedy k otázkám heraldických směrnic užívaných v kancelářích a k osobám, které se na tom prakticky podílely. Prvé heraldické předpisy začínají již od počátku 18. století a jejich platnost nebyla za Marie Terezie zrušena. Týkaly se zejména vymezení kompetence nového úředníka: erbovního cenzora. Připomeňme jen vybrané: 29. listopad 1708. Inspektor musí vedle svého písemného vyjádření také erb navržený malířem předložit. 10. března 1713 u prostého šlechtického stavu nesmí být na přilbě koruna, ale jen točnice. 22. března 1715 pro erby rytířského stavu nemá být přilba malována zředu, ale z bočního pohledu. 13. prosinec 1715 pokud inspektor změní návrh erbu, musí vypracovat a předložit písemné zdůvodnění. 13. října 1724 inspektor musí dbát o to, aby znaky zemí nebyly udělovány do erbů soukromých osob.

29. listopadu 1752 vydala Marie Terezie nařízení, které bylo potvrzeno ještě v roce 1817, a platilo v zásadě do konce monarchie. Zásadním cílem nařízení bylo několik. Kladlo si za cíl odlišit erby panského stavu od stavu rytířského. Nařízení také předpokládalo, že rytíři a prostí šlechtici budou muset upravit i dosud užívané erby podle tohoto pravidla, zatímco rody panského stavu (v podstatě vyšší šlechty) k tomu nuceny nebudou. Platilo základní pravidlo: prostí šlechtici mohou žádat o udělení jedné přilby s klenotem a rytíři dva. V praxi to znamenalo, že v návrzích byla nadpočetná přilba zamítána. Pokud žadatel o rytířský erb si navrhl jen jednu přilbu, kancelář to schválila. Nařízení

² ECKHEL, Joseph Hilarius (1737 – 1798). Rakouský numizmatik. Bol zakladatelem vědní disciplíny. V jeho hlavním díle, *Doctrina numorum veterum* představil systém, prostřednictvím kterého sběratelství mincí povýšil na fundované vědecké bázi.

také určovalo, že noví príslušníci panského stavu (svobodní páni, baroni) mohli dostať tri prílby, hrabata tri a viac.³

Trvalým prvkom heraldiky 18. storočia sa stali hodnostní koruny, teda koruny, ktoré sa kladli na štít a teprve nad nimi sa umiestňovali teprve prílby. To pôsobilo už zmieneným puristám značne rozpak, Schwarzenberg je považoval za prejav papírovej heraldiky a rozhodne je odmietal.⁴

Hodnostní koruny vznikli ako napodobovanie hodnostných (knížecích) korún smerom k nižším stupňom nobility. Od hrabat dolú sa do erbů prosadili otvorené koruny, vlastne obroučky ozdobené barevnými kameňmi. Horná hrana je ozdobená perlami, a práve jejich počet sa stal základom pre odlišenie stupňa urozenosti. Hrabata si osvojili deväť viditeľných perel a svobodní páni iba päť. Vliv nemeckej heraldiky však spôsobil, že počet perel kolísal, a až v roku 1862 bol stanovený počet perel na sedem v baronskej koruně. Pohľad na miniatury v nobilitačných a erbových listinách ukazuje, že táto pravidla sa prosazovala len pozvoľna. Užívanie honosných kusů jako štítonošů, hesel alebo korún bolo povolené iba vyššej šľachte.

Tak sme alespoň v stručnosti nastínili širšiu situáciu a teraz sa musíme obrátiť na inštitúcie, na nichž tvorba spočívala, teda kanceláre. Pomíjame v ďalšom texte kancelár uherskou. Musíme začať skutočne na počiatku 18. storočia. V dejinách panovníckych kancelárií, teda ríšskej a kráľovskej českej vidíme dve veľké zmeny: predovšetkým bola nastavená praxa, kedy boli menovaní maliári erbů. Druhou veľkou zmenou bolo menovanie prvého erbovního cenzora alebo inšpektora erbů.

Nyní k oběma změnám podrobněji.

Maliári erbů stáli po celá storočia mimo kancelársky personál. Prijemce, ktorý malíre musel zaplatiť, si ich vybíral. Venujeme im už dříve tieto otázky pozornosť, takže môžeme konštatovať, že sa i pri tejto voľnosti vytvoril okruh maliárov, ktorí pracovali častejšie možno i trvale v blízkosti kanceláre a zájemci prijímači je kontaktovali.⁵ Niektoré dokážeme určiť iba umelcko-historickým rozborom. Z druhej polovice 17. storočia známe niektoré maliáre jménom, alebo signovali erbovními miniaturami,⁶ jindy sa ich mená objavujú v úradných spisoch jednotlivých kancelárií. Od počiatku 18. storočia sa okruh maliárov zúžil a začali byť úradní

³ ŽUPANIČ, Jan. *Heraldické předpisy Rakouského císařství*. In: Erbové listiny. Martin 2006, s. 162-170. ISBN 80-89023-86-X.

⁴ SCHWARZENBERG, K. Heraldika, s. 95-105.

⁵ KREJČÍK, Tomáš. *Diplomatika erbových listin vydaných českou panovníckou kanceláří 14.-18. století*. In: Erbové listiny. Martin: 2006, s. 132-144.

⁶ KREJČÍK, Tomáš. *K maliřskému dílu J. M. Prechlera*. Listy Genealogické a heraldické společnosti 1977, s. 49-50.

jmenování.⁷ Po smrti Karla VI. nastalo jisté vakuum a toho využil mohučský arcibiskup jako šéf říšské kanceláře k posílení své moci. Výrazem toho může být i jmenování z 25 června 1742 Johan Georg von Königsfeld jako říšský vicekancléř Johana Baptista Mathaei úřadem Reichwappenmalleradjunkta a teprve 22. září 1745 (v tento den končil Königsfeld v tomto úřadě) malířem v říšské kanceláři. Stalo se tak i s ohledem na zásluhy jeho bratra, který jako sekretář arcibiskupa se osvědčil při poslední císařské volbě. Vliv Mohuče zůstal v kanceláři i nadále patrný, arcibiskup jmenoval 5. juna 1769 Josefa Heydeloffa, který se osvědčil právě v Mohuči, kde byl malířem a komorním služebníkem dómského probošta hraběte von Eltz od roku 1748-49. Josef Heydeloff zemřel 11. července 1781. Literatura také uvádí dvě žádosti o přijetí jako erbovní malíř, ty zůstaly bez odpovědi. Pozice Heydeloffa byla silná, už v roce 1786 dostal jeho stejnojmenný syn decretum cum spe successionis. Po něm nastoupil Josef Heydeloff junior a působil v úřadu až do konce svatě říše římské. Jak se projevil jmenování stálých malířů ve vzhledu erbovních miniatur? Poměrně velmi výrazně. Do prvních desetiletí 18. století, tedy v době, kdy existovala konkurence mezi jednotlivými malíři, se v listinách najde široká nabídka typů miniatur, které jsme několikrát definovali.⁸ Od nástupu Marie Terezie se prosadil jediný typ. Erb je postaven na mramorovou podlahu a v pozadí prosvítá volná krajina zcela schematizovaná, bez výraznějších detailů, někdy oživená drobnými stavbami nebo postavičkami. Erb je často postaven na bytelný kamenný fundament.⁹

Horní listu miniatury zdobí tři erby, odpovídající titulatuře panovnice: ve středu císařský orel s babenberským znakem na prsou, prsní štítek je kryt arcivévodskou korunou. Zřejmě po roku 1765, se ojedinele objevuje je na prsou orla nový štítek dynastický, totiž habsbursko-lotrinský, který rod užíval až do konce monarchie. V levém rohu miniatury, tedy na čestnějším místě, erb Uher, v levém rohu český lev. Sestavení štítků tedy odpovídá oficiální panovnické titulatuře. Erby Uher a Čech jsou obvykle převýšeny pohanskou korunou. Celá miniatura je rámována purpurovým závěsem.

Nyní k úřadu erbovního cenzora neboli inspektora erbu. Na jeho úřad jsme narazili při dějinách české heraldiky a genealogie, byl totiž činný v mnoha ohledech. Pro své náboženství emigroval a útočiště našel ve Vídni.¹⁰

⁷ GÖBL, Michael. *Die Wappenmaler an der Wiener Hofkanzleien von 1700 bis zum Ende der Monarchie. Hausarbeit am Institut für österreichische Geschichtsforschung*, Wien 1989, s. 56 ad.

⁸ KREJČÍK, Tomáš. *K typologii miniatur v erbovních listinách 18. století*. I. Heraldická ročenka 1982, s. 31-39, II část tamže, 1983, s. 47-57.

⁹ KREJČÍK, Tomáš. *Zur Typologie der Wappenminiaturen*, Herold-Jahrbuch 19, 2014, s. 123-148, kde upozornění na vazby k ostatním výtvarným pracím,

¹⁰ KREJČÍK, Tomáš. *Z dějin českých genealogických a heraldických zájmů do poloviny 19. století*. Sborník archivních prací 32, 1982, s. 480-505, zejména s. 500.

Jiří Brňovják ukázal na řadu dokladů, kterými O'Kelly ovlivňoval vzhled navrhovaných znaků.¹¹ Z jeho záběrů se ukazuje, že O'Kelly vykonával svůj úřad se systematickou pozorností a dokázal udržet stanovená pravidla. V případě nejistoty si dokázal vyžádat i stanovisko samotného panovníka, postupoval tedy jako obezřetný diplomat.

O'Kelly byl mnohostrannou postavou, který se zabýval heraldikou a genealogií nejen z úředního zájmu. Učil heraldiku na šlechtické akademii a vydal i několik prací o heraldice nebo genealogii. V našich archivech najdeme i listiny nebo další písemnosti., v nichž potvrzoval jako císařský palatin urozený původ jednotlivců nebo rodů, převážně těch, které přišly podobně jako on z britských ostrovů. Nikdy se nenaučil spolehlivě německy, proto v písemném projevu užíval latinu a latinsky vyšly i jeho tištěné práce.

William O'Kelly působil od roku 1707 v české dvorské kanceláři až do jejího zániku a zůstal i v její nástupkyni Spojené česko rakouské kanceláři až do své smrti v roce 1751. Jeho nástupci už zřejmě neměli o heraldiku tak, jako on. Po O'Kellym nastoupil do úřadu Johann Friedrich von Eger 1751 – 1761 a po něm jeho syn pak Friedrich von Eger 1761 – 1785. V kanceláři říšské působili po O'Kellyho smrti Lothar Franz Keil v letech 1751 – 1769 a po něm Rudolf Boulanger von Ehrenritt až do roku 1783.

Z doby Marie Terezie máme poměrně unikátní případ, jímž byly nobilitace statečných obránců Olomouce proti Prusům. Marie Terezie nejprve polepšila erb města a přislíbila nobilitace zasloužilým obráncům při audienci olomoucké delegace. I přes tento příslib museli žadatelé předkládat své žádosti individuálně. Od srpna 1758 do června 1761 bylo nobilitováno 16 olomouckých měšťanů. Jejich erby použijeme jako doklady pro naše závěry. Erby, které jim byly uděleny, nemají mnoho společného, jsou velmi rozdílné.¹² Tím se blíží hromadným nobilitacím statečných Pražanů nebo Brňanů v bojích proti Švédům během třicetileté války.¹³ Ve všech případech těchto nobilitací zůstala zachována individuální volba při navrhování jejich erbů.

Symbolika byla ovlivňována mnoha aspekty. Úvodem nutno podotknout, že žadatelé ve svých návrzích předkládali blason podle pravidel heraldiky: jen velmi ojediněle žadatel vysvětloval symboliku, jedná se jen šťastné náhody,

¹¹ BRŇOVJÁK, Jiří-HUBOŇ, Pavel. *Erbovní návrh a erbovní censura v českých nobilitacích Karla VI. (1712-1740). Příspěvek k české barokní heraldice*. In: Erbové listiny, Martin 2006, s. 152-161.

¹² SPÁČIL, Vladimír – MÜLLER, Karel. *Odměna za věrnost a statečnost*. Olomouc 1998, nestr.

¹³ ŽUPANIČ, Jan. *Brno a Praha. Nobilitace obránců české a moravské metropole v kontextu proměny městských elit druhé poloviny 17. století*. In: Sborník archivních prací, Roč. 66, č. 2 (2016), s. 259-325.

kteřé nám umožňují nahlédnout do jejich myšlení. Obráceně: jen volba obrazů nám dává nahlédnout do žadatelova nitra.

Tento pohled nám může zamlžovat právě erbovní cenzor. Už Brňovják našel doklady, kdy O'Kelly mohl upravit navrhované figury, pokud se mu zdálo, že figury příliš nadhodnocují žadatelovy zásluhy. To ukazuje na celkové tendenci nobilitačního řízení, kdy kancelář ústy nejvyššího kancléře dokázala panovníkovi dokonce navrhnout nižší stupeň nobilitace, než žadatelův návrh. Ukazuje to na velkou O'Kellyho autoritu. Ten také zastával zásadu, že není vhodné udělovat prostě heraldské figury, které svou jednoduchostí ukazují na starobylost rodu.

Žadatel o nový erb kolísal mezi dvěma extrémly. Na jedné straně mohl volit symboly, které by na věčné časy připomínaly jeho osobní zásluhy a třeba i povolání. Ale tím vnucoval svým potomkům znamení, které by nekonvenovalo s jejich životními osudy nebo kariérami.

Druhá cesta vedla k volbě obecnějších symbolů, které by byly obecně srozumitelné. Jistou možností obecně platnou byla volba, mluvícího znamení, které by bylo narážkou na jejich jméno nebo šlechtický přídomek.

V 18. století příliv nových šlechticů je jasný. Obranou či protějškem je snaha zdůraznit starobylost urozenosti nových rodů. To šlo prokazovat mnohými způsoby (sňatková politika, podpora církve, zakládání klášterů atd.) V heraldické symbolice se nabízely dvě možnosti. Tou již zaběhanou zvyklostí bylo převzetí erbu rodu, který vymřel, erb poslední ženské členky byl přijat do erbu jejího manžela. V českých zemích máme doklady podobného postupu již v 15. století, v 18. století je to oblíbená symbolická metoda. Dobrým příkladem mohou být Paarové, v jejich erbu i v jeho podobě z roku 1769 zůstal erb Rožmberků a Švamberků.¹⁴ (Obr. 1)

¹⁴ STELLNER, František – ŽUPANIČ, Jan – FIALA, Michal. *Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české*. Praha 2001, s. 80. BUBEN, Milan. *Paarové*. In: *Střední Evropa. Revue pro střeoevropskou kulturu a politiku*. 11, č. 51, (1995), s. 65 – 72. MALINOVSKÝ, Anton František. *Vývoj erbu českého knížecího rodu Paarů*. In: *Heraldická ročenka* Praha : Heraldická společnost (2015), s. 81-100.

Obr. č. 1/ Erbovní miniatura z říšské knížecí listiny pro pana Jana Václava hraběte Paara z 5. 9. 1769

Poměrně vzácným dokladem bylo myšlenkové zázemí změna erbu Stockhamerů. Původně norimberská patricijská rodina přišla na Moravu ještě před Bílou horou a v roce 1710 koupil Franz Stockhamer panství Pernštejn a lenní statek Malhostovice. V roce 1733 byl povýšen do stavu svobodných pánů a O'Kelly mu povolil značně složitý erb, který dokonce zdobily čtyři přílby s klenoty. Nás zajímá střední štítek, v barokní heraldické symbolice obzvláště ceněný, který ozdobil

erb Pernštejnů, dávno vymřelé přední panské rodiny. Až v hraběcím znaku rodu z 15. 1. 1777 se kanceláři a cenzorovi podařilo zjednodušit a přizpůsobit stanoveným pravidlům, ale pernštejnský erb zůstal na prestižním místě, původní erb rodu byl dokonce až v druhém poli čtvrceného štítu. Lze tedy říci, erb ukazuje úctu k původním majitelům panství, nikoliv však příbuzenskou vazbu, a dodává erbu punc starobylosti.¹⁵

Waldsteinům bylo povoleno spojit svůj erb s erbem vymřelých Wartenberků 16. 8. 1758.¹⁶

Některé doklady z doby Marie Terezie ukazují, jak se heraldická symbolika se vyvíjela. Vidíme to např. na symbolu fasces. Fasces byly symbolem moci a práva snad již u Etrusků a převzaly ji Římané. Byly zobrazovány jako svazek prutů obepínající sekeru. Označovaly úředníka, který měl právo vynášet tělesné tresty (pruty) a uložit trest smrti (sekeru). Fasces nesli před úředníkem liktoři.

V době Marie Terezie byl tento symbol spojován velmi úzce s úřadem rych-

¹⁵ KADICH, Heinrich von – BLAŽEK, Conrad. *Der mährische Adel*. Nürnberg 1899, s. 150, tab. 108, 109. POKORNÝ, Pavel R. *Znak Pernštejnů po vymření rodu*. In: *Pernštejnové v českých dějinách: sborník příspěvků z konference konané 8. – 9. 9. 1993 v Pardubicích*. uspořádal Petr Vorel. Pardubice : Východočeské muzeum v Pardubicích, 1995, s. 349-354.

¹⁶ MERAVIGLIA-CRIVELLI, Rudolf Johann. *Der Böhmisches Adel*. Nürnberg 1886, s. 185 tab. 79.

táře, který jako jeho antický předchůdce vykonával právo a byl zodpovědný za pořádek ve městě ostatně někdy je v listině i termín praetor.

Příklady: Antonín Josef Langhammer, se stal císařským rychtářem v Olomouci a 25. 8. 1758 dostal šlechtický stav, v erbu měl fasces, držené lvem, vedle jiných figur.¹⁷

30. září 1758 Jan Valentin Gärtler dostal šlechtický stav a jako několikanásobný rychtář měl v erbu lva, který drží meč a fasces. Rovněž postava ozbrojence s mečem v jeho erbu může být odkaz na tento úřad.¹⁸ V 19. století se liktorské svazky staly obecným symbolem právníků advokátů nebo dokonce úředníků.¹⁹

Bümegeňové zvolili erb, který jako narážka na jejich jméno obsahoval květinové figury, jen se měnil počet přileb, který při získání hraběcího stavu v roce 1751 dosáhl počtu tří jak umožňoval uvedený předpis.²⁰

Některé rody se spokojily s rozmnožením počtu přileb, jako Johann Sebastian Böhm povýšený do šlechtického stavu s přídomkem von Bawerk 1765 a do rytířského stavu 8. X. 1776, který byl auditorem a archivářem olomoucké konsistoře.²¹

Poučná je i strategie potomků innsbruckého profesora Franze Hollera, který získal šlechtický a rytířský stav. Jeho vnuk Anton Holler von Doblhof získal povolení připojit k svému erbu a jméno a symboly své manželky z rodu Karla Josefa von Dier v roce 1756. Svou strategii dokončil v roce 9. 4. 1772, kdy dosáhl stavu svobodných pánů a bylo mu povoleno odložit původní jméno Holler. Původní erb Hollerů nesl obraz černého bezu, narážka na německé jméno Hollunder.²²

V literatuře jsou podle využití figur rozdělovány erby různými způsoby. Jiří Brňovják rozdělil náplň erbů do několika skupin: Symbolika původu, místa bydliště či profesního působení, státní, zemská a panovnická symbolika. Symbolika profesí a vykonaných zásluh. Tyto motivy erbů jsou ovšem často propojeny a kombinovány.²³

¹⁷ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 67 tab. 52. Obdržel přídomek von Adlersberg, což připomínala orlice v erbu. SPÁČIL, V. – MÜLLER, K. *Odměna za věrnost a statečnost*, nestr.

¹⁸ LIŠKA, Karel. *Rychtářské pečeti se znamením ruky držící meč nebo rychtářské právo*. Listy Genealogické a heraldické společnosti, 1977, září, s. 137-139.

¹⁹ KREJČÍK, Tomáš. *Význam symboliky v erbech právníků v 18. a 19. století*. In: Symbol a symbolika v právu, Brno 2006, s. 85-90.

²⁰ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 11 tab. č. 8.

²¹ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 12 tab. č. 8.

²² KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 25 tab. 18. Doblhoff-Dier.

²³ BRŇOVJÁK, Jiří. *Šlechticem z moci úřední: udělování šlechtických titulů v českých ze-*

Vycházíme z tohoto členění a pokusíme se je v některých případech podrobněji interpretovat. Do první bychom možná překvapivě zařadili erby, které dnes nedovedeme vysvětlit. Z velké části to jsou figury, které byly vybrány žadatelem z bohatství heraldické symboliky bez hlubší úvahy: břevna kůly, kosmá nebo šikmá břevna se nabízely vždy, jejich volba nemohla narazit na žádné výhrady. Kancelář a cenzor v těchto případech pouze přidávali drobné odlišovací prvky: hvězdy, růže, lilie a podobně. Tím se pojišťovali, že nově udělený erb se nekryje s již existujícím erbem. Současně v 18. století je patrné, že některé staré rody si ponechávaly své jednoduché erby jako doklad jejich starožitnosti i v případech, když byly povýšeny do vyšších stupňů urozenosti. Z těchto drobných odlišovacích znamení bych vyzvedl symbolický význam šestipaprscité hvězdy, která není spojována s Davidovou hvězdou, ale je považována za symbol štěstěny.

Příkladem může být erb, který získali při povýšení do šlechtického stavu bratři Johan Leopold, směnárnik a obchodník v Brně a Karel Köfilerovi 18. 5. 1767, ve kterém jsou 3 hvězdy i trojlístek, tedy symboly štěstí. Při povýšení do rytířského stavu 20. 10. 1773 byl erb rozšířen o druhou přílbu²⁴ jen dvě helmy.

Podobně anonymně působí záplava klenotu v podobě tří pštrosích per. Tento klenot poněkud paradoxně byl vzat z reálného života: jak vidíme na rytinách, které zachycovaly dobové dvorské slavnosti, nosili je skutečně jezdci. Karusel, původně kolotoč, je označení jezdeckých slavností, zejména u dvora, které byly oblíbeny v 17. a 18. století. Trojice per obvykle stačila k opakování tinktur štítu, někdy byl počet per zvyšován na čtyři nebo pět.

Podobně bezmyslenkovitě působí erby, do nichž si žadatel zvolil symboly války: obrněné rámě držící meč nebo šavli, samotné zbraně nebo polo a postavy ozbrojenců. Tyto symboly jsou pojaty zcela archaicky, v reálném životě zbraně a ozbrojenci zejména vypadali jinak. Vzestupující hvězdu kariér u dělostřelectva naznačují obrazy děl v erbech. Jejich oblíbenost ovšem nastala až v 19. století. Ojedinele najdeme v erbech pokusy zachytit konkrétní vojenskou situaci. Johan Schultz, velitel dělostřelectva na Špilberku při povýšení do šlechtického stavu 10. 12. 1757 dostal erb, ve kterém z hořícího hradu dolů letí granát zapalující město.²⁵

Vojenské motivy ovšem mohly být aktualizovány podle probíhajících válečných událostí. Dobu Leopolda I. a Karla VI. charakterizují obecné figury, které připomínaly války s Turky, v době Marie Terezie postupně tyto symboly vymizely.

mich 1705-1780. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, 2015, (Nobilitas in historia moderna ; Tomus VII), s. 357 ad.

²⁴ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 220-221 tab. 153.

²⁵ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 240 tab. 169.

Další možností při volbě erbu byla možnost vyjít z žadatelova jména nebo z jeho přídomku. Označujeme je obvykle jako mluvící erby a při jejich tvorbě se nabízela velká škála možností.

Sonenfels slunce nad skálou je jasné, ale současně slunce je oblíbený symbol osvícenců.

Zajímavý přídomek von Lerchenschung si zvolil olomoucký měšťan August Josef Jan Nep. Wiesner při své nobilitaci z 28. 6. 1760 a v erbu měl skutečně ve stříbrném poli nad zeleným návrším tři vzletající skřivany (die Lerche), nobilitace 28. června 1760.²⁶

Jiný olomoucký měšťan Johann Thaddäus Kniebandl si při své nobilitaci 30. září 1758 zvolil přídomek von Ehrenzweig a skutečně má ve stříbrném poli zelenou palmovou ratolest.²⁷

Rodina, která se jmenovala Holzbecher šlechtický stav 28. 12. 1738, rytířský stav 3. 12. 1770) měla v erbu mimo další figury pohár jako narážku na jméno.²⁸

Nobilitace byla vždy výrazem věrnosti k panovníkovi a celému rodu, odměnou za prokázané služby i závazek pokračovat v dalších činech. Jak mohl udělovaný erb obrazově tento vztah vyjádřit?

Asi nejjednodušší bylo požádat o udělení monogramu Marie Terezie do erbu.

Úspěšný vzestup rodu Stiebigů završilo povýšení do starého rytířského stavu 10. 4. 1750 a do erbu dostali půl černé orlice, která nese na prsou MT.²⁹ Stejný monogram dostal do erbu při povýšení do šlechtického stavu Ernst Ignaz Futschikowsky, měšťan v Telči, 17. 11. 1764.³⁰

V erbu Josefa Juraina, kanovníka v Brně, najdeme v erbu, který mu byl udělen spolu se šlechtickým stavem 12. 5. 1778, monogramy MT a J II, tedy přesné vyjádření společné vlády matky a syna. Do erbu dostal i ve zlatém poli černou orlici, odvozenou rovněž z erbu panovnice.³¹ Z řad olomouckých obránců můžeme jmenovat měšťana Floriania Lautzkého, který dostal šlechtický stav 20. 1. 1759, jehož klenot černých křídel nese monogram MT³² nebo dlouhodobého olomouckého rychtáře Simona Thaddäuse Zimmerla, který dostal monogram MT do šlechtického erbu 21. 10. 1758.³³

²⁶ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 253 tab. 178.

²⁷ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 58 tab. 43.

²⁸ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 216 tab. 149.

²⁹ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 149 tab. 108.

³⁰ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 34 tab. 25.

³¹ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 53 tab. 38.

³² KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 67 tab. 53.

³³ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 255 tab. 180.

Ale i starobylé rody prijímali monogramy do svých erbů, príkladem mohou být Čejkové z Olbramovic, kteří dostali babenberský štítek s monogramem MT nebo Wražďové z Kunwaldu, kteří po polepsení erbu při povýšení do baronského stavu v roce 1759 měli v erbu dokonce monogramy tři: F III, L I a M T,³⁴ a tak vyjádřili své služby panujícímu rodu v několika generacích. Je patrné, že podobný seznam bychom mohli doplňovat o další doklady a mohli bychom ukázat, jak erb s tímto detailem putovaly z panovnických kanceláří do všech koutů monarchie. Dodejme jen, že podobně symbolizovalo vztah k panovnici udělení černé orlice nebo její části, odvozené z panovnického erbu.

V této souvislosti musíme připomenout, že tradičně užívaným a oblíbeným prostředkem, jak mohla panovnice ocenit zásluhy svého poddaného, bylo zaslání medaile, pamětního penízu nebo jiného předmětu, který samozřejmě neměl rádový charakter. Zastavme se u erbu, který dostal Franz Anton Palkel, poštovník v Kroměříži, dostal šlechtický stav 21. 4. 1759 a přídomek von Sternfeld, později byl povýšen do rytířského stavu 24. 7. 1766.³⁵ Dostal štít čtvercový, v prvním a čtvrtém stříbrném poli černá orlice, která nese na prsou stříbrnou hvězdu. V druhém a třetím modrém poli roste z dělicí čáry přirozená ruka, která drží dvěma prsty zlatý řetěz, na kterém visí zlatý peníz, zlatý řetěz se zlatým penízem. Popsali jsme celý štít i proto, že orlice s hvězdou je zřejmě odvozena z úředního erbu olomouckého biskupství, což u poštovníka z Kroměříže ukazuje na jeho další kariérní vazby.³⁶

Zajímavou skupinu tvoří symboly obchodu. Opavský obchodník s plátny Karl Anton Czejeke dostal do erbu v roce 10. 10. 1771 jako prostý šlechtic plachetnici, která byla v 18. a zejména 19. století symbolem obchodu, což opakoval i jeho erb udělený při povýšení do rytířského stavu v roce 8. 4. 1788.³⁷

Obchodník s plátnem v Novém Jičíně, Ignaz Franz Pagatsch, dostal do šlechtického erbu z 24. 5. 1757 do horního pole váhy. Ty jsou obvykle symbolem práva, ale v tomto případě i obchodu. Krácející ovce v dolním poli byla další narážkou na zdroj jeho bohatství. V rytířském erbu z roku 23. 2. 1761 byla ovce nahrazena lvem.³⁸

³⁴ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 21 tab. 14 a s. 282 tab. 201.

³⁵ K jeho osobě viz BRŇOVJÁK, Jiří. *Nobilitovaní poštovníci v českých zemích v 18. století*. In: Senček, Richard R. a kol.: *Komunikácia v dejinách ľudskej spoločnosti*. Banská Bystrica, Slovenská pošta, a.s., Poštové muzeum, 2016, s. 98-113. ISBN 978-80-972197-1-0.

³⁶ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 232 tab. 162.

³⁷ Motiv má možná benátské tradice, do erbu si jej vzal i rod Bartholotti von Partenfeld, KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 6 tab. 4. KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 5 tab. 4.

³⁸ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 95 tab. 74.

Bratři Josef a Andreas Pingitzerové bratři, kteří byli nájemci tabákové daně, dostali rytířský stav 2. 4. 1756 a predikát von Dornfeld v druhém a třetím poli čtvrceného štítu dostali zelenou rostlinu, zřejmě tabákovou.³⁹

Dostávám se k jihlavské rodině Zebů. Zbohatli obchodem s plátnem, což bylo v 18. století stále ještě výnosný obor podnikání. Josef Ignaz Zebo byl do šlechtického stavu povýšen již Karlem VI 4. 7. 1733, což připomíná monogram C VI na křídlech v klenotu, a Marie Terezie jej povýšil do rytířského stavu již na počátku své vlády 20. 5. 1741. Vlastnil statek Brandlhof, který v podobě Braitenau přežívá v jeho přídomku.

Jeho bratr Anton Adolf Zebo byl povýšen rovnou do rytířského stavu až v roce 1760 a obdržel přídomek Brachfeld, opět narážka na jmenovaný statek. Oba bratři si zvolili zcela odlišné erby. Ve středověku asi těžko myslitelná situace, se však od 18. století objevovala častěji. V šlechtickém a pak rytířském erbu Josefa Ignáce najdeme i ježka z pečeti Jihlavy, jako připomínku místa působení. Jeho potomkem byla Johanna Nepomucena, která jako poslední svého rodu byla manželkou barona Josefa Joachima Vančury z Řehnic. Snad můžeme předpokládat, že mu přinesla bohaté věno a po její smrti vdovec požádal o rozšíření svého přídomku von Brachfeld, a k spojení svého erbu s erbem Zebů, což mu bylo 16. 4. 1810 povoleno. Tedy starý rod, jehož kořeny sahají do 13. století, přijal přídomek „novožitného“.⁴⁰ Poměrně malou skupinu figur tvoří v novověku symboly astrologické a astronomické. Z doby Marie Terezie lze připomenout Franze Michaela Valenziho, zemského protomedika na Moravě, který při povýšení do šlechtického stavu 14. 1. 1779 dostal do erbu Saturnovo znamení, jak je užívali alchymisté.⁴¹

Závěrem můžeme konstatovat, že noví šlechtici v době Marie Terezie dokázali při hledání náplně svých erbů v rámci přepisů, které pomáhala jejich panovnice měnit a zdokonalovat, realizovat své představy a přispěli k vývoji heraldické symboliky.

³⁹ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 101 tab. 79.

⁴⁰ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 188 tab. 130.

⁴¹ KADICH, H. – BLAŽEK, C. *Mähren*, s. 250 tab. 176.

CECHOVÉ SFRAGISTICKÉ PAMIATKY Z ÚZEMIA DNEŠNÉHO SLOVENSKA V OBDOBÍ VLÁDY MÁRIE TERÉZIE (S PRIHLADNUTÍM NA BRATISLAVU A ZÁPADNÉ SLOVENSKO)

Mgr. Martin Besedič, PhD.

Osemnásťte storočie bolo okrem iného aj obdobím mnohých zásahov osvietených panovníkov Karola VI., Márie Terézie a Jozefa II. do činnosti cechovej organizácie. Viedenský dvor tým sledoval vytvorenie štátnej kontroly nad cechmi, zámerom bolo umožniť väčšiu konkurenciu medzi cechmi i majstrami navzájom a zliberalizovať pomery v cechoch. Cechové štatúty boli najmä za vlády Leopolda I. potvrdzované viac-menej formálne a kráľovská kancelária im nevenovala väčšiu pozornosť, čím sa do nich dostávali z vôle samotných cechov ustanovenia, deformujúce trh a obmedzujúce výkon a rozvoj remesla.¹ Významným počinom pre zistenie stavu uhorského cechovníctva bolo nariadenie z roku 1730 sústrediť na Uhorskej miestodržiteľskej rade overené odpisy štatútov všetkých cechov pôsobiacich v Uhorsku. Bol to základ pre nasledujúce systematické zmeny v uhorskom cechovníctve. V roku 1733 nariadil dvor mestám a stoliciam zabezpečiť rovnoprávny predaj na jarmokoch bez vyberania poplatkov od remeselníkov z iných miest. Výraznejšie zásahy proti cechom však prišli až za vlády Márie Terézie v šesťdesiatych rokoch 18. storočia. Prvoradou požiadavkou bola revízia a opätovné potvrdenie cechových štatútov, ktoré mala od roku 1761 vydávať výhradne len kráľovská kancelária. Zmeny sa týkali aj zmiernenia výšky poplatkov, ktoré cechy vyberali, obmedzenie nákladných hostín pri prijímaní majstrov, znemožnilo sa vykúpenie z povinnosti zhotovenia majsterštuku. Pozornosti panovníčky neušiel ani náboženský život cechov. Stanovila každému cechu povinnosť mať vo farskom kostole svoju cechovú zástavu a zúčastňovať sa bez rozdielu vierovyznania každoročne na procesii slávnosti Božieho tela. Cechové schôdze sa stanovilo odbavovať štvrtročne a vo výročný deň udelenia štatútu, kedy sa mal voliť aj cechmajster. V roku 1766 vstúpilo do platnosti nariadenie, podľa ktorého mali magistráty miest menovať komisárov, ktorí mali zabezpečovať kontrolu nad cechmi a zúčastňovať sa na cechových schôdzach s právom veta. Pre prijímanie učňov naďalej ostala v platnosti požiadavka legitímneho pôvodu. Ešte razantnejšie pro-

¹ Napr. ustanovenia o možnosti členstva v cechu len pre majstrov nemeckej národnosti.

ti cechom postupoval cisár Jozef II., keď celkom zakázal zakladať nové cechy a vydávať cechové štatúty. Po zásahoch viedenského dvora v 18. storočí úplne zanikli samostatné cechy tovarišov.²

Najvýznamnejším centrom remesla na Slovensku ostala aj v 18. storočí Bratislava, počtom remeselníkov bola na začiatku storočia porovnateľná s Budínom, Rábom, Debrecínom a Komárnom, škála remesiel bola však v Bratislave oveľa pestrejšia. Remeselníci tvorili približne 10% všetkého obyvateľstva Bratislavy.³ V osemnástom storočí kulminovali niekoľko storočné dejiny cechovníctva a remeselnej výroby na území dnešného Slovenska. Prejavilo sa to najmä vysokým počtom remeselníkov a širokou škálou remesiel, ako aj vysokou kvalitou remeselnej výroby. Po doznení stavovského povstania Františka Rákociho zavládol na dlhšiu dobu čas mieru, čo vytvorilo vhodné podmienky pre rozvoj hospodárskeho života v Uhorsku. Počet remeselníckych dielní sa v priebehu rokov 1720 – 1770 zvýšil viac ako dva a pol násobne, zo 7500-8000 na približne 22 500.⁴ V priebehu 18. storočia sa počet remeselníckych dielní zvýšil z 300 na približne 800. Pribudlo najmä krajčirov, ševcov, čižmárov, mäsiarov, kožušníkov a stolárov. V majstrovských dielňach pracoval vysoký počet tovarišov, do Bratislavy prichádzali v rámci vandroviiek z Čiech, Moravy, Rakúska, Bavorska, Saska, Pruska a iných nemeckých krajín, ku klobučníkom prichádzali aj v 18. storočí tovariši až z Pobaltia a Švédska. V roku 1777 pracovalo v Bratislave 1886 tovarišov v 870 dielňach majstrov.⁵

Bratislavské Podhradie patrilo v 18. storočí v reláciách územia dnešného Slovenska k stredne veľkým remeselníckym sídlam. V roku 1738 tu pracovalo 103 a v roku 1746 88 majstrov. Najviac tu pôsobilo krajčirov, murárov a ševcov, samostatný cech tu na rozdiel od mesta mali aj sladovníci a pivovarníci. Väčší počet remeselníkov v bezprostrednom susedstve Bratislavy bol v Devíne a v Rači.⁶

² KOHÚTOVÁ, Mária – VOZÁR, Jozef (eds). *Hospodárske dejiny Slovenska 1526 – 1848*. Bratislava: Veda, 2006, s. 179-186. ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 179-186.

³ ŠPIESZ, Anton. *Slobodné kráľovské mestá na Slovensku v rokoch 1680 – 1780*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1983, s. 143.

⁴ KOHÚTOVÁ, Mária – VOZÁR, Jozef (ed.). *Hospodárske dejiny Slovenska 1526-1848*. Bratislava: VEDA, 2006, s. 81.

⁵ ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*, s. 114, SEGEŠ, Vladimír. *Remeslá a cechy v starom Prešporku*. Bratislava: Marenčin PT, 2010, s. 53.

⁶ V Devíne bolo v roku 1715 37 a v roku 1785 25 remeselníkov, v Rači pracovalo v roku 1738 a 1746 po 12 remeselníkov, v roku 1785 ich bolo už 21. Údaje získané A. Špieszom na základe daňových konštrukcií. ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*, s. 120-121. Podľa údajov z cirkevných matrik rekonštruuje počet a skladbu remeselníkov v mestečku Devín: KALESNÝ, František. *Remeslá a cechy*. In *Devín*, zost. Štefan Borovský. Bratislava : Bratislavská informačná a propagačná služba, 1984, s.

Veľký rozvoj remeselnej výroby zaznamenala v priebehu 18. storočia Modra. Dosvedčuje to enormný nárast počtu remeselníckych dielní: v roku 1715 ich bolo v meste 138,⁷ v roku 1782 už 345 a pracovalo v nich 149 tovarišov a 50 učňov.⁸ Podobný kvantitatívny nárast zaznamenalo aj slobodné kráľovské mesto Pezinok, kde v roku 1779 pracovalo 264 majstrov, 129 tovarišov a 31 učňov.⁹ Významným výrobným odvetvím v oboch mestách bolo v 18. storočí súkenníctvo, ktorého produkcia mala nadregionálny význam. Tak ako v predchádzajúcom, aj v 18. storočí remeselná výroba vo Svätom Jure v porovnaní s Modrou a Pezinkom značne zaostávala, v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch tu pôsobilo približne len 90 remeselníkov.¹⁰ V porovnaní s predchádzajúcim storočím poklesol počet remeselníkov v 18. storočí aj vo Veľkých Levároch a v Stupave.¹¹ Pestrú mozaiku remesiel v Malackách predkladá odtlačok pečatidla združeného cechu z roku 1785. Na štíte v jeho pečatnom obraze sú svojimi symbolmi zastúpení tesári, murári a kamenári, stolári, debnári, zámočníci, kolári a kováči.¹²

Remeselnícke prostredie Bratislavy si aj v 18. storočí zachovávalo prevažne nemecký charakter. Rady cechových majstrov dopĺňali najčastejšie remeselníci z Rakúska a Nemecka.¹³ Na základe archívnych prameňov viažucich sa k bratislavským cechom je zrejmé, že značná časť novousídlených majstrov pochádzala aj z Čiech, Moravy a Sliezska.¹⁴ Do cechov v Bratislave v čoraz väčšom počte prenikali aj remeselníci slovenského pôvodu, národnostné zloženie v meste i nemecký charakter cechov však zásadne neovplyvnili.¹⁵

Pečatidlo zohrávalo v živote cechov dôležitú a nezastupiteľnú úlohu. Cechy už hneď po svojom vzniku začali vykonávať administratívnu činnosť, s ktorou súvisí používanie pečatidla. Prvé remeselnícke bratstvá, predchodco-

⁷ ŽUDEL, Juraj – DUBOVSKÝ, Ján a kol. *Dejiny Modry*, s. 149.

⁸ ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*, s. 123.

⁹ ŠPIESZ, Anton. *Remeslo a cechy*. In *Dejiny Pezinka* (zost. Ján Dubovský a Juraj Žudel), s. 65.

¹⁰ ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*, s. 123.

¹¹ ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*, s. 122, 125.

¹² BOROVSZKY, Samu (zost.). *Mayarország vármegye és Városai. Pozsony vármegye és Pozsony*, Budapest, 1904, s. 311.

¹³ V rokoch 1711-1790 nadobudlo v Bratislave meštianske práva vyše 400 nových majstrov z Rakúska a 250 z Bavorska. ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*, s. 190.

¹⁴ Pestrý obraz o remeselníckej societe v Bratislave a o jej etnicite poskytlo štúdium spisového materiálu cechov, najmä výučné a majstrovské listy, ale aj svedectvá o krste, ktoré museli tovariši i majstri pri vstupe do cechu predložiť. Napr. AMB, 3 Ce 4/83-203, spisy cinárov. Viacero majstrov pochádzalo z obcí blízkeho Burgenlandu, oblastí dnešného južného Maďarska.

¹⁵ AMB, lad. 3, 3Ce 4, Cinári, spisy.

via cechov v pravom slova zmysle, ktoré na území dnešného Slovenska vznikali v 13. storočí, nemali spísané štatúty, nevedli písomnú agendu, z čoho vyplýva, že nepotrebovali ani vlastné pečatidlá. S rozmachom hospodárskeho života cechov v 15., ale najmä v nasledujúcom 16. storočí narastala aj potreba administratívy cechu a profesionalizácia jeho vedenia.¹⁶ Administratíva spojená s pečením nútila cech, aby si zvolil pre seba určitý symbol, ktorý by ho ako jedinečné znamenie na pečati reprezentoval.¹⁷ Pečatidlo slúžilo na potvrdzovanie právoplatnosti písomností z produkcie cechov, neraz sa nimi označovala aj pravosť a pôvod výrobkov, čím nahradzovali cechové overovacie značky.¹⁸ Odtlačky cechových pečatidiel nachádzame predovšetkým na slávnostných vyhotoveniach výučných a majstrovských listov, pečat'ou sa potvrdzoval zápis o službe tovariša vo vandrovnej knižke, účtovných dokladoch, kvitanciách a obligáciách, zriedkavo sa odtlačok pečatidla nachádza aj na cechových artikulách, najmä v prípade, ak cechovní majstri vydali artikuly pre tovarišov svojho cechu, alebo koncipovali návrh nového štatútu pre vlastný cech.¹⁹ Pečatidlom sa potvrdzovala aj korešpondencia cechu vo vzťahu k magistrátu mesta, alebo medzi cechovými organizáciami navzájom.

Cechové pečatidlo patrilo k najcennejšiemu inventáru cechu a jeho používanie i uchovávanie bolo vo viacerých prípadoch ošetrované priamo v cechových štatútoch. Pečatidlo bolo spolu s písomnosťami uchovávané v cechovej truhlici v dome cechmajstra, na miesto konania cechového zhromaždenia musela byť prenášaná aj truhlica a rokovanie zhromaždenia i všetky významné udalosti cechu (prijatie alebo prepustenie učňa, prijatie nového majstra, voľba cechmajstra) sa dialo pri otvorenej cechovej truhlici.²⁰

Nariadenia štatútov bratislavských cechov zo 17. a 18. storočia stanovovali, že dokumenty mohli byť pečatené len v prítomnosti všetkých majstrov a v súkromí sa cechmajstrovi pečatiť cechovou pečat'ou zakazovalo.²¹ V podobnom duchu je formulovaný aj tretí článok v maďarčine písaného štatútu cechu hale-

¹⁶ ŠIŠMIŠ, Milan. *Cechové pečatidlá v Trenčianskom múzeu*, s. 193.

¹⁷ NEMESKÜRTHYOVÁ, Ľudmila. *Cechové pečatidlá v zbierkach Slovenského národného múzea*, s. 141.

¹⁸ TORANOVÁ, Eva. *Výrobky domácich zlatníkov*, s. 25.

¹⁹ AMB, lad. 29, 31 Ce 2, Návrh štatútu cechu medovníkárov v Bratislave z roku 1726.

²⁰ NEMESKÜRTHYOVÁ, Ľudmila. Význam cechových truhlíc a ich úloha v dejinách cechu. In: *Zborník Slovenského národného múzea, História*, roč. 34, 1994, s. 6.

²¹ „Habebit quoque contubernium hoc proprium sigillum in ladula semper custodiendum, quo absque praescitu omnium magistrorum antecessor nullas literas sigillabit.“ Štatút cechu čizmárov v Bratislave z roku 1602, čl. 21. ŠPIESZ, Anton. Štatúty bratislavských cechov, s. 51. „Es soll auch die Zech ein Sigill haben und dasselb alletzeit in der Laden verwarten liegen und ein Zechmaister nicht Macht haben, ohne Vorwissen der andern Maistern damit etwas zu fertigen.“ Štatút cechu gombikárov v Bratislave z roku 1602, čl. 19. ŠPIESZ, Anton. *Štatúty bratislavských cechov*, s. 78.

nárov v Bratislave. V cechovej truhlici malo byť uložené pečatidlo a knihy s artikulami. Truhlica mala byť zamknutá na dva zámky, od ktorých mali po jednom kľúči obaja cechmajstri.²²

Zhotovovanie pečatidiel bolo spočiatku doménou zlatníckych cechov. Spravidla ich vyhotovovali tovariši, ktorí mali práve na vyhotovenom pečatidle pred vstupom do cechu ukázať svoju zručnosť, umelecké cítenie i precíznosť. Vyrytie (vyrezanie) strieborného pečatidla so štítom a prilbou ako majsterštku, popri zhotovení tepaného pokála s vekom a šperku s diamantom alebo rubínom, ukladali priamo aj cechové artikuly bratislavských zlatníkov z roku 1571 ako podmienku majstrovskej skúšky,²³ a rezanie pečatidiel popri kovotectve a šperkárstve patrilo medzi hlavné techniky zlatníckeho remesla.²⁴ Rezanie a rytie pečatidiel bolo úzkou profiláciou i cechových majstrov, niektorých poznáme aj po mene. Eva Toranová uvádza keďžmarského zlatníka a pečaťorytca Nikolausa de Olmutz, ktorý je autorom veľkého pečatidla mesta Bardejova z prvej polovice 15. storočia,²⁵ po mene poznáme aj rytca strieborného typária bratislavských krajčirov z roku 1584 Sebastiana Liebhardta. Toranová ho identifikovala na základe majstrovskej značky – majuskulnej litery L v neskorogotickom štíte.²⁶

Techniku rytia, rezania, leptania a inkrustácie ovládali od čias renesancie aj iní kovoremeselníci, predovšetkým kováči a zámočníci, ktorí pečatidlá s najväčšou pravdepodobnosťou tiež zhotovovali. V menších vidieckych sídlach, kde bol cechový život menej rozvinutý a cechy i samotní remeselníci ekonomicky slabší, vykonávali túto činnosť na zákazku cechov aj potulní remeselníci stojaci mimo cechu, ale ovládajúci v určitej kvalite túto činnosť. Najmä v 18. a 19. storočí sa rytiu pečatidiel venovali kováči, zámočníci a potulní kotlári

²² „Az czéhnnek ládája légyen az kiben czéh petséti és könyvei s artikulusi böchöletben tartassanak. Azmaly ládának két kultsa lévén, egyik egy mesterembénnél, az másik masiknál tartassék.“ Štatút cechu halenárov z roku 1685, čl. 3. ŠPIESZ, Anton. Štatúty bratislavských cechov, s. 84.

²³ „Soll ain jeder Maister, der kunftiglich das Goldtschmidtwerkh oder Goldschmidtgessel, der sich zum Maister niedersetzen und das Handwerk treiben oder arbeiten will, durch drei Stuckh, als nemlich mit Vollendung eines einfachen Trinckhgschir, mit einem Deckhl, Schneiden, oder Graben aines Insigl mit Schilm und Hellm gewapnet und Versetzung eines Diemandten oder Robin durch das löblich Handwerk zu einem rechten, wahren Maisterstuckh erkendt, sein Khunst und Maisterschaft zuvor bewehren und darthuen.“ Štatút cechu zlatníkov z 26. mája 1571 s doplnkami zo 6. decembra 1670 a 23. júna 1732. ŠPIESZ, Anton. Štatúty bratislavských cechov, s. 466.

²⁴ TORANOVÁ, Eva. *Výrobky domácich zlatníkov*, s. 17, 20. ŠIŠMIŠ, Milan. *Cechové pečatidlá v Trenčianskom múzeu*, s. 196.

²⁵ TORANOVÁ, Eva. Kežmarský zlatnícky cech. In *Zborník Slovenského národného múzea, História*, roč. 9, 1969, s. 263.

²⁶ TORANOVÁ, Eva. *Výrobky domácich zlatníkov*, kat. č. 13.

rómskeho pôvodu, čo svedčí o všeobecnom úpadku cechov v tomto období.²⁷ Silnú tradíciu rytia a rezania pečatidiel mali od stredoveku rytci razidiel pracujúci v kremnickej mincovni, čo vyplývalo z povahy ich hlavného zamestnania i rovnakých umelecko-remeselných techník. Svedčia o tom zápisy v hlavnej pokladničnej knihe mesta Kremnica, kde sú zaznamenané mená rytcov mestských pečatidiel i ceny vyhotovených typárií.²⁸

Prvoradou funkciou typária (pečatnej dosky) je vyhotovenie odtlačku do vosku, odtlačok sa nazýva pečať. Podmienkou pre vyhotovenie kvalitného odtlačku je vysoká kvalita materiálu, z ktorého je vyrobené typárium. Pečatná doska musí odolať veľkému tlaku pri odtláčaní typária do vosku, alebo cez papierovú clonu. Na vrchnej strane držadla môžeme často pozorovať stopy po úderoch kladiva. Úder kladiva bol nevyhnutný pri pečatení cez clonu, aby vznikol čo najdokonalejší odtlačok pečatného obrazu a legendy. Aj napriek tomu sa však v praxi stretávame väčšinou s nekvalitným prevedením odtlačkov, čo nám pri chýbajúcom (nezachovanom) typáriu sťažuje identifikáciu pečate pre neúplný text legendy, alebo neumožňuje dôkladne analyzovať symboliku pečatného obrazu.²⁹ Cechové pečatidlá boli zvyčajne vyhotovené z kvalitnejších druhov kovov, čo bolo aj známkou prestíže a spoločenského významu cechu.

Materiál, z ktorého bolo typárium zhotovené, v mnohom napovedá aj o čase vzniku pečatidla. Pečatné dosky starších pečatidiel zo 16. – 17. storočia boli vyhotovené zo vzácneho kovu – striebra, od 18. storočia predovšetkým zo zliatin farebných kovov – mosadz, bronz, ale aj z bežného kovu – železa.

Popri analýze materiálov, z ktorých sa pečatné dosky vyrábali, je iste dôležité zmieniť sa v krátkosti aj o technikách vyhotovenia typárií. Pečatný obraz a legenda na pečatidlách sa realizuje vo všeobecnosti rytím, rezaním, alebo razením (puncovaním) vybraných vzorov na pečatnú dosku. Tá môže byť vyhotovená liatím do formy alebo vykovaním plechu do potrebného tvaru. Strieborné pečatné dosky boli opracovávané tepaním a pečatný obraz a legenda boli vyhotovené rezaním. Mosadzné, bronzové a železné pečatné dosky sa odlievali a uplatňovala sa na nich technika rytia a rezania.³⁰

Pre rytca bola nevyhnutná priestorová predstavivosť. Pri rytí negatívneho

²⁷ ŠIŠMIŠ, Milan. *Cechové pečatidlá v Trenčianskom múzeu*, s. 196, BODÓ, Sándor. Borsódi, Abaujvári és Zempléni céhpecsék. In *A Herman Otto Múzeum, Miskolc, évkönyve 9*, 1970, s.189-225.

²⁸ KIANIČKA, Daniel. Rytci kremnickej mincovne ako tvorcovia pečatidiel. In *Pečate a ich používatelia* (zost. J. Ragačová). Bratislava : Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov a registratúr, 2007, s. 177-185.

²⁹ V skúmanom súbore je to napr. pečať cechu kolárov v Bratislave, kde je viditeľné len torzo pečatného obrazu a časť kruhopisu. AMB, lad. 16, 22 Ce 3, spisy.

³⁰ ŠIŠMIŠ, Milan. *Cechové pečatidlá v Trenčianskom múzeu*, s. 196.

obrazu na pečatnej doske ide o zrkadlové zobrazenie následného odtlačku na ploche i v hĺbke reliéfu. Obdobný pracovný postup bol vlastný aj rytcom razidiel mincí. Rytci uprednostňovali rezanie a rytie negatívneho obrazu do hĺbky pred sochárskou technikou pozitívneho reliéfu, pri ktorom by bolo potrebné odstraňovať väčšie množstvo tvrdého kovového materiálu.³¹ V prezentovanom súbore sa nachádzajú pečatidlá a pečate výlučne s okrúhlym a oválnym tvarom. V 16. a 17. storočí boli pečatné dosky zväčša prstencom alebo nitom prichytené na drevené držadlo, v 18. storočí sa stretávame predovšetkým s jednoliatymi mosadznými pečatidlami, alebo je mosadzná pečatná doska pevne spojená so železným držadlom. Príkladom je jednoliate mosadzné pečatidlo cechu klobučníkov v Radvani z roku 1734.

Obr. č. 1/

Pečatidlo cechu klobučníkov v Radvani 1734

mosadz

Ø 3,8 cm, výška držadla 10 cm

kruhopolis: *SIGILLVM : PILEATORVM : RADVANENSIS.

Slovenský národný archív, Zbierka pečatidiel, inv. č. 32.

Pečatný obraz, symbolika cechových remesiel

Pečatný obraz prechádzal zmenami v súvislosti s meniacimi sa trendmi v slohovom vyjadrení. Atribúty remesiel a profesií zostali spravidla počas storočí nezmenené, počas dlhej doby sa používali a opakovali základné ikonografické typy, čo svedčí o veľkej úcte cechov k svojim dejinám a tradíciám. Na podobu pečatného obrazu mal veľký vplyv v prvom rade zadávateľ a majiteľ pečatidla (cech), invencia, umelecké nadanie a remeselná zručnosť rytca v každej slohovej epoche, v ktorej diela vznikali. V neposlednom rade v niektorých prípadoch podobu pečatného obrazu priamo stanovovali cechové artikuly na základe udeleného erbu.³²

Kvalita stvárnenia pečatných obrazov sa pohybuje v škále od značne štylizovaných obrazov s rustikálnym nádychom, najmä vo vidieckych sídlach, až

³¹ ZORICÁK, Peter. Paralely prípravy razidla a pečatidla. In *Pečate a ich používatelia* (zost. J. Ragačová). Bratislava : Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov a registratúr, 2007, s. 173.

³² Článok 10 štatútu cechu postrihovačov v Bratislave hovorí o používaní erbu a popisuje ho. AMB, lad.1, 2 Ce 1, Artikuly pre postrihovačov z Bratislavy, Šopronu, Modry a Skalice, vydané cisárom Karolom VI. v roku 1714.

po pozoruhodné plastické reliéfy dotiahnuté do najmenších detailov, ktorých je v prezentovanej vzorke viacero.

Na pečatných obrazoch pečatí a pečatidiel prevažujú námety s remeselnou symbolikou v zaužívanej forme pracovných nástrojov, typických výrobkov, surovín, výrobného procesu a náboženskej symboliky. Širokú škálu remeselných symbolov v podobe pracovných nástrojov, alebo výrobkov môžeme vidieť na pečatidle združeného cechu hrnčiarov, nožiarov, kováčov, kolárov a stolárov vo Veľkých Levároch z roku 1781. V empírovom štíte hrnčiarske remeslo zastupuje váza na podstavci, nožiarov prekrížený nožik a vidlička, kováčov reprezentuje, podkova, klinec, oškrabovač konských kopýt, kliešte a kladivo, kolári ako svoj symbol používali koleso a širokú sekeru, typickou symbolikou sú zastupení aj stolári – dláto, odpichovadlo a uholník.³³ Najpoužívanejším symbolom krajčirov boli otvorené nožnice. V prípade pečatidla cechu krajčirov v Malackách z roku 1741 sú vo výseku nožníc tri kvietky³⁴, v pečatnom obraze pečatidla krajčirov v Ľubici z roku 1779 prichádza spojeniu remeselnej a náboženskej symboliky, keď je vo výseku nožníc zobrazená Madona s dieťaťom.³⁵ Typickým symbolom garbiarov bola drevená garbiarska kaďa. V bohato plasticky zdobenom pečatnom obraze pečatidla cechu garbiarov v Pezinku z roku 1769 je v barokovej kartuši kaďa, v ktorej stojí anjel. Garbiarsku symboliku dopĺňajú dve prekrížené garbiarske kosy na čistenie kože.³⁶ Pracovné nástroje potrebné na zhotovovanie kožených opaskov symbolizujú bratislavských opaskárov na erbovom pečatidle z roku 1762.³⁷

Typický výrobok ako symbol nachádzame v pečatnom obraze pečatidla hrebenárov v Bratislave z roku 1741. Remeselníkov reprezentuje kostený hrebeň na česanie vlasov.³⁸ Podobným príkladom je aj erbové pečatidlo cechu hrebenárov z roku 1752, pečatný obraz tvorí štít, v ktorom je sito.³⁹ Reprezentatívnu ukážkou barokového rytectva pečatí je pečatidlo združeného cechu zámočníkov a hodinárov z bratislavského Podhradia z roku 1773. V strede pečatného poľa sú dva barokové medailóny zdobené rozvilinami. V ľavom medailóne sú dva prekrížené kľúče, v pravom hodinový ciferník. Nad medailónmi je päťlistá koruna. Pod rozvilinami zdobiacimi oba medailóny je rozdelený leto počet 1773.⁴⁰

³³ Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, H 36113

³⁴ Magyar Nemzeti Múzeum Budapešť, 11/1939

³⁵ Múzeum v Kežmarku, MK 934

³⁶ Štátny archív Bratislava – pobočka Modra

³⁷ Múzeum mesta Bratislavy, F1 – 109.

³⁸ Múzeum mesta Bratislavy, F1 – 105.

³⁹ Múzeum mesta Bratislavy, F1 – 95.

⁴⁰ Archív mesta Bratislavy, 60 Ce 12/84

Výrobnú surovinu – rozťahnutú hovädziu kožu si zvolili za svoj symbol na pečatidle v roku 1771 bratislavskí irchári, vyrábajúci jemnú bielu kožu a semiš.⁴¹

Výrobné zariadenie v podobe mlynského kolesa bolo najčastejším symbolom mlynárov. Významné a bohaté mlynárske remeslo, rozšírené najmä vo vidieckom prostredí a v okolí väčších miest, reprezentuje mlynské koleso aj na pečatidle cechu mlynárov v Nitre z roku 1779.⁴²

Obraz svojim zaužívaným a len zriedka meneným symbolom dopĺňal legendu, nemohol ju však zastúpiť v plnom rozsahu, keďže práve lokalizácia cechu v legende bola prvoradým údajom pre vierohodnosť pečate v úradnom styku a rozlišovala cechy s rovnakými symbolmi. Okrem predmetov mali dôležité postavenie v obraze figurálne motívy, antropomorfné, alebo zvieracie. Pod vplyvom heraldiky, sa v priebehu 18. storočia do pečatných obrazov dostali postavy štítonosičov, v prípade mnou skúmanej vzorky predovšetkým levy a gryfy, ktoré držali štít so symbolom (symbolmi) v prípade heraldických pečatí, prípadne samotný symbol.⁴³ Spomenúť treba aj ďalšie asistenčné figúry, zobrazené v pracovných scénach, symbolizujúce výkon remesla.⁴⁴

Mimoriadne významné sú postavy svätcov – patrónov remesiel objavujúce sa v pečatných obrazoch – Panna Mária, sv. Jozef, sv. Elígus, sv. Florián, sv. Lukáš, sv. Barbora, sv. Kozma a Damián, v Čechách predovšetkým postava sv. Václava.⁴⁵ Na pečati bratislavských hrnčiarov a výrobcov kachlí je v strede pečatného poľa postava sv. Floriána, patróna remesla. V pravej ruke drží zástavu, v ľavej vedro s vodou, ktorou hasí horiaci dom.⁴⁶ Svätú Barboru, ranokresťanskú mučenicu, nachádzame popri symbolike pracovných nástrojov na pečatidle cechu dláždičov a pokrývačov v Bratislave z roku 1763.⁴⁷

Medzi symboly kresťanskej ikonografie patrí tiež zobrazenie Milosrdného Samaritána, prarodičov Adama a Evy, či holubice z Noemovej archy. Tri klince zabodnuté do srdca ako symbol ukrižovaného Krista si zvolili za svoj znak aj bratislavskí klinciari na pečatidle z roku 1742.⁴⁸ Nie všetky atribúty sa darí identifikovať. Výrobná problematika niektorých remesiel je dnes len ťažko

⁴¹ Múzeum mesta Bratislavy, F1 – 129

⁴² Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, H 36112

⁴³ Napr. koleso, sekeru, praclík a pod.

⁴⁴ Napr. mäsiar porážajúci zviera, zlatník tepajúci kalich, hrnčiar pri kruhu, čižmár, alebo švec šijúci obuv.

⁴⁵ HRDLÍČKA, Jakub a kol. *Pět století řemeslné symboliky ve sbírce pečidel a razítek Archivu hlavního města Prahy*, s.18.

⁴⁶ Archív mesta Bratislavy, 15 Ce/5 nečíslované spisy.

⁴⁷ Múzeum mesta Bratislavy, F1 – 90.

⁴⁸ Múzeum mesta Bratislavy, F1 – 102.

zrozumiteľná a v prípade zaniknutých, alebo vymierajúcich remesiel nastáva problém aj s terminológiou pomenovania nástrojov a výrobných procesov v súčasnej spisovnej slovenčine.

V období baroka a klasicizmu v 18. storočí sa vo väčšej miere stretávame s bohatými kompozíciami, vyznačujúcimi sa hlbokou rezbou a plasticitou, ktoré zaberali takmer celú plochu pečatného poľa.

Obr. č. 2/

Pečatidlo združeného cechu hrnčiarov, puškárov, kováčov, kolárov a stolárov vo Veľkých Levároch 1781

mosadz, Ø 6 cm, výška držadla 11,7 cm
kruhopolis: *SIGIL . DER . L : ZUNFT . ZU GROS . SCHUZEN.

IM . NEU . HOF 1781

Slovenské národné múzeum – Historické múzeum,

H 36113.

Obr. č. 3/

Pečatidlo cechu krajčirov v Ľubici 1779

mosadz

Ø 4,6 cm, výška držadla 7,2 cm

kruhopolis: SIGIL : COE : SARTORUM . IN . SA : CE : RE : CORO :

XVI : OPIDO . LEYBITZ . 17.79

Múzeum v Kežmarku, MK 934.

Obr. č. 4/

Pečatidlo cechu mlynárov v Nitre 1779

mosadz

Ø 4,7 cm, výška držadla 7,7 cm

kruhopolis: SIGILLUM CEHE MOLITORUM CIVITATE NITRIENSI 1779

Slovenské národné múzeum –

Historické múzeum, H 36112.

Obr. č. 5/

**Pečatidlo cechu dláždičov a pokrývačov
v Bratislave 1763**

mosadz, železo

Ø 2,6 cm, výška držadla 11 cm

kruhopolis: INSIGL : DES : EHRSAMEN :
PFLASTERER : UND : ZIEGLDECKER . Z . IN .
PRESB

Múzeum mesta Bratislavy, F1-90.

Obr. č.6/

Pečatidlo cechu klinciarov v Bratislave 1742

mosadz

Ø 3,9 cm, výška držadla 5 cm

kruhopolis: SIG * EINES . EHRS . HANDW . DER .
BVRG .

NAGLSCHMID . IN . P . B.

Múzeum mesta Bratislavy, F1-102.

Obr. č. 7/

Pečatidlo cechu hrebenárov v Bratislave 1741

mosadz

Ø 3,6 cm, výška držadla 5cm

kruhopolis: *SIG . EIN . ERS . HAND . W . DER –
KAMP . M . IN PRES . PV :

Múzeum mesta Bratislavy, F1-105.

Obr. č. 8/

Pečatidlo cechu garbiarov v Pezinku 1769

mosadz, drevo

Ø 4,3 cm, výška držadla 12 cm

kruhopolis: DAS . E : B: LEDERER . HAND. WERG.
SIGIL . IN . POSING

Štátny archív v Bratislave – pobočka Modra.

Obr. č. 9/

Pečatidlo cechu opaskárov v Bratislave 1762

železo

Ø 3,5 cm, výška držadla 4,9 cm

Kruhopolis: DER . ERSAMEN . GYRTLER.

HANTWERKS . INSIGIL . IN . PRESPVRG .
1762

Múzeum mesta Bratislavy, F1 – 109.

Obr. č. 10/

Pečatidlo cechu garbiarov – irchárov v Bratislave 1771

mosadz

Ø 2,9 cm, výška držadla 3,5 cm

Kruhopolis: * S . D . E . WEISGERBERMEIST : IN .
PRESPURG 1771

Múzeum mesta Bratislavy, F1 – 129.

Obr. č. 11/

Pečatidlo cechu sitárov v Bratislave 1752

mosadz, železo

Ø 4,2 cm, výška držadla 4,8 cm

Kruhopolis: ∞ IN . SIG . DER . ERSOM . HOR
SIB .

ZUMSN . PRESB . IZ . MZ . ITIG Z .

IM . CDIGS . LG . IB

Múzeum mesta Bratislavy, F1 – 95.

Obr. č. 12/

Pečat' cechu hrnčiarov v Bratislave 1804,
odtlačok typária z 18. storočiaPečat' vosková, červenej farby, pritlačená,
okružleho tvaru, Ø 3,4 cm

Kruhopolis: *DER . HAFFNER . ZECH .

/nečitateľné/ ZV PRESPVR /nečitateľné/

Archív mesta Bratislavy, 15 Ce/5 nečíslované.

Obr. č. 13/

Pečatidlo cechu krajčírov v Malackách 1741

mosadz, železo

pečatná doska 3,5 x 3,2 cm, výška držadla
8,2 cm

Kruhopolis: * SIGILLVM . SARTORVM +
MALACZKENSIVM

Magyar Németzeti Múzeum Budapešť, 11/1939.

Obr. č. 14/

**Pečať cechu zámočníkov a hodinárov
v Bratislave – Podhradí 1828,**

odtlačok typária z roku 1773

pečať vosková, červenej farby, pritlačená,
oválneho tvaru.

3 x 2,8 cm

Kruhopolis: * S . DER . SCHLOSER . UND .
UHRM . IN . PRESBURG

Archív mesta Bratislavy, 60 Ce 12/84.

Pre nami sledované obdobie vlády panovníčky Márie Terézie, ale aj pre celú druhú polovicu 18. storočia je signifikantné prenikanie štátnej symboliky do cechovej heraldiky a sfragistiky v podobe dvojorla, nesúceho na prsiach cechový znak. Príkladom je pečatidlo cechu murárov a kamenárov v Prešove z roku 1754. Pečatné pole vyplnía dvojorol s korunkou, na jeho prsiach je neskorogotický delený štít. V hornej polovici sú tri postavy patrónov cechu, v dolnej časti je náradie murárov a kamenárov – kladivká, uholníky, odpichovadlá, olovnica a murárska lyžica.⁴⁹

Obr. č. 15/

Pečatidlo cechu murárov a kamenárov

v Prešove 1754

Mosadz, železo, Ø 3,9 cm, výška držadla 12 cm

Kruhopolis: SIGIL DER EHRS KONIGL PRIV
MAVRER V STEINMEZ HAVPTLAD
IN EPERIES 1754

Slovenské národné múzeum – Historické múzeum,
H 9826.

⁴⁹ Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, H 9826

Podstatnou zložkou, ktorú môžeme sledovať na typáriu popri pečatnom obraze, je legenda (text). Dozvedáme sa z nej údaje o vlastníkovi, alebo objednávatel'ovi pečatidla, na základe lokačných údajov pomáha rozlíšiť cechy, ktoré majú tie isté, alebo podobné cechové symboly v pečatnom obraze. Z legendy sa taktiež dozvedáme názov cechu – remesla, ak je to problematické identifikovať na základe symboliky. Legenda býva umiestnená spravidla v poli kruhopsu, ohraničenom najčastejšie linkami, perlovcom, povrazcom, alebo rastlinným motívom (od obdobia renesancie na pečatidlách bratislavských cechov najčastejšie štylizovaným vavrínovým vencom). Sporadicky sa na pečatidlách stretávame aj s nápismi mimo pečatného poľa, najčastejšie na hrane pečatnej dosky, alebo na držadle. V prípade pečatidla cechu remenárov v Košiciach ide o mená cechmajstrov a datovanie vzniku pečatidla v roku 1758.⁵⁰

Obr. č. 16/
**Pečiatidlo cechu remenárov v Košiciach,
1758 – držadlo.**

Východoslovenské múzeum Košice,
F 2694.

Prevládajúcim jazykom na skúmanom súbore pečatidiel a pečatí cechov bola nemčina. Táto skutočnosť má svoje vysvetlenie v národnostnom zložení obyvateľstva, keď dominovali etnickí Nemci.⁵¹ S výnimkou cechu slovenských ševcov bola nemčina úradným jazykom cechov, v nemeckom jazyku bola spísaná aj prevažná väčšina cechových štatútov. Podľa zistení druhým najfrekvencovanejším jazykom bola latinčina. Hoci bola latinčina oficiálnym úradným jazykom v Uhorsku až do zániku feudalizmu, na pečatidlách a pečatiach bratislavských cechov sa s ňou nestretávame v takej miere, ako v iných oblastiach Slovenska, najmä mimo väčších mestských sídel so silným zastúpením Nemcov.⁵² S latinčinou stretávame aj ako s jazykom cechových štatútov všade tam, kde mali slovenskí remeselníci v cechoch dominantné zastúpenie. Tretím

⁵⁰ Východoslovenské múzeum Košice, F 2694.

⁵¹ ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*, s. 55, 190.

⁵² K zaujímavým záverom prišiel pri výskume pečatidiel z okolia Trenčína Milan Šišmiš. Na ním skúmanej vzorke 32 pečatidiel sa latinčina vyskytovala v 16 prípadoch. Podľa neho výskyt a používanie latinčiny v úradnom styku cechu dokladá, že prevažnú väčšinu cechov ním skúmaného regiónu tvorili remeselníci domáceho slovenského pôvodu. ŠIŠMIŠ, Milan. *Cechové pečatidlá v Trenčianskom múzeu*, s. 199.

jazykom legend bratislavských cechových pečatí je maďarčina. S legendou v slovenskom jazyku predkodifikačného obdobia sa stretávame len v kruhopise pečatidla tkáčov stupavského panstva z 18. storočia.

Nápisy vo forme iniciálok zastupujúcich krstné meno a priezvisko vlastníka sú zastúpené najmä na pečatidlách súkromných osôb, najčastejšie cechových majstrov. Na odtlačku pravdepodobne pečatného prsteňa bratislavského zvonolejára a delolejára Johanna Augusta Christellyho barokový medajlón, na ktorom je zvon so srdcom, pod ním leží hlaveň dela. Nad medajlónom je prilba, z nej splývajú prikrývadlá. Klenotom je muž, držiaci neidentifikovaný nástroj. Po stranách klenotu sú neúplné iniciály vlastníka pečate Johanna Augusta Christellyho I. C.⁵³ V pečatnom poli sú neidentifikovaného súkennického majstra S. K., podľa dokumentácie Slovenského národného múzea – Historického múzea pravdepodobne zo Žiliny, sú postrihovačské perové nožnice, nad nimi je päťlistá koruna, po jej stranách sú majuskulné iniciály S. K.. Po stranách nožníc sú vertikálne šišky bodliaka, železka na čistenie látky od uzlíkov a le-
topočet 17 – 44.⁵⁴

Obr. č. 17/

Pečať zvonolejárskeho majstra

Johanna Augusta Christellyho z Bratislavy

1782, odtlačok typária z 2. polovice 18. storočia

pečať vosková, červenej farby, pritlačená,
oválneho tvaru

2,8 x 2,4 cm

Nápis: iniciály .I. .C.

Archív mesta Bratislavy, lad. 67, 63 Ce 1.

Obr. č. 18/

Osobné pečatidlo súkennického majstra S. K.
1744

mosadz

Ø 2,9 cm, výška držadla 5,1 cm

nápis: iniciály S. K.

Slovenské národné múzeum

– Historické múzeum, H 9834.

⁵³ Archív mesta Bratislavy, lad. 67, 63 Ce 1

⁵⁴ Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, H 9834

Písmo

Pri rozbere nápisov na pečatidlách a pečatiach je okrem jazykovej stránky dôležitá aj ich paleografická stránka a výtvarné prevedenie nápisu. Na skúmanom súbore pečatidiel a pečatí až na tri prípady prevláda latinka vo forme humanistickej majuskuly.⁵⁵ Podľa niektorých paleografov je adekvátnejšie nazývať tento typ písma renesančnou kapitálou.⁵⁶ S prihliadnutím na skutočnosť, že písmo vyskytujúce sa v nápisoch skúmaného súboru pečatí je v mnohých prípadoch problematické na základe prísnejších kritérií spoľahlivo priradiť k tomuto typu písma, považujem za účelné pri používaní len všeobecnejší termín majuskula.

Na pečatidlách predtereziánskeho a tereziánskeho obdobia prevládajú písma starostlivo vyhotovené a pravidelné. Aj týmto spôsobom chceli tvorcovia i majitelia pečatidiel vyzdvihnúť význam a ekonomické postavenie cechu. Od prísnych estetických kritérií sa upúšťalo len zriedkavo a keď, tak najmä v prípade vidieckych cechov. Písmo je hlboké, plastické.

Skracovanie slov a interpunkcia

Pri paleografickom rozbere nápisov pečatí a pečatidiel je dôležité pristaviť sa pri skracovaní slov a interpunkcii. V prípade pečatidiel bolo skracovanie slov nevyhnutnosťou najmä z priestorových dôvodov, keďže bolo nevyhnutné pri písomnom vyjadrení všetkých náležitostí legendy presne dodržať počet a rozvrhnutie litier. Najčastejšie sa slová na pečatidlách skracovali prostredníctvom suspenzie. O skracovaní slov suspenziou hovoríme v prípadoch, v ktorých sa napíše len začiatočná litera, alebo prvé litery slova s bodkou, dvojbodkou ako značkou suspenzie. V legendách pečatidiel sa v prvom rade stretávame so skracovaním slova **SIGILLUM**, alebo jeho nemeckým ekvivalentom **SIEGEL**, **INSIEGEL**, zapísaných v rozličných podobách bez dodržiavania pravopisného úzu často ako **INSIGL**, **SIGIL**, **SIGILL**, **INSIGEL**, **INSIGIL**.

Vyskytujúce sa skrátené tvary: **INSIG.**, **I.S.**, **S.**, **IN. SIG.**, **INS.**, **INSIGILV**. Príklady skracovania nemeckého slova **ehrsamen** (poctivého): **EHR.S.**, **E.**, **ERS.**, **EHR+**, **E:S**, **ERSAM**, **ERSOM**.

⁵⁵ HÚŠČAVA, Alexander. *Dejiny a vývoj nášho písma*. Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, 1951, s. 254, pozri aj ŠIŠMIŠ, Milan. *Cechové pečatidlá v Trenčianskom múzeu*, s. 200, HRDLÍČKA, Jakub a kol. *Pět století řemeslné symboliky ve sbírce pečetidel a razítek Archivu hlavního města Prahy*. Praha 1999. Sokolovský popisuje tento typ majuskulného písma ako humanistická kapitála. SOKOLOVSKÝ, Leon. *Pečate a znaky stolic na Slovensku*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 2010, s. 30.

⁵⁶ ŠEDIVÝ, Juraj. Stredoveké uhorské pečate a ich písmo (K datovaniu pečatí analýzou písma). In *Pečate a ich používatelia* (zost. J. Ragačová). Bratislava : Ministerstvo vnútra SR – odbor archívov a registratúr, 2007, s. 132, 142, 143.

Medzi najčastejšie suspenziou skracované slová v nemčine patrí výraz **HANDWERK** (remeslo). Vyskytuje sa v skrátenejších tvaroch: **HANDW.**, **HANT**, **HAND.W.**, **HAND**, **H.W.**

Názvy remesiel v nemeckom jazyku sú skracované nasledovne:

ZING: – Zingieser (cinár)

FER. – Ferber (farbiar)

KAMP.M. – Kampelmacher (hrebenár)

SIB. – Siebmacher (sitár)

SCHVHCHM. – Schuhmacher (švec – obuvník)

LEINW. – Leinweber (tkáč)

ZIMMERL: – Zimmerleute (tesári)

PIXEN. – Büchsenmacher (puškár)

Analýza skracovania slov by nebola úplná bez uvedenia príkladov skracovania formou suspenzie miestneho názvu **PRESSBURG**⁵⁷ (historický názov Bratislavy v nemeckom jazyku): **PR.P.**, **P.B.**, **PRESB**, **PRESPV**, **PRESP**, **PR.**

Príklad skrátenejšieho názvu remesla v latinskom jazyku suspenziou: **AVRI** – Aurifabrorum (zlatníkovi), **MOLIT:** – molitorum (mlynárov).

Zriedkavejšie sa v textoch legiend vyskytuje skracovanie kontrakciou. Kontrakcia (stiahnutie) nastáva vtedy, keď sa vypíše iba prvá a posledná, alebo prvé a posledné litery a v niektorých prípadoch aj niektoré zo stredných písmen skrátenejšieho slova.

Príklady skrátenejšieho názvu kontrakciou: **PIXM** (Pixenmacher.), **PR:BVRG** (Pressburg), **LBZHLER** (Lebzelter)

Menej bežným spôsobom skracovania slov na pečatidlách je ligatúra (litterae contiguae – spájanie písmen).

HANDW, **WVNDT** – spojenie písmen ND

CEHAE – spojenie písmen AE

Medzi najpoužívanejšie interpunkčné znamienka patria bodky, dvojbodky a hviezdičky. Nie je však pravidlom, že vždy plnia funkciu interpunkčného znamienka, často majú len dekoratívnu funkciu pri vyplnení alebo vyvážení voľných miest v pečatnom poli. Okrem interpunkčných znamienok sa stretávajú aj so značkami, ktoré označujú začiatok textu, prípadne oddeľujú jednotlivé slová. Patria medzi ne krížiky (+), hviezdičky (*), kvietky, ondrejské kríže (x), alebo krúžky (o).

⁵⁷ Forma zápisu nemeckého názvu Bratislavy **PRESSBURG** sa v kruhopisoch pečatidiel vyskytuje vo viacerých modifikáciách: **PRESBVRG**, **PRESPURG**, **PRESPVRG**, **PRESZBURG**, **BRESPVRG**, **PRESSBURCK**, **PRESPVRC**, **BRESPVRCK**, **PRSPVRG**.

VELKÁ ZNAKOVÁ PEČEŤ MARIE TEREZIE Z ROKU 1752 – ZÁNİK SAMOSTATNÉ ČESKÉ PANOVNICKÉ SFRAGISTIKY

Mgr. Jiří Brňovják, PhD.

Jedním ze zásadních výrazů historické samostatnosti českého státu byla koncepce tzv. zemí Koruny české, jež vedle jádra v podobě Českého království, stabilně zahrnovala také vedlejší země, t.j. Moravu, Slezsko a Lužici. Tato koncepce byla vytvořena ve vrcholném období vlády lucemburské dynastie na českém trůnu. Právní základ její existenci zajistil v listinách z roku 1348 císař Karel IV. Celek zemí Koruny české (*Corona regni Bohemiae*) byl na jedné straně založen na své nedělitelnosti (přestože k faktickému zmenšení jejího územního rozsahu posléze několikrát došlo: např. roku 1635, kdy byla obě lužické markrabství dědičně odstoupena Sasku, formálně však byla vyvázána ze svazku s českým státem až roku 1815, nebo roku 1742, kdy byla odstoupena většina Slezska a Kladské hrabství Prusku), na straně druhé ale zajišťoval jednotlivým zemským celkům značnou míru vlastní administrativní i společenské autonomie. Zapojení českých zemí do širšího celku habsburské monarchie roku 1526 znamenalo propojení formou personální unie, byť Ferdinand I. začal tuto formu záhy zpochybňovat a potlačovat vytvářením univerzálních dvorských institucí, nadřazených státoprávním celkům.¹ Svěbytnost zemí Koruny české byla vyjádřena v prvé řadě institucí české královské hodnosti, která v zásadě umožňovala výkon vlády nad celým českým státem. Její převzetí formou slavnostní korunovace po dlouhou dobu znamenalo pro korunovaného i sta-

¹ BOBKOVÁ, Lenka. 7. 4. 1348 : *Ustavení Koruny království českého : Český stát Karla IV.* Praha : Havran, 2006. ISBN 80-86515-61-3; VANĚČEK, Václav. *Dějiny státu a práva v Československu.* Praha : Orbis, 1964, s. 164 – 166; KALOUSEK, Josef. *České státní právo.* Praha : Bursík a Kohout, 1892, s. 68. KAPRAS, Jan. *Přehled právních dějin zemí České koruny : Díl první a druhý: Právní prameny a dějiny státního zřízení : (Ukázky z pramenů).* Praha : vlastním nákladem, 1935, zejm. s. 61 – 71, 107 – 112, 125 – 127 a 158 – 163; BAXA, Bohumil: *Dějiny práva na území Republiky československé.* Brno : Československý akademický spolek Právnick, 1935, s. 111 In.; MALÝ, Karel – SIVÁK, Florian. *Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku do r. 1918.* Jinočany : H & H, 1993, s. 53 – 55. ISBN 80-85467-61-5. K odstoupení Lužic viz KALOUSEK, ref. 1, s. 162 – 165, k odstoupení většiny Slezska a Kladska detailně BEIN, Werner. *Schlesien in der habsburgischen Politik: Ein Beitrag zur Entstehung des Dualismus im alten Reich.* Sigmaringen : Jan Thorbecke, 1994, s. 240 – 255. ISBN 3-7995-6144-7.

vovské zástupce zásadní státoprávní i symbolický akt.² Dalšími výrazy české autonomie byla existence české královské kanceláře, která české země po roce 1526 současně reprezentovala při vídeňském dvoře.³ České písemnosti, jež tato kancelář jménem panovníka jako českého krále vyhotovovala, byly opatřovány českou velkou znakovou pečeti – dalším zásadním symbolem české státnosti.⁴

² Z poměrně bohaté literatury výběrově ŠMAHEL, František. Korunovační rituály, ceremonie a festivity české stavovské monarchie 1471 – 1526. In NODL, Martin – ŠMAHEL, František – KOWALEWSKI, Krzysztof (ed.). *Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století*. Praha: Filosofia, 2009, s. 147 – 170. ISBN 978-80-7007-298-1; BERNING, Benita. „Nach allem löblichen Gebrauch“: Die böhmischen Königskrönungen der Frühen Neuzeit (1526 – 1743). Köln – Weimar – Wien: Böhlau, 2008. ISBN 978-3-412-20082-4; PAŘÍZKOVÁ, Kateřina. Pražská korunovace krále Matyáše dne 23. května 1611 ve světle dobových pramenů. In *Sborník archivních prací*, 2012, roč. 62, č. 2, s. 275 – 368. ISSN 0036-5246; HRBEK, Jiří. Politický rozměr českých barokních korunovaci. In: MALÝ, Karel – SOUKUP, Ladislav (ed.). *Vývoj české ústavnosti v letech 1618 – 1918*. Praha: Karolinum, 2006, s. 192 – 214. ISBN 80-246-1209-7; HRBEK, Jiří. *České barokní korunovace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-011-1; VÁCHA, Štěpán – VESELÁ, Irena – VLNAS, Vít – VOKÁČOVÁ, Petra. *Karel VI. & Alžběta Kristýna: Česká korunovace 1723*. Praha: Národní galerie – Litomyšl: Paseka, 2009. ISBN 978-80-7432-002-6; Eduard MAUR. *12. 5. 1743. Marie Terezie. Korunovace na usmířenou*. Praha: Havran, 2003. ISBN 80-86515-22-2; příslušné kapitoly v obsáhlé monografii CERMAN, Ivo (ed.). *Habsburské 1740 – 1918: Vznikání občanské společnosti*. Praha 2016 či SEKYRKOVÁ, Milada. *7. 9. 1836: Ferdinand V.: Poslední pražská korunovace*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004. ISBN – 978-80-7422-483-6.

³ Pro habsburské období zejm. FELLNER, Thomas – KRETSCHMAYR, Heinrich. *Die österreichische Zentralverwaltung, 1: Von Maximilian I. bis zur Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei (1749), 1: Geschichtliche Übersicht*. Wien: Adolf Holzhausen, 1907, s. 174 – 217; STLOUKAL, Karel. *Česká kancelář dvorská 1599 – 1608: Pokus z moderní diplomatiky*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1931; VAŠKŮ, Vladimír. Česká (královská) kancelář a kancelářská zařízení jiných stěžejních institucí státní (zeměpanské) správy v letech 1526 – 1848. In ŠEBÁNEK, Jindřich et al. *Československá diplomatika, 1*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1965, s. 236 – 280.

⁴ Základní přehledovou práci o vývoji české panovnické pečeti v letech 1526 – 1752/1753 stále představují příslušné díly monumentálního soupisu POSSE, Otto. *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1806, 3: 1493 – 1711*. Dresden: Wilhelm und Bertha v. Baensch Stiftung, 1912, 4: 1711 – 1806, 1871 – 1913: *Von Karl VI. bis Franz II. Wilhelm I. bis Wilhelm II., Reichsvikariat, Reichskammergericht, Kurfürstenkollegium, Nachträge*. Dresden: Wilhelm und Bertha v. Baensch Stiftung, 1913, 5. *Das Siegelwesen der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1913*. Dresden: Wilhelm und Bertha v. Baensch Stiftung, 1913. Zásadní deficit vlastního českého souborného zpracování zmírňuje publikace GREGOROVICHOVÁ, Eva (ed.) – SEDLÁČEK, Pavel. *Česká panovnická a státní symbolika: Czech Sovereigns' and State's Symbols. Vývoj od středověku do současnosti*. Praha: Státní ústřední archiv, 2002. ISBN 80-85475-86-3. K nim lze přidat příslušnou pasáž v MARÁZ, Karel. *Sfragistika. Studijní texty pro posluchače pomocných věd historických a archivnictví*. Brno: Masarykova univerzita, 2014, s. 70 – 86. ISBN 978-80-210-7143-8, kde je ale raně novověké období na rozdíl od středověku

O autonomii českého státu jako celku v rámci habsburské monarchie lze bez obav hovořit až do roku 1749. V květnu onoho roku, během prvních reforem Marie Terezie, o jejichž známém obsahu a historickém kontextu jistě není třeba hovořit, byly zrušeny dvorské kanceláře rakouská a česká. Obě instituce, které u dvora reprezentovaly autonomní české a rakouské dědičné země, byly nahrazeny společným *Directoriem in publicis et cameralibus*. České a rakouské země tak byly sloučeny do širšího administrativního celku tzv. dědičných zemí.⁵ Pro tento celek bylo zásadní, že zde setrvaly některé významné reli-

stále dosti upozaděno. Zlomovému období tereziánské panovnické sfragistiky 40. – 50. 18. století, během kterého došlo k zániku samostatné české pečeti, je věnována studie P. SEDLÁČKA Velká pečeť Marie Terezie z roku 1746. In Čáp, Jaroslav – Sádlo, Václav – Tůma, Jan (ed.). *Sborník příspěvků k šedesátinám PhDr. Ladislava Hladkého, CSc.*, Náchodsko od minulosti k dnešku 4, Náchod 2002, s. 209 – 212. ISBN 80-238-8851-X a částečně také studie téhož autora Epocha orlů (Přehled vývoje znaků rakouského panovníka a státu 1752 – 1918). In *Heraldická ročenka*, 2000, s. 5 – 6. ISBN 80-902772-5-0. Bohužel, z velké soupisové akce pečeti a pečetidel v českých archívech, kterou řídil pražský archivář V. Růžek, jsou badatelské veřejnosti v současnosti k dispozici pouze souhrnné zprávy (RŮŽEK, Vladimír. Soupis pečeti, pečetidel a sbírkových odlišků v archívech ČR. Část 1. In *Archivní časopis* 1997, roč. 47, č. 3, s. 143 – 158, Soupis pečeti, pečetidel a sbírkových odlišků v archívech České republiky. Část 2: Počítačový program Pečeť. In *tamtéž*, č. 4, s. 213 – 233; TÝŽ. Zhodnocení průběhu celostátní akce soupisu (katalogizace) pečeti a pečetidel v archívech ČR. In VOREL, Petr (ed.). *Heraldica viva 2 : Sborník příspěvků z konference českých, moravských a slezských heraldiků, konané ve dnech 21. – 22. října 1999 v Pardubicích*. Pardubice : Východočeské muzeum v Pardubicích, 2002, s. 61 – 65. ISBN 80-86046-58-3) nebo dílčí soupisy věnované jednotlivým regionálním institucím, v nichž bylo vyhrazeno místo rovněž panovnické sfragistice (např. ŠIMEK, Tomáš et al. *Pečeti a pečetidla východočeských archivů a některých muzeí 1226 – 1620 : Katalog*. Praha: Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR, 2008, s. 53 – 117. ISBN 978-80-86466-12-5). Za velmi cenné konzultace nad celkovou problematikou vývoje české panovnické pečeti v habsburském období děkuji Františku Pichovi z Moravské genealogické a heraldické společnosti v Brně. Za laskavé poskytnutí srovnávacího materiálu děkuji Karlu Müllerovi a Jiřímu Peterkovi (Zemský archiv v Opavě), Iloně Matejko-Peterkové (Slezské zemské muzeum) a Bohumile Tinzové (Státní okresní archiv Jeseník).

⁵ Ze základní literatury kromě výše citované přehledové literatury především WALTER, Friedrich. *Die österreichische Zentralverwaltung, 2. Von der Vereinigung der österreichischen und böhmischen Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Ministerialverfassung (1749 – 1848)*, 1/1 : *Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias*, Wien : Adolf Holzhausens Nachfolger, 1938, s. 92 – 193; TÝŽ, *Die Theresianische Staatsreform von 1749*. München : Verlag für Geschichte und Politik, 1958; MAASBURG, Michael Friedrich von. *Geschichte der obersten Justizstelle in Wien (1749 – 1848) : Grösstentheils nach amtlichen Quellen bearbeitet*. Prag : Carl Bellmann's Verlag, 1891, s. 1 – 12; NESCHWARA, Christian. „Direktorium „in publicis et cameralibus“ (1749 – 1761). In SCHELLE, Karel – TAUCHEN, Jaromír (ed.). *Encyklopedie českých právních dějin : II. svazek : D – J*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. – Ostrava : Key Publishing, 2016, s. 168 – 170. ISBN 978-80-7380-569-2; TÝŽ: Nejvyšší soudní místo (Oberste Justizstelle) (1749 – 1797 a 1802 – 18048), in: *tamtéž*, IV. svazek : N – O. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o.

ty dřívějšího autonomního pojetí obou sloučených historických celků, zejména českého. Vláda nad jednotnými dědičnými zeměmi totiž byla nadále vyvozována ze dvou oddělených panovnických titulů, českého královského a rakouského arcivévodského, byť tradičně soustředěných v rukou jednoho habsburského panovníka. V ikonografické rovině, dobové veřejnosti velmi dobře srozumitelné, dokládají tuto státoprávní situaci zejména vladařské portréty Marie Terezie, do nichž byla zakomponována vyobrazení aktuálně držných vladařských korun, stejně jako symbolika jejích korunovačních a pamětních ražeb (žetonů a medailí).⁶

Obr. č. 1/ Panovnický portrét Marie Terezie na tradičním panovnickém portrétu Martina van Meytense okolo roku 1742. Na rudém sametovém polštáři spočívají arcivévodská čapka, uherská (svatoštěpánská) koruna a česká (svatováclavská) koruna.

Zdroj: *Wikipedia Commons*

– Ostrava : Key Publishing, 2016, s. 168 – 170. ISBN, s. 215 – 220. ISBN 978-80-7380-569-2.

⁶ YONAN, Michael. *Empress Maria Theresa and the politics of Habsburg imperial art*. University Park, Pa. : Pennsylvania State University Press, 2011. ISBN 978-0-271-03722-6; NOVÁK, Emil. *Korunovace a korunovační ražby habsburské monarchie v letech 1526 – 1918 : I. díl : Korunovační klenoty, obřady a ražby : Soupis korunovačních ražeb : Ferdinand I. – Fridrich Falcký 1526 – 1620*. Štýty : Veduta, 1991, s. 52 – 55. ISBN 80-900-893-1-3; FABIANKOWITSCH, Anna. Geprägt für die Ewigkeit : Medaillen Maria Theresia als Denkmäler der Herrscherrepräsentation. In HAAG, Sabine (ed.): *Zuhanden Ihrer Majestät : Medaillen Maria Theresias : Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien, 28. März 2017 bis 18. Februar 2018*. Wien : Kunsthistorisches Museum Wien, 2017, s. 53 – 67. ISBN 78-3-99020-132-9. Novák poukazuje na zásadní změnu symboliky, která se objevila již na žetonu připomínajícím holdování dolnorakouských stavů v listopadu 1740, a která vyobrazením českého lva držícího v přední levé tlapě uherský patriarší kříž a opírajícího se pravou horní tlapou o oválný rakouský [babenberský] štít jednoznačně symbolizovala jednotu zděděných českých, uherských a rakouských zemí. K tomu srov. RYNEŠ, Václav. Znaková symbolika na korunovačních žetonech 18. století. In : *Numismatické listy*, 1973, roč. 28, s. 106 – 110.

Obr. č. 2 a 3/ Aversní a reversní strana stříbrné medaile (žetonu) ražené při příležitosti české královské korunovace Marie Terezie v Praze 12. dubna 1743.

Obě části dědičných zemí se tak od sebe stále lišily v řadě tradičních legislativních či obecně ústavních aspektů, které byly zakotveny v platných zemských zřízeních. Výraz této skutečnosti nalezneme v písemné produkci vídeňského direktoria a jeho nástupců v podobě dvorských kancelářů, jež v expedovaných písemnostech sice poukazyvaly na sdruženou královsko-arcivévodskou vydavatelskou pravomoc, ale současně rozlišovaly historickou státoprávní příslušnost příjemce písemnosti. Šlo jak o majestátní písemnosti, které příjemci poskytovaly milosti z okruhu nezpochybnitelných panovnických práv (regálií), a které proklamovaly svou platnost na celém území dědičných zemí (především šlechtická privilegia, inkolát v zemích Koruny české apod.), tak i např. privilegia městská či cechovní, kde se vydavatel odvolával na svou konkrétní vladařskou pravomoc, v případě historických českých zemí tedy na českou královskou korunu. V kancelářské praxi byly vídeňským direktoriem a jeho nástupci příslušné písemnosti vyhotovovány a registrovány podle teritoriálního klíče, který zohledňoval historické celky českých a rakouských zemí. Panovnické listiny dále nesly veškeré náležitosti, které určovaly jejich „bohemikální“ nebo „austriakální“ charakter. U českých listin se Marie Terezie odvolávala na výsostnou českou královskou moc a v dispozici vymezovala právní platnost vydávaného privilegia pouze na oblast historických českých zemí. Pro zpečetění byla využívána česká velká znaková pečeť, tzv. *Sigillum Bohemiae*. Přivěšení velké znakové pečeti představuje jeden ze základních znaků, které určují kancelářskou, a tedy i státoprávní provenienci vydané listiny.⁷

⁷ BRŇOVJÁK, Jiří. *Šlechticem z moci úřední : Udělování šlechtických titulů v českých zemích 1705 – 1780*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2015, s. 17 – 20 a 77 – 82. ISBN 978-80-7464-461-0.

Obr. č. 4/ Rakouské dědičné země a země Koruny české na mapě Tobiaše Mayera z roku 1747 (vydána nakladatelstvom Homann Erben, Norimberk), které tvořily od roku 1749 společný administrativní celek tzv. dědičných zemí.

I.

K zavedení velké znakové pečeti do české kancelářské praxe, která nahradila dřívější majestátní pečeti, došlo již v polovině 15. století (posledním českým panovníkem užívajícím také majestátní pečeť byl Ladislav Pohrobek). Znaková pečeť na rozdíl od dosavadních panovnických pečeti, které nejčastěji zobrazovaly postavu panovníka, nesly ve svém pečetním poli výhradně heraldickou výzdobu. Staly se tak viditelným symbolem písemností, které byly vydávány panovnickou kanceláří a v panovníkově jménu, v zásadě ale reprezentovaly nikoliv osobu panovníka, nýbrž jeho úřad.⁸ Na rozdíl od českého státu byla majestátní forma ponechána v uherské a říšské sfragistice, kde byla formou byly používána k ověřování nejvýznamnějších a nejhonosnějších písemností. Arcivévoda Ferdinand tento obecný vývojový trend přirozeně respektoval a krátce po nástupu na český trůn (zvolen v říjnu 1526, korunován v lednu 1527) začal užívat pečeť, jež nesla uprostřed pečetního obrazu česko-uherský čtvrcený štít, převýšený královskou korunou a dekorovaný řádem Zlatého rouna. Čtvrcený střední štítek s vlastním srdečním štítkem obsahoval v 1. polceném poli znaky Rakous a Burgundska, ve 2. čtvrceném poli znaky Kastilie a Leonu, ve 3. polceném poli znaky Aragonu a Flander a ve 4. děleném poli

⁸ MARÁZ, ref. 4, s. 84 – 85; GREGOROVÍČOVÁ (ed.) – SEDLÁČEK, ref. 4, s. 20, 25, 31 – 35; BENEŠ, František. Česká panovnická pečeť krále Ladislava – její povšechný rys. In *Sborník archivních prací*, 1963, roč. 13, č. 1, s. 272 – 284.

novoburgundský a brabantický znak a ve špici znak Granady. Srdeční polcený štítek nesl tyrolskou orlici a habsburského lva. Po stranách hlavního štítu byly umístěny menší štítky se zemskými znaky 1. Moravy, 2. Lucemburska, 3. Zhořelecka, 4. Budyšínska, 5. Dolní Lužice a 6. Slezska. Jak bývá v literatuře uváděno, základní podobu ústředního znaku navrhl pro Ferdinanda I. roku 1527 Albrecht Dürer. Po volbě a korunovaci římským králem v lednu 1531 přibyla do pečetního pole Ferdinandovy české pečeti říšská orlice (*Reichsadler*) s prázdnými pařáty. Ta se v císařského orla převýšeného (domácí rudolfínskou) císařskou korunou proměnila až po Ferdinandově převzetí hodnosti římského císaře roku 1556; pařáty císařského orla ale stále zůstávaly prázdné.⁹

Dlužno poznamenat, že majestátní vyobrazení panovníka se v rámci českých zemí po roce 1526 udrželo pouze v pečetích zemských hejtmanství slezských knížectví Svídnicka-Javorska a Opolska-Ratibořska. Jejich pečetní pole v sobě kombinovala majestátní i heraldickou stránku, neboť postava trůnícího panovníka s vladařskými atributy v rukou byla v svídnicko-javorském případě doprovázena zemskými štítky Čech a Slezska, v opolsko-ratibořském dále také znaky Moravy, Dolní Lužice a zřejmě vlastního Opolska, přičemž postavu panovníka převyšoval císařský znak.¹⁰

Za velmi důležité je nutno vnímat proměnu pozice znaků v rámci čtvrceného pole hlavního štítu: Ferdinand na rozdíl od svých jagellonských předchůdců na českém trůně nejprve upřednostnil před uherským znakem český; snad tak symbolicky reagoval na krajně neutěšené poměry v Uhrách, kde o královskou korunu bojoval s Janem Zápolským. Zřejmě ještě před volbou římským králem se však vrátil k tradiční uhersko-české koncepci.¹¹ V době Ferdinanda I. se také v pečetním poli po stranách říšské orlice objevily litery „S“ a „B“ (*Sigillum Bohemiae*), jež se v novém „císařském“ typáři přesunuly mezi křídla a krk říšského orla. K drobným proměnám vyobrazení pečetního pole ferdinandovských typářů lze dodat, že od přelomu 20. a 30. let se jeho standardní součástí staly postavy čtyř andílků (putti), které držely šestici zmíněných doprovodných štítků se zemskými znaky vedlejších zemí a památečního znaku Lucemburska.¹²

⁹ POSSE, III, ref. 4, tab. 24/4, 6 (vyobrazení), V, s. 63, č. 24 (popis); PETRÁŇ, Josef. *Český znak : Stručný nástin jeho vzniku a historického vývoje*, Praha : Ministerstvo kultury České republiky, 1970, s. 45, 47, 50 – 51; BRAEUEROVÁ, Helena. Císařský typ velké pečeti Ferdinanda I. z české kanceláře z roku 1562. In *Z archivních depozitářů. Pavle Burdové k 70. narozeninám*. Praha : Státní ústřední archiv, 1998, s. 20 – 23. ISBN 80-85475-44-8.

¹⁰ POSSE, III, ref. 4, tab. 25/7, 38/8, 43/4, 51/7, 57/6 – 7 a 60/2 (Svídnicko-Javorsko, vyobrazení), IV, ref. 4, tab. 75/7 a 77/5 (Opolsko-Ratibořsko, vyobrazení), s. 64, č. 37, s. 68, č. 23, s. 70, č. 19, s. 73, č. 22, s. 76, č. 31 – 32 a 2 (popis). O. Posse identifikoval čtvrtý znakový štítek jako tyrolský, na přirozenější určení štítku jako opolského znaku upozornil F. Pícha.

¹¹ Taméž, III, ref. 4, tab. 24/4 – 5 (vyobrazení), s. 63, č. 24 – 25 (popis).

¹² Tamtéž, III, ref. 4, tab. 24/4 – 6 (vyobrazení), s. 63, č. 24 – 26 (popis).

Obr. č. 5/ Česká velká znaková pečeť (Sigillum Bohemiae) Ferdinanda III. na listině z roku 1649.

Ferdinandův nejstarší syn Maxmilián po své korunovaci českým králem v květnu 1562 a volbě římským králem v listopadu téhož roku užíval shodnou královskou variantu velké znakové pečeti s česko-uherským čtvrceným štítem jako jeho otec v době, kdy byl pouhým římským králem. Když po smrti Ferdinanda I. nastoupil roku 1564 na trůn, nechal si zhotovit nový typář, který po obsahové stránce již plně vycházel z otcova „císařského“ Sigilla Bohemiae.¹³ Tuto Maxmiliánovu pečeť pak s příslušnou aktualizací opisu používali všichni jeho dynastičtí nástupci až po Josefa I.¹⁴ Specifické královské pečeti používali zvolení čeští králové jako designovaní nástupci (čekanci) svých stále vládnoucích otců-císařů v podstatě jako soukromé osoby, jak dokládají písemné reversy, v nichž se krátce po přijetí české královské koruny zavazovali, že se za života svých otců nebudou vkládat do vládních záležitostí.¹⁵ Zatímco ještě Maxmilián II. a Matyáš II. jako titulární čeští králové užívali královský typář s věncem doprovodných zemských znaků (pro královské období Rudolfa II. není jeho existence doložena), Ferdinand II. používal od své královské volby roku 1617 typář, v němž doprovodné zemské znaky absentovaly, stejně tak činili i jeho nástupci Ferdinand IV. a Leopold I.¹⁶

¹³ Tamtéž, III, ref. 4, tab. 32/7 (vyobrazení), V, s. 66, č. 20 (popis). Po Maxmiliánově nástupu na císařský trůn se již česko-uherská varianta čtvrceného štítu v habsburských pečetích již přestala objevovat. V tomto kontextu je nepochybně velmi zajímavé, že Maxmilián na rozdíl od svého otce použil česko-uherskou variantu také ve své říšské královské heraldice, srov. POSSE, Otto. *Die Siegel, III*, tab. 29/1 – 6 (vyobrazení), V, s. 64 – 65, č. 1 – 6 (popis), výjimku představuje pouze jedna královská menší pečeť (tab. 29/4). K výskytu česko-uherské varianty čtvrceného českého znaku je nezbytné dodat, že byl užíván rovněž v českých razbách, a to ještě v dukátech a tolarech Rudolfa II. ražených od roku 1587! Rudolfův nástupce na českém trůnu Matyáš již nechal od roku 1612 razit mince s tradičním uhersko-českým čtvrceným znakem. Srov. HALAČKA Ivo. *Mince zemí Koruny české 1526 – 1856*, Kroměříž: Česká numismatická společnost, 1987, s. 233 – 237, 245 – 246.

¹⁴ Tamtéž, III, ref. 4, 72/6 (vyobrazení), V, ref. 4, s. 81, č. 16 (popis).

¹⁵ Tamtéž, III, 51/6, 57/3 (vyobrazení), V, ref. 4, s. 73, č. 21 a s. 76, č. 28 (popis). Srov. originály reversů Rudolfa [II.] z roku 1575, Ferdinanda [II.] z let 1617, Ferdinanda [IV.] z roku 1646 či Leopolda [I.] z roku 1656, které jsou deponovány v Národním archivu, Archiv Koruny české, inv. č. 2207, 2318, 2325, 2414 a 2436.-

¹⁶ POSSE, III, ref. 4, 38/9, 51/6, 57/3, 65/5 – 6 (vyobrazení), V, ref. 4, s. 62, č. 24 (popis);

Obr. č. 6/ Česká velká znaková pečeť (Sigillum Bohemiae) Josefa I. na listině z roku 1710.

Tradiční podoba české velké znakové pečeti byla částečně inovována až po nástupu Karla VI. Hlavní změna typáře vyhotoveného roku 1712, jak dokládá datace tradičně zakomponovaná do vnitřního lemu císařské koruny převyšující čtvrcený znakový štít, se dotýkala kompozice čtvrceného znakového štítu:

do srdečního štítku byl nově umístěn český zemský znak, reprezentující českou královskou hodnost. Díky tomu došlo k proměně dosavadního uhersko-českého čtvrceného štítu, který nyní získal následující kompozici: 1. Kastilie, 2. starouherský znak, 3. polceně Aragon a Sicílie, 4. polceně Rakousko a Burgundsko. S podobně markantním zdůrazněním českého charakteru pečeti jsme se mohli v historii raněnovověké české pečeti setkat pouze v několika prvních letech vlády Ferdinanda I. Je možné, že významná symbolická změna v karolinské pečeti reagovala na znovuaktivování české kurfiřtské hodnosti (tzv. readmise), k níž došlo roku 1708. Dodejme, že již Karlova kurfiřtská pečeť z roku 1711 obsahovala ve znakovém štítě srdeční štítek s českým znakem.¹⁷

k Ferdinandovi IV. a Leopoldu I. rovněž srov. pečeti přivěšené k reversům citovaným v poznámce výše. Ze státoprávního a tím i administrativního (kancelářského) hlediska dosti specifické období představují léta 1608 – 1611/12, kdy se arcivévoda Maxmilián stal moravským markrabětem a posléze i českým králem, nikoliv však ještě císařem. V tomto období používal nejprve kopii uherského sigilla iudiciale, od roku 1609 vlastní pečeť a po zisku celého českého státu roku 1611 tradiční královskou velkou znakovou pečeť. Srov. BRŇOVJÁK, Jiří. Lichtenštejnové a jejich knížecí tituly v 17. – 18. století [I]. In *Genealogické a heraldické listy* 2017, roč. 34, s. 16 – 17. ISSN 1212-9631.

¹⁷ Kurfiřtskou pečeť viz POSSE, IV, ref. 4, tab. 8/6, V, ref. 4, s. 84, č. 34 (popis), českou znakovou pečeť viz IV, tab. 9/1 – 2, V, ref. 4, s. 84, č. 36 – 37 (popis); GREGOROVIČOVÁ (ed.) – SEDLÁČEK, ref. 4, s. 32. K readmisi a celkovému kontextu problematice a mnohdy diskutabilní vazby českého státu ke Svaté říši římské kromě klasické Kalouskovy práce (KALOUSEK, ref. 1, s. 57 – 66) viz zejm. VOREL, Petr. Země Koruny české a Svatá říše římská v raném novověku. In *Theatrum historiae*, roč. 7 2010, s. 259 – 272. ISSN 1802-2502; TÝŽ, Státoprávní vyčlenění českých zemí ze Svaté říše římské: důsledky říšské reformy Maxmiliána I. Habsburského. In *Český časopis historický*, 2013, roč. 111, č. 4, s. 743 – 804. ISSN 0862-6111; KUBEŠ, Jiří. České země a římsko-německá říše v raném novověku. In SCHELLE, Karel – TAUCHEN, Jaromír (ed.). *Encyklopedie českých právních dějin : I. svazek : A – Č*. Plzeň : Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s.r.o. – Ostrava : Key Publishing, 2015, s. 677 – 682. ISBN 978-80-7380-569-2.

Obr. č. 7/ Inovovaná česká velká znaková pečeť (Sigillum Bohemiae) Karla VI. z roku 1712 přivěšená k listině z roku 1733.

II.

Dramatické okolnosti nástupu Marie Terezie k vládě nad habsburskou monarchií na podzim 1740 samy nezbytně předznamenalý radikální proměnu podoby české velké znakové pečeti. Marie Terezie krátce po nástupu na trůn používala původní *Sigillum Bohemiae* svého otce, zejména pro listiny, jejichž expedice byla zahájena ještě za života Karla VI.¹⁸ Přibližně v polovině roku 1741 definitivně nahradila původní pečeť Karla VI. novou pečeť, v jejíž heraldické symbolice musela přirozeně zohlednit vladařské hodnosti, jimiž na počátku válek o rakouské dědictví aktuálně disponovala. Do pečetního obrazu byl proto umístěn čtvrcený štít, v jehož polích se nacházely znaky 1. Uher, 2. polceně Rakous a Burgundska, 3. Moravy a 4. Slezska. Srdeční štítek obsahoval český zemský znak. Nad štítem byla umístěna velmi realisticky ztvárněná svatováclavská koruna. Znakový štít v porovnání s předchozí karlovskou pečeť nesli již jen tři andělci, mezi jejichž postavy byly nyní umístěny pouze čtyři štíty s památečními zemskými znaky 1. Lucemburska, 2. Dolní Lužice, 3. Budyšínska a 4. Zhořelecka. Popisovaná pečeť díky užití svatováclavské koruny ještě více akcentovala její státoprávně český charakter. V pečetním poli navíc absentovaly atributy spojené s Říší, neboť v letech 1740–1745 (interregnum do ledna 1742, poté byl císařem bavorský kurfiřt Karel Albrecht jako Karel VII.) Habsburkové dočasně ztratili přímé osobní spojení s říšskou vladařskou hodností. Jednořádkový opis ve znění MARIA THERESIA D.G. HUNG. BOH. ZC. REGINA ARCHIDUX. AUST. DUX BURGHIO. MARCHIO. MORAV. LUXEMB. SILES. DUX MARCHIO. LUSAT. plně korespondoval s heraldickým obsahem pečeti.¹⁹

¹⁸ Např. Státní okresní archiv Pelhřimov, f. Archiv města Kamenice nad Lipou, Vídeň 7. 4. 1740.

¹⁹ POSSE, IV, ref. 4, tab. 20/5 (vyobrazení), V, ref. 4, s. 8, č. 15 (popis); GREGOROVÍČOVÁ – SEDLÁČEK, ref. 4, s. 39 – 40. Tato pečeť byla použita na listinách datovaných již

Obr. č. 8/ Říšská velká znaková pečeť z doby vlády císaře Karla VI.

Ve formulářích listin bylo přivěšení této nové české pečeti ohlášeno formulí: „Zu Urkund dies Briefs besiegelt mit Unserem königlichen anhangenden grösseren Insigl.“ Uvedené znění koroborační formule mohlo mírně variovat (zejména ve slovosledu), avšak po významové stránce zůstávalo konstantní. Úspěšná volba královnina manžela Františka Štěpána Lotrinského císařem, která se uskutečnila 13. září 1745 ve Frankfurtu nad Mohanem (ke korunovaci došlo 4. října tamtéž), se na podobě koroborační formule projevila až s několikaletým zpožděním. V listinách datovaných k roku 1750 se proto setkáme s tímto aktualizovaným zněním koroborace: „Zu Urkund dies Briefs besiglet mit Unserem Kayserlich Königlich anhangenden Grösseren Insigl.“

Popisovaná velká znaková pečeť byla pro účely bohemikální agendy vídeňského direktoria používána i po administrativní reformě z roku 1749. K pečeti majestátních písemností rakouské proveniencie nadále sloužila rakouská arcivévodská pečeť, která byla podle datace tradičně zakomponované do vnitřního lemu koruny vyhotovena roku 1741. V srdečním štítku zdobeném arcivévodskou čapkou se nacházel rakouský znak. Vlastní znakový štít byl dvakrát dělen a obsahoval celkem 13 znakových polí. V horní řadě se nacházely znaky 1. Španělska (čtvrcené pole: Kastilie, Leon, Aragon a Sicílie), 2. Nové Uhry, 3. Čechy a ve 4. čtvrceném poli znaky Burgund, Štýrska, Švábska a Kraňska; v prostřední řadě: 1. Sedmihradsko, 2. Limburg, 3. Habsburg, 4. Tyrolsko a 5. Gorica; v dolní řadě 1. Jeruzalém, 2. Lotrinsko, 3. Toskánsko a 4. Bar. Do prostoru mezi dvouřádkovým opisem s panovnickou titulaturou a znakovým štítem byl umístěn věnec dvanácti menších zemských znakových štítků: 1. Dalmácie, 2. Bosna, 3. Milánsko, 4. Parma, 5. Slezsko, 6. Alsasko, 7. Frísko, 8. Morava, 9. Württembersko, 10. Mantova, 11. Brabant a 12. Chorvatsko.²⁰ Po-

na konci roku 1740, srov. Státní okresní archiv Olomouc, f. Cech ševců Olomouc, inv. č. 2, 12. 12. 1740.

²⁰ POSSE, IV, ref. 4, tab. 18/2 (vyobrazení), tamtéž, V, ref. 4, s. 87, č. 2 (popis); GALL, Franz. *Österreichische Wappenkunde*. Wien – Köln – Weimar : Böhlau, 1996, s. 48.

pisovaná arcivévodská pečeť nahradila dřívější říšskou menší císařskou pečeť, kterou Karel VI. a jeho předchůdci užívali jako římsí císaři pro pečetení rakouských arcivévodských panovnických listin, neboť Marie Terezie po svém nástupu k vládě samozřejmě říšské pečetidlo již užívat nemohla.²¹ Nepoužila jej ale ani po volbě svého manžela císařem (je otázkou, zda by tak mohla jako pouhá císařovna-manželka vůbec učinit), naopak si nechala vytvořit nový typář, který byl takřka identický s předchozím – lišil se jen v drobných výtvarných detailech, např. tvaru koruny, a ve sníženém počtu doprovodných zemských štítků, mezi nimiž nyní chybělo Alsasko.²²

III.

Marie Terezie přirozeně nebyla spokojená se situací, kdy i po administrativním sloučení českých a rakouských zemí v jeden celek tzv. dědičných zemí byla v direktoriální agendě odlišována česká a rakouská provenience a při vydávání písemností byly nadále používány partikulární formuláře i dosavadní znakové pečeti. Tento podvojný stav se viditelně nacházel v příkrém rozporu s původní ideou správní reformy z roku 1749. Panovnice proto začala na jaře 1752 podnikat první kroky k unifikaci vydávaných písemností. V květnu 1752 nařídila direktoriálním úředníkům vypracovat návrh na zavedení unifikovaného formuláře majestátních panovnických listin, které by tak byly univerzálně platné ve všech dědičných zemích, jimž vládla buď jako česká královna, nebo jako rakouská arcivévodkyně. Marie Terezie také požadovala vytvoření návrhu nové univerzální velké panovnické znakové pečeti pro dědičné země. Sjednocení formuláře panovnických listin proběhlo v podstatě bez větších problémů (pokud pomineme počáteční formální námítky direktoriálních úředníků, které Marie Terezie ale odmítla akceptovat). Reprezentace a komory proto byly reskriptem z 16. června 1752 informovány o zavedení všech tří základních forem nové jednotné panovnické titulatury, velké a střední pro listiny a malé „*in rescriptis*“. Nový formulář listin pro dědičné země byl zaveden do praxe reskriptem z 6. července 1752. K druhému jmenovanému reskriptu byl přiložen schválený barevný náčrtek nového velkého panovnického znaku, který se měl ve zjednodušené formě (tj. bez dvanácti doprovodných zemských znaků) a s patričně upraveným zemským štítem (bohužel nijak blíže specifikovaným) objevit v menších panovnických pečetích, které měly používat vídeňské direk-

ISBN 3-205-98646-6. Alsasko bylo anektováno Francií v době politiky tzv. reunii a tato ztráta byla ve prospěch Francie potvrzena v mírových smlouvách v Rijswijku 1697 a Rastattu 1714.

²¹ Střední císařskou pečeť viz POSSE, IV, ref. 4, tab. 6/1 (vyobrazení), tamtéž, V, ref. 4, s. 83, č. 20 (popis).

²² POSSE, IV, ref. 4, tab. 18/3 (vyobrazení), tamtéž, V, ref. 4, s. 87, č. 3 (popis).

torium (pro pečetení písemností nižšího diplomatického řádu) i jednotlivé zemské vlády. Nejčestnější srdeční štítek nesl rakouský znak korunovaný arcivévodskou čapkou („*Haupt- und Hauß-Wappen*“). Na rozdíl od dvakrát dělených znaků rakouské kanceláře a tajné domácí a státní kanceláře bylo vlastní pole hlavního štítu děleno třikrát. Do první (horní) řady byly umístěny znaky 1. Španělska (čtvrceně Kastilie, Leon, Aragon, Sicílie), 2. Uher (polceně starouherský a novouherský znak), 3. Čech, 4. Dalmácie, 5. Chorvatska a 6. děleně Slavonie a Bosny. V druhé řadě se nacházely znaky 1. staroburgundský, 2. slezský, 3. brabantský, 4. milánský, 5. štýrský a 6. dělený korutansko-kraňský. Třetí řada obsahovala znaky 1. Moravy, 2. Burgavska, 3. Horní Lužice, 4. děleně Dolní Lužice a Sedmíhradsko, spolu se znakem Habsburského hrabství ve špici, 5. Jülichu a 6. Tyrolska. Do poslední čtvrté řady byly umístěny památeční znaky lotrinských držav, tj. 1. Jeruzalémské království, 2. Lotrinsko, 3. Toskánsko a 4. Bar. Takto koncipovaný nový velký státní znak spočíval na černém říšském orlu a byl obkroužen prstencem dvanácti menších patřičně korunovaných znakových štítků dalších zemí západní části habsburského impéria, na něž se v poli ústředního štítu z koncepčních důvodů nedostalo, tj. 1. Mantovy, 2. Lucemburska, 3. Württemberska, 4. Pfirtu, 5. Gorici, 6. Alsaska, 7. Flander, 8. Gradišky, 9. Kyburgu, 10. Švábska, 11. Geldern a 12. Parmy.²³

Znakové pole nové velké panovnické pečeti v zásadě kopírovalo koncepci stávajících typářů rakouské kanceláře a tajné domácí a státní kanceláře. Stanovené pořadí znaků jednotlivých zemí habsburské monarchie, z nichž některé jako památeční znaky představovaly pouze tradiční připomínku jejich dřívější příslušnosti k monarchii (např. znaky lotrinských držav či země spadající pod španělskou korunu; fakticky také obou Lužic), proto do jisté míry kopírovalo současně schválenou velkou panovnickou titulaturu, a bylo sestaveno podle titulárního statusu jednotlivých celků od království, arcivévodství, vévodství, markrabství, knížectví až po hrabství a panství, přičemž výčet uzavíraly lotrinské državy. Komplikovaná kompozice navrhovaného nového státního znaku viditelně symbolicky vyjadřovala politicko-správní program vídeňské vlády hraběte Haugvice, který pro původní, z administrativního hlediska autonomní svazek zemí České koruny neměl valného pochopení a který jednotlivé české

²³ Österreichisches Staatsarchiv, Allgemeines Verwaltungsarchiv, Adelsarchiv, Hofadelsakten – Adelsgeneralia (dále ÖStA, AVA, f. AA, HAA-AG) č. 614a Diplomsformulare (30); Národní archiv, f. České gubernium – Publicum (dále NA, f. ČG – P), inv. č. 401, sign. C6, kart. 41; POSSE, IV, ref. 4, tab. 22/1 – 2 (vyobrazení), V, ref. 4, s. 88, č. 24 – 25 (popis), k pečetím rakouské dvorské kanceláře a tajné domácí a státní kanceláře O. POSSE, IV, ref. 4, tab. 24/3 (vyobrazení), V, ref. 4, s. 89, č. 32 (popis); SEDLÁČEK, 2000, ref. 4, s. 5 – 6. Detailně k zavádění nového formuláře majestátních listin pro dědičné země v průběhu roku 1752 včetně řešení společné titulatury a pečeti viz BRŇOVJÁK, ref. 7, s. 82 – 88.

i rakouské země vnímal jako samostatné správní jednotky-provincie zařazené do univerzálně spravovaného širšího celku dědičných zemí a správně podřízené jednomu dvorskému centru.²⁴ K nové panovnické titulatuře dodejme, že se od původní titulatury, jež byla dosud užívána v bohemikálních a austriakálních listinách, lišila pouze v detailech: u písemností české provenience byly ve velké i střední panovnické titulatuře více zohledněny vedlejší země Koruny české (Morava a Slezsko), zatímco u listin určených rakouským příjemcům přirozeně naopak některé z rakouských dědičných zemí (Štýrsko, Korutany a Kraňsko). Nová společná titulatura poněkud upřednostnila pozici Slezska a Moravy jakožto vedlejších zemí historické Koruny české, což se rovněž projevilo umístěním slezského a moravského znaku v hlavním znakovém štítu. Nutno dodat, že z nové titulatury zmizely odkazy na španělské državy.²⁵

Součástí pečetiho vyobrazení nového velkého státního znaku se staly opět říšské atributy, které Marie Terezie mohla užívat jako manželka císaře Františka Štěpána Lotrinského, jenž v čele Svaté říše římské stanul na podzim 1745. Nový státní znak proto spočíval na černém říšském orlu s prázdnými pařáty a se svatozářemi kolem obou hlav, nad nimiž byla umístěna rudolfinská císařská koruna se stuhami. Na horním okraji štítu byla položena královská koruna, kterou můžeme dešifrovat jako odkaz na hodnost německé královny (*Königin in Germanien*), jež byla rovněž součástí široké vladařské titulatury Marie Terezie.

Z prozatím ne zcela jasných důvodů Marie Terezie v reskriptu ze 7. srpna 1752 nařídila práce na vyhotovování nových menších typářů zemských úřadů zastavit a vyčkat na další instrukce. O měsíc později, 9. září, následoval panovnický příkaz odeslat původně distribuovaná vyobrazení nového znaku zpět do Vídně. Panovnice bohužel motivy svých příkazů nijak blíže neosvětlila, z dochovaných písemností vyplývá jen to, že cílem této akce bylo získat nová vyjádření jednotlivých zemských vlád a na jejich základě docílit jednotné podoby menších typářů. Není lehké dopátrat se merita řešeného problému, protože struktura znakového pole barevného náčrtku nového panovnického znaku z 6. července se v ničem nelišila od podoby, která byla nakonec oficiálně schválena na konci listopadu. Problém definitivní podoby nového panovnického znaku vyřešilo až sezení radního kolegia direktoria 23. října. Panovníci schválené direktoriální přednesení v souladu s červnovými nařízeními rovněž potvrdilo jednotný formální úzus při vyhotovování univerzálních majestátních listin, o čemž byly zemské vlády informovány reskriptem z 20. prosince. Jeho součástí bylo rovněž definitivní německé a latinské znění panovnické titulatury, která měla být používána při vyhotovování panovnických listin (velká a střed-

²⁴ GREGOROVÍČOVÁ – SEDLÁČEK, ref. 4, s. 43.

²⁵ ÖStA, AVA, f. AA, HAA-AG, č. 614a Diplomsformulare (30).

ní) a reskriptů (malá). Již o měsíc dříve – 29. listopadu – panovnice nařídila zemským reprezentacím a komorám, aby si nechaly vyrobit nové typáře nesoucí střední podobu nového znaku dědičných zemí včetně nově předepsané titulatury v opisu. K faktickému zhotovení typářů a jejich uvedení do praxe na celostátní i zemské úrovni došlo v průběhu první poloviny roku 1753; u velké znakové pečeti dědičných zemí to ostatně dokládá datace 1753, tradičně umístěná v pečtním poli ve vnitřním lemu koruny („*im Futter der Krone*“).²⁶

Obr. č. 9/ Barevné vyobrazení nového státního znaku dědičných zemí z počátku července roku 1752, které sloužilo jako podklad k vytvoření menších znakových typářů zemských vlád.

Obr. č. 10/ Velká znaková pečeť dědičných zemí, jež byla uvedena do praxe v průběhu první poloviny roku 1753. Vyobrazení pochází z roku 1754.

V administrativní rovině tedy vydávané panovnické písemnosti a k nim přivěšovaná nová velká znaková pečeť (stejně jako menší pečeť užívaná direktoriem / kanceláří a zemskými vládami) představovaly pro západní část monarchie zásadní jednotící prvek, což v daném kontextu více než podtrhuje skuteč-

²⁶ ÖStA, AVA, f. AA, HAA-AG, č. 614a Diplomsformulare (30); NA, f. ČG – P, inv. č. 401, sign. C6, kart. 41; Zemský archiv v Opavě, f. Královský úřad, inv. č. 215 [206], sign. 4-2, kart. 144 [141]; Moravský zemský archiv (dále MZA), f. C4 Tribunál – normalia, inv. č. 1336 (20. 12. 1752); SEDLÁČEK, 2002, ref. 4, s. 210, SEDLÁČEK, 2000, ref. 4, s. 5.

nost, že panovnice svou vládu v dědičných zemích stále vyvozovala ze dvou nezávislých vladařských hodností, české a rakouské. Koroborační formule nového univerzálního formuláře listin pro dědičné země proto popisovala novou velkou znakovou pečeť současně jako královskou a arcivévodskou: „*Mit Urkund dies Briefs besiegelt mit Unserem Kays.- Königl.- und Erzherzoglich anhangenden größeren Insigel*“. Tato formulace vhodně poukazovala na skutečnost, že Marie Terezie svou vládu nad dědičnými zeměmi stále vyvozovala ze své české královské a rakouské arcivévodské hodnosti. Zmínka o císařské hodnosti byla pouze proklamativního charakteru, neboť vycházela z pozice Marie Terezie jako pouhé manželky vládnoucího císaře. Vizuálně ale opět navázala na dřívější habsburskou tradici přednostního uvádění držby císařské hodnosti (nejen) v koroboračních formulích listin české dvorské kanceláře, neboť jejich vydavatelé byli současně římskými císaři. Habsburkové proto stavěli císařskou hodnost na čestné první místo, aniž by tímto gestem nezbytně požadovali platnost vydávaných listin na území Svaté říše římské. Koroborační formule nového jednotného formuláře listin pro dědičné země byl převzat z formuláře dosavadních partikulárních rakouských arcivévodských listin, které po nástupu Marie Terezie k vládě nejprve hovořily obecně o královské (míněna česká a uherská) a arcivévodské (t.j. rakouské) vladařské hodnosti a od volby jejího manžela císařem pak rovněž o císařské.²⁷

IV.

Velmi zajímavou epizodu ve vývoji habsburské panovnické sfragistiky dotýkající se česko-rakouského prostoru představuje užití pečeti u bohemikálních listin vydaných mezi léty 1751 – 1752, která se diametrálně odlišovala od stávající české velké znakové pečeti, avšak použitou heraldickou koncepcí znakového štítu se značně přibližovala pečetím rakouské dvorské kanceláře, tajné domácí a státní kanceláře a nakonec v mnohém i nové univerzální velké znakové pečeti dědičných zemí z roku 1752, resp. 1753.²⁸ Hlavní pole znakového štítu této pečeti bylo dvakrát děleno, přičemž srdeční štítek obsahoval polcený rakousko-burgundský znak korunovaný arcivévodskou čapkou. Horní pás zemských znaků uvnitř vlastního štítu byl pětkrát polcen: 1. pole zobrazovalo Španělsko (čtvrceně Kastilie, Leon, Aragon, Sicílie), 2. pole Uhry (polcené

²⁷ Např. opisy nobilitačních privilegií v ÖStA, AVA, f. Salbücher, č. 177.

²⁸ Prozatím nejstarší doklad jsem nalezl v listině datované 21. 1. 1751 v Prešpurku, v níž Marie Terezie potvrdila statuta cechu tkalců města Bílovec (Státní okresní archiv Nový Jičín, f. Cech tkalců Bílovec, neinv.), nejmladší pak v listině datované ve Vídni 30. 12. 1752, jíž panovnice potvrdila volbu nového opata premonstrátského kláštera v Želivi (Státní oblastní archiv Třeboň, f. Premonstráti Želiv, č. 129). Vzhledem k momentální nedostupnosti celostátního on-line soupisu pečetí a pečetidel samozřejmě nelze v českém prostředí existenci starších či naopak mladších příkladů vyloučit.

starouherský a novouherský znak), 3. Čechy, 4. Milánsko, 5. Mantovu a 6. Parmu; prostřední pás byl taktéž pětkrát polcen: 1. pole bylo dělené a neslo zemské znaky Štýrska a Kraňska, 2. pole zobrazovalo Korutany (nesprávně zrcadlově: vpravo stříbrné břevno v červeném poli, vlevo tři černí lvi ve zlatém poli), 3. Sedmihradsko, 4. Flandry, 5. Tyrolsko a 6. Goriciu; ve špici mezi třetím a čtvrtým polem středního pásu byl umístěn znak hrabství Habsburg. V dolním třikrát polceném pásu byly umístěny lotrinské památeční znaky: 1. Jeruzalémské království, 2. Lotrinsko, 3. Toskánsko a 4. Bar. Horní hrana znakového štítu byla ozdobena královskou korunou, vlastní štít pak spočíval na říšském dvouhlavém orlu převýšeném císařskou korunou, v jejímž vnitřním lemu se nachází římskými číslicemi psaná datace 1746. Datace i říšské atributy (orel a koruna) jednoznačně odkazují na potřebu vyhotovení nového typáře poté, co se František Štěpán – manžel Marie Terezie – stal císařem. Znakový štít byl obkroužen věncem dvanácti okrajových štítků opatřených příslušnou hodnostní korunou (královskou, knížecí či hraběcí): 1. Dalmácie, 2. Bosna, 3. Lucemburk, 4. Slezsko, 5. Morava, 6. Brabant (?), 7. Gradiška, 8. Kyburg, 9. Uhry (?), 10. Württemberg, 11. Štýrsko (?), 12. Chorvatsko.²⁹

Obr. č. 11/ Velká znaková pečeť, jež byla přivěšována k provenienčně českým listinám datovaným v letech 1751 – 1752. Reprodukovaný exemplář byl přivěšen k listině z roku 1751.

Existence této pečeti zůstávala odborné i laické veřejnosti velmi dlouho skryta. Stalo se tak zřejmě proto, že Otto Possé ji do svého monumentálního díla nezahrnul. V odborné literatuře na její výskyt poprvé upozornil až roku 2002 Pavel Sedláček. Tento pražský archivář a vynikající znalec moderní panovnické sfragistiky habsburské monarchie dospěl na základě detailní analýzy exempláře, jenž byl přivěšen k českému bernímu reversu ze 4. října 1752, a s pomocí komparace s dobovými pečetěmi uve-

²⁹ Popisy jednotlivých zemských znaků viz GALL, ref. 20 a Michael GÖBL, *Wappen-Lexikon der habsburgischen Länder*, Schleinbach : Winkler-Hermeden, 2013.

řejněnými v Posseho katalogu k názoru, že se jedná o poslední verzi české znakové pečeti před jejím definitivním nahrazením novou univerzální pečetí dědičných zemí. V úvodu obsáhlé studie věnované vývoji rakouského státního znaku od 50. let 18. století do zániku monarchie své tvrzení poněkud modifikoval a pečeť označil za první variantu (návrh) připravované jednotné pečeti dědičných zemí. Její existenci vysvětloval snahou vídeňského dvora dosáhnout sjednocení stávající odlišné panovnické symboliky v rámci jednotlivých státoprávních celků západní části monarchie, v jejímž rámci se česká sfragistika svým heraldickým obsahem i absencí císařských atributů projevovala jako příliš konzervativní a zastaralá. Metoda postupných kroků měla podle Sedláčka eliminovat potenciální odpor ze strany tradicionalistických českých stavů.³⁰ Sedláčkem prezentovaná hypotéza má své oprávnění. Avšak na základě známých skutečností a s oporou v aktuálně dostupném komparativním materiálu se ji pokusím revidovat, resp. nahradit hypotézou vlastní. Vedou mě k tomu následující argumenty:

(1) Kompozice znakového pole hlavního štítu „neznámé“ pečeti svou komplikovaností jednoznačně navazovala na dosavadní rakouskou arcivévodskou sfragistiku období Marie Terezie, která – jak již bylo výše zmíněno – do značné míry vycházela ze struktury panovnické titulatury. Ve shodě s tímto faktem proto byly znaky historických českých zemí rozprostřeny tak, že do hlavního znakového štítu byl umístěn pouze znak Českého království, zatímco Morava a Slezsko mezi okrajové štítky a znaky obou Lužic absentovaly. Ovšem na rozdíl od popisované „neznámé“ pečeti byl český znak v rakouské arcivévodské pečetí datované roku 1746, tak jak ji ve svém díle uvedl Otto Posse, umístěn do srdečního štítku, přičemž na jeho místě v hlavním znakovém štítu (třetí pole v první řadě) vidíme znak Rakous. V dalších prvcích kompozice pečetního pole se „neznámá“ pečeť s (dle Posseho) rakouskou arcivévodskou pečetí již plně shoduje, včetně doprovodných zemských štítků i dvouřádkového opisu ve znění :

MARIA THERESIA *D*G*ROM*IMP*GER*HUNG*BOH*
DAL *CROA *SLAV & cREG *ARCHID *AUST *DUX *BUR-
G*BRA *MED *STYR *CARIN *CAR *MANT *PARM *//: *LUZ *WIRT *
SIL & cPR *SUEV & TRANS *MARCH *BUR *MOR * & cCOM *HAB *
FLAN *TYR *KYB *GOR *NAM *GRAD & c & c*.³¹

Opis svým pořadím vybraných zemí odpovídá rakouskému úzu před rokem 1752.

³⁰ SEDLÁČEK, 2000, ref. 4, s. 3 – 5; s drobnými nepřesnostmi v popisu SEDLÁČEK, 2002, ref. 4, s. 209 – 210. Sedláčkem studovanou pečeť viz NA, f. Archiv českých stavů – berní reversy, inv. č. 148.

³¹ POSSE, IV, ref. 4, tab. 24/3 (vyobrazení), V, ref. 4, s. 89, č. 32 (popis).

(2) Znaková kompozice štítu se plně shoduje s pečetí tajné domácí a státní kanceláře, jež byla vyhotovena roku 1745. Pečeť státní kanceláře se od „neznámé“ pečeti odlišuje pouze svou menší formou, tzn. jednořádkovým opisem a absencí doprovodného věnce menších znakových štítků.³²

(3) V praxi je mi známo použití „neznámé“ pečeti v prostředí rakouských dědičných zemí již na listině z roku 1747, což plně koresponduje s datací vyhotovení typáře k roku 1746.³³ Na základě prozatím jen nevelkého sondážního výzkumu (primárně pomocí databáze Monasterium) nalezneme u rakouských listin s datací z let 1741–1747 přivěšenou již výše popisovanou rakouskou arcivévodskou pečeť, inovovanou roku 1746. U listin datovaných do let 1750–1751 je již přivěšena pečeť tajné domácí a státní kanceláře, jejíž vyhotovení Posse datuje do roku 1745. V listinách z let 1751–1752 byla nakonec opět použita ona nová „neznámá“ pečeť. Poté již všechny listiny ve shodě s nařízeními z druhé poloviny roku 1752 nesly jednotnou pečeť dědičných zemí.

Obr. č. 12/ Velká znaková pečeť Marie Terezie z roku 1746, kterou Otto Posse zjevně mylně připsal rakouské dvorské kanceláři.

(4) Koroborační formule většiny těchto listin hovoří o přivěšení císařsko-královské pečeti a jen několik málo z nich (ovšem datovaných v obou letech) již o pečeti císařsko-královské a arcivévodské, tedy v podobě, jak byla stanovena na začátku července 1752 a potvrzena v říjnu téhož roku. Titulatura listin, k nimž byla přivěšena „neznámá“ pečeť z roku 1746, ale odpovídá partikulárnímu úzu české či rakouské kanceláře před sjednocením formuláře v létě 1752. Tyto skutečnosti vedou k domněnce, že k faktickému vyhotovení uváděných bohemiálních listin opatřených „neznámou“ pečeti došlo patrně v létě 1752 či později, ačkoliv ke schválení jejich obsahu, z něhož vycházela datace, dala

³² Tamtéž, IV, ref. 4, tab. 23/4 (vyobrazení), V, ref. 4, s. 88, č. 29 (popis).

³³ Zgodovinski arhiv Ljubljana, f. Zbirka listin Ljubljana, č. 172, listina z 29. 7. 1747.

panovníce svůj souhlas dříve. K ověření této domněnky by bylo zapotřebí prostudovat potřebný aktový materiál dvorského direktoria, jenž by obsahoval koncepty a datované direktoriální přednesení panovnici; takto náročná archivní rešerše ovšem nebyla v rámci předkládané studie realizovatelná.

Na základě těchto zatím fragmentárních faktů lze vyslovit hypotézu, že Sedláčkem poprvé zveřejněná „neznámá“ pečeť s rakousko-burgundským srdečním štítkem byla vytvořena roku 1746 jako nové pečetidlo pro rakouské dědičné země, stejně jako bylo téhož roku zhotoveno takřka identické nové pečetidlo pro české země opatřené českým královským znakem v srdečním štítku. Kompozice hlavního znakového štítu nové arcivévodské pečeti byla zjevně okopírována z pečeti tajné domácí a státní kanceláře z roku 1745 (na okraj poznamenejme, že na počátku léta 1752 Marie Terezie poukazovala na písemnosti vydávané tajnou dvorskou a státní kanceláří jako vzor při přípravě jednotného formulářů listin pro dědičné země). Uvažovanou novou českou pečeť Posse zjevně mylně přisoudil rakouské dvorské kanceláři (v popisce doslova uvedl: „*Königliches und Erzherzogliches, Königlich böhmisches Siegel. Österreichische Hofkanzlei*“) – v kontextu dosavadních tradicí habsburské sfragistiky i heraldiky se totiž zdá nemyslitelné, aby arcivévodská pečeť nesla v nejčestnějším srdečním štítku český znak! Jeho přítomnost naopak odpovídá úzu, kdy velké znakové pečeti i střední pečeti zemských vlád v jednotlivých historických zemských celcích nesly v srdečním štítku příslušný zemský znak – pro české země to byl do roku 1752/1753 český znak, pro severoitalské državy znak Milánska, pro Tyrolsko tyrolská orlice atd. Až se zavedením univerzálního znaku pro dědičné země tato diverzita odpadla.³⁴ Zdá se však, že k zavedení uvažovaného nového českého typáře, který Posse označuje za rakouský, v praxi po roce 1746 nedošlo (Posse ji do svého katalogu zařadil na základě dochování stříbrného typáře v Haus- Hof- und Staatsarchivu ve Vídni) a pro české země byla používána nadále stávající velká znaková pečeť. V rakouských zemích byla nová pečeť z roku 1746 užívána, jak dokládá (mně zatím jediný známý) příklad listiny z roku 1747. K pečetění novou „neznámou“ pečeti došlo jednotně u české i rakouské kanceláře až u listin, jež nesly dataci 1751 – 1752. Jak již bylo výše zmíněno, s ohledem na často dosti velký časový rozestup mezi datací listiny a jejím faktickým vyhotovením k tomu zřejmě došlo v druhé polovině roku 1752. Na základě uvedených skutečností lze užití „neznámé“ pečeti z roku 1746 v austriakálních i bohemikálních listinách datovaných v letech 1751 – 1752 považovat v souladu s tvrzením P. Sedláčka skutečně za přímého, byť jen částečně úspěšného předchůdce nové pečeti dědičných zemí z roku 1752.

³⁴ POSSE, IV, ref. 4, tab. 20/6 – 9, 25/1 – 5 (vyobrazení), V, ref. 4, s. 87 – 89, č. 11 – 15, 35 – 39 (popis).

Ačkoliv to není přímou součástí tématu této studie, sluší se připomenout informaci P. Sedláčka, že česká dvorská kancelář používala od roku 1749 pro pečetění uzavřených reskriptů střední panovnickou pečeť, jejíž znakové pole i přítomnost dvouhlavého císařského orla odpovídalo „neznámé“ pečetě z roku 1746. Jako menší pečeť se samozřejmě odlišovala zjednodušenou jednořádkovou panovnickou titulaturou v opisu a absencí doprovodných menších znakových štítků. Je ale nutno zmínit, že na mnohé reskripty z roku 1752 byla pod papírovým krytem přitížena stávající česká menší pečeť, jež nesla znak užíváný na velké znakové pečetě české dvorské kanceláře od nástupu Marie Terezie na trůn.³⁵

V.

Zavedení nové velké znakové pečetě dědičných zemí a z ní odvozené menší pečetě používané pro písemnosti nižšího diplomatického i kancelářského řádu (reskripty a později dekrety, patenty), k němuž došlo *de iure* v průběhu roku 1752, resp. *de facto* během roku 1753, znamenalo definitivní uzavření několikasetleté historie samostatné české panovnické pečetě. Nová velká znaková pečeť byla nejvyššími dvorskými úřady používána až do roku 1766, kdy ji Marie Terezie nechala nahradit novou. Změna byla vyhlášena dekretem z 14. ledna, tedy v době, kdy její syn Josef byl již rok a půl německým císařem (manžel František Štěpán zemřel v polovině srpna 1764) a takřka půl roku spoluvladařem v dědičných zemích (od 17. září 1765). Jak již trefně poznamenal P. Sedláček, koncepce nového znaku viditelně odrážela situaci, která panovala po pro monarchii nijak úspěšné sedmileté válce. Roku 1761 došlo k definitivnímu odstavení hraběte Haugvice z vedení vídeňského direktoria, které samo bylo transformováno v českou a rakouskou dvorskou kancelář. Vídeňská vláda, v jejímž čele se nyní objevil domácí, dvorský a státní kancléř Václav Antonín hrabě (od roku 1764 kníže) Kounic, byla na rozdíl od předchozího „haugvicovského“ období ochotna učinit jisté formální ústupky tradicionalistické šlechtě, což se projevilo mimo jiné v poněkud změněné vizuální koncepci nového státního znaku. Komplikovanost znakového pole štítu byla ponechána, avšak jednotlivé zemské znaky byly nyní seřazeny do tematických skupin, vyjadřujících jejich historickou státoprávní vazbu. Např. v prvním pásu dvakrát děleného štítu byla umístěna trojice takových uskupení, které reprezentovaly uherské země, španělské državy, a nakonec české země (střední štítek – Čechy, čtvrceně 1. Morava, 2. Slezsko, 3. Horní Lužice, 4. Dolní Lužice). Z českého pohledu je podstatné, že horní hrana štítu nesla vpravo Svatoštěpánskou a vlevo Svatováclavskou korunu (příslušné střední štítky ve znakovém poli proto nenesly žád-

³⁵ SEDLÁČEK, 2002, ref. 4, s. 210; TÝŽ, 2000, ref. 4, s. 53, pozn. 10.

nou korunu; na rozdíl od uskupení burgundských a lotrinských držav v dolním pásu). Znakový štít spočíval na říšském orlu s prázdnými pařáty, nad jehož dvěma hlavami se svatozářemi byla umístěna říšská koruna se stuhami. Královská koruna, která převyšovala původní tereziánský znak, nyní chyběla. Díky značné kompli-kovanosti štítu již nebylo třeba dosazovat doprovodné menší znakové štítky. Spolu s novým znakem přijala Marie Terezie novou vladářskou titulaturu, která ji označovala jako císařovnu-vdovu. Od roku 1766 se rovněž stalo zvykem, že znaky menších typářů dvorské kanceláře i zemských úřadů již nebyly identické s velkými znaky. Nýbrž byly výrazně zjednoduše-ny.³⁶

Obr. č. 13/ Větší panovnická titulatura Marie Terezie a vyobrazení velké znakové pečeti pro dědičné země z roku 1766.

³⁶ Detailně SEDLÁČEK, 2000, ref. 4, s. 5 – 12; GALL, ref. 20, s. 48 – 49 a GREGOROVÍČOVÁ (ed.) – SEDLÁČEK, ref. 4, s. 43 a 47. K historickému kontextu zejm. PROKEŠ, Jaroslav. Boj o Haugvicovo *Directorium in publicis et camerilibus r. 1761* : Příspěvek ke vzniku České a rakouské dvorské kanceláře. In *Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná*. Praha : Královská česká společnost nauk, 1927, s. 1 – 71; TÝŽ. Instrukce vydaná r. 1762 pro českou a rakouskou dvorní kancelář. In *tamtéž*, s. 1 – 47.

Obr. č. 14/ V praxi byla používána varianta velké znakové pečeti z roku 1766 s dvouřádkovým opisem.

Obr. č. 15/ Menší panovnická titulatura Marie Terezie a vyobrazení střední znakové pečeti pro dědičné země z roku 1766, jež byla používána na typářiích české a rakouské dvorské kanceláře i zemských vlád.

Již 4. prosince 1780, tedy takřka bezprostředně po smrti Marie Terezie, nechal její nástupce Josef II. velkou znakovou pečeť dosti výrazně inovovat. Kromě přirozené aktualizace opisu došlo k dalším drobným změnám ve vlastním znakovém štítě, kde se např. nově objevil znak Haličsko-Lodoměřského království (místo havrana je zde černá orlice vyrůstající z červeného

břevna), jež se stalo součástí monarchie roku 1772 na základě prvního dělení polsko-litevské unie, či Těšínska. Poprvé v historii panovnické heraldiky a sfragistiky habsburské monarchie nesl říšský orl ve svých pařátech meč se žezlem a sféru (jablko), které byly doposud vyhrazeny vládnoucím římským císařům, a tedy i jejich sfragistice a heraldice. Použití černo-zlatých gryfů jako štítonošů nesoucích kartuš s říšským orlem a státním znakem lze z rakouského hlediska také označit za poměrně netradiční, neboť tento heraldický prvek se tradičně objevoval v říšské a uherské sfragistice, kdežto v rakouském prostředí se vyskytoval do roku 1740 pouze ve středních císařských pečetích užívaných samostatnou rakouskou dvorskou kanceláří. Nakonec, štít znaku z roku 1780 byl poprvé od smrti Karla VI. opět obkroužen kolanou Řádu zlatého rouna, k níž ale po říšském vzoru přibýly insignie Vojenského řádu Marie Terezie a Královského uherského řádu sv. Štěpána, neboť Josef II. byl na základě svých vladařských titulů rovněž jejich velmistrem.³⁷ V přejímání říšských atributů do domácí rakouské sfragistiky lze považovat za symbolické vyjádření přezíravého postoje Josefa II. vůči říšským institucím v čele s říšskou kanceláří.³⁸ K drobné korekci v heraldické náplni pole znakového štítu došlo po nástupu Leopolda II., kdy byly španělské erby nahrazeny znakem Haličko-Lodoměřska. Řádové insignie byly doplněny o toskánský Řád sv. Štěpána, papeže a mučedníka, štít byl nesen nyní již jen stříbrnými gryfy.³⁹

Obr. č. 16/ Velká znaková pečeť Josefa II. pro dědičné země přivěšená k listině z roku 1785.

Vrátíme-li se ještě na chvíli k roku 1753, pak v jeho první polovině tedy bylo z kancelářského hlediska jednoznačně dosaženo kýžené unifikace panovnických pí-

³⁷ Detailně SEDLÁČEK, 2000, ref. 4, s. 8 – 12; GALL, ref. 20, s. 50 – 51; GREGOROVICHOVÁ (ed.) – SEDLÁČEK, ref. 4, s. 43, 48 – 49.

³⁸ Ke sporům mezi říšskou a česko-rakouskou kanceláří, v nichž Josef II. jednoznačně protežoval druhou jmenovanou stranu, viz BRŇOVJÁK, ref. 7, s. 41 – 43.

³⁹ Detailně SEDLÁČEK, *Epocha*, s. 12 – 20; GALL, ref. 20, s. 51 – 62; GREGOROVICHOVÁ (ed.) – SEDLÁČEK, ref. 4, s. 43, 48 – 49.

semností pro dědičné země, tedy oné „*durchgängige Uniformität*“, jak ji Marie Terezie v korespondenci s direktoriem v létě 1752 vyžadovala. Avšak zásadní limit, tj. „zdvojená“ vydavatelská pravomoc vycházející současně z české královské a rakouské arcivévodské hodnosti byla uchována. Díky této skutečnosti bylo z právní stránky možno vydávat listiny univerzálně platné současně v obou původních historických celcích, českém i rakouském, a opatřené univerzální pečeti dědičných zemí. V tomto ohledu je proto je jistě vhodnější hovořit o reformě z roku 1749, která reformě kancelářské praxe z roku 1752 předcházela, jako administrativní, nikoliv státoprávní. Dvojí vladařská vydavatelská pravomoc byla odstraněna až několik let po vzniku Rakouského císařství roku 1804. Patent Františka II. z 11. srpna 1804 pouze vyhlášoval zřízení dědičného titulu rakouského císaře a dále výslovně uváděl, že se tím nic nemění na postavení dosavadních jednotlivých zemí tvořících habsburské soustátí. Teprve poté začala být s existencí rakouského císařského titulu spojována reálná společná institucionální, nikoliv jen titulární nadstavba. Na základě toho začal nový rakouský císař František I. svým dědičným zemím a rovněž Uhrám (ačkoliv ty si stále zachovávaly svou původní míru autonomie, jež byla nadále vázána na uherskou královskou korunu a reprezentována uherskou dvorskou kanceláří) univerzálně vládnout z jednoho společného císařského titulu. Již v polovině prosince 1804, tedy necelého půl roku po vyhlášení rakouského císařství, nechal nový rakouský císař František I. zavést nový státní znak, který reflektoval především územní změny, jež přivodil probíhající konflikt s napoleonskou Francií (úprava panovnické titulatury byla součástí vyhlášení Rakouského císařství 11. 8. 1752). Zásadní změnu představovalo odstranění české i uherské královské koruny z horní hrany znakového štítu, resp. jejich přesunutí na horní hrany středních štítků, které byly umístěny do prvního (uherské země) a třetího (české země doplněné o Těšínsko) pole horní znakové řady, což z vizuálního hlediska přivodilo jejich značné zmenšení. Ponechána byla pouze císařská koruna, nyní jako jediný výraz a symbol univerzální moci rakouské císařské hodnosti – nejednalo se však o tradiční rudolfínskou (domácí) korunu, nýbrž původní středověkou. V souvislosti se zánikem Sváté říše římské 6. srpna 1806 byl ve stejný den vyhlášen modifikovaný císařský znak s rakouským orlem, který oproti předchozímu rakouskému císařskému znaku držel ve spárech vedle meče a sféry opět žezlo a byl převýšen opět rudolfínskou císařskou korunou. K dalším úpravám státní symboliky za Františka I. došlo ještě roku 1815, po definitivní porážce Napoleona Bonaparta.⁴⁰ V letech 1812 a 1813 byla vydána nařízení, podle nichž byla habsburská monarchie jako celek nazývána Rakouským císařstvím; formálně opět včetně autonomních Uher, pro jejichž

⁴⁰ K vývoji panovnického znaku detailně opět SEDLÁČEK, 2000, ref. 4, s. 20 – 37; GALL, ref. 20, s. 62 – 98; GREGOROVICHOVA (ed.) – SEDLÁČEK, ref. 4, s. 57 – 62.

administrativu zůstával zásadní uherský královský titul.⁴¹ Podle koroborací spojenou dvorskou kanceláří vydávaných listin pak František I. připojoval znakovou pečeť „*als Kaiser von Oesterreich*“. Dodejme, že až rakouský císař František Josef I. na sklonku své vlády opustil dosavadní obecnou proklamaci své císařské panovnické hodnosti a vrátil se (jistě v duchu rakousko-uherského dualismu) k uvádění císařské i královské milosti.

Obr. č. 18/ Velká znaková pečeť rakouského císaře Františka I. přivěšená k listině z roku 1822.

Obr. č. 17/ Velká znaková pečeť Leopolda II. pro dědičné země z roku 1790.

Ačkoliv samostatná česká panovnická sfragistika zanikla v letech 1752 – 1753, symbolika českého státu v habsburských panovnických pečetích přetrvala – jednak přirozeně díky výčtu všech držav, tak rovněž do počátku 19. století jako výraz jedné ze základních vladařských hodností, o něž se Habsburkové po roce 1749 při správě jednotných dědičných zemí fakticky opírali. V tomto ohledu česká vladařská hodnost reálně zanikla při vyhlášení nadřazené rakouské císařské hodnosti (jeden z posledních nositelů idey českého státu jako celku, který přetrval až do poloviny 19. století, byl inkolát). V symbolické rovině se tato skutečnost projevila tak, svatováclavská koruna byla spolu s uherskou svatoštěpánskou přesunuta z čestnější horní hrany hlavního znakového štítu do nitra jeho znakového pole, kde se obdobně objevily koruny dalších zemských uskupení (Haličsko-Lodoměřského království a severoitalských držav).

⁴¹ VANĚČEK, ref. 1, s. 254, 284 – 286; srov. komentář v BAXA, ref. 1, s. 240 – 245.

PATENTY MÁRIE TERÉZIE Z ROKU 1762 A 1771 O ZAVEDENÍ PAPIEROVÝCH PLATIDIEL A ICH INFORMAČNÁ HODNOTA

Ing. Zbyšek Šustek, CSc.

Habsburská monarchia sa priblížila k zavedeniu papierových platidiel až v roku 1762, teda so značným oneskorením oproti trom významným európskym štátom – Švédsko 1661¹, Anglicko 1694², Francúzsko 1703³ a len krátko pred Pruskom (1765)⁴, Ruskom (1769)⁵ a pred britskými kolóniami v severnej Amerike (1774)⁶.

Fenómén papierových platidiel bol pritom v Európe známy už od konca stredoveku vďaka talianskym a arabským cestovateľom. V rokoch 1298-1299, počas väznenia v Janove, ho podrobne opísal Marco Polo v svojom diele *Livres des merveilles du monde* (Knihy zázrakov sveta), známom neskôr pod názvom *Milión*. Spomínajú ich aj cestovatelia – františkánsky mních Odorich de Pordenone (1265 – 1301) a marocký kupec Ibn Battuta (1304 – 1368/1369), ako aj florentský kupec Francisco Balducci Pegolotti (1310 – 1347) v svojej príručke o obchodovaní z roku 1340⁷. V Číne sa pritom určitá analógia papierových peňazí používala ako potvrdenka o zložení vysokých súm peňazí, písaná na jelenej koži, už od začiatku letopočtu. Vo funkcii bežného platidla, pod názvom „lietajúce peniaze“ sa v Číne papierové platidlá používali od počiatku 9. storočia až do vrcholného stredoveku, keď ich diskreditovala rozsiahla inflácia za vlády dynastie Ming⁸.

¹ PICK, A. *Papiergeld*. Klinkhardt & Biermann, Braunschweig, 1967, 456 s.

² BYATT, D.: *Promises to pay. The first three hundred years of Bank of England notes*. Spink, London, 1994, 245 s.

³ PICK, A., tamže s. 116.

⁴ PICK, A., tamže s. 142.

⁵ MICHAELIS, A. E. & CHARLAMOV, L. A. *Bumažnye deňgi Rossii*, Goznak, Moskva, 1993, 64 s., 54 farebných tabúl.

⁶ PICK, A., tamže s. 248-349.

⁷ PICK, A., tamže s. 91..

⁸ Wei Yuewang, Qiao Xiaojin & Yao Shuomin, 1992: *A compilation of pictures of Chinese ancient paper money*, The China finance publishing house, Beijing, , 162 s., Qian Jianju: *A history of Chinese currency, 16th century BC – 20th century AD*, Xinhua publishing house, N. C. N. Limited, M. A. O. Management group ltd., Beijing, 220 s.

V habsburskej monarchii sa objavil prvý návrh na zavedenie papierových platidiel v roku 1686. Jeho autorom bol alchymista Wilhelm von Schröder, ktorý sa ich zavedením zaoberal v diele *Fürstliche Statz- und Rentkammer, nebst einem notwendigen Unterricht vom Goldmachen* (= Kniežacia komora pokladov a dôchodkov, s potrebným poučením o výrobe zlata)⁹. Predmetom jeho úvah bolo zriadenie banky, ktorým sa zaslal o zavedenie bankoviek a papierových peňazí, ktoré mali oživiť peňažný obeh. Podľa jeho predstáv mali byť aj zdrojom príjmov zemského kniežata, ktorý by tak bez veľkej námahy získal „večnú a nevyčerpatelnú baňu na zlato a peniaze“. Nie je bez pikantérie, že práve alchymista sa takouto cestou chcel obísť nemožnosť vyrobiť umelo zlato a že o „umenie“ jeho výroby sa zaujímali nielen viacerí dávnejší habsburskí panovníci ako Maxmilián II., Rudolf II. Ferdinand III. a Leopold I., ale aj František I. Lotrinský, ktoré už mohol myšlienkovito čerpať z osvietenstva, a dokonca aj František Jozef I., ktorý nemohol nezaznamenať búrlivý rozkvet prírodných vied, najmä fyziky a chémie.

Oneskorenie zavedenia papierových platidiel vo viacerých európskych štátoch malo psychologickú príčinu. Vyplývala z obáv z odmietnutia papierových peňazí verejnosťou motivovaného informáciami o zničujúcich dôsledkoch hyperinflácie, ktorú svojimi špekuláciami a manipuláciou s verejnosťou vyvolal vo Francúzsku škótsky podnikateľ, podvodník a „bankár“ John Law v rokoch 1716-1719¹⁰). Napokon zavedenie papierových peňazí v Švédsku bolo tiež nástrojom riešenia vážnej finančnej krízy. Rovnaké dôvody, hoci v oveľa miernejšej podobe, malo ich zavedenie aj v Anglicku. Papierové peniaze preto mohli byť nesprávne chápané ako príčina i atribút menových kríz.

Odvahu k ich zavedeniu preto nachádzali ďalšie štáty až po tom, čo odišli generácie, ktoré naznačené udalosti spojené s papierovými peniazmi mohli sami zažiť alebo mať ich priamo sprostredkované.

Politické, ekonomické a psychologické predpoklady zavedenia papierových platidiel v habsburskej monarchii

Predpokladom úspešného zavedenia papierových peňazí však bolo aj prekonať hlboko zakorenené stereotypy, ktoré ako jedinú záruku hodnoty peňazí považovali hodnotu drahého kovu obsiahnutého v minciach a odmietali dôverovať platidlu vyrobenému z materiálu so zanedbateľnou vnútornou hodnotou, ktoré je iba symbolom hodnoty predstavovanej drahým kovom uloženým banke alebo

⁹ SANDGRUBER, R.: *Ökonomie und Politik, Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, s. 221, In.: Wolfram, H., (Ed.) *Österreichische Geschichte, Ueberreuter, Wien, 2005*, 669 s.

¹⁰ LAMBL, A.: *První inflace v dějinách lidstva*. Vlastný náklad, Praha, 1936, 169 s.

dokonca, tak ako v súčasnosti, je len symbolom všeobecne rešpektovanej celospoločenskej dohody zaručujúcej hodnotu papierových peňazí dostatkom tovaru a relatívnou stabilitou cien a hodnoty práce. To, že papierové platidlá dlho neboli chápané ako skutočné peniaze, ale iba ako poukážky na peniaze, vidíme aj z toho, ako dlho stáli mimo pozornosti numizmatikov, zberateľov i bádateľov. Práve preto najstaršie papierové platidlá nie sú často dochované ani vo verejných zbierkach alebo archívoch bánk, resp. samotné emisné banky majú nesmierne problémy s dodatočným budovaním ich zbierok¹¹.

Pôda pre vydanie papierových peňazí sa v monarchii začala však pripravovať už začiatkom 18. storočia. V roku 1703 bola vo Viedni založená Žirová banka (Girobank), 1705 Viedenská mestská banka (Wiener Stadtbank) a v roku 1715 nasledovala Všeobecná banka (Universal-Bancalität)¹². Z nich však dlhšie prežila len Viedenská mestská banka, ktorá sa neskôr skutočne stala prvou ceduľovou bankou v monarchii.

Dobu pred zavedením papierových peňazí v monarchii charakterizovali chronické problémy toliarovej meny, ktorá bola upravená mincovou reformou Leopolda I. z roku 1659 a ďalšími devalvačnými opatreniami z rokov 1680 a 1693. Je fungovanie charakterizovala mimoriadne komplikovaná sústava mincí, s nesystémovými nominále 7 a 17 grajciarov, ktoré nezapadali šesťdesiatkovej sústavy. Drobné mince, obsahovali menej striebra než nezodpovedalo pomeru ich nominálnej hodnoty k vyšším minciam. Napríklad majiteľ 120 jedno-grajciarových mincí, nominálne rovných jednému toliaru, vlastnil len 22,4 g striebra, zatiaľ čo keby mal celý toliar alebo dve zlatky či štyri polzlatky, vlastnil by 24,3 g striebra, t.j. takmer o 10% viac. Najdrobnejšie mince – fenigy čiže ¼ grajciare – mali absolútne i relatívne ešte nižší obsah striebra – 480 fenigov nominálne rovných toliaru obsahovalo dokonca len 18,6 g striebra, teda len 76,8% striebra obsiahnutého v toliarovej minci. Prevažnú časť objemu a hmotnosti drobných tvorila meď. Ale aj napriek tomu mali veľmi malé rozmery, nepraktické pre denné používanie. Napríklad ¼ grajciar mal priemer len 11 – 12 mm, teda o 4 – 5 mm menej ako dnešný eurocent. Rozdiel v obsahu striebra mincí bol verejným tajomstvom. Preto, ak niekto chcel platiť vyšší obnos drobnými mincami, bol neraz vyzvaný, aby rozdiel ich vnútornej hodnoty vyrovnal väčším počtom mincí.

V súlade s Greshamm-Kopernikovým zákonom o vytlačaní hodnotných mincí menej hodnotnými, sa do monarchie dovážali v značných množstvách menej hodnotné cudzie mince, nižšia hodnota ktorých nemusela byť na prvý pohľad zrejmalá. Naopak kupci so ziskom vyvážali do zahraničia hodnotnejšie

¹¹ BYATT, D. citované dielo;

¹² PRESSBURGER, S., 1966: *Oesterreichische Nationalbank, 1816–1966*, Oesterreichische Nationalbank, Wien, s. 18.

rakúske mince. Cisárske úradu tomu čelili pozorným sledovaním hodnoty cudzích mincí, vydávaním informácií o ich skutočnej hodnote, zákazmi prijímania niektorých mincí v monarchii alebo kontrolou ich prevážania cez územie monarchie.

Na štátne financie a hodnotu meny nepriaznivo pôsobila aj stála nevyhnutnosť obrany proti Osmanskej ríši.

Tieto problémy sa výrazne prehĺbili po nástupe Márie Terézie na trón. Panovníci susedných štátov, ktorí neuznali pragmatickú sankciu, si svoje nároky na habsburský trón vynucovali vojensky. Náklady na obranu preto značne zaťažovali štátny rozpočet.

V prvých rokoch svojej vlády sa Mária Terézia pokúsila v troch postupných devalváciách meny, resp. znižovaním obsahu drahého kovu v minciach vyrovnávať hodnotu domácich mincí na úroveň cudzích. Prvá devalvácia v roku 1747 bola verejná, druhá v roku 1748 tajná a tretia, opäť verejná a najzásadnejšia devalvácia z roku 1750 znamenala rozhodnutie raziť z jednej kolínskej hrivny (234 g) striebra 20 zlatníkov (= 10 toliarov) a zároveň proporcionálne zvýšiť obsah striebra v trojgrajciaroch na rovnakú úroveň, akú mali zlatníky. Tým bolo čiastočne odstránené znevýhodnenie majiteľov drobných mincí. Drobnejšie mince, grajciare, grešle, denáre a fenigy však mali naďalej nižší obsah striebra.

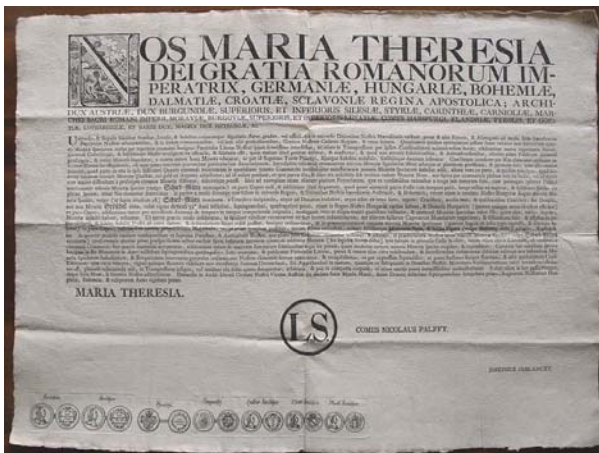
Uvedené zníženie však už bolo, aspoň pri minciach vyšších nominále, dostačujúce. 20-zlatkovú menu dokonca v rámci úsilia o menovú integráciu štátov Rímskej ríše národa nemeckého prijalo v roku 1753 Bavorsko a po ňom niektoré ďalšie nemecké štáty. Preto od roku 1753 sa táto mena začala nazývať konvenčná, t.j. zmluvná. Boli však zaviazané vydávať podľa pravidiel konvencie len vyššie nominále mincí, označených v Bavorsku nápisom AD NORMAM CONVENTIAE (podľa pravidiel konvencie). Tento názov si táto mena zachovala aj neskôr, keď od nej všetky nemecké štáty v krátkej dobe opäť ustúpili a konvenčná mena sa znova stala len vnútornou menou habsburskej monarchie. Po prekonaní krízy a štátneho bankrotu vyvolaného koalíčnými (napoleonskými) vojnami tam platila až do roku 1857, do zavedenia súbežnej spolkovej a rakúskej meny. Plnohodnotné strieborné mince konvenčnej meny však obiehali v zložitých výmenných pomeroch (najbežnejšia konvenčná minca – 20-grajciar – mal hodnotu 33,3 grajciarov novej rakúskej meny) dokonca až do roku 1892, do zavedenia zlatej korunovej meny.

Nepriaznivým dôsledkom vyrovnania obsahu striebra v drobnejších minciach bol ich špekulatívny vývoz do cudziny, teda rovnaký efektu kvôli, ktorému bola menová úprava z roku 1750 urobená. Vysoké náklady na razbu drobných mincí a ich príliš malé rozmery viedli v roku 1760 k riešeniu, ktorí bolo v daných pomeroch netradičné a odvážne – náhrade najdrobnejších striebor-

ných mincí s nízkym obsahom striebra rozmernými medenými mincami, označovanými aj ako mince kreditné, t.j. bez vnútornej hodnoty. V západných častiach monarchie boli vydané v hodnotách 14 (= fenig), 1/2, 3/4 (= grešla) a 1 grajciar, v Uhorsku boli doplnené ešte denármi (= 3/8 grajciar) a poltúrami (1,5 grajciar). (Obr.1/a a 1/b).

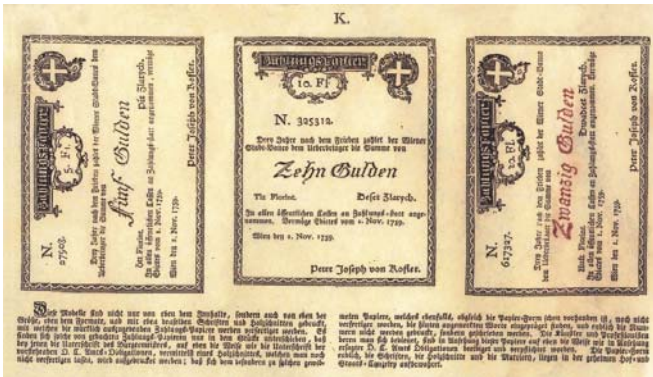

Obr. č. 1/a Patenty o vydaní medených kreditných mincí z rokov 1760 a 1761 (a – nemecká verzia pre dedičné krajiny,

Obr. č. 1/b – latinská verzia pre Uhorsko). Reprodukcie mincí sú v patentoch vytlačené dodatočne plytkou medirytinou.

Od vydania kreditných mincí bol už len krok k ďalšej závažnej zmene v sústave platidiel – vydaniu papierových platidiel. Dôvodom ich vydania bola pokračujúca potreba získať peniaze na vedenie vojny s Pruskom. Koncom 50. rokov 18. storočia mali byť ma návrh grófa Ludwiga Zinzendorfa vydané aj nezúčiteľné obligácie. Tento zámer sa však neuskutočnil. Dokladom jeho pokročilých príprav sú aj ojedinelo zachované vzory nerealizovaných poukázok v hodnote 5, 10 a 20 zlatých Viedenskej mestskej banky s rokom vydania 1759 (Obr. 2), ktoré mali byť po 16 rokoch vymenené za kovové peniaze¹³.

Obr. č. 2/ Vzory nevydaných platidiel Viedenskej mestskej banky z r. 1759 v hodnotách 5, 10 a 20 Zlatých.

Obr. č. 3c/ Patent Márie Terézie z 15. júna 1762 o vydaní bankocetlí, c – vzory bankocetlí po 5, 10 a 25 zlatých

¹³ NOŽIČKA, J., 1946. *Hospodársky a menový vývoj našich zemí*. Orbis, Praha, s. 132.

Namiesto toho boli v roku 1761 vydané 5 % zúročiteľných platobných obligácií štajerských a českých stavov splatných do 25 a pol roku, ktoré predstavovalo klasickú pôžičku. Až o ďalší rok neskôr, 15 júna 1762, opäť na radu grófa Zinzendorfa došlo k vydaniu nezúročiteľných obligácií štátnej pôžičky v hodnote 12 miliónov zlatých (t.j. 6 miliónov toliarov). Pôžička bola rozdelená na obligácie v nominálnych hodnotách 5, 10, 25, 50 a 100 zlatých (obr. 3), v množstvách uvedených v tab. 1.

Tab.1.

Hodnotová skladba, počty vydaných kusov a hodnota bankocetlí 1. emisie z roku 1762

Nominále	Kusov	Hodnota v mil. zlatých
5	900 000	4,5
10	350 000	3,5
25	100 000	2,5
50	20 000	1,0
100	5 000	0,5

Tieto obligácie – oficiálne nazývané Banco-Zettle – teda bankové cedule či listy – však ani zďaleka neboli bankovkami, ako zdanlivo naznačuje ich názov. Nemali predpísané krytie drahým kovom, i boli za strieborné mince spätne zameniteľné. Naozaj išlo iba o štátnu pôžičku. Spojenie s Viedenskou mestskou bankou mali len preto, že táto banka už predtým plnila funkciu štátnej pokladnice a správcu štátneho dlhu. Práve preto bola poverená aj správou tejto pôžičky. Bankocetle, prinajmenšom v momente ich vydania, neboli platidlom v pravom slova zmysle a už vonkoncom nie zákonným platidlom. Boli iba voľne prevoditeľnou a medzi súkromnými osobami len dobrovoľne prijímanou cenninou s charakterom peňazí. Funkciu platidla ani významnejšie nemohli plniť z toho prostého dôvodu, že aj najnižšie nominále – 5-zlatka, teda 2,5-toliar – predstavovala v tom čase polovicu minimálnych mesačných životných nákladov rodiny¹⁴. Išlo o 72 g striebra. Vyššie nominále túto hodnotu mnohonásobne prekračovali. 100-zlatková bankocetla už predstavovala takmer 3 kg striebra !!!! Na bežné nákupy potravín a drobnějších predmetov sa preto nehodili (Tab. 2). Značne prekračovali aj hodnotu hotovostí či úspor, ktoré mohli prevažná väčšina vtedajšieho obyvateľstva mať pohotovo k dispozícii Použiteľné boli len na nákup drahých vecí, dobytká, nehnuteľností alebo na transakcie medzi väčšími podnikateľmi, obchodníkmi alebo vyššie postavenými či priam privilegovanými osobami (Tab. 2). Tým naopak neobyčajne uľahčovali

¹⁴ EYBL, E., 2005: Von der Eule zum Euro. Nicht nur österreichische Geldgeschichte. Verlag Hermagora, Mohorjewa založba, Klagenfurt, Ljubljana, s. 90.

manipuláciu s veľkými obnosmi peňazí, a to do tej miery, že sa za ne začal platiť príplatok – ážio, ktorý ukazuje, že bankocetle sa nestali akceptovaným platidlo zhora danými nariadeniami, ale spontánnou reakciou ľudí, ktorí začali využívať výhody, ktoré im platenie bankocetlami prinášalo.

I keď sa bankocetle označujú ako nezúročiteľné obligácie štátnej pôžičky, ich nezúročiteľnosť nebola absolútna, resp. dopadala len na majiteľov nižších obnosov. Naopak veľmi bohatí ľudia boli k ich nákupu lákaní ponukou možnosti výhodného nákupu zúročiteľných obligácií iných pôžičiek. Spodnou hranicou na získanie tohto právo však bol nákup bankocetlí v hodnote 200 zlatých. To však znamenalo uložiť v banke takmer 6 kg striebra !!!

Ďalším lákadlom k ich nákupu (okrem vlasteneckého nadšenia a pocitu spoluzodpovednosti za obranu monarchie) a zároveň zárukou ich hodnoty bola jasne deklarovaná voľnosť ich prijímania medzi súkromnými osobami a naopak povinnosť Viedenskej mestskej banky a štátnych a daňových úradov prijať ich kedykoľvek. Určitým nátlakom na ich nákup bola aj povinnosť platiť bankocetlami polovicu daní. Štát – erár – mal teda už pred zaplatením dane zaručený prísun hodnotných strieborných mincí.

Tab.2.

Ceny a mzdy v zlatých a grajciaroch vo vzťahu k hodnotovej sústave bankocetlí emisie 1762 a 1771. Keďže grajciar bol 1/60 zlatého, sú mzdy a ceny vyjadrené ako súčet počtu zlatých a počtu šesťdesiatín zlatého). Ekvivalent kúpnej sily zlatého v eurách v Rakúsku sa v roku 2005 odhadoval na 24 eur a 1 grajciar na 40 centov¹⁵

Povolanie	Zlatých + grajciarov	Tovar	Zlatých + grajciarov
Mozart v r. 1780 mesačne.	334	1 vól	63
Podpora vdovy baníka mes.	2 + 30 / 60	Syr	36 / 60
Podpora chorého baníka denne	5 / 60	Masť vyškvarená	24 / 60
Podpora siroty po baníkovi do 10 r. mes.	40 / 60	Kohút	21 / 60
Riaditeľ nemocnice mesačne	83	Mydlo	18 / 60
Vedúci skladu porcelánky mesačne	60	Bravčové	13 / 60
Farár alebo ranhojič mesačne	33	Hovädzina	10 / 60
Robotník denne	7 – 24 / 60	Baranina	7 / 60
Murár mesačne	10	10 vajec	5 / 60
Pomocný robotník mesačne	6 + 30 / 60	Víno	4 / 60
Nádenník pri žatve mesačne	3 + 20 / 60	Sud piva	10 + 40 / 60
Služka – okrem stravy a bytu	2	Ražný chlieb	2 / 60

¹⁵ EYBL, E., tamže, s. 89.

Treba však konštatovať, že táto bezúročná pôžička bola spravovaná korektno. Vrátené, späť za strieborné mince vymenené bankocetle sa verejne pálii v špeciálnej peci pred Škótskou bránou (Schottentor) vo Viedni, teda niekde na dnešnom rovnomennom námestí.

Pôžička bola počas deviatich rokov splatená a bankocetle zlikvidované. To, okrem ich veľkej hodnoty, ktorá asi nikomu nedovoľovala si tento kus papiera uložiť „na pamiatku“ je aj príčinou, prečo sa z tejto emisie nezachoval ani jediný kus.

Pokračujúce vojny boli hlavným dôvodom, prečo po splatení prvej pôžičky bola v roku 1771 vydaná ďalšia, tiež vo výške 12 miliónov zlatých. (Obr. 4a, b)

Obr. 4 a/ Patent Márie Terézie z 1. augusta 1771 o vydaní bankocetlí – vzory bankocetlí po 5, 10, 25 a 50 zlatých. Vzhľad titulnej patentu je rovnaký ako patentu t roku 1762, aj textová časť je usporiadaná rovnako, len je podrobnejšia.

Obr.4 b/ Patent Márie Terézie z 1. augusta 1771 o vydaní bankocetlí vzory bankocetlí po 100, 500 a 1000 zlatých). Vzhľad titulnej patentu je rovnaký ako patentu t roku 1762, aj textová časť je usporiadaná rovnako, len je podrobnejšia.

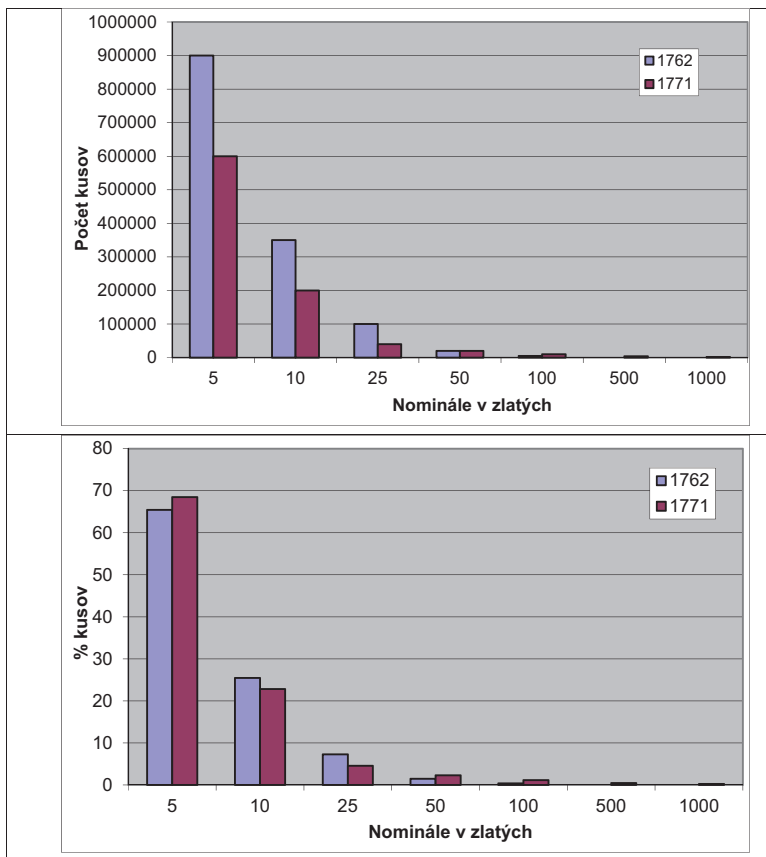
Emisia sa však od prvej líšila svojou stratégiou a orientáciou na jednotlivé skupiny obyvateľstva. Pribudli v nej dve vysoké nominále – 500 a 1000-zlatky – teda nominále predstavujúce 14,4 a 28,8 kg striebra (Tab.3). Pri vtedajšom pomere dukátu a zlatého išlo o 125, resp. 250 dukátov. Druhá emisia bankocetlí teda bola oveľa výraznejšie (a logicky) zameraná na najbohatšie vrstvy vtedajšej spoločnosti. Názorne to vidieť z grafov 1 – 4, ktorý porovnáva štruktúru hodnotovej skladby oboch emisií podiel jednotlivých nominále na celkovej sume 12 miliónov zlatých. V prvej emisii bol zrejmý apel na vlastenecky zmýšľajúcich drobných ľudí, zatiaľ čo v druhej emisii sa cieľovými skupinami stávajú súčasne početní drobní ľudia a i nepočtené vrstvy, ktoré však sústredovali veľké bohatstvo. Význam stredných nominále (25 – 100 zlatých) v druhej emisii klesol.

Tab. 3. Hodnotová skladba, počty vydaných kusov a hodnota bankocetlí 2. emisie z roku 1771

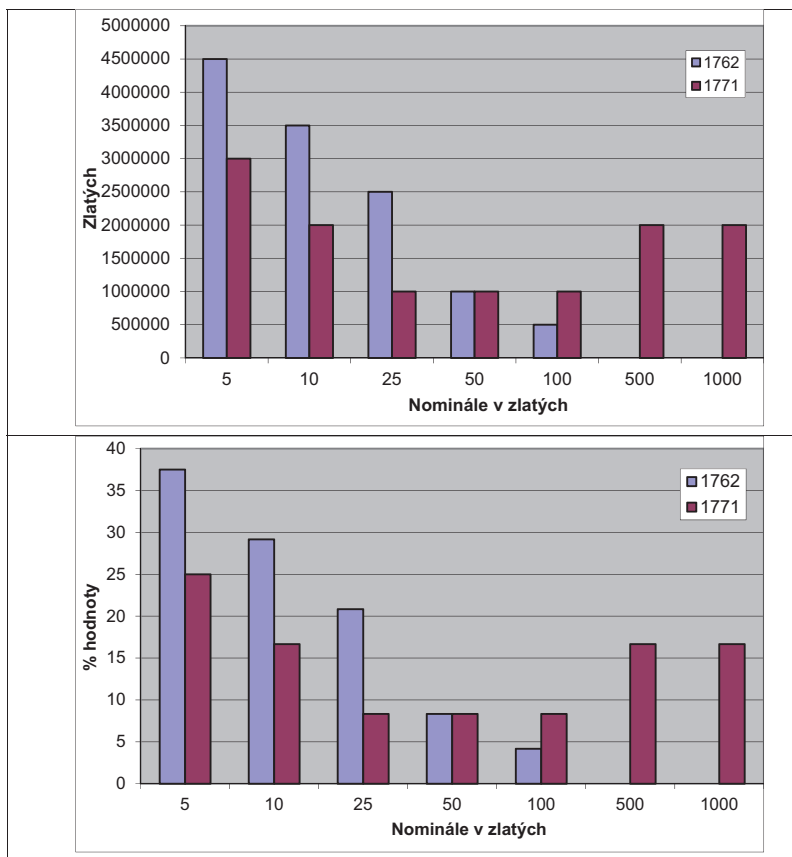
Nominále	Kusov	Hodnota
5	600 000	3 000 000
10	200 000	2 000 000
25	40 000	1 000 000
50	20 000	1 000 000
100	10 000	1 000 000
500	4 000	2 000 000
1000	2 000	2 000 000

K vydaniu druhej emisie bankocetlí viditeľne prispeli aj dobré skúsenosti s tým, ako bankocetle prvej emisie nenásilnou a prirodzenou cestou nadobudli aj funkciu normálnych platidiel, výhodne nahrádzajúcich ťažké mince a uľahčujúce veľké transakcie. V druhej emisii už táto funkcia bola aj otvorene deklarovaná tak v patente o jej vydaní, ako aj naznačená v klauzule na samotných bankocetliach.

Aj druhá emisia bola korektne spravovaná a v plnej výške splatená. Dokonca sa z nej emisie zachoval aj jeden reálny exemplár – 10-zlatová bankocetla uložená v stálej expozícii Múzea peňazí (Geldmuseum) Rakúskej národnej banky vo Viedni.

Grafy 1 a 2. Porovnanie absolútneho (hore) a percentuálneho (dole) zloženia hodnotovej skladby bankocetlí 1. a 2. emisie z rokov 1762 a 1771

Grafy 3 a 4. Porovnanie absolútneho (hore) a percentuálneho (dole) podielu jednotlivých nominále bankocetlí 1. a 2. emisie z rokov 1762 a 1771 na ich celkovej emisii 12 000 000 zlatých

Koniec obehu bankocetlí a jeho príčiny

K ďalšej emisii došlo až po 13 rokoch, v roku 1784, už za vlády Jozefa II. Táto emisia však už naznačuje začiatok neblahého vývoja politickej a hospodárskej situácie monarchie v dôsledku napoleonských vojen. Jej výška bola 20 000 000 miliónov zlatých. O 12 rokov neskôr, v roku 1796, nasleduje štvrtá emisia bankocetlí, ktorá už mala vyslovene inflačnú povahu, s núteným obehom, nariadeným pri jej vydaní formuláciou, že sú „rovnocennými platidlami so striebornými mincami“. Bola to samozrejme ilúzia. Rozsah emisie už vyhlásený ani nebol, hoci bol značný (Tab. 4).

Tab. 4. Vzrast obehu bankocetlí v miliónoch zlatých ku konci roku a v deň vyhlásenia štátneho bankrotu 13. marca 1811 a kurz 100 zlatých konvenčnej meny 9K. M.) v zlatých v bankocetliach (podľa Nožičku a Séma)¹⁶.

Rok	1795	1796	1797	1798	1799	1800	1802	1804	1806	1808	1809	1810	1811
Obeh	35,5	46,8	74,2	91,9	91,8	141	262	339	337	193	518	729	1060
Kurz K. M.	–	–	–	–	103	113	119	134	147	204	221	469	500

Vyhlásením núteného obehu bankocetle prevzali v monarchii úlohu hlavného platidla namiesto tezaurovaných strieborných mincí konvenčnej meny. Tie takmer zmizli z obehu. Koncom 90. rokov 18. storočia bola kvôli hospodárskym ťažkostiam a vojnovým nákladom silne obmedzená, resp. zastavená aj ich razba¹⁷. Ako pokus aspoň čiastočne vrátiť dôveru k mene začali byť v roku 1795 razené neplnohodnotné strieborné 6- a 12- -grajciare, ktoré roku 1800 doplnil 24-grajciar rovnakého prevedenia. Všetky obsahovali necelú polovicu striebra než pre tieto nominále stanovovali pravidlá konvenčnej meny (Tab. 5).

Tab. 5. Rozdiel v obsahu striebra v bilónových minciach z rokov 1795 a 1800 v hodnote 6, 12 a 24 grajciarov

Nominále	Hmotnosť [g]	Rýdzosť [%o]	Obsah striebra [g]		
			skutočný	podľa konvencie	v %
6	2,23	250	0,56	1,17	47,6
12	4,68	250	1,17	2,34	49,9
24	9,24	250	2,31	4,68	49,3

Úpadok hodnoty meny dokumentuje v rokoch 1799 a 1800 razba dovtedy nebývalo vysokých nominále drobných medených mincí – 3- a 6-grajciarov. V roku 1800 nasledovala 5. emisia bankocetlí. Jej doplnenie o drobné, 1- a 2-zlatové nominále dokazuje, že v tom čase sa papierové peniaze stali kvôli tezaurácii strieborných mincí vlastne jediným obeživom. Ešte výraznejšie to ilustruje razba medených 15- a 30-grajciarov (t.j. štvrt'- a polzlatiek !!!) od roku 1807. Je na nich aj explicitne uvedené, že ide o drobné mince k bankocetliam.

5. emisia bankocetlí z roku 1800 bola predmetom aj rozsiahleho falšovania, či skôr neautorizovanej tlače bankocetlí z odcudzených pravých tlačových foriem, Francúzmi. Aj z tohto dôvodu bola v roku 1806 vydaná posledná, šiesta, technicky dokonalejšia emisia bankocetlí.

¹⁶ NOŽIČKA, J., cit. dielo, s. 149-147; Sém, J., 1977: *Papierové peniaze na území Československa 1762–1977*. Česká numismatická společnost, pobočka Hradec Králové, Hradec Králové, s. 28.

¹⁷ POLÍVKA, E., *Mince Františka I. 1792 – 1835*. Česká numismatická společnost, pobočka v Hradci Králové, Hradec Králové, 64 s.

Inflácia vyvrcholila 13. marca 1811, keď vyústila do rakúskeho štátneho bankrotu a znehodnotenia bankocetlí a medených mincí na 1/5 ich hodnoty (Tab. 4), čo však predstavovalo iba polovicu ich skutočného znehodnotenia, lebo príplatok (ažio) konvenčných mincí dosahovalo v bankocetliach až 1240%. To sa spoločne s pokračujúcimi vojnovými konfliktmi prejavovalo ďalším poklesom novej, tzv. viedenskej meny, ktorý trval až do roku 1816, keď sa kurz viedenskej meny voči konvenčnej ustálil na úrovni 250 zlatých viedenskej meny za 100 zlatých konvenčnej meny. Jeho súčin s oficiálnym znehodnotením z roku 1811 takmer presne zodpovedá ažiu 1240% (pozri vyššie). Na základe tohto kurzu mohla novo založená nová centrálna banka Rakúska privilegovaná národná banka s'ahovať platidlá viedenskej meny – výpltné a anticipačné listy z rokov 1811 a 1813, tzv. šajny za svoje bankovky kryté mincami konvenčnej meny, razba ktorých sa obnovila.

Praktické dôsledky bankrotu vyznievali až do menovej reformy v roku 1857, keď konvenčnú a dožívajúcu viedenskú menu nahradila mena rakúska a spolková. V spomienkach a myšlienkových stereotypoch ľudí však reminiscencie na bankocetle a štátny bankrot rezonovali oveľa dlhšie. Poslední žijúci svedkovia bankrotu, ktorí ho zažili ako odrastajúce, 10 – 15-ročné deti, končili svoju životnú púť až v 80. rokoch 19. storočia. Mohli teda svoje bezprostredné skúsenosti a postrehy využívať počas menovej krízy z roku 1873 a dokonca ich odovzdávať generácii ľudí, ktorá bola v produktívnom veku ešte na začiatku 20. rokov 20. storočia, v dobe menových kríz nasledujúcich po 1. svetovej vojne.

Zlá povest' bankocetlí má pôvod až v posledných zhruba 15 rokoch ich obehu. V čase ich zavedenia a obehu prvých dvoch emisií, napriek dôvodom, ktoré k nim viedli, predstavovali bankocetle bezpochyby progresívny prvok, ktorý prispel k racionalizácii a zjednodušeniu peňažného obehu.

Vzhľad a technika tlače bankocetlí

Z oboch prvých emisií bankocetlí sa podľa všetkého zachoval iba jediný obehový exemplár – 10-zlatka z druhej emisie z roku 1771. Jej existencia má nesmierny informačný význam, lebo umožňuje posúdiť nakoľko sa vzory bankocetlí vložené do patentov Márie Terézie o ich vydaní zhodujú so skutočnosťou (Obr. 5).

Táto zhoda je pozoruhodná. Od vzoru sa obehová bankocetla líši jemnejším a menej žltkastým papierom a prítomnosťou suchých pečatí v horných rohoch (ich poloha je na vzore naznačená vytlačenými nápismi), náznakom jednoduchej vodotlače v strede bankocetle a ručne vpísaným číslom bankocetle, ručným podpisom úradníka viedenskej mestskej banky a neprítomnosťou križujú-

ceho sa uhlopriečného prečiarknutia, prítomného na všetkých vzoroch emisie 1771 (Obr. 4 a 5).

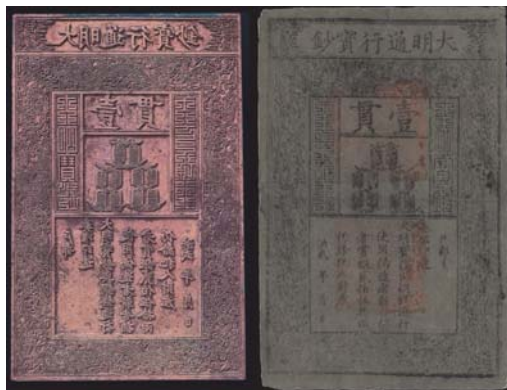
Obr. č. 5/ Porovnanie vzoru a obehovej bankocetle v hodnote 10 zlatých z roku 1771.

Pri prekrytí vzoru a obehovej bankocetle (oba obrazy sú presne nastavené na slovo Gulden) možno pozorovať početné drobné rozdiely v polohe jednotlivých písmen a ornamentálnych prvkov. Vyplyvajú z toho, ako presne boli tieto prvky umiestnené pri sadbe. Čiastočne môžu vyplývať aj z toho, ako sa počas 250 rokov menili vplyvom vlhkosti, spôsobu uloženia a opotrebenia obehovej bankocetle rozmery papiera.

Ak uvedené poznatky spätne extrapolujeme na bankocetle prvej emisie z roku 1762, zistíme, že zhoda vzhľadu je takmer absolútna, vrátane dvojfarebnej tlače. Na jednej strane na vzoroch chýba prečiarknutie, na druhej strane nemáme informáciu o prítomnosti vodoznaku,

Oba patenty o vydaní bankocetlí v ustanovení o trestnosti falšovania bankocetlí (článok X v patente z r. 1762 a XV v patente z roku 1771) nepriamo naznačujú, že bankocetle boli tlačené drevorytom. Tu sa však viditeľne odchyľujú od skutočnosti, lebo vizuálna ostrosť tenkých tlačových prvkov a ostrosť hrán, ktorými sú vtlačené do papiera, dokazuje, že sú tlačené z kovových tlačových foriem. Použitie termínu drevoryt (Holzschnitt) môže mať dva dôvody. Môže ísť len o rozšírenie tohto významu na veľkoplošné tlačové formy podobné svojimi rozmermi drevorytovým doskám s vyrytým celoplošným obrazom. S podobným významovým posuvom sa stretávame aj pri termíne „litografia“, ktorý sa častou používa ako synonymum akejkoľvek tlače z plochy, pomocou valcov gumených alebo iného materiálu. Môže však ísť aj o technológiu zhoto-

venia tlačových foriem odlievaním kovu do hlinenej formy zhotovenej vtláčaním pozitívnej drevorytovej dosky. Takýmto spôsobom sa skutočne zhotovovali značne rozmerné (až 335 x 230 mm) medené tlačové formy na tlač stredovekých čínskych papierových platidiel. (Obr. 6).

Obr. č. 6/ Tlačová forma a originál čínskeho papierového platidla v hodnote 1 guanu (= 1000 mincí) z obdobia vlády dynastie Ming (okolo r. 1360)

Pri potrebe vyrobiť niekoľko stotisíc identických exemplárov nemohli byť na tlač bankocetlí použité iné ako kovové tlačové formy. Drevené formy by pri takomto množstve odtlačkov nevydržali opotrebovanie vysokým tlakom a nanášaním farby. Nebolo by možné navyše zabezpečiť ich presnú reprodukciu pri potrebe vyrobiť väčšie množstvo tlačových foriem.

Držali opotrebovanie vysokým tlakom a nanášaním farby. Nebolo by možné navyše zabezpečiť ich presnú reprodukciu pri potrebe vyrobiť väčšie množstvo tlačových foriem.

Drobné rozdiely v polohe jednotlivých písmen a ďalších prvkov (Obr. 5) však naznačujú, že bankocetle sa tlačili pomocou klasických knihtačových štočkov zhotovených sadzbou písmen a drobných ozdôb odlievaných z literiny. Tento spôsob tlače možno ilustrovať zachovaným štočkami na tlač ruských asignácií z polovice 19. storočia (Obr. 7).

Obr. č. 7/a

Obr. č. 7/b

Obr. č. 7/ Ruská asignácia v hodnote 100 rubľov zo 60. rokov 19. storočia a štočky na tlač textov a štátneho znaku (a – celkový pohľad, b – detail štočku zloženého z viacerých častí. Múzeum grafického kombinátu GOZNAK, Moskva, foto autor)

Pri tlači bankocetlí 1. emisie mohli byť používané v jednoduchej podobe tzv. dvojité tlačové formy, t.j. štočky zložené z dvoch častí presne zapadajúcich do seba, na ktoré sa samostatne naniesli farby a po zložení oboch častí sa farby preniesli na papier. Vzhľadom na blízkosť tlačových prvkov tlačených rôznymi farbami je málo pravdepodobné, že by sa farby nanášali na príslušné časti postupne, napr. s použitím nejakých masiek prekrývajúcimi časti obrazu tlačené druhou farbou.

Prácnosť dvojfarebnej tlače bola pravdepodobne dôvodom, prečo sa od dvojfarebnosti pri druhej emisii upustilo a prečo sú všetky nominále čierne.

Samotný vzhľad bankocetlí predstavuje kaligrafický dokument s využitím rôznych druhov písma a drobných typografických ozdôb voľne umiestnených na ploche alebo zostavených do ornamentálnych rámcov. Svojím vzhľadom sa podobajú záručným obligáciám z roku 1761. Vzhľad 5- až 100-zlatkových bankocetlí oboch emisií sa graficky zhoduje, Rozdiel je iba vo farebnosti, textu a rozsahu právnej klauzuly, faksimile podpisov funkcionárov v sadzbe písma (Obr. 3, 4 a 8).

Obr. č. 8/ Rozdiely v úprave časti textu bankocetiel v hodnote 5 a 25 zlatých r roku 1762 a 1771. Na bankocetliach s krátkym slovným vyznačením hodnoty (fünf – päť) je použitý celý názov menovej jednotky (Gulden = zlatý), zatiaľ čo na bankocetliach s dlhým slovným označením hodnoty (fünfundzwanzig – dvadsaťpäť) je použitá skratka Fl, t.j. florén, ktorá sa z názvu pôvodne zlatej mince preniesla na mincu striebornú

Ochrana proti falšovaniu

Z hľadiska ochrany proti falšovaniu, resp. zneužitiu boli vzory bankocetlí prvej emisie chránené minimálne. Za predpokladu vysokej zhody vzorov a obehových bankoviek stačilo v hornej časti vyškriabať texty označujúce polohu suchých pečatí a prípadne vyškriabanie zamaskovať tlačením reliéfu nejakej mince. Ďalej stačilo vypísať podľa obehového exemplára číslo, napodobniť podpis funkcionára banky a prípadne odrezať časť juxty pri spodnom okraji.

Je zrejmé, že autori patentu a vzorov z roku 1762 s takým spôsobom zneužitia vôbec nerátali. Hoci si istotou nepoznáme, že by k takéto zneužitie bolo v čase obehu bankocetlí zistené, je veľmi pravdepodobné, že došlo alebo autori patentu z roku 1771 s takouto možnosťou sami rátali, Dokladá to uhlopriečne prečiarknutie všetkých vzorov, ktoré prechádza cez texty, ornamentálny pás s negatívnym písmom, podpisy a zasahuje na obrazy orlice v spodných rohoch (Obr. 4 a 5). Pokus o jeho odstránenie by úplnosť týchto obrazových prvkov narušil a s veľkou pravdepodobnosťou by bol nápadný.

Je však pravdepodobné, že aj k takýmto pokusom došlo, lebo vzory bankocetlí tretej a ďalších emisií sú už vytlačené na farebne odlišnom papieri (Obr. 9), v rokoch 1784 a 1806 na modrom a v rokoch 1796 a 1800 na fialovom a navyše sú pretlačené výrazným nápisom FOTMULARE.

Okrem toho, z hľadiska praktickej rozlíšiteľnosti v obehu i z hľadiska prípadných pokusov o pozmeňovania bankocetlí nižšej hodnoty na vyššiu, mali bankocetle 3. emisie v hodnotách 500 a 1000 zlatých na rozdiel od nižších nominále štvorcový tvar a rôzne rozmery (Obr. 9).

Veľmi podobný vzhľad jednotlivých nominále bankocetlí, najmä jednofarebných 2. emisie, mohol viesť k pokusom o pozmeňovanie ich hodnoty na vyššiu. Okrem toho bolo potrebné rátať s nevyhnutnosťou nahradiť opotrebované a poškodené, resp. neúplné bankocetle novými (pozri nižšie) a určiť ich nominále aj z neúplných zvyškov. Explicitne túto o romro postupe hovorí až patent z roku 1771, no je zrejmé, že s ňou už rátali autori grafických návrhov bankocetlí z roku 1762. Napriek veľkej vonkajšej podobnosti malo každé nominále osobitný ornament vonkajšieho rámiku a rámiku okolo číselného vyznačenia hodnoty pri hornom okraji bankocetle (Obr. 10).

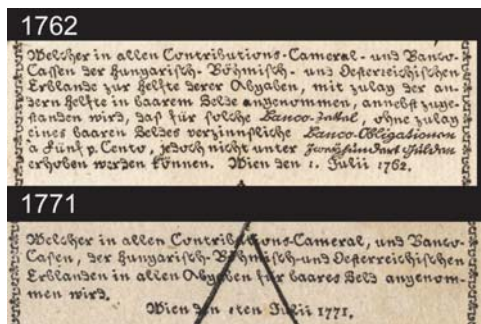
Obr. č. 9/ Vzory bankocetlí v hodnote 500 a 1000 zlatých z roku 1778

Obr. č. 10/ Rozdiely v ornamentike vonkajšieho rámiku a rámkov okolo číselného vyznačenia hodnoty jednotlivých nominále bankocetlí

Na emisii z roku 1762 sú všetky tieto prvky rozdielne, na emisii z r. 1771 sú rozdielne len všetky rámičky okolo vyznačenia hodnoty, zatiaľ čo doplnené nominále 500 a 1000 zlatých preberajú ornament vonkajšieho rámiku z 10- a 5-zlatiek. Vďaka tomu bolo možné jednoznačne určiť nominále aj značne poškodených alebo neúplných bankocetlí, prípadne ľahko odhaliť, aké nominále bolo pozmenené na vyššiu hodnotu.

Pozoruhodným ochranným prvkom je použitie písma s rozdielnym sklonom v právnych klauzulách bankocetlí (Obr. 11). Falšovateľ a v tom čase nemali inú možnosť reprodukovať obraz bankocetli ako ho prekresliť, resp. prepísať. Keďže každému sa ovela ťažšie napodobňuje písmo, ktoré má odlišný sklon od jeho vlastného rukopisu, predstavoval premenlivý sklon písma významnú prekážku, na ktorej mohli falšovatelia stroskotať. Tento ochranný prvok bol ešte výraznejšie rozvinutý na neskorších emisiách bankocetlí.

Obr. č. 11/ Detaily textu a písma s rozdielnym sklonom právnej klauzuly na bankocetliach z roku 1762 a 1771

Okrem toho ochrane proti falšovaniu bankocetlí bola poskytnutá značná právna podpora (v patente z r. 1762 články X a XI, v patente z r. 1771 články XV a XVI). Oba patenty zhodne obsahujú trestnú vyhrážku, že falšovanie alebo príprava falšovania sa trestá rovnako ako v prípade mincí smrťou. Ďalej obsahujú prísľub denunciantovi, ktorý by falšovanie alebo jeho prípravu oznámil odmenu 10 000 zlatých. Táto odmena, spojená navyše s omilostením, patrila aj spolupáchateľovi, ktorý by sám ako prvý oznámil svojich komplicov a „priviedol ich tak pred právo“.

Právna ochrana majiteľov bankocetlí

Oba patenty obsahovali aj ustanovenia poskytujúce práva používateľom bankocetlí. Tieto práva spočívali najmä v garancii spätnej výmeny bankocetlí za mince konvenčnej meny. V súvislosti s tým aj obsahovali vyhrážku úradní-

kom, ktorí by odmietli prijímať bankocetle v plnej hodnote, že budú postavení mimo službu. Článok XI. patentu z roku 1771 ďalej garantoval poskytnutie plnej náhrady za opotrebované a poškodené bankocetle, ak je z nich zrejmá hodnota a číslo bankocetle. Naopak (prirodzene) výslovne odmietal poskytnutie náhrady za stratené bankocetle. Ukazuje to, že Viedenská mestská banka sa s takými žiadosťami pri prvej emisii stretla.

Významným aspektom právnej ochrany je najmä výzva používateľom, aby sa podrobne zoznámili so vzhľadom bankocetlí na priložených vzoroch, nazvaných modely (článok IX. patentu z r. 1762 a článok XIV patentu z r. 1771), tak aby okamžite na prvý pohľad mohli rozoznať pravosť prijímaných bankocetlí. Uplatňovali vlastne dnes veľmi moderný prístup, ktorý emisné banky zaujali až na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia po dlhom období, keď sa naopak snažili rôzne ochranné prvky pred verejnosťou skôr utajovať.

Patenty reagovali aj na zmenené podmienky obehu bankocetlí. Zatiaľ čo v roku 1762 bola ich úloha ako hotových peňazí skôr druhotná, v roku 1771 už je úloha platidla na prvom mieste. To sa plne odrazilo aj v texte patentu z roku 1771 i právnej klauzuly na samotných bankocetliach tejto emisie. V roku 1762 len sľubuje ustanovuje ich prijímanie pri platení polovice daní a pri nákupe záročiteľných obligácií bez príplatku. Naproti tomu v roku 1771 hovorí o ich všeobecnom prijímaní ako hotových peňazí (Obr. 5).

Záver

Oba patenty Márie Terézie predstavujú cenný zdroj informácií nielen o pravidlách emisie, obehu a používania bankocetlí, ale predovšetkým poskytujú takmer vyčerpávajúce poznatky o ich vzhľade (okrem vzhľadu suchých pečatí a vodoznaku a štruktúry papiera). Z tohto hľadiska dokazujú vysokú informačnú hodnotu, najmä pri vystavení v múzejných expozíciách alebo reprodukcii v rôznych publikáciách. Zároveň dokladajú vysokú úroveň riadenia peňažného obehu a starostlivosti rakúskych úradov o jeho bezpečnosť. Ukazujú ako ich autori technického riešenia bankocetlí i samotných patentov nadobúdali skúsenosti s pokusmi o falšovanie bankocetlí alebo akú sami prejavili prezieravosť pri zabezpečení bankocetiel proti falšovaniu. Majú teda veľký význam nielen pre poznanie dejín peňazí ako takých, ale aj dejín peňažníctva a kriminalistiky.

CECHY A ICH ARTIKULY ZA VLÁDY MÁRIE TERÉZIE NA PRÍKLADE SLOBODNÉHO KRÁĽOVSKÉHO MESTA TRNAVY.

VYDÁVANIE PANOVNÍCKYCH PRIVILEGIÁLNYCH LISTÍN PRE ORGANIZÁCIE REMESELNÍKOV A OBCHODNÍKOV V MESTÁCH V BÝVALOM UHORSKU V ROKOCH 1740 – 1780

Doc. PhDr. Tomáš Tandlich, PhD.

Cechy predstavovali organizované spoločenstvá majstrov a tovarišov a ich dielni z jedného druhu remesla alebo obchodovania. Išlo o prvý stupeň samosprávy v mestách. Slúžili na podporu vlastných členov, chránili svoje dominantné postavenie v príslušnom výrobnom odvetví, kontrolovali výrobky a poskytované služby. Mestské rady udeľovali formou štatútov cechové poriadky (artikuly) týmto združeniam. Na čele cechu stál jeho členmi volený cechmajster. Jeho členovia museli dodržiavať kresťanské povinnosti. Cechy ako stavovské organizácie sa starali o hospodársku a sociálnu úroveň svojich členov a snažili sa o udržanie si postavenia na trhu. Nevystupovali ako politické orgány v opozícii voči mestskému patriciátu, ako to robili cechy v mestách v západnej Európe.¹

Cechový systém v bývalom Uhorsku sa stal vďaka veľkému počtu remeselníckych združení ešte z konca 17. storočia ťažkopádny. Cisár a kráľ Leopold I. udelil veľkému počtu remeselníckych združení artikuly, kvôli čomu nebolo možné kontrolovať presnosť ich obsahu. Z uvedeného dôvodu sa panovnícky dvor snažil o zjednotenie vydávania cechových a iných privilégií do Uhorskej kráľovskej kancelárie. Situácia, ktorá nastala po skončení povstania Františka II. Rákociho v roku 1711, ukázala potrebu zmodernizovať fungovanie Uhorska ako štátu, pričom nový panovník Karol III. (VI.) sa cez panovnícky dvor postupne snažil viacerými spôsobmi centralizovať správu kráľovstva. Vydávanie cechových privilegií radami slobodných kráľovských miest a zemepánmi pre remeselnícke združenia sa stávalo počas vlády cisára a kráľa Karola VI.(III.)

¹ ŠVECOVÁ, Adriana – GÁBRIŠ, Tomáš. *Dejiny štátu, správy a súdnictva na Slovensku*. Plzeň: Vydavateľství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2009, s. 86.

a jeho dcéry Márie Terézie prekážkou v snahe panovníckeho dvora o zavedenie systému do vydávania cechových artikúl ako súčasť snahy o jednotnú produkciu kráľovských listín len v kráľovskej kancelárii.

Uhorská kráľovská kancelária ostala aj na začiatku 18. storočia najvýznamnejším krajinským úradom, aj keď jej sídlom bola Viedeň. Podliehala priamo panovníkovi a Tajnej rade. V roku 1690 sa oddelila od Dvorskej kancelárie a stala sa samostatným úradom. Mnohé mandáty, ktoré z nej vychádzali, boli len prekladom dokumentov, ktoré vydal cisár a kráľ pre rakúske a české krajiny. Je členmi boli štyria uhorskí radcovia, ktorých menoval panovník a nachádzali sa priamo na dvore. Inštitúcia úzko spolupracovala s Dvorskou a Uhorskou komorou vo veci vydávaných privilégií, donácií, konfirmácií, imunit, exempcií, dohôd, zmlúv, menovaní a poverení². Centralizačné úsilie Karola III. (VI.) znamenalo zvýšenie závislosti kancelárie na viedenských inštitúciách. Pripravovala podklady pre Tajnú radu alebo ministerskú konferenciu, ale napriek tomu sa stala spolu s Miestodržiteľskou radou najdôležitejším úradom pre správu Uhorska³.

Zákonný článok č. 79/1715 obsahoval povinnosť sledovať tvorbu cien cechov a výšku ich vstupných poplatkov. Texty vydávaných listín sa do vlády Karola III. (VI.) nekontrolovali a obsahovali tak aj vysoké vstupné poplatky, výsadné postavenie nemeckých remeselníkov v cechoch, alebo iné uhorským zákonom odporujúce pravidlá. Cieľom panovníckych reforiem sa stalo zavedenie poriadku do fungovania cechových organizácií Vysoké zápisné v štatútoch sa považovalo za neprimerané, ale nachádzalo sa v niektorých z nich, ktoré boli vydané v kancelárii Karola III. (VI.), kedy sa ich text nekontroloval kvôli pretrvávajúcej praxi z konca 17. storočia⁴. Uhorský snem prijal v roku 1723 Pragmatickú sankciu a kráľ Karol III. (VI.) obnovil podľa českého vzoru činnosť miestodržiteľskej rady. Vytvoril Uhorskú kráľovskú miestodržiteľskú radu (*Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum*) so sídlom v Bratislave⁵. Táto inštitúcia zastupovala panovníka v Uhorsku. Viedol ju uhorský palatín. Ak funkcia palatína obsadená nebola, stál na jej čele miestodržiteľ, ktorým bol po smrti palatína Mikuláša Pálffyho v roku 1732 František Štefan Lotrinský. Zástupcom mohli byť aj krajinský sudca a hlavný taverník. Najznámejším miestodržiteľom, ktorý tento post zastával od roku 1766 do roku 1780, bol za Márie Terézie knieža Albrecht Sasko-Tešínsky, manžel jej dcéry Márie Kristíny

² LEHOTSKÁ, Darina. *Príručka diplomatiky*. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1972, s. 241.

³ LEHOTSKÁ, tamže, s. 242.

⁴ ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 179.

⁵ LEHOTSKÁ, Darina. *Príručka diplomatiky*, s. 252.

ny. Jej členmi bolo 22 panovníkom menovaných radcov a inšpektor. Jej stále výbory a oddelenia riadili jednotlivé odvetvia uhorskej ekonomiky a spoločnosti. Išlo najprv o účtáreň a hospodársky výbor. Od roku 1724 pribudol základinový výbor. V roku 1759 sa rozšíril počet výborov o mýtny, zdravotný, výbor pre židovskú taxu, výbor pre skúmanie nobility, cirkevný výbor, výbor pokladnice duchovných a výbor spravujúci rábske biskupstvo⁶. Každý z výborov tvorilo 7 až 8 radcov a tajomník. Títo členovia výborov zasadali dva razy za týždeň. Učtáreň fungovala každodenne. Rada prešla v roku 1769 za vlády Márie Terézie ešte reformou, po ktorej ostali len štyri výbory: účtársky, hospodársky (*armáda, trhy, cesty a mosty, židovská taxa, obecné záležitosti*), náboženský (*pokladnica duchovných, študijné záležitosti, základiny*) a urbársky (*urbáre, sťažnosti poddaných, hlásenia stolíc*)⁷. Miestodržiteľská rada vydávala aj vlastné nariadenia – intimáty, v ktorých sprostredkovala mestám a stoliciam, ako svojim podriadeným inštitúciám, inštrukcie panovníka; alebo im vydávala vlastné rozhodnutia. Tieto dokumenty boli vydávané často aj v tlačenej forme.

Cieľom kráľovského dvora vo Viedni sa stalo postupné zavedenie vydávania všetkých privilégií len cez Uhorskú kráľovskú kanceláriu. Toto opatrenie sa dotklo aj cechových privilégií, ktoré vydávali ako svoje štatúty rady slobodných kráľovských miest a ako privilégiá zemepáni pre remeselníkov vo svojich mestečkách. V snahe najprv preskúmať už vydané dokumenty Uhorská kráľovská miestodržiteľská rada nariadila v roku 1730 slobodným kráľovským mestám a zemepánom zaslať hodnoverné odpisy všetkých cechových privilégií. Prvým opatrením, ktoré sa snažilo o zosúladienie pravidiel činnosti cechov v bývalom Uhorsku, bolo nariadenie z roku 1733 o povinnosti tovarišov mať pri vandrovke mimo Uhorska cestovný pas s platnosťou tri roky⁸.

Cisárovná a kráľovná Mária Terézia pokračovala v snahách jej otca Karola III. (VI.) o zjednotenie pravidiel vydávania cechových artikúl len kráľovskou kanceláriou a o jednotný systém fungovania remeselníckych združení v Uhorsku. Spišská komora ako finančný a hospodársky orgán poverila svojho úradníka Štefana Goszthonyiho, aby vypracoval pre panovníčku správu o stave cechov a ich činnosti v oblasti jej pôsobnosti. Sem patrili slobodné kráľovské mestá ako napr. Košice, Prešov, Bardejov, Sabinov a Levoča a stolice na severovýchode bývalého Uhorska ako napr. Spišská, Šarišská, Zemplínska, Abovská, Hajdu, Bihar, Szabolcs atď. Goszthonyi skontroloval v roku 1760 cechové privilégiá a výšku poplatkov pri vstupe do remeselníckeho bratstva vo obvode Spišskej komory. Jeho správa pre panovnícky dvor obsahovala návrh reformy

⁶ LEHOTSKÁ, Darina, tamže, s. 252.

⁷ LEHOTSKÁ, tamže, s. 252.

⁸ ŠPIESZ, Anton. *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*. Bratislava: Vydateľstvo SAV, 1972, s. 180 – 181.

vydávania cechových privilégií a jednotnej úpravy poplatkov a fungovania remeselníckych združení v krajine. Vychádzal zo zistení, že poplatok za vstup nového majstra do cechu stál uchádzača 38 až 96 zlatých spolu s inými poplatkami. Cechové štatúty vydávali rady slobodných kráľovských miest pre svojich mešťanov a zemepáni pre obyvateľov vlastných mestečiek (*oppid*) za sumu 80 až niekoľko sto zlatých. Počet cechov, ktoré mali kráľovskou kanceláriou vydané artikuly, bol 40 zo 193 v dvoch slobodných kráľovských mestách a piatich stoliciach v pôsobnosti Spišskej komory⁹.

Návrhy Gosztonyiho sa zamerali na odstránenie ťažkostí pri jednotnom fungovaní cechov, ale hlavne na vydávanie kráľovských privilégií len v panovníckej kancelárii. Všetky cechy, ktoré nemali kráľovské privilégium, sa mali zrušiť a ich doklady sa mali zhabať. Ich členovia by vykonávali remeslo už len rok, ak by im neboli dovtedy vydané nové artikuly. Mestá by už nevydávali žiadne privilégiá svojim a cudzím cechom formou štatútov. Remeselnícke bratstvá so staršími panovníckymi listinami sa mali venovať náboženskej výchove svojich členov. Výška poplatkov mala byť pre cechy za vydanie nových kráľovských privilégií len mierna. Synovia majstrov, vidiecki majstri a manželia dcéry majstra by platili len polovičné zápisné. Majstrovský výrobok by však museli zhotoviť. Suma výdavkov, ktorú mohol uchádzač o členstvo zaplatiť na slávnostnú hostinu pre cech, sa mohla pohybovať od 6 do 10 zlatých. Nesmel sa stanoviť limit na počet majstrov v cechu. Mestské rady mali kontrolovať činnosť cechov. Vstupné poplatky nesmeli presiahnuť 30 zlatých. Magistráty slobodných kráľovských miest a stolice mali určovať ceny remeselníckych výrobkov a trestať ich predražovanie¹⁰. Panovníčka vydala dňa 6. februára roku 1761 na základe uvedeného návrhu dekrét o zjednotení pravidiel v cechoch v Uhorsku a zaslaní starých panovníckych privilégií na opravu a doplnenie do kráľovskej kancelárie vo Viedni¹¹.

Gosztonyiho poveril panovnícky dvor znovu v roku 1761, aby analyzoval cechové štatúty budínskych remeselníckych spoločenstiev. Táto jeho analýza poukázala na pozitíva a negatíva uhorského cechového systému a načrtla možné riešenia. Rímskokatolícke náboženstvo bolo štátnym náboženstvom. Cechová zástava každého cechu mala byť umiestnená vo farskom kostole a pod ňou sa povinne majstri, tovariši a učni museli zúčastniť procesie na sviatok Božieho tela (*Corporis Christi*) bez ohľadu na vierovyznanie a priniesť určené množstvo vosku. Členovia cechu sa museli raz za štvrtýrok a na deň svojho patróna zúčastniť na omši¹².

⁹ ŠPIESZ, Anton, tamže, s. 181.

¹⁰ ŠPIESZ, Anton, *Remeslo na Slovensku v období existencie cechov*, s. 182

¹¹ ŠPIESZ, Anton, tamže, s. 182.

¹² ŠPIESZ, Anton, tamže, s. 183.

Cechmajster by sa volil z troch kandidátov na výročnej schôdzi pri príležitosti vydania artikúl za prítomnosti zástupcu mestskej rady. Kandidovať mal aj odstupujúci cechmajster. Mali sa konať štvrtročné schôdze cechu spolu s omšou a prečítaním artikúl. Na týchto rokovaníach, ako aj na výročnej schôdzi vo sviatok patróna remeselného cechu, sa mali platiť ročné poplatky a riešiť vnútorné záležitosti. Tovariši nemali hlasovacie právo na schôdzi. Mimoriadna schôdza sa mohla zvolať na žiadosť majstra alebo tovariša po zaplatení určenej sumy. Ak sa stal v cechu s viacerými vierovyznaniami cechmajstrom nekatolík, tak kľúč od truhlice mal mať v držbe najstarší katolícky majster¹³.

Učeň predložil pri prijímaní do učenia rodný list. Povinná doba učenia bola navrhnutá na tri roky. Ekonomická komisia Miestodržiteľskej rady rozhodla o rôznej dĺžke učenia podľa typu remesla. Majster sa musel k učňovi chovať slušne¹⁴.

Tovariš musel vandrovať dva až tri roky podľa druhu remesla a mal nárok na potvrdenie o práci od majstra, od ktorého odchádzal. Povolené malo byť aj zamestnávanie tovariša a učňa mladým majstrom. Kontrola výrobkov cudzincov na jarmokoch, voľné modré pondelky, povinné ručenie dvomi ručiteľmi za učňa, predkupné právo na trhoch pre členov cechu a povinnosť oženiť sa do roka po vstupe do cechu sa mali ako zbytočné požiadavky zrušiť¹⁵. Zákaz pôsobenia cudzích remeselníkov (*fušeri*), práva vdov a riešenie vzájomných sporov majstrov sa objavili v Gosztonyiho analýze ako tie, ktoré sa mali cechom ponechať¹⁶. Tovariš mal pri uchádzaní sa o štatút majstra predložiť rodný a výučný list, zaplatiť 1 zlatý, odpracovať jeden rok u staršieho majstra a vyhotoviť majstrovský výrobok. Kvalitu tohto výrobku by kontrolovali zástupcovia cechu spolu s cechovým komisárom. Chyby na výrobku sa pokutovali 2 až 4 zlatými. Uchádzači, ktorí by túto skúšku nespravili, museli absolvovať ďalšiu vandrovku. Vstupný poplatok 30 zlatých mohol uchádzač splatiť aj na dva razy. Suma na pohostenie nesmela prekročiť 6 až 10 zlatých podľa druhu remesla, počtu majstrov a významu a veľkosti konkrétneho mesta¹⁷.

Synovia majstrov mali platiť len polovičnú výšku vstupného poplatku a polovicu sumy za slávnostný obed, ale inak nemohli mať úľavy od dĺžky učenia sa remeslu, vandrovky, ročnej služby u majstra a od vyhotovenia majstrovského výrobku. Manželia majstrovej dcéry a vdovy po členovi cechu sa mohli vykúpiť od povinnej ročnej služby u iného majstra pred vstupom do cechu.

¹³ ŠPIESZ, Anton, tamže, s. 183.

¹⁴ ŠPIESZ, Anton, tamže, s. 183.

¹⁵ ŠPIESZ, Anton, tamže, s. 184.

¹⁶ ŠPIESZ, Anton, tamže, s. 184.

¹⁷ ŠPIESZ, Anton, tamže, s. 184.

Komisia na čele s grófom Pavlom Balašom, ktorá mala prehodnotiť obsah cechových štatútov v krajine, si osvojila tieto Goszthonyiho návrhy na základe analýzy budínskych cechových artikúl, ktoré sa stali pravidlom pre vydávanie cechových artikúl v Uhorskej kráľovskej kancelárii. Súčasne sa nimi riadil aj kráľovský dvor pri riešení problematiky cechov v Uhorsku. Snaha o úplné zrušenie starých cechových štatútov a cechov, ktoré ich nemali v podobe kráľovských privilégií dekrétmi sa nedala splniť, pretože ich počet v Uhorsku bol vysoký¹⁸.

Panovníčka zaviedla v roku 1766 inštitút cechových komisárov s právom veta na schôdzach. Títo komisári mali kontrolovať činnosť cecho. Zrušila sa tak autonómia cechov v prospech ich väčšej kontroly zo strany mestských rád a štátu¹⁹. Tovariš musel dostať pri odchode od každého majstra potvrdenie o dobrom správaní, čo bolo podmienkou pred nástup k ďalšiemu majstrovi. Toto opatrenie platilo od roku 1766²⁰. Vstupné podmienky, ktoré museli splniť uchádzači o členstvo v cechoch, sa od roku 1770 zjednodušili v tom, že sa odbúrala jeho tovarišská ročná služba u staršieho majstra. Zápisné sa stanovilo na sumu 15 zlatých²¹.

Slobodné kráľovské mesto Trnava je príkladom sídla, na ktorom dokumentujem vývoj vydávania cechových artikúl od rozhodnutia Miestodržiteľskej rady o kontrole všetkých cechových privilégií od miest a zemepánov začiatkom 30. rokov 18. storočia až do obdobia vlády kráľovnej Márie Terézie. Takýmto dokumentom je osvedčený odpis konfirmácie artikúl trnavského obchodného cechu z roku 1547 mestskou radou Trnavy z roku 1604. Dňa 13. 1. 1731 potvrdil Ján Sóos, prísažný a notár slobodného kráľovského mesta Trnava, túto listinu²². Trnavskí obchodníci a kramári si založili svoju cechovú organizáciu dňa šiesteho mája roku 1547, keď im richtár a trnavská mestská rada vydali cechové artikuly formou mestského štatútu v latinskom jazyku. Jeho text tvorí naračnú časť ďalšieho štatútu, ktorým je listinná konfirmácia predchádzajúceho dokumentu zo dňa 6. februára roku 1604²³. Potvrdzované cechové artikuly sa nezachovali v origináli. Artikuly z roku 1547 predložili mestskej rade na potvrdenie v roku 1604 členovia cechu Bartolomej Artwein, Vavrinec Chereódy, Martin Chipswtheö, Valentín Brian a Jakub Chiryán.

¹⁸ ŠPIESZ, Anton, tamže, s. 184.

¹⁹ ŠPIESZ, Anton, tamže, s. 185.

²⁰ ŠPIESZ, Anton, tamže, s. 185.

²¹ ŠPIESZ, Anton, tamže, s. 185.

²² Maďarský národný archív – Krajinský archív, fond Archív Miestodržiteľskej rady, Acta mechanica, C – 25, mesto Trnava, obchodný cech, č. 1, 5 a 8.

²³ Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Trnave, (ďalej len MVS SR, ŠATT), fond Magistrát mesta Trnavy, no. 488. Tiež: ŠIMONČIČ, Jozef. Pramene k dejinám obchodu v Štátnom okresnom archíve v Trnave. In: *Dejiny obchodu na Slovensku. Zborník z konferencie v Nitre v r. 1987*. Bratislava: 1987, s. 221.

Samotný mestský štatút upravoval a vylepšoval fungovanie cechu obchodníkov a kramárov v Trnave, ktorí tvorili jednu z najvplyvnejších skupín tamojšieho mešťianstva v druhej polovici 16. a na začiatku 17. storočia. Trnava mala v tomto období významné postavenie v uhorskom obchode, a to aj vďaka svojej polohe na západných hraniciach kráľovstva. Prijímací poplatok do cechu bol určený na sumu 2 zlaté a 2 talenty vosku. Pravidelný príspevok do pokladnice cechu platili jeho členovia, ktorí sa označovali ako *institores*, bez ohľadu na ich majetok v sume štyri zlaté za rok. Cechmajster, ktorého volili spomedzi seba jeho členovia, mal právomoc potrestať vinníka pri porušení tohto poriadku vylúčením zo spoločenstva. Cudzí obchodníci museli mať na predaj svojho tovaru na týždennom trhu povolenie od cechmajstra. Účasť na cechovom zhromaždení bola povinná. Obchodník, ktorý do jednej hodiny od začiatku zhromaždenia neprišiel, mohol ešte prísť včas, ak ešte nedohorela sviečka z viedenského vosku, inak zaplatil ako pokutu 4 talenty vosku. Dvanásť zlatých predstavovalo sankciu za to, ak niekto riešil svoj spor v cechu nie oslovením cechmajstra, ale priamo richtára. Hádka medzi členmi cechu sa trestala pokutou päť zlatých, ako aj dodatočným trestom podľa rozhodnutia cechmajstra.

Desať uhorských zlatých vybral cech vtedy, ak niektorý obchodník neposkytol pomoc svojmu kolegovi pri havárii voza. Cechmajster mal právo nariaďovať, aby dvaja členovia cechu pomáhali v prípade potreby chorému kolegovi v núdzi. Finančná výpomoc mohla byť poskytnutá tomu členovi cechu, ktorý sa ocitol v peňažnej núdzi. Dvaja členovia mali povinnosť sprevádzať ich zosnulého kolegu na jeho pohrebe. Majster, ktorý odlákal tovariša inému obchodníkovi, zaplatil 2 zlaté za trest. Počas cirkevných sviatkov, počas omší a v nedeľu sa zakazoval predaj v stánkoch. Každý člen cechu mal povolené prevádzkovať len jeden stánok na predaj tovaru počas trhu a jarmoku. Neúčasť na pohrebe sa pre tovariša a majstra trestal pokutou dve libry vosku. Procesia s krížom na sviatok Božieho Tela sa konala za povinnej účasti členov cechu obchodníkov a kramárov spolu s ostatnými trnavskými cechmi. Artikuly mali spolu 14 článkov, z ktorých 11., 12., 13. a 14. článok upravila a rozšírila mestská rada v štatúte z roku 1604 v porovnaní z dokumentom z roku 1547.

Z hľadiska diplomatického ide o richtárom a radou mesta Trnava vydanú listinu, ktorá je mestským štatútom a obsahuje v naračnej časti text potvrdzovanej listiny z roku 1547, ktorú tiež vydala ako mestský štatút vtedajšia mestská rada na čele s richtárom a kupcom Petrom Zambokym. Richtárom bol v roku 1604 Daniel Hamerla, ktorý obchodoval so súknom a plátnom.

Úvodnú časť protokolu tvorí intitulácia, kde sú uvedení richtár a členovia mestskej rady ako vydavatelia dokumentu. Jej latinský text znie: *NOS DANIEL HAMERLA JUDEX, Michael Salomon Capitaneus, Martinus Cheredi, Georgius Hrachoviczki, Matthias Duczentaller, Georgius Maii, Michael Mersan,*

Stephanus Dominicus, Stephanus Marothi, Andreas Hohenper, Franciscus Zalai, Bartholomeus Artwain et Matthias Spegel, Jurati Cives ac Senatores Regiae Liberae Civitatis Tyrnaviensis...Invokácia, salutácia a inškrípčia v texte chýbajú.

Promulgáciu dokumentu tvorí nasledujúci text: *Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis...* Ide o časť jadra textu listiny. Arenga tu rovnako absentuje.

Údaje o žiadateľoch sú uvedené až v narácii, ktorá obsahuje aj skutočnosť, že listina z roku 1547 bola predložená v origináli s privesenou mestskou pečaťou, na pergamene a v latinskom jazyku. V naračnej časti je aj celý text konfirmovaného dokumentu:

Quod Nobiles et Prudentes viri Bartholomeus Artwain, Laurentius Chereödy, Martinus Chiposwtheö, Valentinus Brian, Jacobus Chiryran, in suis proprys ac reliquorum fratrum suorum contubernii Institorum Nominibus et Personis Nostram venientes in Praesentiam exhibuerunt Nobis et praesentaverunt Literas Privilegiales super Foundationem Cehae et Confraternitas eorum consuetudines Jura et Articulos in se continentes in Pergameno sub Sigillo hujus Civitatis nostrae Authentico in Zona Sericta impedenti in Anno Domini Millesimo Quingentesimo Quadragesimo Septimo feria sexta proxima post Festum Inventionis Sanctae Crucis, patenter confectas et emanantas, sodalitati eorundem Institorum a praedecessoribus nostris commune bonum promovere cupiendo concessas. Quia vero eadem Litera non debito modo uti par erat ab Antecessoribus eorum conservata fuerunt, ideoque humiditate poenitus attritae et deturpatae essent, supplicaverunt Nobis ut easdem per alias Literas nostras similiter Patentes renovare ac insupre quatuor novos eisdem per necessarios Articulos videlicet Articulum Undecimum, Duodecimum, Decimum Tertium et decimum quartum prioribus addere dignaremur:

Quarum quidem Literarum tenor est talis. Nos Petrus Zamboky, Judex, Joannes Zyro, Capitaneus, Wolffgangus Maar, Caspar Mykon, Bartholomeus Wadas, Martinus Zabo, Lucas Szentmarthony, Georgius Kossuth, Adam Pek, Emericus Kalmar, Joannes Zeöcz, Georgius Damacus et Matthias Paysgiartha jurati Consules Civitatis Tyrnaviensi. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis et singulis. Quod cum Nos juxta more met consuetudinem Civitatis nostrae pro habentis Tractatibus commune bonum nostrum concernentibus in Praetorium hujus Civitatis congregati fuissimus venientes in conspectum nostrum circumspecti viri Emericus Kalmar, Blasius Kalmar, Petrus Kys et Volfgangus Bizer Institores in medio nostri comorantes suis ac omnium et singulorum Institorum Personis et Nominibus, debita cum Modesta Nobis exponere et detegere curavent. Quod cum ipsi in Omnibus Liberis Civitatibus pluribus Libertatibus et consuetudinis ab antiquo

super Confraternitatem ipsorum extendentem usigavisi fuissent, imo et fruerentur de praesenti et quia ipsi super ejus modi Libertatibus et Consuetudinibus nullas certas et confectas haberent Literas, quibus Articuli Libertatum ipsorum essent conscripti Supplicatum Nobis extitit, ut ipsorum Articulos Nobis fideliter declaratos Authoritate Nostra Ordinaria imposterum semper observandum eisdem privilegialiter extradare et concedere dignaremur. Quia vero Unitate et Concordia ipsorum Incolarum Civitatis Numerus ampliari et augeri videtur, rectores etiam eorundem majori pacis amoenitate frui et quae hujus confraternitatis sunt, pro veteri laudabilique consuetudine exercere possint, cumque veterum industria non sine sagacissima providentiae ordinatione statuisset et advenisset ut eaque temporaliter geruntur, propter labilem hominis et fluram memoriam, debita literarum diuturnitatem fulcerentur, considerantes etiam, quod libertates et consuetudines ipsorum Institorum forent recenti adhuc hominum notitiam manifestae et clarae, quarum quidem libertatum et consuetudinum tenor Articulis infrascriptis contentam talis est.

Primus articulus, ut nemo quiequam vendere, nec exponere debeat, insi prius in Confraternitatem seu Cheham ipsorum dederit florenum duoset duo talenti cerae.

Secundus, quod omnis, qui aliquid vendere vult, tenetur singulis angarys Cheham seu Confraternitatem dare denarios quatuor hungaricales, nullo habito respectu divitis vel pauperis.

Tertius articulus, Quod quilibet Literas suas conservatorum seu Parentelas, Magistro Confraternitatis monstret, atque praesentet: alias enim in Confraternitatem ipsorum minimem accipiendus erit, si aliquis vero ordini eorum resistere vellet, et Confraternitatem invertere et Mercaturam suam contra edictum eorum exponerem, quo aliquid vendereposset, in derogamen Libertatum et Consuetudinem eorum Magister Confraternitatis cum aliis fratribus tenetur illum omni re privar.

Quartus articulus, Quod nullus extraneorum Institorum quequam vendere, nec in Foris Hebdomadalibus, alysqe diebus debet, si vero aliquis deprehensus fuerit, talis omnibus rebus suis per Magistrum Confraternitatis privandis erit.

Quintus articulus, Quod omnis Institor, qui in Confraternitatem, seu Cheham acceptus fuerit, imprimis prandium dare teneatur.

Sextus articulus, Quod cum ipse Magister Chehae convocat reliquos Fratres, tenetur nuncium suum proprium mittere ad convocandum, qui ipsis indicet horam convenientem, et quicumque ex eis domi esset, et convocationi non satisfaceret, aut non obtemperaret, venireque nollet donec una Candela cerea Viennensi empta cremaretur, talis absque gratia pro quatuor talento cerae puniendus erit.

Septimus articulus, Quod causae inter eosdem alique suscitatae extentem se se ad florenos Duodecim, coram supremo fratrum levarum et uniri possint, absque molestatione Domini Judici. Quae autem pars utigantium facto per Magistrum Confraternitatis Judici non contentaretur neque unioni pareret, talis contumax florenis quinque in ladulum communem, seu Articulos eorum observare nollet, nec curaret, talis similiter quinque florenis piniendus erit.

Octavus eorum articulus, quandocumque Fratres in Cheha existentes questus gratia cum curribus eorum onustis, (quod saepius accidere solet) in via aliquid periculi in fractiore currus, aliorumve casuum experirentur; et unus alteri auxiliari nollet, desereretque, et quod majus est, propter temporis formidinem in una comitiva caeterorum fratrum incedere nollet, et non curaret, talis bono et evidenti testimonio convictus in florenis decem hungaricales mulctandus erit.

Nono eorum articulus, Quod agrorante aliquo ex eis frater principalis requisitus, tenetur duos ex confraternitatem pro excubiis nocturnis circa aegrotum dare egentiori vero etiam de Ladula communi ad tempus persolutionis necessitate tunc exigenti pecuniam mutuare. Si vero talem mori contingat honestae sepulturae conimendare corpus duobus fratribus in cheha existentem, laborem ducendi subcuntibus in locum sepulchrum deducerem.

Decimus eorum articulus est, quod quicumque famulum seu famulam familiarium alterius quavis via ad se alliceret, talis evidenti testimonio convictus florenis duobus puniendus erit.

Undecimus articulus ut festivis diebus nulli institorum testudines seu officinae mercaturae tabulas aperire liceat.

Duodecimus eorum articulus, quod nulli institorum in duabus testudinibus seu officinis merces venum exponere liceat.

Decimus tertius eorum articulus, quod si ad funebres exequias Confraternitas Institorum invitaretur, et quicumque per magistrum Chehae certificatus, ac per ipsius famulum domi repertus, processioni ejusmodi interesse nollet, aut quavis causa se absentaret, is per Magistrum Chehae duabus libris cerae mulctari debet.

Decimus quartus et ultimus articulus, ut quilibet Institorum, secundum morem aliarum Ceharum, in Festo Corporis Christi, cum Cruce Confraternitatis Institorum intersit personaliter, si quis autem subtraheret se, is similiter duabus libris mulctetur. Si autem secundo absentaret se, a processione, mulctetur juxta facultatem suam et demeritum toties quoties absens esset, quemadmodum et alia Chehae in earum consuetudine habent.

Nos igitur cognita postulatione, perlectisque et diligenter consideratis articulis Nobis per praescriptos Institores modo praemisso propositos, cupientes

etiam Civitatem hanc nostram boni ordinis regimine inter praedictos Opifices erecto, decorare, habito inter nos et totam comunitatem hujus Civitatis diligenti supertinde Tractatu, et ruminacione praescriptam Confraternitatem Institutorum ac articulos praeinsertos, per eosdem perpetuo observando, Authorita nostra ordinaria instituimus ereximus et confirmavimus, imo instituimus erigimus, confirmavimus, ac pro eisdem Institoribus et eorum Cheha perpetuo valituros decernimus et stabilimus. In cujus rei memoriam firmiterque perpetuam praesentes Literas nostras pendenti et authentico Sigillo nostro roboratas memoratis Institoribus et Confraternitatis duximus concedendas. Datum Tyrnaviae. Feria Sexta proxima post Festum Inventionis Sanctae Crucis. anno Domini Millesimo Quingentesimo Quadragesimo Septimo.

Dispozícia vysvetľuje, že mestská rada Trnavy sa rozhodla potvrdiť a vylepšiť artikuly obchodného cechu formou mestského štatútu bezo zmien. Rozšírené a doplnené sú 11., 12., 13. a 14. článok štatútu. Jej text znie: *Nos igitur admissa postulatione praescriptorum concivium nostrorum juxta et legitima, praescriptas Literas eorundem, non abrasas, non cancellatas, neque in aliqua earum parte suspectus, aut viciatas, praesentibus Literis nostris patentibus transcribi faciendo, renovandas, et quatuor posteriores Articulos videlicet Undecimum, Duodecimum, Decimum Tertium, et Decimum quartum prioribus eorum Articulis addendum et adyendum esse decrevimus, prout renovamus, addimus et adyimus praesentium per vigorem.* Sankčná časť v texte chýba.

V koroborácii trnavský richtár a rada potvrdili platnosť svojho štatútu mestskou pečatou pre tamojší cech obchodníkov. Jej text je nasledujúci: *In quorum omnium et singulorum praemissorum fide, firmitatemqueperpetuam praesentes Literas nostras, Sigillo hujus Reipublica Nostrae authentico impeditenti munitas, eisdem, Concivibus nostris, toti videlicet Contubernio Institorum hujus Civitatis dandas esse duximus et concedendas.*

V eschatokole ako záverečnej časti listiny je hlavnou datovacia časť. Chýba tu subskripcia a aprekácia. *Text je takýto: Datum Tyrnaviae Sabbatho proximo post Festum Purificationis Beatissimae Virginis Mariae. Anno partus eiusdem Millesimo Sexcentesimo Quarto.*

Praktické fungovanie zmien v cechových remeselníckych organizáciách v prospech väčšej centralizácie pri vydávaní artikúl a zásahov štátnej moci do ich činnosti budem dokumentovať na troch príkladoch cechov remeselníkov zo slobodného kráľovského mesta Trnava, ktoré sa vyznačovalo ako najstaršie privilegované mestské sídlo veľmi dobrou organizáciou mestskej kancelárie a obhajovaním záujmov svojich cechov. Mesto sa spamätalo a ekonomicky rozvinulo po veľkom požiari v 80. rokoch 17. storočia počas Tökölyho povstania, o čom svedčil aj nárast počtu remeselníkov v roku 1753 na 368, čo predstavovalo 55 výrobných odvetví. V meste sa v rokoch 1711 až 1790 usadilo

174 remeselníkov z alpských krajín Rakúska a 125 z Nemecka, prevažne katolíckeho Bavorska, kde protestantov za mešťanov vôbec neprijímali. Išlo o viac ako štvrtinu novoprijatých remeselníkov. Trnavskí remeselníci sa skladali z nemeckých a slovenských majstrov, ktorí boli najpočetnejší. Menej majstrov patrilo k maďarskej národnosti, ktorú tvorili potomkovia utečencov pred osmanskou hrozbou. Početní remeselníci v Trnave tvorili aj českú národnostnú skupinu²⁴. Najviac sa rozvíjali textilné remeslá. Neskôr sa počet remeselníkov znížil kvôli hospodárskej stagnácii, pričom v roku 1770 ich tu bolo len 340. Tento úpadok remeselnej výroby sa ešte prehĺbil po odchode univerzity z mesta. Mestská rada podporovala svojich remeselníkov pri žiadostiach o obnovu štatútov v kráľovskej kancelárii ich zasielaním na Miestodržiteľskú radu a o ich prednostné uplatnenie sa v mestskej ekonomike²⁵.

Prvým trnavským cechom, ktorého poriadok sa menil v období vlády Márie Terézie, bol cech nemeckých krajčirov (*Handwerk der deutschen Schneider*). Artikuly vydala panovníčka 5. septembra 1746 v latinskom a nemeckom jazyku. Zapísané do trnavského mestského protokolu notárom Ondrejom Paulym 17. apríla 1747. Tvorilo ich 24 článkov²⁶. Počet nemeckých krajčirov v roku 1760 bol 16²⁷. Mestská rada mala vymenovať komisára, ktorý sa mal zúčastniť na každom cechovom zasadnutí. Uchádzač o členstvo musel byť rímskokatolíckeho vierovyznania a mať za sebou 3 roky učenia a 3 roky vandrovky. Žiadalo sa ešte rok práce u člena cechu a zisk meštianskeho práva s rodným a výučným listom. Nový majster musel zaplatiť 30 zlatých a 4 funty vosku sviečky na svätú omšu vo farskom kostole svätého Mikuláša. Vyhotoval aj majstrovský výrobok, ktorého druh sa v štatúte neuvádza. Na čele cechu stáli 2 cechmajstri. Povinná bola aj účasť na procesii na sviatok Božieho Tela, na pohrebe zosnulého člena cechu a na svätej omši každý štvrt'rok.

Uchádzač o členstvo v trnavskom cechu nemeckých krajčirov musel vyznávať rímskokatolícku vieru. Podmienkou bolo, aby mal kandidát na členstvo za sebou tri roky učenia sa krajčírskemu remeslu a 3 roky vandrovky. Povinnou sa stala aj ročná služba u niektorého zo starších majstrov. Zisk meštianskeho práva, krstný a výučný list boli samozrejmosťou. Cechmajster určil termín slávnostného prijímacieho zasadnutia cechu, na ktorom prijali uchádzača za svojho nového člena. Vyrobenie majstrovského výrobku, ktorý sa dal predajť, zloženie štyroch funtov vosku na svetlo vo farskom kostole a suma 30 zlatých do cechovej pokladnice, predstavovali pre uchádzača ďalšie podmienky pre vstup.

²⁴ KAZIMÍR Štefan, Trnava v rokoch 1526 – 1848. In: ŠIMONČIČ, Jozef a kol. *Dejiny Trnavy. Zväzok prvý*. Trnava: Mesto Trnava, 2010, s. 182.

²⁵ KAZIMÍR, Štefan, tamže, s. 183.

²⁶ MVSR, ŠA TT, fond Cechy v Trnave, cech krajčirov.

²⁷ KAZIMÍR, Štefan, Trnava v rokoch 1526 – 1848, s. 184.

Okrem toho kandidát na členstvo usporiadal pre členov cechu slávnostný obed podľa svojich finančných možností., alebo zaplatil 10 zlatých. Syn krajčírskeho majstra musel vandrovať tri roky. Manžel dcéry majstra alebo vdovy po majstrovi musel splniť len časť vstupných podmienok. Vdova po zosnulom majstrovi mohla vykonávať remeslo ďalej, ale musela zamestnať v dielni tovariša a zložiť cechu ročný poplatok do cechovej pokladnice. Továriš smel takúto prácu odmietnuť, ale ak ho nikto do dvoch týždňov nezamestnal, mal dva týždne na odchod z Trnavy.

Obr. č. 1/ Potvrdenie od tesárskeho cechu v Trnave pre tovariša Bartolomeja Fursta o odpracovaní 2 týždňov zo 4. augusta roku 1771 s vedutou Trnavy. (Originál je uložený v Štátnom archíve v Trnave).

Obr.č. 2/ Bazilika Minor – Farský kostol svätého Mikuláša v Trnave. (Foto: autor článku).

Majstri a tovariši sa povinne zúčastňovali na štvrtoročnej omši vo farskom kostole svätého Mikuláša. Majster nechal učňovi štvrt'roka ako skúšobnú dobu. Po jej uplynutí musel majster predložiť cechu učňov rodný list pri jeho predstavení členom bratstva. Učeň zaplatil cechu poplatok 3 zlaté a musel mať aj dvoch ručiteľ'ov z radov mešťanov. Rovnakú sumu zložil aj po svojom vyučení. Všetci majstri a tovariši sa zúčastnili na procesii na sviatok Božieho tela s rozvinutou cechovou zástavou. Poradie nemeckých a maďarských krajčirov na procesii určovalo nariadenie mestskej rady. Ak by člen cechu neprišiel bez ospravedlnenia na omšu alebo na volebné cechové zhromaždenie, pokuta pre majstra bola 6 funtov vosku a pre tovariša polovica.

Výročné volebné zhromaždenie sa konalo na sviatok Božieho tela po procesii. Volili sa tu dvaja cechmajstri, ktorí potom dali inštrukcie cudzím tovarišom, kde si nájdú ubytovanie (*herberg*). Majster platil do cechovej pokladnice ročný poplatok pol zlatého (*Jahresschilling*). Každý z dvoch cechmajstrov mal kľúče od cechovej truhlice. Na cechové schôdze museli majstri chodiť v kabátoch a nesmeli sa opíjať alebo urážať, inak zaplatili 6 zlatých pokuty. Klamstvo sa trestalo pokutou 3 funty vosku.

Žiaden vidiecky majster (*Landmajster*) nesmel vstúpiť do iného cechu, ak išiel vykonávať remeslo mimo Trnavy alebo do cudziny. Ak sa takýto majster chcel vrátiť do cechu, musel predložiť o svojom pôsobení v inom meste alebo v zahraničí potvrdenie. Cudzinec, ktorý sa chcel usadiť v Trnave a vstúpiť do cechu, musel sa ohlásiť u cechmajstra. Nemecký a maďarský majster smel zamestnať len tovariša svojej národnosti. Majster alebo tovariš sa mohli sťažovať pred cechom, ak zaplatili cechmajstrovi poplatok 1 zlatý za zvolanie cechového zhromaždenia. Ak s rozhodnutím nesúhlasili, mohli sa odvolať k mestskej rade. Ak majster odlákal inému krajčirovi tovariša, zaplatil pokutu 5 funtov vosku. Ak tovariš zanedbal svoju prácu, alebo sa neprístojne choval, cech mu zakázal pracovať, až pokiaľ si neodpykal uložený trest. Majster, ktorý sa odmietol podriaďiť uloženej sankcii, dostal až do odpykania si trestu zákaz výkonu remesla. Tovariš, ak zistil, že pracuje u nepoctivého majstra, mohol od neho odísť do 2 týždňov. Žiaden cudzí krajčír nesmel bez povolenia od trnavského cechu v dome, v meste alebo na jarmoku vykonávať remeslo, inak ho cech označil za fušera a tovar mu zabavil. Sluhovia mešťanov mohli šiť šaty pre domácu potrebu. Neúčasť majstra na omši alebo pohrebe iného majstra, tovariša, učňa, manželky alebo syna, či dcéry majstra sa trestala sumou pol zlatého. Tovariš zaplatil pokutu štvrt' zlatého za neúčasť na pohrebe alebo omši.

Ďalším cechom, ktorý žiadal zmenu časti svojho poriadku, bol lekárnický cech (*Apothecarii et Pharmacopoli*). Zástupcovia lekárnického cechu predniesli svoju žiadosť o kráľovské privilégium pred richtárom a notárom mesta Trnavy, ktorým by sa doplnili a vylepšili 13. a 20. článok ich štatútu, dňa 19.

októbra 1748²⁸. Text návrhu bol v latinskom jazyku. Išlo o návrh na zákaz predaja a výroby liekov pre cudzích lekárnikov, inak im domáci zabavili tovar. Bola tu konkurencia lekárne Trnavskej univerzity. Ďalej mal byť bol zakázaný predaj liekov iným lekárnikom ako členom lekárnického cechu na jarmokoch. V 13. článku boli vymenované tieto lieky: Theriaca (*zmes viacerých látok a medu proti otrave*), Midritatium (*zmes 65 prísad proti otrave známa od staroveku*), ako aj rôzne liečivé roztoky. V 20. článku boli vymenované liečivá: salia neutra, arcanum duplicatum (*látka na odvodňovanie a potenie*), tartarum vitriolatum (*liek proti horúčke*) a absinth (*bylinná liečivá zmes*), Cardui benedicti (*Benedikt lekársky, liek na žalúdok, žlč a močopudnosť*), ako aj rôzne roztoky.

Richtár, konzul a mestská rada Trnavy zaslali 28. februára 1766 Uhorskej kráľovskej miestodržiteľskej rade (*Serenissimo Dux Regiae Locumtenens Excelsum Consilium Locumtenentiale Regium Hungaricum*) odpis artikúl povrazníckeho cechu (*Articulos restionum*), v Trnave v nemeckom jazyku v mene jeho členov a mešťanov Michaela Herzoga, Anthona Kauna a Karola Ottavu (*Michael Herzog, Anthon Kaun, Carolus Ottava Seiler Meister et Burger*) na jeho konfirmáciu v novom systéme fungovania cechov v Uhorsku. Text mal 20 článkov²⁹. Trnava schvaľovala štatúty cechov najprv cez mestskú radu, počas obdobia Márie Terézie išlo o zaslanie sprievodného listu s návrhom cechových artikúl na Miestodržiteľskú radu. Traja povrazníci sa spomínajú v roku 1760 v Trnave³⁰.

Výročné cechové zhromaždenie sa konalo v prvú nedeľu po sviatku svätého Bartolomeja. Volili sa tu dvaja cechmajstri na jeden rok. Neospravedlnená účasť na cechovej schôdzi sa trestala pokutou 50 denárov. Ročný poplatok do cechovej pokladnice bol 1 zlatý. Majstri a tovariši sa povinne zúčastňovali na slávnostnej svätej omši každý štvrtrok o šiestej hodine, inak zaplatili pokutu 2 funty vosku a tovariši polovicu. Povinne sa členovia cechu zúčastňovali na procesii na sviatok Božieho tela. Dve omše za rok boli venované živým a dve zosnulým majstrom v povrazníckom cechu.

Existovali mestskí (*Stadt*) a vidiecki (*Land*) majstri. Uchádzač o mestského majstra v povrazníckom cechu musel byť rímskokatolíckej viery, získať trnavské meštianske právo, ohlásiť sa u cechmajstra, ktorý určil dátum a hodinu slávnostného zasadnutia cechu kvôli jeho prijatiu. Tam kandidát na členstvo predložil rodný list, výučný list, vandrovnú knižku a potvrdenia o absolvovaní trojročnej vandrovky a troch rokoch učenia. Zaplatil vstupný poplatok 30 zlatých, zápisné 1,5 zlatého, sumu 3 zlaté za zvolanie schôdze cechu a 4 funty

²⁸ MVSR, ŠA TT, fond Cechy v Trnave, cech lekárnikov.

²⁹ MVSR, ŠA TT, fond Cechy v Trnave, cech povrazníkov.

³⁰ KAZIMÍR, Štefan, Trnava v rokoch 1526 – 1848, s. 184

vosku na sviečky do farského kostola svätého Mikuláša. Mohol zaplatiť na miesto obeda sumu 6 zlatých. Ďalej musel odpracovať u niektorého majstra jeden rok ako tovariš, a potom vyhotovil pod dohľadom dvoch majstrov majstrovské výrobky. V povrazníkov išlo o 3 druhy povrazov a lán ako majstrovský výrobok: ťažné lano (*Zugseil*) dlhé 40 siah (76 m) a 60 funtov (29,46 kg) ťažké, vozové lano (*Wagenseil*) 12 siah dlhé (22,8 m, 1 siaha (*Klafter*) = 1,9 m) a 20 funtov (9,82 kg, *Pfund*, 1 *funt* = 0,491 kg) ťažké, povraz zo šestnástich vlákien (*Leinel*) 60 siah (119 m) dlhý a 20 funtov ťažký (9,82 kg). Mladý majster slúžil u staršieho, kým ho cechmajster nevymenil. Musel vykonávať poctivo remeslo, chodiť na sväté omše, kde sa staral o zapaľovanie a zhášanie svetla na cechovom sviatniku. Ak ho niekto iný nahradil, musel dokázať tri roky tejto služby. Syn majstra, manžel dcéry alebo vdovy po majstrovi musel rovnako ako iný uchádzač o členstvo vandrovať tri roky, ale ostatné podmienky bol povinný splniť len na polovicu.

Uchádzač o členstvo ako vidiecky majster zaplatil 15 zlatých pri vstupe do cechu povrazníkov, čo bola polovica taxy ako uchádzač o štatút mestského majstra. Musel mať za sebou tri roky učenia a tri roky vandrovky. Obed mal tento uchádzač o členstvo poskytnúť členom cechu pri svojom prijatí alebo zaplatil 10 zlatých do cechovej truhlice. Vyrobil vozové lano (*Wagenseil*) ako majstrovský výrobok, ktorého presný popis sa v artikulách neuvádza. Účasť na procesii na sviatok Božieho tela a na štvrtročných omšiach na uctenie si Boha, inak trest v podobe 50 denárov a všetkých nákladov na omšu a vosk na sviečky.

Majstri nesmeli po jarmoku predávať povrazy v domoch a skladoch. Mohli to robiť na dobytčom trhu. Slovná urážka sa trestala 2 funtami vosku. Výroba lán pre vojsko v sume od 12 zlatých sa rozdelila medzi majstrov povrazníkov. Všetko nad 1 centnár mohli členovia cechu predávať na trhu sami len s povolením. Trest bol 2 funty vosku. Cudzí tovariš musel ísť k staršiemu majstrovi, nie k mladšiemu. Zaplatil 5 denárov a vždy v nedeľu 1 denár do cechovej pokladnice. Ak zomrel alebo ochorel, jeho plat po 4 týždňoch išiel príbuzným. Ročný plat sa dal príbuzným alebo cechu a inému tovarišovi. Tovariš po 2 týždňoch a odchode od majstra musel pred každým z ôsmich jarmokov odísť z mesta. Ak našiel opustenú dielňu, ostal v nej až do príchodu ďalších. Za prácu u fušera po odchode od majstra zaplatil tovariš pokutu 75 denárov, z čoho jedna tretina išla tovarišskému cechu. Pokuta, ak majster prepustil tovariša 14 dní pre Veľkou nocou, Turícami a Vianocami, tak bola jeden zlatý. Tovariš si mohol nájsť sám robotu, ak ho majster bez príčiny vyhodil. Vdova smela mať v dielni tovariša po dovoľení cechmajstra. Musela zaplatiť ročný členský poplatok cechu. Cudzí tovariš musel mať povolenie u majstra robiť. Ak tovariš takúto prácu odmietol, musel ísť k inému majstrovi, inak po 2 týždňoch musel Trnavu opustiť, ak ho nikto z cechu nezamestnal.

Učeň zaplatil cechu 2,5 zlatého a predložil rodný list. Na konci učenia zložil sumu 2,5 zlatého, z ktorej jedna tretina pripadla tovarišom. Majster dosvedčil, že vyučený učeň sa naučil aj všetko potrebné z kresťanskej vierouky, čo doložil potvrdením o skúške z náboženstva u kňaza. Ak majster dal učňovi aj šaty, ten musel ostať 4 roky. Ak novoprijatý učeň bez príčiny opustil majstra, pokutoval sa 2 funtami vosku. Ak utiekol učeň na konci učebnej doby, zaplatil 4 funty vosku. Učeň, ak mal už len štvrtroka pred sebou, mohol ho cechmajster dať k inému majstrovi. Majster smel mať len 1 učňa, ale ak prvý z nich mal za sebou 2 roky, mohol mať člen cechu aj ďalších. Keď učeň vedel výrobu lán zvládnuť, potom svoju zručnosť predviedol pred cechom na konci učebnej doby.

Predstavené cechové organizácie sú len malým príkladom remeselných cechov v Trnave, pričom spoločné majú to, že postupne v rokoch 1746, 1748 a 1766 sa tamojšia mestská rada po vypočutí zástupcov cechu obrátila na Uhorskú kráľovskú miestodržiteľskú radu, ktorá najprv mala preskúmať správnosť jednotlivých článkov cechových poriadkov, ako je to vidieť v liste k návrhu cechových artikúl povrazníkov z roku 1766. Cech nemeckých krajčirov má zachovaný odpis artikúl z roku 1746, pričom z hľadiska diplomatiky uhorskej panovníckej listiny 18. storočia je dôležité rozdelenie privilegiálnej cechovej listiny na latinsky písanú časť s titulatúrou, arengou a promulgáciou, dispozíciou a koroboráciou, datovaním a subskripciou, a na nemecky písanú časť s naráciou. Trnavskí lekárnici žiadali cez mestskú radu v roku 1748 len zmenu 13. a 20. článku cechového štatútu, v ktorých sú však uvedené konkrétne lieky. Uplatňovali si na ich produkciu a distribúciu v meste monopol.

Reformy Márie Terézie v oblasti fungovania cechov v Uhorsku a vydávania panovníckych listín pre remeselné združenia mali síce za cieľ odstrániť staršie cechové štatúty, ktoré vydali slobodné kráľovské mestá a zemepáni pre oppidá, ale tento zámer sa nepodarilo naplniť kvôli veľkému počtu cechov v bývalom Uhorsku. Napriek tejto skutočnosti sa táto menej známa reforma z rokov 1761 a 1766 stala základom pre vydanie generálnych cechových artikúl v roku 1813, pre rozvoj manufaktúrnej výroby v 80. rokoch 18. storočia a pre neskoršie oslabenie postavenia cechov ako prekážky pre rozvoj výroby. Príklady obchodného a remeselníckych cechov z Trnavy sú dokladom adaptácie mestských remeselníkov a mestských rád na jednotné pravidlá v podobe cechového komisára, trojročnej vandrovky tovariša, limitácie vstupných poplatkov pre kandidátov na členstvo a ďalších zmien v cechovom systéme.

RUKOPISNÉ LIDOVÉ MODLITEBNÍ KNIHY VE 2. POLOVINĚ 18. STOLETÍ¹

Mgr. Lenka Horáková

V 18. století už můžeme hovořit o masovém rozšíření knihtisku. Na našem území existovalo mnoho tiskařských dílen, tištěné knihy se stávaly stále dostupnějšími. Jak je známo, barokní katolická literatura byla jedním z nástrojů pobělohorské rekatolizace, a proto náboženská literatura byla jedním z nejčastějších produktů tiskařských oficín. Jednalo se jednak o knihy s liturgickým obsahem tištěné latinsky (např. misály a breviáře) a dále knihy lidové a pololidové. Ty byly tištěny ve velkých počtech kusů. Bylo to dáno jednak jejich poměrně nízkou cenou, která byla mimo jiné způsobena i sníženou kvalitou papíru, jednak tím, že se postupně zvyšovala gramotnost obyvatel.

Lidovou náboženskou literaturu můžeme rozdělit do několika skupin. Byla to tištěná kázání – tzv. postily, kancionály, náboženská vzdělávací literatura – katechismy, historické kalendáře a lidové modlitební knihy.

Z výše uvedených žánrů byly zcela jistě nejčteněji zastoupeny lidové modlitební knihy. V pobělohorském období byly často pořádány poutě, jejichž cílem byla nejrůznější posvátná místa (ke hrobu sv. Václava, sv. Jana Nepomuckého a především mariánská místa, např. na Svatou Horu u Příbrami, Svatý Hostýn, Králíky ad). Díky tomu vycházela celá řada knih, které doprovázely věřícího při této cestě. Mnohonásobně více však vycházely modlitební knihy, jejichž obsah měl obecnější charakter a podle skladby modliteb měl sloužit věřícím v průběhu celého roku. Obrovskou popularitu těchto knih nedokazují jen velké náklady, v nichž se knihy tiskly a jejich opakovaná vydání, ale také to, že byly tyto knihy také opisovány a dočkaly se tak i rukopisné podoby.

Modlitební kniha, ať už psaná nebo tištěná, měla obrovský význam pro katolickou lidovou zbožnost doby pobělohorské. Její tištěná podoba sloužila jako jeden z nástrojů protireformace.

Nezapomeňme však, že původ těchto knih sahá až do raného středověku, kdy byly používány často latinsky psané žaltáře a breviáře ke každodenní modlitbě v kláštorech. Postupně se dostávaly tyto knihy i do laického prostředí. Ve

¹ Příspěvek vychází z disertační práce *Vývoj novověkých rukopisně tradovaných modlitebních knih na území jižní Moravy* obhájené r. 2010 na Masarykově univerzitě v Brně.

14. stoloťi byly mezi šlechtou, později i měšťany v oblíbě tzv. modlitby hodi- nek. Svou popularitu mezi laiky získaly i díky tomu, že byly překládány do národních jazyků.

Obr. č. 1/ MZK Brno, RKP-916.967 – Duchovní křesťanské katolické jádro

Modlitební knížky, o nichž budeme hovořit, se objevují nejprve v tištěné podobě v době protireformace, tedy v důsledku usnesení Tridentského koncilu (1545 – 1563), který obnovil pořádek jak v liturgii, tak v dogmatických sporech. V potridentském období se rozšiřovaly pobožnosti, stále oblíbenějšími se stávaly litanie. Mnohem větší rozmach modlitebních knih na území zemí Koruny české však nastal až v době pobělohorské, kdy bylo jediné povolené náboženství katolické. Modlitební knihy se tak staly nástrojem rekatolizace, jejich distribuce byla masově rozšiřována. Díky vynálezu knihtisku mohla být rychle šířena mezi městske a vesnické obyvatelstvo, kteří si ji buď kupovali, nebo ji dostávali zdarma v rámci náboženských nadací (například můžeme zmínit nadaci Dědictví svatého Václava založené jezuitou Matějem Václavem Štayerem roku 1669). Takto rozdávány byly chudým nebo těm, jimž byly zabaveny nekatolické knihy. Tištěné knížky obsahovaly jen jednoduché tiskařské ozdoby, některé měly několik málo mědirytinových příloh s motivem Ukřižování nebo s motivem svatých. Knížky se staly nedílnou součástí barokního katolického života. Během 18. století se stále více rozšiřovaly rukopisné modlitební knihy. Jednalo se zpravidla o úplný opis jednoho tisku nebo výtahy

z více takovýchto knih. Často byli jejich písaři učitelé, pro které to byla forma přivýdělnku nebo si je věřící psali sami pro svou osobní potřebu. Rukopisné modlitební knihy byly svou výzdobou mnohem pestřejší a originálnější než tisky. Proto jejich úloha nespočívala pouze v pomůcce k modlení. Pro své majitele měly i magický účinek. Byly uloženy v domě naproti vchodu, diagonálně od pece, aby chránily tzv. svatý kout místnosti. Byly používány při pravidelných bohoslužbách v kostele, mohly se vkládat do hrobu k mrtvému, aby jej chránily před zlými duchy. Modlitební knihy byly často odkazovány jako dědictví nebo sloužily jako dar ženicha pro nevěstu.²

Mezi nejčastěji vydávaná díla patřily knihy německého římskokatolického kněze a kapucína Martina z Kochemu (1634 – 1712), které vycházely v německém i českém jazyce. Nejvíce byly rozšířeny jeho *Nebeklíče* a *Štěpné zahrady*, které vyšly nejdříve v Brně na počátku 18. století. Poté byly obě knihy vydávány v několika různých variantách v průběhu celého 18. a 19. století.³ K modlitebním knihám, která se dočkala opakovaných vydání, patří *Bůh jest nejčistší láska* Karla Eckharta von Eckartshausen (1752 – 1803), *Duchovní křesťansko-katolické jádro všech modliteb*, *Studnice vod živých* a mnohé další.

Z těchto modlitebních knih obecnějšího charakteru se vymyká kniha s názvem *Tägliche Andachtsübungen zum Gebrauch Ihro kaiserlichen Majestät Mariä Thereiä*. I tato kniha se dočkala několika vydání. Z předmluvy je patrné, že i když se v názvu knihy objevuje jméno současné zbožné panovnice Marie Terezie, kniha měla opět obecný charakter modliteb, které mohli věřící užívat každý den ke své modlitbě.⁴ Na rozdíl od výše zmíněných se však u tohoto díla nesetkááme s jeho rukopisnou podobou.

Rukopisné modlitební knihy se hojně šířily zejména ve 2. polovině 18. století a následně i v 1. polovině 19. století. Jednalo se o upravované přepisy tisků, o nichž byla řeč výše. Ve srovnání s jejich tištěnou předlohou byly po obsahové stránce značně ochuzeny. Snad u všech rukopisných modlitebních knih nacházíme jakousi pevnou obsahovou strukturu, do níž patří skupiny modliteb ranních, večerních, ke mši svaté, dále modlitby zpovědní a k přijímání. Oblíbené byly dále modlitby k svatým, litanie, modlitby za různé osoby (manžela, manželku) a k různým příležitostem, jako byly svátky, živelné katastrofy, modlitby k porodu a mnohé další.

Rukopisné modlitební knihy mají mnoho společných vnějších znaků. Jedním z nich je velikost knihy, všechny z nich jsou srovnatelné s tzv. osmerko-

² HOLUBOVÁ, Markéta. „*Duchovní pokládek duše křesťanské*“ aneb co vyprávějí rukopisné modlitební knížky 18. a 19. Století. In: KUDĚJ 2, Praha 2001, s. 33 – 41.

³ KUCHAROVÁ, Hedvika. *Několik poznámek k modlitebním knihám*. In: Listy filologické CXXXII, 2009, 3-4, s. 272-273.

⁴ <<http://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/58790/12/0/>>, ze dne 16.10.2017.

vým formátem tisků. Písaři tedy neměli v úmyslu psát několikasetstránková díla značných rozměrů, která by se již na první pohled vymykala běžné tiskařské tvorbě. O tom nás rovněž přesvědčuje vazba rukopisů, která také nijak nevybočovala. Všechny rukopisy jsou vevázány do hnědé nebo černé kožené vazby. Jediným prvkem dekorace na ní byla jemná slepotisková výzdoba nebo zlacení. Většinou se jednalo jen o jemné linky lemující obvod rukopisů.

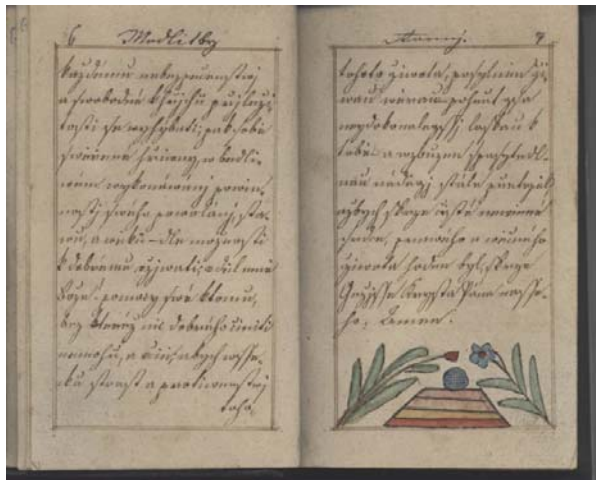
Rukopisy 18. a první poloviny 19. století byly psány vždy na papíře, pergamen se již pro psaní těchto rukopisů nepoužíval. K identifikaci papíru využíváme jeho zvláštní výrobní značku – filigrán. Ten je zhotoven zvláštní technikou a označuje jeho výrobce, tedy papírnu či mistra. Filigrány jsou většinou rozříznuté, tudíž není ani možné správně rozpoznat jejich tvar.

Velice důležitá byla pro rukopisné modlitební knihy jejich výzdoby, neboť díky ní se stávají všechna díla originálními. Na výzdobě rukopisu se podílel sám jeho písař, proto prvky dekorace absolutně není možno srovnávat s profesionálními pracemi středověkých iluminátorů. Na jednu stranu se setkáváme s rukopisy, které zdobily pouze ozdobné linky, a na druhou stranu se nám dochovala spousta knih, která má velice pestrou výzdobu a jejich text je doplněn obrázky svatých. Kromě celostránkových obrázků řadíme k běžné a typické výzdobě těchto rukopisů také drobnější ozdoby, jako byly barevně orámované stránky, pestrá paginace, kaligraficky provedené písmo, o němž bude zmínka později. V neposlední řadě to jsou také drobné barevné kresby s květinovými a liturgickými motivy. Především drobné květinové kresby nám mohou připomínat tiskařské ozdoby, tzv. viněty. Pro ilustraci uvádím několik rukopisů, v nichž nacházíme různé typy dekorace obvyklé pro rukopisy daného období.

První rukopis, na který se zde zaměříme, bude [*Česká modlitební knížka*]⁵ písaře Františka Webera. Jedná se o knihu, u níž nenacházíme mnoho zdobných prvků. Modlitby jsou ohraničeny ve dvojitéch černých rámečcích, oživení textu tvoří červeně provedené nadpisy kapitol a jediný obrázek v textu – drobné květiny v dolní části strany 9.⁶

⁵ Moravská zemská knihovna Brno (dále jen MZK Brno). RKP-1149.282. [*Česká modlitební knížka*].

⁶ MZK Brno. RKP-1149.282. [*Česká modlitební knížka*].

Obr. č. 2/ MZK Brno. RKP-1149.282. [Česká modlitební knížka].

Obdobně je tomu i u rukopisu *Studnice vod, vod živých*, kde jsou stránky rovněž lemovány dvojitou černou linkou a jen některé názvy modliteb jsou psány červeným inkoustem. V rukopise je jeden celostránkový obrázek – černočervené zobrazení Ježíše Krista s trnovou korunou.⁷

Většinu rukopisů provází stejný dekorační motiv a tím jsou květiny. Často lemují titulní list rukopisu a mnohdy jsou jimi vyplňovány konce stránek v případě, že je na ní ukončena kapitola a písař chtěl pokračovat v psaní textu až na straně následující. Poměrně velké množství nápaditých obrázků s květinami nacházíme v rukopise *Nábožné modlitby pro křesťany katolické*.⁸ V daném případě nemůžeme vyloučit, že je to díky dedikování rukopisu ženě – Veronice Hrdličkové.⁹ Květinové motivy zde zdobí nadpisy skupin modliteb, nacházíme je na titulním listě a na konci stran.

Spíše výjimečně se v rukopisech tohoto typu setkáváme se zvířecími motivy. Pokud tomu tak bylo, jednalo se výhradně o ptáky.¹⁰

K výzdobě rukopisů patří bezpochyby také lemování jednotlivých stránek a výrazně provedená paginace. Stránky byly většinou lemovány dvojitou černou nebo barevnou linkou. Písaři některých rukopisů zvýraznili barevným le-

⁷ Slovácké muzeum Uherské Hradiště (dále jen Slovácké muzeum UH). H 1222. *Studnice vod, vod živých*, s. 169.

⁸ MZK Brno. RKP-1149.287. *Nábožné modlitby pro křesťany katolické*.

⁹ Tamtéž, s. 1.

¹⁰ MZK Brno. RKP-1149.283. [Česká modlitební knížka], s. 112.

mováním pouze titulní list a první stranu modliteb.¹¹ V rukopise [*Česká modlitební knížka*] písaře Františka Fialy můžeme vidět barevně ohraničené všechny strany rukopisu. V témže rukopise se setkáváme také s pestře kolorovanou paginací. Důležitým prvkem výzdoby a jistým oživením rukopisných modlitebních knih byly obrázky s figurálními motivy. Nejoblíbenějším z nich bylo zobrazení Ježíše Krista. Nejčastěji se setkáváme s barevným celostránkovým obrazem Ukřižování. Některá takováto znázornění Ježíše zároveň odkazují na prvotní hřích, což je příklad rukopisu *Dobrota boží*, kde pod křížem vidíme lebku Adama a hada,¹² a rukopisu [*Česká modlitební knížka*]¹³ písaře Františka Fialy. Tady je opět pod křížem nakreslena lebka Adama, na kterou stéká Ježíšova krev upozorňující na to, že si člověk svým prvotním hříchem uzavřel cestu k Bohu. V rukopise *Dobrota boží* nacházíme ještě jeden obrázek s motivem Ukřižování, který však už nemá odkazovat na prvotní hřích.¹⁴

Obr. č. 3/ MZK Brno, RKP-916.967 Duchovní křesťanské kaatolické jádro

V některých rukopisech se také setkáváme s portréty svatých. Oblíbená byla např. sv. Anna, sv. Barbora, sv. Kateřina, sv. Sebastián a v neposlední řadě samozřejmě Panna Maria. Její zobrazení bylo v mnoha případech inspirováno obrázkem z poutního místa Mariazell, kde je zobrazena stojící Panna Maria s oblečeným Ježíškem na pravé paži vznášející se nad městem. Oba mají na sobě bohatý šat, Panna Maria jej má pošitý pásy perel.¹⁵

S obrázky svatých se v rukopisných modlitebních knihách nesetkáváme moc často, v žádném případě o nich nemůžeme hovořit jako o typické výzdobě těchto rukopisů. Jen s těží můžeme s určitostí konstatovat, zda tomu tak bylo proto, že písaři rukopisů si na obrázky s figurálními motivy netroufli, nebo jestli hledat částečně důvod i v tištěných předlohách, kde se mědirytinové přílohy s portréty svatých vyskytují také jen minimálně.

¹¹ MZK Brno. RKP-1149.287. *Nábožné modlitby pro křesťany katolické*, s. 3.

¹² MZK Brno. RKP-906.666. *Dobrota boží*, s. [1].

¹³ MZK Brno. RKP-1149.283. [*Česká modlitební knížka*], s. 92.

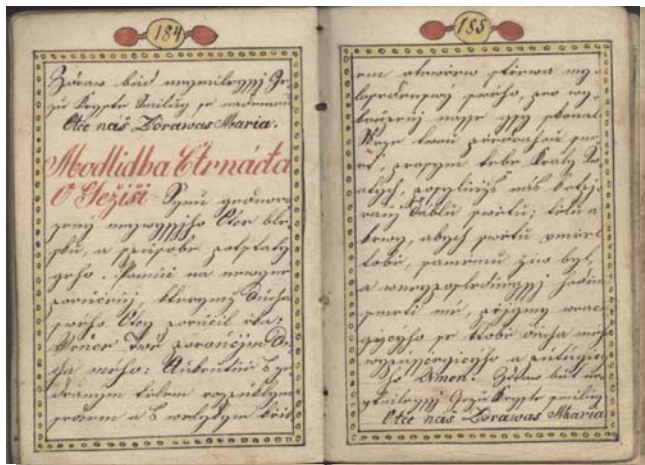
¹⁴ MZK Brno. RKP-906.666. *Dobrota boží*, s. 13.

¹⁵ Muzeum východních Čech, Lit. arch., MS 30, s. 75.

Běžné rukopisné výzdobě, s níž se setkáváme u většiny modlitebních knih, se vymyká rukopis *Duchovní křesťansko-katolické jádro*. Písař Josef Řídil totiž celé své dílo psal pouze černým inkoustem bez výraznějších kreseb. Přesto jeho modlitební kniha bezpochyby zaujme čtenáře i svým vzhledem a velkým množstvím drobných kaligrafických prvků. V první řadě se zcela jistě jedná o písmo, které napodobuje písmo tištěných knih. Iniciály na počátku modliteb jsou navíc zdobeny květinovými rozvilinami, každá počáteční iniciála *O* má ve svém středu nakreslenou stavbu kostela.¹⁶ Všechny stránky rukopisu jsou zdobeny při svém horním i dolním okraji drobnými květy.

Velmi pestrou výzdobu má [*Česká modlitební knížka*]¹⁷ písaře Františka Fialy. Pro písaře byla vnější úprava rukopisu určitě velmi důležitá, proto střídal spoustu barev při nadepisování kapitol, s pečlivostí vybarvil všechny okraje stránek barevně a text doplnil obrázky. To vše však bylo učiněno částečně na úkor správně provedené paginace stran a četných přepisů, se kterými se setkáváme dokonce i v nadpisech modliteb.

Pro správnou identifikaci rukopisů a jejich časového zařazení je důležité písmo. V období 18. a první poloviny 19. století již nemůžeme hovořit o dělení písma na listinné a knižní, jak tomu bylo ve středověku. Díky převažujícímu knižnímu tisku se kategorie knižních písem vůbec neprosadila. Převážná část písařů využívala pro psaní těchto knih písmo typické pro novověký diplomatický materiál daného období. Většinou se tedy setkáváme s německým novogotickým písmem.

Obr. č. 4/ MZK Brno, RKP-1149.283 [*Česká modlitební knížka*]

¹⁶ MZK Brno, RKP-1149.280, *Toto duchovní křesťansko-katolické jádro*.

¹⁷ MZK Brno, RKP-1149.283, [*Česká modlitební knížka*].

Obr. č. 5/ MZK Brno, RKP-1149.283 [Česká modlitební knížka]

Hlavní části rukopisů, texty modliteb, jsou psány německou novogotickou kurzivou – kurentem. Kurent začal postupně převládat nad českou novogotickou kurzivou v průběhu 18. století a díky novému všeobecnému školnímu řádu z 6. prosince 1774 ji nahradil úplně. Tato reforma totiž kromě povinné školní docházky upravovala také výuku psaní podle všeobecně platných učebnic, v nichž se již česká novogotická kurziva nevyskytovala vůbec. Vyučovala se německá novogotická písmena ve všech třech formách (kurzivní, polokurzivní a kreslené) a písmo humanistické. Učebnice byly určeny pro školy triviální, hlavní i normální, které platily pro území celé monarchie.

Kurent se vyznačuje stejnými znaky jako v diplomatických písemnostech. Má plně propojené tahy, dodržuje naklonění, tvary písmen odpovídají současnému písařskému úzu. Pravidelnost písma a jeho kaligrafické provedení bylo hodně individuální záležitostí každého samotného rukopisu. Vzhledem k tomu, že velká část písařů modlitebních knih nebyli profesionálové, je vidět, že ani jejich rukopis nebyl tak vypsáný. Často se stává, že má písmo poměrně nepravidelné tahy. Také počet řádků na jedné straně v rámci jednoho rukopisu bývá odlišný.

Na písmu rukopisů vzniklých na konci 18. století a ve století 19. je znatelný vliv již zmíněného všeobecného školního řádu. Obecně lze říci, že písmo bylo v důsledku těchto změn pravidelnější, drobnější, psáno užšími tahy, čímž působilo mnohem úhledněji než písmo v předchozím období.¹⁸Německá novogotická

¹⁸ HORÁKOVÁ, L. *Novověké písmo v rukopisech 18. a první poloviny 19. století*, s. 104 – 105.

ká polokurziva a německé novogotické kreslené písmo nebylo používáno k psaní celých modliteb. Písaři jimi psali titulní strany, nadpisy modliteb, případně i první řádky některých modliteb. Často bylo toto písmo zdobeno kaligrafickými prvky a kolorováno. Větší obsahové celky, jako *modlitby ranní*, *modlitby večerní* nebo *modlitby ke mši* chtěli písaři zvýraznit, proto je psali většinou kresleným novogotickým písmem. Ve srovnání s běžnými názvy modliteb bylo toto písmo větší, často zdobené květinovými motivy a pestřeji vybarvováno. V rukopisných modlitebních knihách 18. a první poloviny 19. století se také objevuje samozřejmě i humanistické písmo. Písaři jej používali při psaní latinských termínů (např. *Credo*, *Sanktus*). V první polovině 19. století se začíná postupně prosazovat humanistická kurziva i v česky psaných textech. Zatím se však nejedná o celá slova, která jsou napsána humanistickým písmem, ale spíše o jednotlivá písmena v novogotické kurzivě nebo polokurzivě. Tento jev můžeme pozorovat v [*České modlitební knížce*] písaře Františka Fialy hned na několika místech. Např. se jedná o nadpis *Kněz od strany episto- le k prostřed oltáře vychází*.¹⁹ Některé litery jako *s*, *z* mají typicky kurentní charakter. Na druhou stranu hlásky *a*, *e* jsou již humanistické. Tento nadpis není zajímavý jen tím, že písař střídá písmo novogotické a humanistické, ale také proto, že v něm polokurziva přechází plynule v kurzivu. Jediný rukopis, který se absolutně vymyká výše uvedenému paleografickému rozboru je kniha s názvem *Duchovní křesťansko-katolické jádro*.²⁰ Písař Josef Řídil totiž nepoužil k psaní modliteb jako ostatní písaři německou novogotickou kurzivu, ale celý rukopis napsal kresleným písmem. Toto kreslené písmo však nemůžeme srovnávat s kresleným písmem nadpisů a titulních listů ostatních rukopisů. Tento typ písma je spíše srovnatelný s novogotickým písmem tiskovým, konkrétně s písmem švabach.²¹ Vzhledem k tomu, že termín *švabach* je určen pouze pro písmo tiskové, budeme pro dané písmo užívat označení *kreslená forma písma švabach*.²²

Po srovnání rukopisů vzniklých na jižní Moravě s rukopisy, u nichž tuto jistotu nemáme nebo u nichž víme, že nejsou jihomoravského původu, můžeme konstatovat, že místo vzniku rukopisů nemělo vůbec žádný vliv na typ písma nebo jeho specifické rysy.

I když už nejsme schopni podle písma určit oblast vzniku rukopisného díla, jak tomu bylo u středověkých knih, hraje písmo stále důležitou úlohu při určování počtu písařských rukou a při jejich správném chronologickém zařazení.

¹⁹ MZK Brno, RKP-1149.283, [*Česká modlitební knížka*], s. 105.

²⁰ MZK Brno, RKP-1149.280, *Toto duchovní křesťansko-katolické jádro*.

²¹ KAISER, Vladimír. *Klasifikace tiskového písma z hlediska pomocných věd historických*, s. 456.

²² HORÁKOVÁ, L. *Novověké písmo v rukopisech 18. a první poloviny 19. století*, s. 105.

Platí to zejména v případě, že rukopis neobsahuje jakoukoli informaci o době jeho vzniku nebo také v případě, že takovou informaci sice obsahuje, ale díky správnému paleografickému rozboru víme, že tato informace je chybná. Tak je tomu např. u rukopisu s názvem *Rajská růže*²³ písaře Josefa Tomáška. Na jeho titulním listě je údaj o tom, že rukopis vznikl v roce 1608. Písmo rukopisu – vyspělá německá novogotická kurziva – poukazuje na to, že rukopis vznikl až počátkem 19. století. Proto se domnívám, že Josef Tomášek udělal chybu při psaní titulního listu a místo roku 1808 napsal 1608. Chybný údaj neodhalil ani další majitel rukopisu, který připsal poznámku ve znění: *Zapadá do doby vlády mírumilovného císaře zemí českých, uherských, Dolních a Horních Rakous Rudolfa II.*²⁴ Právě tyto omyly nás stále přesvědčují o tom, jak je paleografický rozbor důležitý i pro novověkou kodikologii.

Lidové modlitební knihy 18. a první poloviny 19. století byly psány či tištěny v českém nebo německém jazyce. Potřeba modliteb, které by byly dostupné v těchto jazycích, byla obrovská. Bylo to způsobeno také faktem, že potriedntská mše svatá byla sloužena latinsky, tedy jazykem, kterému převážná část laických věřících nerozuměla. Je tedy pochopitelné, že česká nebo německá modlitební kniha se i díky svému jazyku stávala lidovým nástrojem víry.

Údaje o tom, kdo rukopis napsal a pro koho byl určen, nacházíme zpravidla hned v jeho úvodní části. V ideálním případě písař napsal své jméno, profesi a místo, kde působil, a také pro koho byl rukopis určen. Rukopisů s těmito komplexními údaji není moc. Dokonce ani údaj o písaři nebo alespoň místo, kde byl rukopis napsán, nejsou pravidelné. Nacházíme spoustu rukopisů – anonymních děl, u nichž se nám už nikdy, k naší velké škodě, nepodaří zjistit jejich písaře či majitele. Zachovalo se velmi malé množství rukopisů, u nichž můžeme sledovat jejich osud třeba i po několik generací, které jej vlastnily.

Některé rukopisné modlitební knihy byly psány větším množstvím písařů. Pokud v nich nalzáme údaj o písaři, týká se takovýto údaj pouze prvního písaře, který psal základní část. Později dopsané modlitby už nebyvají podepsány. Většinou se jedná o modlitby, které byly dopsány na poslední volné listy rukopisu nebo dokonce na přední předsádku, jejichž písaři neměli ambice zanechat údaj o své identifikaci.

Jak již bylo výše zmíněno, písaře rukopisu v případě rukopisných modlitebních knih nemůžeme ztotožnit s autorem. Měl roli „pouhého“ opisovače tisku, lépe řečeno sestavovatele skladby modlitební knihy. Písaře rukopisů můžeme obecně rozdělit do dvou skupin podle toho, pro koho byl rukopis určen. V prvním případě byl napsán rukopis na zakázku, písař byl tedy profesionál. Nejčás-

²³ Slovácké muzeum UH. H 1213. *Rajská růže*.

²⁴ Tamtéž, titulní list.

těji se jednalo o kantora, pro něhož to byla jedna z možností, jak si přivydělat. Méně často se setkáváme s případem, kdy byl psán Rukopis pro osobní potřebu samotného písaře. V takovém případě měli písaři rukopisu různou profesi, své dílo nepsali kvůli honoráři. Psaní vlastní rukopisné modlitební knihy bylo pro ně velice osobní záležitostí. Buď si knihu nechali, nebo ji pak věnovali blízké osobě.

Na tvorbě některých rukopisů se podílelo dva nebo i více písařů. První písař v takovémto rukopise napsal jeho základní část. Nevyčerpal však všechny volné listy, které měl k dispozici, několik stran pak zůstalo prázdných. Další písaři pak dopisovali „vlastní“ modlitby. Zpravidla k nim neuvedli své jméno nebo údaj o tom, kdy knihu obohatili. Takovéto části pak bývají dopsány mnohem méně vypsanou rukou. I proto je pravděpodobné, že se jednalo o majitele, kteří modlitební knihu aktivně používali ke svému původnímu účelu. Tyto části nejsou opatřovány dekoračními prvky, nadpisy modliteb jsou bez kaligrafického provedení.

Důležitý je také fakt, že další písaři nikdy nerozšiřovali svou modlitební knihu o obsahově odlišné části, kterými by mohly být třeba kuchařské recepty nebo rady, jak ošetřit nemoci. I to poukazuje na skutečnost, jak důležitá modlitební kniha pro své majitelé byla, jaký měla pro ně význam a že byla stále aktivně používána.

Jediné typově jiné záznamy v knihách byly údaje o narození a úmrtí různých členů rodiny a o majitelích rukopisů. Tyto informace nám poskytují tzv. provenienční poznámky, které můžeme nacházet v celém rukopise, nejčastěji však v jeho úvodní části a na konci. Provenienční poznámky psali často majitelé na předešlé knihy a na její předšádku. V rukopise [*Česká modlitební knížka*] písaře Františka Fialy nacházíme na předním předešlé poznámky i jiného charakteru než jen údaj o písaři. Jsou zde ještě dva další údaje o pozdějších majitelích rukopisu tohoto znění: „21. 6. 1933 Jos[ef] V. Haverland“ a „Darovala Sv. Tepalová, švadlena v Uh[erském] Brodě“.²⁵

Spíše výjimečně zde písař rukopisu (ať už jeho základní části nebo pozdější majitel) psal informace kronikářského charakteru. Velice zajímavý v tomto směru je rukopis Štěpná zahrada, v níž se vynacházejí mocné a nábožné modlitby ranní a večerní²⁶, jehož základní část napsal jeden písař a pochází zřejmě z roku 1776.²⁷ Po ní následuje ještě celá řada přípisků. Jejich první část psaná

²⁵ MZK Brno, RKP-1149.283, [*Česká modlitební knížka*], přední předešlé.

²⁶ Muzeum Boskovice, S 160, *Štěpná zahrada, v níž se vynacházejí mocné a nábožné modlitby ranní a večerní*.

²⁷ Muzeum Boskovice, S 160, *Štěpná zahrada, v níž se vynacházejí mocné a nábožné modlitby ranní a večerní*, s. 1 – 138.

druhou písarskou rukou obsahuje Sedm žalmů kajících svatého Davida.²⁸ Nacházíme zde kronikářské záznamy, které psalo dalších sedm písarů.²⁹ Tyto záznamy popisují hlavně důležité přírodní jevy. Např. na s. 207 nacházíme údaj: „*Léta Páně 1809. Anno dne 26. juli ve středu na svatou Annu přišla tak veliká voda, že 12 domů potopila, potrhala 6.*“³⁰ Na s. 219 nacházíme údaj o lokalitě, kde se rukopis nacházel: „... *mezi strašlivým hřmotem a bouřením v jihlavské-ho krajině z nebes padalo.*“³¹ Písar tohoto úseku (osmý v pořadí) se také jako jediný podepsal a uvedl rok dopsání rukopisu: „*Hanzlíček Franc toho roku 1823.*“³²

V rukopisech daného období z hlediska vývoje pravopisu převažuje tzv. barokní čeština, která v psaných projevech užívá bratrský pravopis. Ten se ustálil především v tištěných knihách, zatímco v ručně psaných písemnostech převládá často ještě nejednotný spřežkový pravopis.³³

Obr. č. 6/ Muzeum východních Čech MS 25 [Česká modlitební knížka]

²⁸ Muzeum Boskovice, S 160, *Štěpná zahrada*, s. 139 – 155.

²⁹ Muzeum Boskovice, S 160, *Štěpná zahrada*, s. [1] – [4], 156 – 230.

³⁰ Muzeum Boskovice, S 160, *Štěpná zahrada*, s. 207.

³¹ Muzeum Boskovice, S 160, *Štěpná zahrada*, s. 219.

³² Muzeum Boskovice, S 160, *Štěpná zahrada*, zadní přídeští.

³³ BĚLIČ, Jaromír. *Malý staročeský slovník*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1979, s. 693 – 698.

Závěr

Modlitební knihy byly v období rekatolizace velmi důležitou součástí každodenního života věřících. Tištěné knihy řadíme mezi barokní náboženskou literaturu, která byla mezi věřícími skutečně masově rozšířená. Rukopisné modlitební knihy měly ve srovnání s tisky značně ochuzenou obsahovou strukturu. Každá takováto kniha obsahovala modlitby ranní, večerní a modlitby ke mši svaté. Podle volného místa pak byly dopisovány další části, jejichž výběr záležel na písaři rukopisu. Zcela jistě můžeme tvrdit, že písaři modlitebních knih nebyli jejich autory, nýbrž sestavovatelé, vždy se totiž jednalo o opis z jedné nebo více tištěných předloh. Díky individuálnímu pojetí výzdoby a množství provenienčních poznámek se staly tyto knihy velice originálními a často „žily“ ještě po několik dalších generací.

“MORIAMUR PRO REGE NOSTRO MARIA THERESIA.”

MÁRIA TERÉZIA NA UHORSKOM SNEME V PREŠPORKU (11. SEPTEMBRA 1741) V GRAFICKÝCH ZOBRAZENIACH ZO ZBIERKY GALÉRIE MESTA BRATISLAVA

Mgr. Patrícia Ballx

Pri príležitosti 300. výročia narodenia Márie Terézie máme možnosť predstaviť námet Márie Terézie na uhorskom sneme 11. septembra 1741 s dôrazom na kolekciu diel zo zbierky Galérie mesta Bratislavy (ďalej GMB). Porovnaním s obdobnými dielami vytvorenými v rôznom kontexte, ako aj pomocou ikonografickej a ikonologickej¹ interpretácie chceme poukázať na súvislosti s dôrazom na grafickú tvorbu a diela z knižných tlačí.² Máriu Teréziu v umení zobrazovali rôzne, napríklad aj ako bojovníčku za vlastné dedičstvo. Historická scéna na uhorskom sneme v Bratislave³ sa už v 18. storočí stala súčasťou budovania mýtu a v 19. storočí vyvrcholila v podobe, ktorá úzko súvisela s monarchiou, národnostnými tendenciami a budovaním patriotických predstáv u širokej verejnosti.

Ešte pred narodením Márie Terézie prijal Karol VI. 19. apríla 1713 takzvanú pragmatickú sankciu, ktorá mala zabezpečiť nedeliteľnosť a neoddeliteľnosť habsburskej monarchie, ale aj následníctvo po ženskej línii. Po jeho nečakanej smrti v októbri 1740 bola pozícia mladej 23-ročnej regentky veľmi ťažká. Niektoré európske mocnosti jej nárok na trón neuznali a v očiach nepriateľa dynastia Habsburgovcov po meči vymrela, keďže z jej manželstva s Františkom Štefanom Lotrinským (1708 – 1765) vzišli tri dcéry. Narodenie syna Jozefa v roku 1741 prišlo práve včas. Pruský kráľ Fridrich Veľký/Fridrich II.

¹ PANOFSKY, Erwin: *Studies in Iconology: Humanistic Themes in the Art of the Renaissance*. New York: Oxford University Press, 1939.

² Maľby, sochy a umelecké remeslá s týmto námetom sa spomínajú len okrajovo, ako aj veľké známe realizácie v Rakúsku (vo Viedni) a Maďarsku (v Budapešti).

³ TELESKO, Werner: *Geschichtsraum Österreich. Die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2006, s. 96 – 101; TELESKO, Werner: *Maria Theresia ein europäischer Mythos*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau Verlag, 2012, s. 158 – 167.

(1712 – 1786) v decembri 1740 napadol Sliezsko, čím rozpútal vojnu o rakúske dedičstvo. Podporu v tom čase mladej regentke poskytlo Uhorsko. Za uhorskú kráľovnú ju korunovali 25. júna 1741 v Dóme sv. Martina v Bratislave. V knižných príbehoch nájdeme opisy, ako mladá regentka oblečená v smútočných šatách, keďže dvor držal smútok za jej tetou, arcikňažnou Máriou Alžbetou, s uhorskou korunou na hlave a korunovačným plášťom cez plecيا predstúpila 11. septembra v sieni Bratislavského hradu pred uhorských magnátov. Bola v neľahkej situácii. Hľadala podporu, žiadala finančnú a vojenskú pomoc. Jej krátky, ale emotívny prejav znel: „Verlassen von meinen Freunden, verfolgt von meinen Feinden, von meinen nächsten Blutsfreunden angegriffen, weis ich keine Rettung, als in Eurer Treu, in Eurem Muth, und in meiner Standhaftigkeit. Ich übergebe in Eure Hände die Tochter und den Sohn Eurer Könige, sie erwarten ihr Heil von Euch.“⁴ (Opustená spriaznencami, prenasledovaná nepriateľmi, napadnutá najbližšími pokrvnými priateľmi, nepoznám inú záchranu ako vašu vernosť a odhodlanie a neochvejnosť. Predávam do vašich rúk dcéru a syna vašich kráľov, očakávajú od vás svoju spásu. – preklad autorka).

Magnátov dojala až do tej miery, že tasili šable a volali: „Vitam et sanguinem pro rege nostro“ (Život a krv za nášho kráľa) či „Moriatur pro rege nostro“ (Zomrieme za nášho kráľa). Prisľúbili jej vyhlásenie šľachtickej insurekcie a zapojenie uhorského vojska do boja za záchranu rakúskeho dedičstva. Legenda spojená s príbehom je pomerne bohatá: pri nohách sa jej motala malá dcérka Mária Anna, ani nie trojročná, a na rukách niesla svojho polročného syna Jozefa, mužského následníka trónu. Batol'a vraj vo vhodnej chvíli uštipla do nohy, aby detským plačom vzbudila súcit. Magnáti svoj sľub splnili a bojovali na strane svojho „kráľa“. Podľa životopisca Márie Terézie Alfreda Rittera von Arnetha⁵ je zrejme, že Jozef na sneme prítomný nebol, do Bratislavy ho priniesli až 19. septembra. Podobne aj zvolanie „Vitam et sanguinem“ použil podľa Arnetha prvý Johann Pálffy pri svojom zvolení za palatína 22. júna 1741, niekoľko dní pred korunováciou Márie Terézie v Bratislave.⁶ V alegorickej forme sa táto prísaha objavuje na grafickom zobrazení už v roku 1741. Alegória korunovácie Márie Terézie od Franza Leopolda Schmittnera⁷ znázorňuje panovníčku na koni v slávnostnom odeve, s korunou na hlave a s mečom v ruke. Z oblaku trčiac

⁴ BARTHOLOMÄI, Albert Friedrich: Das Goldene Jahrhundert oder Maria Theresia und Friedrich. Augsburg 1779.

⁵ ARNETH, Alfred von: Geschichte Maria Theresia's, 1764 – 1780. Vol. 1, 10. kapitola, s. 255.

⁶ MARCZALI, Heinrich: Vitam et sanguinem. In: *Historische Zeitschrift*, Bd. 117, Heft 3 (1917), s. 413 – 431.

⁷ IBY, Elfriede – MUTSCHLECHNER, Martin – TELESKO, Werner – VOCELKA, Karl: *Maria Theresia 1717 – 1780. Strategist, Mother, Reformer*. Wien: Amalthea Signum Verlag, 2017, s. 284, kat. HM 18.6.

Božia ruka navlieka na meč veniec s nápisom „Corona justicia“ (koruna spravodlivosti) a pred ňou kľachiaci palatín v uhorskom šate kladie k nohám jej koňa meč s nápisom „Vitam et sanguinem“. Táto scéna korešponduje s výjavom z korunovácie, keď panovník na korunovačnom vršku švihal mečom na jednotlivé svetové strany ako znak toho, že bude brániť Uhorsko pred každým nepriateľom. Symboly moci meč a kôň odkazujú aj na mužské atribúty sily, čo svedčí o tom, že Máriu Teréziu korunovali ako uhorského „kráľa“.

Z jej korunovácie sa zachovalo niekoľko dobových zobrazení vrátane jedineho uceleného súboru z rokov 1768 až 1770. Ide o cyklus siedmich veľkoformátových malieb, ktoré vytvorili Franz Messmer (1728 – 1773) a Jakob Kohl (1743 – 1788) pre prijímaciu sálu paláca Uhorskej dvorskej kancelárie vo Viedni (dnes maďarské veľvyslanectvo). Posledným výjavom z korunovácie je predstavenie Jozefa II. uhorským stavom. Toto zobrazenie sa v 19. storočí šíriло v oceľoryte z dielne Carla Mayera v Norimbergu.⁸

V 18. storočí sa objavila aj konkrétna naratívna forma príbehu mladej panovníčky. Známe zobrazenie, ktorého autorom je Jean Michel Moreau ml. (1741 – 1814) /značené „inv.“/, vytvoril Johann Ernst Mansfeld (1739 – 1796) /„fecit“/. (Obr. 1)

Obr. č. 1/
Jean Michel Moreau ml. (1741 – 1814) /
značené „inv.“, vytvoril Johann Ernst
Mansfeld (1739 – 1796) /„fecit“/: Mária
Terézia na uhorskom sneme, koniec
18. storočia. Medirytina na papieri, rozmer:
173 x 109 mm, zo zbierky GMB, inv. č.
C 1500.

V drobnej medirytine komponovanej na výšku je v strede Mária Terézia s malým Jozefom na rukách a po stranách sú magnáti s vyťasenými šablami. Napriek signovaniu bola medirytina dodnes neurčito datovaná s neistým autorstvom. Krátky text v latinskom a nemeckom jazyku hovorí: „Morianur pro rege nostro Maria. Theresia Die

⁸ TELESKO, Werner: *Geschichtsraum Österreich*, s. 97. Jeden exemplár sa nachádza aj v zbierke Univerzitnej knižnice (sign.: SB 10219)

Kaiserin und Königin Maria Theresia schildert rührend auf dem Landtage zu Pressburg den 11. september 1740 den Edlen Ungarns ihre bedrängte Lage und diese Schwären sie zu retten, oder für sie zu sterben.“ (Zomrieme za nášho kráľa Máriu Teréziu. Cisárovná a kráľovná Mária Terézia vysvetľuje uhorským šľachticom svoju situáciu na uhorskom sneme 11. septembra 1740 a tí jej prisahajú, že ju zachránia či pre ňu aj zahynú. – preklad autorka).

Porovnaním grafických zbierok, najmä zbierky Rakúskej národnej knižnice (Österreichische National Bibliothek) a Anglickej kráľovskej zbierky (Royal Collection Trust), sa podarilo nájsť priamu predlohu Johanna Ernsta Mansfelda, ktorú vytvoril Moreau ml. s francúzskym rytcom Nicolasom de Launay (1739 – 1792) /označený „sculp.“/ v roku 1774.⁹

Druhý variant (Obr.2) v zbierke GMB znova dokazuje prispôbovivosť námetu, ale aj rytcov, ktorí využívali variabilitu ako veľkú výhodu pri grafickej produkcii.

Obr. č. 2/
Podľa Jeana Michela Moreaua ml.:
Mária Terézia na uhorskom sneme, koniec
18. storočia. Medirytina na papieri, rozmer:
150 x 950 mm, zo zbierky GMB, inv. č.
C 1491.

Pri preberaní grafických predlôh si do obrazu pridali dcéru Márie Terézie Máriu Annu pridržajúcu sa jej šiat.¹⁰ List nie je signovaný ani datovaný, doposiaľ bol v katalógu vedený pod autorom „Mansfeld“, čo dnes vieme s určitou vylúčiť a autorstvo pripísať francúzskemu rytcovi Jeanovi Michelovi Moreauovi ml. V zbierke Rakúskej národnej knižnice¹¹ a v Anglickej kráľov-

⁹ Royal Collection Trust, RCIN 613734, pozri: <<https://www.royalcollection.org.uk/collection/search#/1/collection/613734/maria-theresa-appealing-to-the-hungarians-at-the-diet-of-pressburg-1741>>, september 2017.

¹⁰ Podobné dva varianty môžeme vidieť aj na obrazení od Augusta Starka – Sebastiana Langerera s názvom Moriamur pro rege nostra Maria Terezia. PAPP, Júlia: *Könyv és kép a 19. század elején Blaschke János (1770 – 1833)*. Budapest : MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2012, s. 222, obr. 217.

¹¹ Pozri: <http://www.bildarchivaustria.at/Pages/ImageDetail.aspx?p_iBildID=4838816>, september 2017.

skej zbierke¹² sa nachádzajú ďalšie dva varianty tohto typu. Je zaujímavé, že sa nedrží stále vo vertikálnom formáte, ale je kopírované aj v horizontálnej podobe, čo mu pridá priestor a priblíži sa výpravnej podobe z 19. storočia. Drobné dielo pravdepodobne vzniklo ako samostatný grafický list, nie je známe, že by bolo súčasťou knižnej publikácie.

V knižnej grafike je jedinečné zobrazenie Jánoša Blaschkeho (1770 – 1833)¹³ pre tretí zväzok *Dejín Uhorska* (1802) od Ludwiga Albrechta Gebhardiho. Rovnaká kompozícia, ale nesignovaná (pravdepodobne od toho istého autora), sa nachádza v *Dejinách Uhorska* od Joachima Szekéra (1808). Mária Terézia na uhorskom sneme je zobrazená v nadčasovom antikizujúcom oblečení a do popredia vystupuje nahota malého Jozefa. Autor sa nesporne inšpiroval kresťanskou, konkrétne mariánskou tradíciou. Výjav je doplnený o stôl s uhorskou korunou a ďalšími kráľovskými insígniami v popredí vľavo. Blaschke umiestnil kráľovnú na ľavú a uhorských magnátov na pravú stranu, čo vytvára dramatickú diagonálu. Gestom sa dostáva do popredia postava nahého batoláťa s jasným odkazom na pokračovanie rodu a historickú kontinuitu, ktorú Uhorsko podporou mladej kráľovnej získalo. Obdobnú kompozíciu, čerpajúcu z typu Madony s dieťaťom, má aj medirytina Aquilína Schada (1815 – ?) vytvorená podľa kresby Carla Nilsona (1791 – ?),¹⁴ kde je Mária odetá v kráľovskom šate a spoza tváre jej vyžaruje svetlo podobné svätožiare. Podľa autora patrí táto medirytina do druhej polovice 19. storočia. Zo zbierky GMB sú medirytiny znázorňujúce Máriu Teréziu v civilnejšej podobe – v bielej zavinovačke s čipkami drží malého arcivojvodu Jozefa so žezlom v ruke (Obr. 3) – a medzi Uhrami – dôraz na rolu matky (Obr. 4).

Obr. č. 3/ Neznámy autor: Mária Terézia na uhorskom sneme, 19. storočie. Medirytina na papieri, rozmer: 155 x 117 mm, zo zbierky GMB, inv. č. C 1499.

¹² Pozri: <<https://www.royalcollection.org.uk/collection/search#/1/collection/613735/maria-theresa-appealing-for-her-son-to-the-hungarian-nobles>>; <<https://www.royalcollection.org.uk/collection/search#/1/collection/613733/maria-theresa-empress>>; <<https://www.royalcollection.org.uk/collection/search#/1/collection/613736/maria-theresa-appealing-for-her-son-to-the-hungarian-nobles>>, september 2017.

¹³ PAPP 2012, c. d., s. 219 – 222.

¹⁴ TELESCO, Werner: *Geschichtsraum Österreich*, s. 97, obr. 11.; <<https://www.royalcollection.org.uk/collection/search#/1/collection/613733/maria-theresa-empress>>

Obr. č. 4/ Neznámy autor: Mária Terézia na uhorskom sneme, koniec 18. storočia. Medirytina na papieri, rozmer: 134 x 167 mm, zo zbierky GMB, inv. č. C 4167.

U väčšiny diel s námetom Márie Terézie zo zbierky GMB údaje o pôvode chýbajú. Boli to pravdepodobne dary alebo nákupy členov rôznych spolkov pre Mestské múzeum. Výnimkou je práve litografia značená (vľavo dole) *Gallerie der oesterr. Gesch. v. Ziegler* (Obr. 5).

Obr. č. 5/ Neznámy autor z knihy Antona Zieglera: Mária Terézia na uhorskom sneme, okolo polovice 19. storočia. Litografia na papieri, značené vľavo dole: „*Gallerie der oesterr. Gesch. v. Ziegler*“, rozmer: 185 x 140 mm, zo zbierky GMB, inv. č. C 1689.

Text odkazuje na ilustráciu z knihy Antona Zieglera *Gallerie aus der österreichischen Vaterlandgeschichte in Bildlicher Darstellung (Das Haus Habsburg)*, vydanú v rokoch 1837 až 1838 vo Viedni. Grafický list pochádza zo zbierky Eneu Lanfranconiho.¹⁵ Ilustrácia datovaná do roku 1868 je koncipovaná podobne ako v diele *Vaterländische Bilder-Chronik aus der Geschichte des österreichischen Kaiserstaates*

od toho istého autora litografií Vinzenza Katzlera (1823 – 1882).¹⁶ U Katzlera

¹⁵ Bol zakúpený z jeho pozostalosti v starožitníctve Kohn v roku 1924. Bližšie pozri VYS-KUPOVÁ, Martina: Grafické diela zo zbierky Enea Graziosa Lanfranconiho v Galérii mesta Bratislavy. In: *Zborník múzea mesta Bratislavy*. BRATISLAVA, zväzok XXIV, 2012, s.219-244.

¹⁶ Pozri: <http://www.bildarchivaustria.at/Pages/ImageDetail.aspx?p_iBildID=4838810>, september 2017.

je cítiť prejav absolventa viedenskej Akadémie výtvarných umení vyučeného v historickej maľbe. V detailoch je zasa možné vnímať inšpiráciu jednotlivými litografiami, napríklad kľáčiaca postava uhorského magnáta prkráľovných nohách, klobúk položený na zemi alebo držanie kráľovninej pravej ruky. Oba príklady knižnej ilustrácie vznikli okolo polovice 19. storočia.

V zbierke GMB sa s daným námetom nachádzajú aj diela väčších rozmerov. Väčšinou ide o voľné grafické listy, ktoré vznikli v 19. storočí technikou litografie, ale patrí sem aj medirytina či akvatinta. Z obdobia okolo polovice 19. storočia pochádza akvatinta od viedenského umelca Lorenza Neumayera (1796 – 1845) vytvorená podľa neznámeho umelca (R. Schein?) s Máriou Teréziou stojacou na pódiu v strede výjavu.¹⁷ Jej póza znásobená gestami pôsobí dojmom bábkiky, čo znásobuje aj tvar šiat. Okolo nej stoja po oboch stranách uhorskí magnáti zachytení v dramatických až expresívnych pózach. Dielo z talianskeho prostredia, pravdepodobne z dielne benátskeho kartografa Antonia Zattu (signatúra „A. Zatta“) zachytáva príchod Márie Terézie do trónnej siene s dôrazom na dieťa (Obr. 6).

Obr. č. 6/ Gez. v./ Hasslwander (1812 – 1878) Litogr. v. M. Norden, /Gedr. bei/ Jos Stoufs (1800 – 1899): Mária Terézia na uhorskom sneme, 19. storočie. Litografia na papieri, rozmery: 460 x 600 mm, zo zbierky GMB, inv. č. C 1439.

¹⁷ BASICS, Beatrix: IX-10. A „Vitam et sanguinem“ jelenet – Mária Terézia a pozsonyi országgyűlésen. In: MIKÓ, Árpád – SINKÓ, Katalin (eds.): *Történelem – Kép, Szemelvények múlt művészet kapcsolatáról Magyarországon*. Budapest: A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2000/3, s. 538.

Diagonála v kompozícii aj svetelný efekt tmavého popredia zdôrazňuje moment úteku do bezpečia. Kontrast je umocnený aj štafážnymi postavami a gestom ruky, ktoré uvádza Máriu Teréziu so synom v náručí k trónu. Tento list má text v talianskom a francúzskom jazyku.

Ďalší list z kolekcie GMB, vydaný vo vydavateľstve Neumann vo Viedni, vytvoril podľa predlohy rakúskeho maliara a rytca Josepha Hasslwandera (1812 – 1878) Joseph Stoufs (1800 – 1899). Patrí k výpravným zobrazeniam, kde Máriu Teréziu s malým Jozefom obklopujú dvorné dámy a uhorskí magnáti v uniformách uhorskej osobnej stráže. Toto zobrazenie poslúžilo Fischerovi Mórovi ako predloha maľby na keramický tanier značky Herend (1861), ktorý sa dnes nachádza v Budapešti.¹⁸ Na podobnom liste z berlínskeho vydavateľstva Brigl Verlag¹⁹ je Mária Terézia zobrazená v stredovej línii a okolo nej sú uhorskí magnáti. Malý Jozef je oblečený v uhorskom kroji, čo bol pravdepodobne prejav vďaky Uhorsku. Vidíme tu tiež, že Mária Terézia ma opásanú šablňu, čo je už rovnaká forma, akú sme mohli vidieť na liste z Maďarského národného múzea.²⁰

Ďalším typom je litografia z tlačiarne rakúskeho maliara, grafika a litografa Karla Lanzedellyho (1815/1806 – 1865). V diagonálnej kompozícii, v na šírku komponovanej scéne umiestnil Máriu Teréziu na pódium a gestom jej ruky zvýraznil líniu, ako aj kontrast s davom prisahajúcich magnátov. V zbierke GMB sa nachádzajú dve verzie, kolorovaný list a čiernobiela litografia.²¹ Maďarský variant v porovnaní s orezaným je totožný, a to napriek tomu, že umelec pracoval inak s mierkou, hmotou aj priestorom.

Kolekcia grafických listov zo zbierky Galérie mesta Bratislavy nám svojim množstvom a rôznorodosťou dokazuje, že tento námet bol v našom prostredí veľmi populárny, a to nielen počas celého 19. storočia, ale už v tretej štvrtine 18. storočia. Čitateľne prechádzal rôznymi vývojovými stupňami, od základného vymedzenia „Vitam et sanguinem“ ako prísahy magnátov a príklonu Uhorska k tradíciám až po jasný odkaz národnej hrdosti, najmä v revolučnom období. Vrcholí najmä v historických súvislostiach, ako bolo rakúsko-uhorské vyrovnanie (1867) alebo oslavy milénia (1896).

¹⁸ V zbierke Múzea úžitkových umení v Budapešti; <<http://collections.imm.hu/gyujtemeny/grand-ornamental-dish-with-the-scene-from-hungarian-history-vitam-et-sanguinem/856>>, september 2017.

¹⁹ V tejto sérii vydavateľstva Brigl Verlag má galéria mesta Bratislavy aj grafický list *Andreas Hofel v boji na vrchu Isel* (inv. č. C 6451)

²⁰ Kolektív autorov: *Kaiser und König: 1526 – 1918. Eine historische Reise: Österreich und Ungarn*. Katalóg výstavy. Wien: Collegium Hungaricum u. Österr. Nationalbibliothek, 2001, s. 151.

²¹ Reštaurovaná v roku 2011 na VŠVU v Bratislave pod vedením prof. Kvasnicu.

Mária Terézia ako kráľovná bojujúca za záchranu rakúskeho dedičstva, obklopená uhorskými kurucmi s vytasenými šablami, vytvára kontrast zdôrazňujúci ženu, matku, bojovníčku za svoj ľud a svoje dedičstvo. Uhorskí magnáti symbolizujú národnú hrdosť, hrdinskosť, vernosť, ako aj úctu k zákonom a tradíciám.

ZALOŽENIE A DEJINY UHORSKÉHO KRÁĽOVSKÉHO RADU SVÄTÉHO ŠTEFANA

Prof. Dr. Attila Pandula

S myšlienkou absolutizmu a so zmenou štruktúry vo vnútri európskej šľachty, nastupujúcou už v 17. storočí, nebolo možné zjednotiť stredoveký princíp rádového spoločenstva, ktoré muselo byť zviazané k svojim budúcim aktivitám. Bolo potrebné prejsť na dobovo aktuálny princíp, totiž na princíp spočívajúci na odmene za už vykonanú prácu. Udeľovanie rádu malo byť teraz realizované kvôli zásluhám jednotlivca a vládcu a štátu a malo by byť nositeľom viditeľného znaku – vyznamenania. Na zmysluplné a štátonosné ustanovenie tohto vyznamenania musel byť rozšírený aj okruh príjemcov takého vyznamenania.

Založenie kráľovského uhorského Radu svätého Štefana v roku 1764 spadá do obdobia, ktoré malo konečne priniesť krajine s viacerými vojnami, ako boli vojny o Sliezsko týkajúce sa následníctva o habsburský trón (1740 – 1748) príp. sedemročná vojna (1756 – 1763), ktoré ohrozovali habsburskú monarchiu, dlhšie obdobie mieru. Založenie Radu je možné však vidieť aj v súvislosti so založením Vojenského radu Márie Terézie, ktorý nebol iba prvým radom za zásluhy v monarchii, ale vzhľadom na svoje výlučné udeľovanie vojenským činiteľom – dôstojníkom, mal zostať vyhradený iba jedinej skupine s rovnakým povolaním.

Postaviť odteraz voči „vojenskému“ dôstojníkovi „občiansky“ náprotivok sa objavilo ako užitočné práve s ohľadom na štátnu správu, ktorá sa stabilizovala po obetných vojnách.

Založenie Radu svätého Štefana malo spätne dopady aj na Vojenský rad Márie Terézie, keďže v tejto súvislosti je tu možné určite vidieť rozšírenie na tri triedy a zriadenie veľkého kríža s hviezdou v roku 1765.

Silné „národné“ zameranie novo vytvoreného radu vyplynulo jednak z funkcie Márie Terézie ako uhorskej kráľovnej a jednak zo skutočnosti, že „Krajiny uhorskej koruny“ patriace k rakúskej monarchii, neboli súčasťou Svätej ríše Rímskej národa nemeckého. Museli však práve počas sedemročnej vojny znášať veľké materiálne bremeno, takže zriadenie „národne vytvoreného“ Radu sa dalo interpretovať aj ako ústupok príp. uznanie.¹

¹ ORTNER, M., Christian – LUDWIGSTROFF, Georg: *Österreichs Orden und Ehrenzeichen, Teil I., Die kaiserlich-königlichen Orden bis 1918*, Wien, 2017, s. 300. (In Folge: Ortner-Ludwigstorff)

S menom Márie Terézie, veľkej panovníčky 18. storočia sú spojené niektoré správne rozhodnutia, ktoré sa týkali Uhorska, ako napr. šľachtická uhorská osobná stráž, urbárska úprava (Tereziánsky urbár).

Obr. č. 1/ Panovníčka Mária Terézia ako veľmajster radu

Spomedzi jej nariadení bolo zriadenie Radu svätého Štefana považované za jedno z najpopulárnejších nariadení. Tomuto opatreniu predchádzali už niektoré precedensy.

V rámci jedného z týchto precedensov sa siahlo aj na myšlienku opáta benediktínskeho opátstva z roku 1741 P. Otto (Oddo) Koptik (1692 – 1755) z Dömölkü. Už na zemskom sneme v roku 1741 navrhol opát z Dömölkü² zriadenie šľachtického rytierskeho rádu Svätého Štefana.³

² KELÉNYI, György: A celldömölki bencés kolostor és templom építéstörténete. In: Forbaky, Péter – SERFÖZŐ, Szabolcs (red.): *Máriacell és Magyarország (egy zarándokhely emlékezete)*. Budapest, 2004, s. 251-263. SOÓS Sándor – SOÓS NÉ VERES Rózsa: *Kismáriazell. Celldömölk bucsújáró hely*. Celldömölk 2012. S. 40-64.

³ PANDULA, Attila: Der königlich-ungarische St. Stephans-Orden. In: Stolzer, Johann – Steeb, Christian (Hrsg.) *Österreichs Orden vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Graz, 1996, s. 114. (In Folge: Pandula 1996).

Koptik, v tom čase s láskavosťou pápeža Benedikta XIV., inicioval založenie šľachtického rytierskeho Radu Svätého Štefana za účelom potierania kacírstva.⁴

Na radu grófa Františka Esterházyho z Galanty (1715 – 1785) sa zaoberala panovníčka v roku 1760 plánom občianskeho Rádu (vyznamenania) za zásluhy podľa vzoru Vojenského radu Márie Terézie založeného v roku 1757. Uznanie zásluh malo byť spojené s menom prvého apoľtolského kráľa, svätého Štefana. Na príkaz kráľovnej bol návrh dekrétu pozostávajúci z 25 bodov vypracovaný vo francúzskom jazyku, ktorý preskúmal vtedajší prezident dvornej komory gróf Rudolf Chotek z Chotkova (1707/1708 – 1771). Gróf Rudolf Chotek z Chotkova sa veľmi podrobne vyjadril o tomto návrhu, pričom mal v zásadných bodoch voči tomuto návrhu námietky.⁵

Bolo zrejmé, že ustanovenia novo zakladaného a silne národne zameraného rádu by nedostali široký súhlas.

František Štefan Lotrinský, manžel Márie Terézie a určité konzervatívne dvorné kruhy boli proti založeniu nového radu, pretože sa obávali zmeny stavu Radu Zlatého rúna a Vojenského radu Márie Terézie.⁶ Predovšetkým cisár František I. Štefan, zaujímal, z hľadiska právneho stavu radu práve v súvislosti s už existujúcim Radom Zlatého rúna a Vojenského radu Márie Terézie, ako aj s ohľadom na nesúlad s ustanoveniami, úplne kritický postoj. V dôsledku toho a taktiež z dôvodu práve prebiehajúcej vojny sa vyskytli prierahy v rámci realizácie tohto zámeru. Až po skončení vojny sa touto myšlienkou opäť začali zapodievať a plánované stanovy prepracoval gróf Franz Esterházy z Galanty, ktorý bol práve vtedy menovaný za dvorného kancelára.⁷

Sedemročná vojna uvrhla habsburskú ríšu do ťažkej hospodárskej situácie. Vystala otázka, či Uhorsko prevezme časť štátneho dlhu. Kráľovná chcela zvolať stavovský snem, ktorý sa naposledy vyjadroval v roku 1751. Grófovi Esterházymu, ktorý od roku 1762 zastával úrad uhorského dvorného kancelára, bola opäť pridelená rozhodujúca úloha. Podľa jeho názoru bolo možné v súvislosti so zriadením rádu svätého Štefana priaznivo zapôsobiť na zvolané uhorské stavy. Keďže začiatok zasadania snemu bol stanovený na 17. júla 1764,

⁴ PANDULA, Attila: A Magyar Királyi Szent István Rend (1764-1918, 1938-1945) és a Magyar Szent István Rend (2011-). In: GÖDÖLLE, Mátyás – PALLOS, Lajos (Red.): *Szent István lovagjai*, Budapest, 2014, s. 32.-33. (In Folge: Pandula, 2014).

⁵ PANDULA, Attila: Der königlich-ungarische St. Stephansorden. In: Autengruber, Michael (Hrsg.): *Das Dritte und Vierte Gunzenhäuser Phaleristik – Symposium*. Nachträge und Presseberichte, Offenbach am Main, 2000, s. 62. (Offenbacher Phaleristische Studien Band 4.) In Folge: Pandula 2000.

⁶ PANDULA, 1996, s. 114.

⁷ ORTNER – LUDWIGSTROFF, 2017, s. 302.

bolo založenie považované za veľmi naliehavé. Dlhé obdobie ladom ležiaci plán bol opäť urýchlene vytiahnutý. Na základe toho gróf Esterházy zhrnul svoje myšlienky a vypracoval stanovy radu v latinčine a nemčine a predložil plány dňa 30. januára 1764 spoje panovníčke.⁸

Mária Terézia pridala k týmto návrhom svoje pripomienky a následne ich spolu s nezmenými a svojim „súhlasom“ potvrdenými stanovami odovzdala štátnemu kancelárovi grófovi Wenzelovi Antonovi Kaunitz-Rietbergovi (1711 – 1794). Posledne menovaný pripojil v dvoch bodoch podrobné pripomienky. Následne sa touto problematikou opäť zaoberal gróf Esterházy, ktorý kancelárom Kaunitzom predložené zmeny zo stanov úplne vyňal a po niekoľkých týždňoch ich predložil kráľovnej na vykonanie formuly prísahy a zakladateľstva.⁹

Predloženie návrhu bolo doručené grófom Esterházy dňa 20. februára 1764,¹⁰ od toho istého dňa je datovaný vlastnoručný list Márie Terézie, v ktorom ho menuje kancelárom radu.¹¹ Logistické základy radu boli v zásade schálené už 20. februára roku 1764 v rámci vlastnoručného listu „najvyššieho pannonníka“, avšak do „oficiálneho“ založenia muselo uplynúť niekoľko mesiacov, predovšetkým bolo treba vykonať prípravy napr. zhotovenie klenotov a slávnostné rúcha.

Medzitým sa viedli diskusie o prvých osobách, ktoré by mali byť vyznamenané. Esterházy vymenoval svojich kandidátov v návrhu zo dňa 26. marca. Sústredil sa iba na uhorských šľachticov, pričom zdôrazňoval, že sa cíti kompetentný iba za zväzanie ich zásluh. V prípade pánov prichádzajúcich do úvahy na vyznamenanie z Rakúska, gróf Esterházy opatrne odmieta akékoľvek tipy. Spomenul však, že podľa jeho informácií, medzitým gróf Friedrich von Hatzfeldt osobne, gróf Johann Wendelin von Paar naopak písomne požiadali kráľovnú o vyznamenanie Veľkým krížom radu.¹²

Obr. č. 2/ František Esterházy

⁸ PANDULA, 2000, s. 114.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára (Budapest), P 1058. – A Szent István Rend Levéltára, Fasc. 1. No. 2., Wien, 20. 02. 1764.

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára, P 1058. – A Szent István Rend Levéltára, Fasc. 1. No. 16., Wien, 20. 02. 1764.

¹¹ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára, P 1058. – A Szent István Rend Levéltára, Fasc. 1. No. 4., Wien, 20. 02. 1764.

¹² PANDULA, 1996, s. 115.

Prípravy pokračovali aj v iných ohľadoch: Štátna mincovňa vo Viedni dostala objednávku na výrobu vyznamenania Keďže rad nedisponoval doposiaľ žiadnym majetkom, boli náklady pokryté na príkaz grófa Kaunitza zo súkromnej pokladne kráľovnej. Pokladník radu dostal príkaz dať ušiť slávnostné šaty. Ich počet bol stanovený podľa stupňov rádu a podľa želania kráľovnej na 15 kusov. Z toho sa dá vyvodiť, že očakávali od nového radu mnoho vyznamenaní. Počet vyznamenaní bol v istej miere zvýšení až tesne pred prvým udelením vyznamenaní.¹³

Známy je list grófa Esterházyho zaslaný kráľovnej, v ktorom Esterházy v súlade so správou pokladníka Christopa Niczky naplánoval náklady na založenie radu. Suma činila 63 309 guldenov a 29 grajciarov.¹⁴

Rad bol prijatý uhorskou šľachtou a určitými rakúskymi kruhmi s veľkým nadšením, kým v prípade iných skupín vyvolal zmiešané pocity. Vedúcou osobnosťou alebo odporcom bol samotný František Štefan Lotrinský, ktorý sa, ako je to pekne povedané, staral o vzhľad privilegií Radu Zlatého rúna.

Cisár František I. bol známy ako jeden z rozhodujúcich skeptikov, ale napokon predsa len súhlasil.

Dokonca v rámci neuhorskej šľachty sa vytvorila silná „národná“ línia rádu, hoci treba uviesť, že udelenia vyznamenaní neboli prirodzene výlučne vyhradené Maďarom, ale aj príslušníkom iných národností habsburskej monarchie a dokonca aj cudzincom. Napriek tomu je v priebehu histórie radu možné konštatovať, že počet vyznamenaných neúmerne prevyšoval počet iných príslušníkov monarchie.¹⁵

Pri založení hral gróf František Esterházy vynikajúcu úlohu, túto skutočnosť uznali aj vtedajší súčasníci. Svedectvom toho sú napríklad aj príslušné záznamy v denníku kniežaťa Ján-Jozef Khevenhüller-Matsch.¹⁶

Za oficiálny deň založenia kráľovského uhorského radu svätého Štefana bol zvolený 5. máj 1764, deň korunovácie arcivojvodu Jozefa.

Obr. č. 3/ Insignia Svätého Štefana pre zakladateľku radu, Máriu Teréziu

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára, P 1058. – A Szent István Rend Levéltára, Fasc. 1. No. 16. Ohne Datum.

¹⁴ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára, P 1058. – A Szent István Rend Levéltára, Fasc. 1. No. 14., Wien, 12. 6. 1764.

¹⁵ ORTNER – LUDWIGSTROFF, 2017, s. 303-304.

¹⁶ PANDULA, 1996, s. 115.

Dňa 5. a 6. mája 1764 prebehli slávnosti založenia radu a prvých vyznamenaní, ktoré boli v súlade s dobou sprevádzané barokovou pompou. Vzhľadom na typický maďarský charakter rádu sa objavila zakladateľka v uhorskom kroji a v jej sprievode sa nachádzali výlučne maďarskí šľachtici. Počas týchto reprezentatívnych udalostí musela aj maďarská osobná stráž plniť významnú úlohu.¹⁷

Pozoruhodným spôsobom sa vtedy tvrdilo, že Mária Terézia obnovila rad pochádzajúci z obdobia svätého Štefana. Táto skutočnosť bola dokonca zdôraznená aj v úvode stanov radu. Príslušný nápis si je možné prečítať aj na oboch stranách medailí, ktoré boli vyrazené z príležitosti založenia rádu. Keďže však duchovné rytierske rády, dokonca aj tie najznámejšie, boli založené oveľa neskôr a založenie svetských rytierskych rádov spadá do obdobia 14. a 15. storočia, je to možné považovať iba za legendu.¹⁸

Stanovy radu svätého Štefana¹⁹ prejednávajú potreby rádu podľa tradičných zvykov v období 18. storočia. Demonštratívne sa objavujú uhorské charakteristické rysy, ktoré sa v histórii rádu vždy uplatňovali. Ohľadne osoby ochranného patróna boli slávnostné obrady vždy úzko viazané na kult veľkého kráľa. Slávnosť rádu pripadla na 20. augusta (článok 1 až 8).

Hodnosť veľmajstra bola vždy spätá s uhorskou korunou (článok 3). Rádová stužka je zelená a červená, vo farbách, ktoré boli považované súčasníkmi za uhorské.

V medailóne rádového kríža a hviezdy je vidieť ústredný motív uhorského štátneho znaku, zväčšený dvojité kríž, dvíhajúci sa z trojvršia. (článok 4.). Slávnostný odev rytierov radu bol jedinečný uhorský slávnostný oblek v zelenej a červenej farbe (článok 9 – 10).²⁰

Prvým veľmajstrom Radu svätého Štefana bola sama zakladateľka. To však bolo uvažované iba na krátky čas. Dňa 18. augusta 1765 zomrel jej muž, na ktorého previedla hodnosť veľmajstra Radu Zlatého rúna a Vojenského radu Márie Terézie. Teraz sa rozhodla hodnosť veľmajstra Radu Svätého Štefana odovzdať svojmu synovi Jozefovi.²¹

¹⁷ PANDULA, 2000, s. 64.

¹⁸ PANDULA, 1996, s. 116.

¹⁹ „Statuta des vortrefflichen Ritter-Ordens des Heiligen Stephani Ersten Apostolischen Königes.“ Druck, Wien bei Joseph Kurtzböck 1764. 33 Seiten, 6 Kupfertafeln, Constutions Insignis Ordinis Equitum S. Stephani Regis Apostolici.

²⁰ PANDULA, 2000, s. 64.

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára, P 1058. – A Szent István Rend Levéltára, Fasc. 1. No. 32. Návrh grófa Esterházyho o prenose hodnosti Veľmajstra, s vlastnoručnými poznámkami Márie Terézie. Viedeň, 21. 9. 1765. Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára P 1058. – A Szent István Rend Levéltára, Fasc. 1. No. 33. – Priradenie toho

Počiatočná nestálosť rádu sa odzrkadľovala vo vtedajšom, nedokončenom koncepte, ktorého neznámy autor predkladal zjednotenie nového rádu s Radom Zlatého rúna.²²

Rad Svätého Štefana mal od svojho založenia, ako bolo na tú dobu obvyklé, tri triedy: veľký kríž, komandérsky kríž a malý kríž.

František Jozef I. zriadil dňa 23. marca 1908 tzv. malé vyznamenanie, ktoré nahradzovalo nosenie veľkého kríža. Karol IV. (I.) dňa 23. februára podobným spôsobom upravil nosenie komandérskeho kríža.²³

Hoci si rad zachoval od svojho založenia až po zánik svoje uhorské charakteristické črty, bol udeľovaný v celej habsburskej monarchii.

Rad Svätého Štefana bol udeľovaný iba mužom. Zodpovedalo to medzinárodným zvyklostiam, keďže pre ženy boli prístupné po dlhšiu dobu iba vlastné dámske rady. V tejto súvislosti je známa iba jedna jediná výnimka: Mária Terézia, zakladateľka radu.

Ohľadne praxe udeľovania radu v tuzemsku je možné konštatovať: Vyznamenanie bolo udeľované prevažne za občianske zásluhy. Väčšinou boli vyznamenaní štátni hodnostári, vysokí úradníci, zástupcovia diplomatického zboru. Rovnako aj právnici vo vedúcich funkciách boli vyznamenaní radom. Obzvlášť v polovici 19. storočia bolo obvyklé vyznamenávať zástupcov vedy a umení malým krížom. V prípade cirkevných hodnostárov prichádzali do úvahy iba najvyšší predstavitelia monarchie. Ostrihomský arcibiskup bol ako rytier veľkého kríža vždy členom radu, ako prelát radu spravoval cirkevné záležitosti radu.

Je zjavné, že iba zriedka dokázal rozlíšiť uznanie zásluh, čo bolo predpokladom na udelenie radu. V dôsledku mimoriadne komplikovaného systému vyznamenávania habsburskej monarchie samotní členovia elity až na konci svojho života dostali iba malý kríž. Boli však aj mnohí, ktorí rad nikdy nezískali, napriek tomu, že už mali iné vysoké vyznamenania. Oproti tomu sa nájdu osoby, ktoré vzhľadom na svoje vysoké postavenie už na začiatku získali niektrú z tried Radu Svätého Štefana.²⁴

Pri prezeraní údajov o zahraničných majiteľoch rádu je možné konštatovať, že rozličné triedy radu, najmä však veľký kríž, boli cudzím štátnym príslušníkom vo veľkom množstve udeľované až od začiatku napoleonských vojen.

istého kancelára rádu k cisárovi Jozefovi II. s jeho vlastnoručnými poznámkami. Viedeň, 25. 09. 1765.

²² Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára, Archiv der Familie Festetics in Keszthely. Schriften in Bezug auf die Tätigkeit Pauls (II.) Festetics in tgl. Hofkammer IV./2., 1765-1777, Fasc. 4., List Jozefovi II, bez dátumu, nedokončený.

²³ PANDULA, 1996, s. 116.

²⁴ PANDULA, 1996, s. 119.

Udeľovania vyznamenaní boli vykonávané vždy na základe zahranično-politických záujmov rakúsko-uhorskej monarchie. Od polovice 19. storočia sa stávalo čoraz častejšie, že veľký kríž dostávali s protokolárnym charakterom buď cudzí panovníci alebo členovia panovníckych rodov. Najviac Radov Svätého Štefana získali zástupcovia z Ruska, Francúzska, Španielska a Talianska. Ak však zrátame rytierov rozličných nemeckých štátov, ich počet má prevahu.²⁵

Insígnie radu²⁶ sú podrobne popísané a zobrazené v stanovách zverejnených pri založení radu. Ich oficiálna forma bola neskôr aj publikovaná.²⁷

Rozlišujeme nasledovné insígnie:

1. veľký kríž,
2. veľký kríž s briliantami,
3. rádová reťaz (kolana) k veľkému krížu,
4. hviezda k veľkému krížu (vyšívaná alebo z kovu),
5. hviezda k veľkému krížu s briliantami,
6. malé vyznamenanie k veľkému krížu,
7. komandérsky kríž,
8. komandérsky kríž s briliantami,
9. malé vyznamenanie ku komandérskemu krížu,
10. malý kríž,
11. miniatúry, polovičné miniatúry,
12. stužky.

Insígnie radu predstavujú jedinečnú zmes motívov, ktoré sa vzťahujú čiastočne na panovníčku ako zakladateľku radu a čiastočne na svätého ochránca.

Kolana pozostáva z nasledovných motívov: štylizovanej barokovej formy uhorskej kráľovskej koruny (25-krát), SS ako monogram pre „Sanctus Stephanus“ (13 krát) MT pre „Maria Theresia“ (12 krát). Ústredný článok reťaze je oválneho tvaru pozostávajúci zo zlatých obláčkov a vo vnútri do podkovy stočená zlatá stuha s nápisom v strede STRINGIT AMORE: vo vnútri podkovy je umiestnená zlatá orlica s hlavou otočenou doprava. Na tomto článku sa upevňuje klenot.²⁸

²⁵ PANDULA, 1996, s. 119-122.

²⁶ ORTNER – LUDWIGSTROFF, 2017, s. 314-318, 310-344, 348-397, 400-415.

²⁷ Z. B. Memoria Insignis ordicis S. Stephani Hung. regis. apost. regularis. Wien, 1864. Porovn. obrázky na 3 tabuliach, podľa str. 44.

²⁸ ORTNER – LUDWIGSTROFF, 2017, s. 322. Historická čierno-biela snímka rádovej reťaze „kolany“ Radu Svätého Štefana z obrazového archívu kunsthistorického múzea vo Viedni.

Symbolom radu je zeleno smaltovaný kríž so zlatým lemovaním a vlnitými ramenami kríža. Je zavesený na štylizovanej barokovej forme uhorskej kráľovskej koruny. V červenom ústrednom medailóne je na prednej strane na zelenom trojvršku zlatá otvorená listová koruna, z ktorej vyrastá dvojité kríž. Vedľa tohto motívu vľavo a vpravo sú umiestnené zlaté písmená M a T (označenie pre Maria Theresia), na zlatom lemovanom, v bielom smaltovanom krúžku je možné si prečítať motto: PUBLICUM MERITORUM PRAEMIUM. Na zadnej strane ústredného medailónu je na bielom podklade: STO./STRI./AP. – Sanctus Stephanus Regni Apostolico“. Zelený smaltovaný vavrínový veniec so zlatým lemovaním uzatvára tento zlatý nápis. Odznaky rozličných tried radu sú vzhľadovo identické, sú avšak odlišné vo svojej veľkosti.

Obr. č. 4/ Veľký kríž Radu Svätého Štefana s briliantami

Na hviezde radu je opäť ústredný medailón s krížom, tu je však možno vidieť v medzikruží, na mieste nápisu, vavrínový veniec s farebným smaltom. Stuha Radu Svätého Štefana je červená, so širokými zelenými pruhmi po okrajoch. Insígnie boli prepožičané v červených puzdrách so zlatými barokovými ornamentami, v strede ktorých je vyobrazená svätá koruna.

Napriek oficiálnym nariadeniam, môžu byť najmä pri kusoch, ktoré boli zhotovené pred poslednou tretinou 19. storočia, vykonané zásadné rozdiely a boli diferencované rozličné typy.

Spomedzi mimoriadnych variantov je na prvom mieste treba spomenúť symbol insígnie radu, ktorý nosila samotná zakladateľka. Túto je možno vidieť vo viac alebo menej štylizovanej forme aj na vtedajších obrazoch Márie Terézie.

Insígnia sa určitým spôsobom odlišuje od obvyklej formy. Nad symbolom radu sa nachádza jeho koruna, exemplár obsahuje krúžok osadený diamantami. Ramená kríža sú zhotovené zo smaragdov, ktoré sú zasadené v zlate. V neobyčajne veľkom medailóne sú oba popísané motívy realizované v diamantoch, smaragdoch a rubínoch. Na bielom smaltovanom krúžku je nanosený obvyklý

prepis v čiernej emailovej farbe. Zadná strana medailónu nie je opracovaná a skladá sa z hladko-lešteného zlata. Dekorácia radu sa predtým nachádzala v pokladnici vo Viedni. Na základe zmluvy uzatvorenej medzi múzeami a knižnicami v Benátkach sa v roku 1933 previezla do Maďarska.²⁹

Treba tu však poukázať aj na to, že prvý kancelár Radu Svätého Štefana, gróf František Esterházy, dostal rovnaký alebo aspoň podobný exemplár. Kráľovná darovala túto insígniu radu, ktorú nosila na svojej hrudi, ako dôkaz svojmu vernému stúpcovi. Tento kus nebolo treba vrátiť. Členovia rodovej línie Esterházyovcov z Cseklészu boli oprávnení nosiť toto vyznamenanie.³⁰

Toto tvrdenie nemožno prijať ako dôveryhodnú skutočnosť, je však isté, že príslušný skvost bol ešte na začiatku 20. storočia vo vlastníctve tejto rodovej línie, ako to dosvedčujú dokumenty vtedajšieho procesu.³¹

V prvom období Radu Svätého Štefana používali členovia radu slávnostné šaty. Podľa európskej zvyklosti boli tieto slávnostné rúcha nádherne a draho vyzdobené. V kroji sa opäť odzrkadľoval uhorský vkus. Rytieri radu nosili dlhý zlatom vyšívajúci kabát, zhotovený zo zeleného zamatu, s karmínovou podšívkou a ozdobený kožuchom hranostaja. K tomu patril zlatom vyšívajúci límeč, vpredu uzatvorený, zhotovený zo zamatu, na okraji ozdobený hranostajom. Na spodnej bielizni sa nosila značne dlhá suknica, ušitá zo zeleného zamatu, ktorej manžety boli ozdobené hranostajom. Ďalej sa používali karmínové nohavice, spodná bielizeň a pokrývka hlavy v rovnakej farbe, z kožšiny hranostaja. Odev bol skompletizovaný zelenými, zlatom vyšívajúcimi topánkami s červenými podpätkami. Slávnostné rúcha majiteľov všetkých troch tried boli podobné, rozdiely boli zrejme iba v bohatstve stvárnenia. Na límci rytiera veľkého kríža bola vpredu v strede našitá vyšívajúca rádová hviezda veľkého formátu.

Tieto slávnostné odevy sa používali z príležitosti rozličných dvorných slávnostných ceremónií až do 8. novembra 1812. Potom bol materiál uschovávaný v rôznych skladoch, ako to bolo zvykom v prípade slávnostných odevov iných radov v habsburskej monarchii. Od roku 1898 sa napríklad uschovala táto skupina materiálu zámku Schönbrunn.³²

²⁹ PANDULA, 1996, s. 122-123.

³⁰ ESTERHÁZY, János: *Az Esterházy-család és oldalágainak leirása*, Bd: I., Budapest, 1901, s. 168.

³¹ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára, P 1058. – A Szent István Rend Levéltára, Fasc. 28. No. 3. (1918). Žiadosť grófa Esterházyho grófovi Aladárovi Zichymu, Minister najvyššieho dočasného kniežacieho pôsobiska, že, č. 16 (1918.) – List štátneho tajomníka ministerstva spravodlivosti č. 760. 1918. (M.), Budapest, 6. 3. 1918.

³² Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltára, P 1058. – A Szent István Rend Levéltára, Fasc. 24. No. 10. (1898). – Odporúčací list kancelárie Radu Zlatého rúna týkajúci sa garderób radových odevov. Vzaté na vedomie, postúpené.

ZALOŽENIE A PRVÍ RYTIERI VOJENSKÉHO RADU MÁRIE TERÉZIE

Dr. Balázs Lázár

Založenie

Po rakúskej vojne o následníctvo na trón (Aachenský mier 1748) dosiahla mladá panovníčka Mária Terézia svoje ciele iba čiastočne. Na jednej strane sa jej podarilo zachovať existenciu svojich erbov, monarchiu, ale stratila najbohatšiu časť habsburskej ríše, Sliezske, ktoré bolo uzatvorením Aachenského mieru prisúdené Prusku. Hoci mohol najdôležitejší nástroj na presadenie moci habsbursko-lotrinskej dynastie, cisársko-kráľovská armáda, dosiahnuť proti Francúzom, Sasom a Bavorom dobré výsledky, utrpela táto armáda trápne porážky od pruskej armády vedenej Fridrichom Veľkým. Počas dvoch vojen o Sliezske od bitky pri Molwitze až po bitku pri Hohenfriedbergu prehrala cisársko-kráľovská armáda proti pruskému kráľovi všetky veľké bitky.

Výsledkom týchto porážok nemohlo byť nič iné ako podoba nenávideného nepriateľa, pruského štátu a armády a bolo potrebné vykonať nevyhnutné vojenské reformy.¹ V prvom rade musela panovníčka a jej radcovia vykonať analýzu príčiny porážok. Popri mnohých iných faktoroch sa ukázala kvalita rakúskeho dôstojníckeho zboru ako nedostatočná v porovnaní s ich pruskými kolegami. Vedúce sily armády monarchie ako bol poľný maršál Karol Lotrinský, Daun a iní boli toho názoru, že dôstojníci slúžiaci v cisárskom vojsku majú obvykle príliš malú motiváciu, chýba im vlastná iniciatíva a jednoducho nemajú dostatok odborných znalostí. Podľa týchto kritických hlasov vykonávajú obyčajní rakúski dôstojníci svoje povinnosti iba dostatočne, plnia rozkazy svojich nadriadených automaticky, ale nerobia nič navyše.

V očiach panovníčky Márie Terézie a jej poradcov by mohlo byť snád' spoločensky „príliš pestré“ zloženie dôstojníckeho zboru dokonca problematické. Za vzor by mohla slúžiť pruská šľachta. Junkeri boli „chrbticou“ dôstojníckeho zboru Fridricha Veľkého, ale ani aristokracia ani šľachta habsburských kniežatstiev neukázala prílišnú náklonnosť k vojenskej službe. Dôstojnícky zbor pochádzal z väčšej miery z nemecko-rímskej ríše alebo z celej Európy (Íri, Škóti, Francúzi, Taliani atď.), ktorých bolo možno pokladať za dobrodruhov.

Bolo nutné vniesť do dôstojníckeho zboru nového ducha a pritiahnúť do

¹ Najlepší prehľad týchto reforiem pozri: HOCHEDLINGER, Michael: *Austria's War of Emergence. 1683–1797*. Longman, 2003. s. 267–318

armády najlepšie prvky spoločnosti. Na dosiahnutie toho cieľa však chýbal najdôležitejší prostriedok: dobrá odmena pre mladých dôstojníkov, hoci panovníčka mohla aj v tejto oblasti dosiahnuť dobré výsledky. Od roku 1750 paralelne k finančným reformám mohol habsburský štát vyplácať doposiaľ nevyplatený žold oficirom a mužstvu. Ostatné opatrenia (založiť napr. vojenské školy a rády) na zlepšenie odborných znalostí a morálky stáli ešte menej. Ohľadne vzdelávania bola založená v roku 1752 vojenská akadémia (kadetská škola) v meste Wiener Neustadt. V obci Gumpendorf bola otvorená novo založená Inžinierska škola pre technické záležitosti. Dňa 12. januára 1757 vydala panovníčka nariadenie, že všetci dôstojníci, ktorí dobre a verne slúžili tridsať rokov, sa mohli uchádzať o prijatie do šľachtického stavu.

Ďalším dôležitým symbolickým gestom, ktoré nariadila Mária Terézia v roku 1751 bolo, že každý dôstojník v uniforme bol oprávnený prísť na cisársky dvor, bez toho aby si nato vyžiadal špeciálne povolenie príp. bez toho aby musel mať na sebe oficiálny zlatý dvorný odev.²

Na základe týchto názorov je vidieť, že prezident dvornej vojenskej rady, poľný maršál Daun 1749 predložil panovníčke Márii Terézii memorandum o zriadení vojenského čestného rádu. Ako sa neskôr v roku 1757 ukázalo, boli tieto zámery úplne iné. Bola navrhovaná dvadsaťpäťročná vojenská služba, z toho bola podmienka desať rokov aktívnej služby. Daun zároveň žiadal cisárovnú, aby sa stal „veľmajstrom alebo aby ho aspoň menovala arcivojvodom“ a zároveň navrhoval názov „Čestný Vojenský rád Márie Terézie“.³ Napriek počiatočnému nadšeniu, neboli tieto plány však dostatočne presvedčivé. Mária Terézia sa možno obávala, že nový rád by mohol znížiť lesk cisárskeho rádu dynastie, Radu Zlatého rúna. Bol to typický rád, ktorý sa obmedzoval na členov katolíckej vysokej šľachty s burgundskými koreňmi čiže koreňmi neskorého stredoveku.

Obr. č. 1/ Poľný maršál Daun 1749

² DUFFY, Christopher: *Sieben Jahre Krieg (1756-1763). Die Armee Maria Theresias*. Wien, 2003. s. 190-191.

³ BROUCEK, Peter: *Der Geburtstag der Monarchie. Die Schlacht bei Kolin 1757*. Wien, 1982. s. 138.

Založenie vojenského rytierskeho rádu bolo na programe už dlhšiu dobu. Podobný rád za zásluhy vo vojenskej službe bol založený už v Prusku v roku 1667. Rad Pour le mérite premenil Fridrich Veľký na Rad Pour le mérite. Francúzsko malo od roku 1694 Radu Svätého Ľudovíta za priznanie vojenskej statočnosti. Toto vyznamenanie malo iba jednu podmienku, totiž katolícku vieru uchádzajúcich sa dôstojníkov. Veľký kríž Radu Svätého Ľudovíta mohli nosiť iba 12 vysokopostavených dôstojníkov.⁴ Na okraji Európy založil ruský panovník, Peter Prvý už v roku 1698 Rad Svätého Ondreja. V polovici 18. storočia bola habsburská monarchia jedinou vojenskou veľmocou, ktorá nemal pre svojich statočných dôstojníkov žiadne také vyznamenania.

V roku 1751 opätovne odmietla Mária Terézia návrh poľného maršála Dauna na založenie vojenského rádu spolu s nadáciou pre osirelé deti dôstojníkov. Projekt viazol viacero rokov, až kým cisárovná začiatkom roku 1757, keď prebiehalo mohutné vojnové ťaženie proti Prusku, si vyžiadala od dvorného kancelára Kaunitza posudok o založení tohto rádu.

Obr. č. 2/ Dvorný kancelár Kaunitz

Podľa názoru Kaunitza by mal byť rád udeľovaný iba za statočné činy a mimoriadne vojenské výkony a nemal by zohľadňovať nízku urodzenosť alebo nízky pôvod. Dlhé a dobré služby by na základe povýšenia nemali byť odmenené vojenským rádom. Každý dôstojník od poručíka až po poľného maršála musí mať otvorenú cestu k rádu. Z tohto dôvodu napísala Mária Terézia do spisu:

„Súhlasím, niekde treba predsa začať“ Kaunitz potom predstavil aj najosobitejšiu vlastnosť rádu Márie Terézie. Príslušné stanovy musia určiť, akým spôsobom má byť preverený dôkaz za hrdinský čin, za ktorý by mal byť dôstojník vyznamenaný rádom. Cisárovná dala k tomu toto vyjadrenie: „Radšej by som si sama zviazala ruky, aby som ho nemohla dať tomu, kto si ho podľa príslušných ustanovení nezaslúži.“⁵

V otázke názvu odporúčal dvorný kancelár upustiť od nejakého svätého

⁴ ZACHAR, József: *Franciaország magyar marsallja, Bercsényi László*. Budapest, 1987. s. 192.

⁵ BROUCEK, s. 140.

(napr. Svätý Leopold) s ohľadom na mnohých protestantských generálov a dôstojníkov, ktorí slúžili v cisárskej armáde. Po mnohých rozhovoroch bol odsúhlasený základ budúceho rádu. Cisársky pár sa dohodol na názve „Vojenský rád Márie Terézie“. Veľmajstrom rytierskeho rádu má byť František Štefan Lotrinský. Skladal sa z rytierov a nositeľov veľkého kríža. Najsilnejšie protesty zo strany aristokratických dvoranov boli pri povýšení členov rádu do šľachtického stavu s titulom baróna. V zmluve o voľbe Františka Štefana sa obmedzilo udelenie povýšení do šľachtického stavu iba tomu, kto mal prostriedky na život podľa šľachtického stavu (čiže dôstojný vidiecky majetok). K tomu povedala cisárovná „Kvôli stavu slobodného pána nie je potrebné nič meniť, pretože sa prihliada na to, aby rád dostali iba tí, ktorí si ho zaslúžia. Koľko chudobných grófov sa tu pohybuje! A teda týchto pár nič neznamená“.⁶

Cisárovná sa rozhodla ešte v apríli 1757, aby boli urýchlene vypracované stanovky, aby mohli byť zverejnené na narodeniny cisárovnej dňa 13. mája. Vojenské udalosti však tlačili také nariadenia do úzadia. Správa o víťazstve pri Kolíne prišla do Viedne 20. júna. Cisárovná neváhala založenie nového rádu spojiť s dátumom 18. jún (deň Kolína, „2. narodeniny monarchie“).

Obr. č. 3/ Bitka pri Kolíne 18. júna 1757 („2. narodeniny monarchie“).

Založenie rádu je možné počítať zo dňa 22. júna 1757 čiže od dátumu osobného listu cisárovnej. V tomto liste stanovila Mária Terézia základné kontúry nového rádu, teda, že základom by mal byť iba „čin idúci zo srdca“ alebo „dôvtipné návrhy“ proti nepriateľom a „nielen podanie ruky“, ale aj pomoc pri ich realizácii. Za dlhú a spoľahlivú vojenskú službu nebolo možné dostať výslovné Vojenský rad Márie Terézie, čo bolo vyhradené iba pre obdobie vojny a hrdinské činy a mimoriadne výkony. V tomto liste vymenovala cisárovná prvého

⁶ Tamtiež, s. 141.

nositeľa veľkého kríža radu: Poľný maršál Daun na základe víťazne bitky pri Kolíne. „Svoju radovú skúšku ste už úspešne zložili pred očami celej armády, boli ste teda prijatý ako prvý nositeľ veľkého kríža.“⁷

Stanovy

Dňa 2. decembra 1758 boli Veľmajstrom cisárom Františkom slávnostne zverejnené stanovy rádu. Kancelár rádu príp. správca bol štátny kancelár Kautnitz, ktorý zastával tento úrad od roku 1757 až do svojej smrti v roku 1794. Nový rád dostal meno Vojenský rád Márie Terézie a bol prepožičiavaný pôvodne v dvoch triedach, veľký kríž a rytier. V článku 3 boli stanovené meritokratické rysy nového rádu.

„Základným pravidlom stanovujeme, že nikto [...] by nemal byť prijatý do rádu kvôli svojmu vysokému pôvodu, dlhotrvajúcej službe, kvôli nepatrným ranám spôsobeným nepriateľom alebo kvôli predchádzajúcim zásluhám, avšak o to menej kvôli milosti.“

Vojenský rád Márie Terézie sa líšil od zahraničných radov tým, že teoreticky nebol udeľovaný podľa „nálady“ panovníka, ale iba na odporúčanie vojenských činiteľov, dôstojníkov počnúc podporučíkom až po poľného maršála, ktorí si svojimi činmi museli zaslúžiť rád a museli napísať Veľmajstrovi („stály panovník rakúskej dynastie“) žiadosť, v ktorej podrobne popísali svoje činy, ktoré mali byť dôstojné na udelenie rádu a zároveň museli priložiť dôkazy potvrdené „vlastnoručnými podpismi a pečaťou“ veliacich dôstojníkov a piatich alebo šiestich iných dôstojníkov, ak neboli k dispozícii, dvanástich poddôstojníkov alebo vojakov. Takáto žiadosť musela byť preverená a posúdená a na zasadaní zhromaždenia rádu muselo byť vykonané konečné rozhodnutie. Posledné slovo patrilo vždy panovníkovi, ako eľmajstrovi.⁸

Členstvo rádu malo veľa rôznych výhod a privilégií. Bolo stanovené množstvo penzií pre majiteľov veľkého kríža a rytierov. Členstvo v ráde mohlo byť aj vstupnou bránou k sociálnemu povýšeniu. Vlastníctvo rádu automaticky prinášalo povýšenie do rytierskeho stavu, a príslušný člen mal povinnosť požiadať o udelenie vyššieho šľachtického titulu (barón alebo gróf).

Symbol rádu

Symbol rádu pozostával pre obe triedy zo zlatého, osemhranného kríža v bielom smalte. Rozdiel bol iba v spôsobe jeho nosenia. Predná strana zobra-

⁷ HIRTENFELD, Jaromir: *Der Militär-Maria-Theresien-Orden und seine Mitglieder*. Band I. Wien, 1857. s. 3.

⁸ HIRTENFELD, Statuten des Ordens, s. 5–14.

zuje okrúhle červené pole, naprieč ktorým prechádza biely trám. Okolo je biely kruh so zlatými okrajmi a zlatým opisom radového hesla: „Fortitudini“ („Statočnosť“) V rodovom erbe sú zobrazené iniciály MTF (Mária Terézia a František) obkolesené zeleným vavrínovým vencom.

Nositelia veľkého kríža nosia radový symbol na stuhe o šírke piadi v spomínaných farbách od pravého ramena k ľavému boku, kým rytieri majú trochu menší radový symbol na pozdĺžnej stuhe širokej na dva prsty pripevnenej v gombíkovej dierke uniformy alebo vesty. Neskôr bolo možné nosiť rytiersky kríž na trojhrannej stuhe na ľavej strane hrudi.

Po zriadení komandérskej triedy radu v roku 1765 mali komandéri ten istý radový symbol ako nositelia veľkého kríža, avšak nosili ho okolo krku, neskorí držiteľia s rádovou hviezdou od pravého ramena doľava.⁹

Vojenský rad Márie Terézie v praxi

Napriek tomu, že stanovy rádu boli zverejnené iba 2. decembra 1758, prvé slávnostné dekorovanie veľmajstrom cisárom Františkom sa konalo 7. marca 1758 vo Viedenskom Hofburgu. Posledné vojenské ťaženie však medzitým dopadlo tak zle (napr. prehratá bitka pri Leuthen), že mnohí sa domnievali, či by mal vôbec byť udelený nový rad, avšak toľko obdivu bolo okolo nového radu, že samotná trápnosť by bola oveľa väčšia.

Slávnostné dekorovanie sa konalo v obradnej sále Hofburgu, počas ktorého František Štefan ako veľmajster udeľoval prvé štyri veľké kríže. Prví členovia boli Karol Lotrinský (brat cisára Františka) za zásluhy v bitke pri Wroclawi, poľný maršál Daun a generál kavalérie Nádasdy za zásluhy v bitke pri Kolíne a poľný maršál – poručík Andrej Hadik za zásluhy pri Berlíne.

Tieto mená, z hľadiska zdôrazňovaného meritórneho princípu, sa ukázali ako sklamanie. Princ Karol prehral už štyri veľké bitky proti Fridrichovi a bol pôvodcom katastrofy pri Leuthene. V tejto prehratej bitke bol Nádasdy veliteľom pravého krídla, ktoré dokázali pruské vojská bez ťažkostí obkľúčiť. Oba boli po bitke pri Leuthen prepustení zo služby a panovníčka napriek ich predchádzajúcej výpovedi dala udeliť veľké kríže ako cenu útechy ich svokre a Nádasdymu. Dňa 23. apríla v tábore pri Skalici udelil poľný maršál Daun ako poverenec veľmajstra rád ešte ďalších 14 dôstojníkom. Takmer všetci boli významení za bitku pri Kolíne.

Až do konca panovania Márie Terézie bolo udelených celkovo 20 veľkých krížov a 164 malých krížov, a to takým vojenským osobnostiam, ako boli neskorší poľní maršáli Lacy a Laudon. 1765 Po smrti cisára Františka založil

⁹ HIRTENFELD, s. 201.

Veľmajster Jozef II. novú „strednú“ triedu medzi veľkým a malým krížom. Bol to komandérsky kríž a po prvý krát bol udelený za činy vykonané počas predchádzajúcej vojny. Noví komandéri boli radoví rytieri, ktorí sa počas sedemročnej vojny uchádzali o veľký kríž, ale pri zasadaní zhromaždenia rádu nedosiahli dostatočný počet hlasov.

Nie je žiadnym prekvapením, že takmer tretina radových rytierov, od prvého až po desiate udeľovanie vyznamenaní, čiže od roku 1757 až do 1765, boli generáli. Nositelia veľkého kríža patrili taktiež k užšej elite armády a spoločnosti. Čo sa týka pôvodu rytierov, je pozoruhodné, aký bol veľký pomer Valónov (11 percent) a Írov (9,5 percent), taktiež bol veľký počet Talianov (6 percent). Úloha dôstojníkov zo Svätej ríše Rímskej bola veľmi dôležitá: 22 percent.¹⁰ Nemenej ako polovica 20 držiteľov veľkého kríža patrila k ríšskej aristokracii. Z týchto 20 generálov dekorovaných veľkým krížom bol iba jedna osoba narodená v dedičných rakúskych zemiach a to bol poľný maršál Daun. Čo sa týka uhorských radových rytierov, v najvyššej triede môžeme nájsť dvoch uhorských generálov, jedného aristokrata, grófa Nádasdyho a Andreja Hadika, ktorý sa z jednoduchých pomerov vypracoval na generála. V roku 1765 dostali knieža Mikuláš Esterhazy, gróf Jozef Siskovich a gróf Draskovich novozriadený komandérsky kríž. Spomedzi rytierov rádu od roku 1757 do 1763, bolo jedenásť osobností pochádzajúcich z uhorského kráľovstva (bez vojenského obmedzenia),¹¹ čo je 7 percent z celkového počtu (164 rytierov). Napriek dôležitosti pohraničných vojakov je možné nájsť medzi radovými rytiermi iba šesť chorvátskych (presnejšie povedané juhoslo-vanských) dôstojníkov.

Obr. č. 3/ Poľný maršál Andrej Hadik

Ako všetky inštitúcie, ktoré riadia ľudí, ani Vojenský rad Márie Terézie nebol v žiadnom prípade bez závidy, subjektívnosti a dokonca zneužívania. V správe generála Dauna si môžeme prečítať: „...pri súčasnom situácii... úspešne udelenie malého kríža alebo veľkého kríža oveľa

¹⁰ DUFFY, s. 195

¹¹ To znamená: Graf Ferenc Károlyi, Baron Zsigmond Kerekes, Graf János Rhédey, báró János Török, Graf Ádám Bethlen, Vince Barco, Ferenc Petrovsky, József Graffenstein, Ferenc Kiss, János Lassgallner und Graf Sámuel Gyulay.

viac závisí od mentálneho postoja, sklonov a nálad členov zhromaždenia ako od skutočných zásluh...stačí si prečítať len protokoly každého zhromaždenia, aby sme našli dôkaz o tejto skutočnosti. Obávam sa, že rád stráca rešpekt, čo ma veľmi bolí.“¹²

Zneužiť bolo možné aj systém výpovedí svedkov. Podľa jedného mladého talianskeho dôstojníka a spisovateľa Cogniazza stačilo, aby sa dôstojníci jednoducho zišli a vystavili si navzájom potvrdenia. Iný sa vyjadril: „rakúski dôstojníci si sami želali, aby bol rad udeľovaný šetrnejšie“.¹³

Obr.č. 4/ Paul von Kray de Krajova a Topolya

To sa v žiadnom prípade nedá nazvať zneužitím, ale zaujímavou bola žiadosť mladého poručíka o udelenie rádu, Paula von Kray.

V roku 1762 sa uchádzal o udelenie rytierskeho kríža za svoje činy počas vojny predovšetkým za úspešné dobytie pevnosti Glatz v roku 1760. Velil vtedy útočnej skupine a neskoršie sa pokúšal dokázať, že nepriateľský veliteľ pevnosti mu vydal kľúče od pevnosti Glatz. Keďže tam neboli prítomní žiadni rakúski dôstojníci, musel Kray pripojiť k svojej žiadosti dvoch svedkov z radov pruských dôstojníkov, ktorí padli do zajatia. Jeho žiadosti nebolo vyhovené, ale dá sa tvrdiť, že prvá žiadosť o udelenie Vojenského radu Márie Terézie nižšieho dôstojníka a bez dobrých kontaktov bola takmer vždy odmietnutá. Kray však bol ako plukovník vyznamenaný rytierskym krížom (1790) a napokon neskôr ako generálmajor komandérskym krížom (1795).¹⁴

Každopádne, zostáva rad v očiach rakúskych dôstojníkov veľmi prestížnou záležitosťou, a považovali ho za „najlepšie na svete“. Rad prežil aj monarchiu. Po skončení prvej svetovej vojny potvrdil cisár Karol I. zhromaždeniu radu výhradné oprávnenie na vymenovanie nových členov radu. Tým malo byť zaistené, aby boli vynikajúce činy dôstojníkov prvej svetovej vojny primeraným spôsobom odmenené aj po ukončení monarchie.

Posledné udeľovanie vyznamenaní sa konalo v roku 1931 vo Viedni.

¹² DUFFY, s. 195

¹³ Tamtiež.

¹⁴ LÁZÁR, Balázs: krajovai és topolyai báró Kray Pál tábornagyznagyi katonai pályája. [Vojenská profesná kariéra vrchného veliteľa delostrelectva slobodného pána Paula Kraya z Krajova a Topolya] Budapest, 2013., s. 230–237.

Existovala dokonca aj „uhorská vetva“ radu na základe skutočnosti, že Mária Terézia bola aj uhorskou kráľovnou. Toto uhorské nové založenie (1938) rakúska historiografia označila uhorské založenie za „nezákonné“.¹⁵ Guvernér Horthy ako Veľmajster udelil rytiersky kríž rádu avšak iba jediný krát v roku 1944 generálmajorovi Kornelovi Oszlányimu. V roku 1986 zomrel v Terste posledný rytier vojenského rádu Márie Terézie, námorný letec Gottfried, Freiherr von Banfield.

Obr. č. 5/ Vyznamenania Vojenského radu Márie Terézie

¹⁵ BROUCEK, s. 153–154.

RYTÍŘI VOJENSKÉHO RADU MARIE TEREZIE V KRAJINÁCH ČESKÉ KORUNY

RNDr. Ivan Koláčný

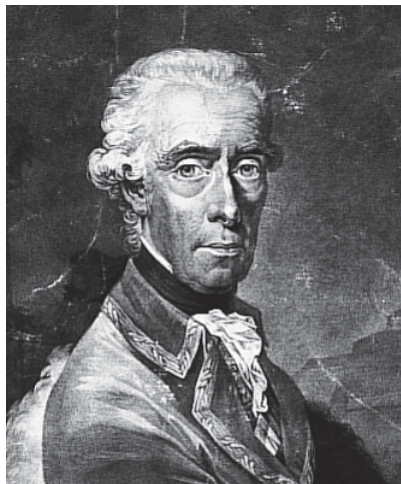
Porážkou Prusů u Kolína 18. června 1757 zdaleka neskončila Třetí válka o dědictví slezské a menší bitvy probíhaly na území historických zemí i nadále. V průběhu celé Sedmileté války (1756 – 1763), do které ona Třetí válka o dědictví slezská spadá, byla kolínská bitva jen epizodou bez většího dopadu na výsledek celé války, z hlediska historie císařské armády však znamenala dějinný milník. V jejím důsledku zřídila císařovnou Marie Terezie první císařský vojenský řád, který měl napříště nést její jméno a odměňovat chrabré císařské a spojenecké důstojníky.

Vojenský řád Marie Terezie (dále jen VŘMT) se po svém založení v roce 1757 stal, díky na svoji dobu demokratickým stanovám, vynikajícím impulsem a pobídkou pro důstojnický sbor ozbrojených sil monarchie. Za osobní chrabrost v boji a samostatné velitelské rozhodování vedoucí k vítězství umožňoval nejen výtečnou vojenskou kariéru důstojníka, ale i nobilitaci pro důstojníky z nižších společenských vrstev. To bylo mimořádně inspirativní.

Protože vstup na důstojnickou dráhu již nebyl limitován pouze původem a majetkem, vstupovali do armádních služeb nadaní synové císařských poddaných ze všech zemí monarchie. Mnozí z nich měli své majetkové zázemí dané úspěšně hospodařícími předky, jiní přímo říšskými či zemskými inkoláty. Do služeb císařského vojska vstupovali i již zkušení zahraniční důstojníci. Pokud se osvědčili a získali vojenské ocenění, čekalo je i odpovídající postavení ve společnosti. Významnější postavení mezi nimi pak měli ti, kdo během své vojenské dráhy byli vyznamenáni některou ze tříd VŘMT. Zcela výjimečné místo v ozbrojených silách pak mělo několik málo generálů, kteří za svůj život získali postupně malý kříž řádu, kříž komandérský a poté i velkokříž. O udělení řádu domácím důstojníkům rozhodovala většinou řádová kapitula, vládnuoucí panovník jako velmistř řádu měl však výsadní právo udělit řád z vlastní vůle. To se dělo nejčastěji v případech cizích vojáků.

Tento příspěvek je zaměřen na několik málo jmen z dlouhé řady rytířů VŘMT, kteří dosáhli ve vojenské službě vynikajících výsledků a navíc byli svým původem, životními osudy nebo pozdějším držením statků spojeni s Moravským markrabstvím nebo Českým královstvím. Toto byl i případ Ernsta Gideona sv. pána Laudona (1717 – 1790), který jako plukovník Likkanerského

hraničného pluku získal pri I. rádomé promoci 7. 3. 1758 malý kříž řádu a při III. promoci 4. prosince téhož roku¹, za vojenské akce na našem území již jako FML velkokříž VŘMT (Obr. 1).

Obr. č. 1/ Polní maršál Ernst Gideon sv. pán Laudon

Tento šlechtic rodem z Pobaltí vstoupil v roce 1744 do císařských služeb a vedl si více než zdatně. Vyznamenal se později jako velitel armády v bojích s Turky u Bělehradu v roce 1789, kde přímo na bojišti získal z rukou císaře Josefa II. jeho vlastní, brilianty zdobenou řádovou hvězdu velkokříže VŘMT. Ernst G. sv. pán Laudon dosáhl hodnosti FM a titulu generalissima – Laudonova popularita mezi lidem dosáhla poté takové výše, že o něm vznikla i dodnes známá lidová píseň a stále se užívá i výstražné zvolání s jeho jménem. Vzhledem k tomu, že Laudon získal velkokříž řádu ještě dříve, než byla v roce 1765 zřízena komandérská třída řádu, nebyl jí tudíž dekorován, a není ani přes svoje mimořádné schopnosti, zásluhy a titul generalissima počítán mezi „úplné“ řádové rytíře všech tří tříd řádu. Zemřel ve svém domě v Novém Jičíně na Moravě 14. 7. 1790.

VŘMT v celé své téměř dvousetleté historii doznal z hlediska designu minimálních změn. Vlnovkovité zakončení ramen, pro tento řád typické a které dalo ve faleristické typologii křížů nové označení „tereziánský kříž“ se v průběhu 19. století poněkud zjemnilo a kříž se přiblížil tvarem kříži Císařského Leopoldova řádu (Obr. 2).

Původní tvar kříže v letech založení řádu

Tvar kříže přibližně v polovině 19. století

Obr. č. 2/

Změny tvaru řádového kříže VŘMT

¹ LUKÉŠ, Johann: *Militärischer Maria Theresien-Orden*, Wien: Kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1890, s. 500-501.

Až do tridsátých let 19. století byly malé kříže VŘMT nošeny na průvlečných náprsních stuhách, provlečené knoflíkovou dírkou vojenského kabátce. Když bylo v armádě zavedeno nošení všech náprsních dekorací na stuhách složených do trojúhelníku, byly malé kříže adjustovány již s takto složenými řádovými stuhami. Po smrti císaře Františka Josefa I. v roce 1916 bylo pravděpodobně z ekonomických důvodů zavedeno dekorování nových rytířů malého kříže exempláři až do té doby uloženými po zesnulých nositelích v řádovém depositu. Znovu se tedy nosily kříže na průvlečných stuhách v knoflíkové dírce kabátce uniformy.

Původně textilní řádové hvězdy z roku vzniku řádu tvořící součást velkokříže – že vyšívané dracounem a flitry, byly v 19. století nahrazeny hvězdami celokovovými (Obr. 3).

Hvězdy velkokříže VŘMT

Dracounová hvězda 18. /
19. století

Kovová hvězda 19. /20
století

Obr. č. 3/ Změny v provedení řádové hvězdy velkokříže VŘMT

Vzhledem k tomu, že VŘMT byl řádem vysloveně vojenským, byl nošen in natura vždy na vojenském stejnokroji a nebyl, na rozdíl od tehdy jediného císařského řádu – Řádu zlatého rouna, doplněn honosným řádovým krojem s pláštěm, chaperonem a řádovou poboční zbraní.

Počátkem 19. století byla pro denní nošení i na civilním obleku zřízena symbolická řádová stužka napnutá na zlatém rámu a na ní smaltovaná miniatura řádového kříže (Obr. 4).

Obr. č. 4/ Miniatura VŘMT společně na stuze s Armádním křížem 1813/14
(Numismatické odd. MZM Brno)

Chronologii předávání řádových dekorací při promociích lze vysledovat v odborné literatuře a lze tak s určitou rezervou stanovit (při znalostech vojenských dějin naší monarchie), kolik a jakých tříd VŘMT bylo v souvislosti se kterými válkami uděleno². Jak uvedeno, udělení VŘMT vycházelo nejčastěji z rozhodnutí řádové kapituly, která byla reprezentována panovníkem jako velmistrem řádu nebo osobou jej zastupující, úředníky řádové kanceláře (kanceláře, pokladníka, grefiéra, kancelisty a účetního) a zástupci starších a vyšších řádových rytířů. Vzhledem k tomu, že kapitula nezasedala permanentně, byly některé návrhy na udělení řádu projednávány se zpožděním a časově zasahovaly i do následujících válečných událostí. V případě návrhů na udělení zejména malých křížů VŘMT za činy chrabrosti v letech 1914-1918, nebyly některé z nich až do konce války a existence monarchie projednány. Tento morální dluh byl dodatečně splácen formou tzv. tajných řádových promocií a to až do roku 1931³.

VŘMT byl za tzv. Sedmiletou válku a boje s ní spojené, počínaje bitvou u Kolína, udělován až do roku 1765 v 10 promociích. Po následujících deseti letech relativního klidu propukla v roce 1788 válka s osmanskou říší, která byla ukončena v roce 1790. Podle všeho vyznamenání VŘMT za tyto boje byly udělovány v následujících promociích až do listopadu 1792.

V důsledku Francouzské revoluce, která propukla v červenci 1789 a postupně se přenesla ve formě nepokojů i do okolních zemí, rozhořely se v roce

² Tamtéž, s. 500-528.

³ KÖVESS von KÖVESSHÁZA, G. Baron: *Die Militär-Maria Theresien-Ordens-Ritter des Weltkrieges 1914-1918*, Wien: 1937, s. 14-22.

1792 a ďalších letech boje v Rakouském Nizozemí (dnes území Belgie). Tyto bitvy se odehrávaly na území dnešních států Beneluxu, Francie i Německa a byly ukončeny v roce 1794. Za statečnost a chrabré vedení v boji byli vedle císařských dekorování VŘMT i alianční důstojníci.

S nástupem Napoleona Bonaparta, do roku 1802 prvního konzula republiky na jím vytvořený císařský trůn, došlo k mohutné vojenské expanzi Francie do celé Evropy. Nastalo období tzv. napoleonských válek, které trvaly s úspěchy většinou na straně Francie až do roku 1815, kdy byl Napoleon definitivně poražen u Waterloo. Za celé jmenované období byli početní důstojníci a vojevůdci rakouských i spojeneckých armád dekorováni všemi třídami VŘMT⁴.

V mírovém mezidobí let 1820 – 1848 byl VŘMT udělen v kategorii velkokříže 1krát, v komandérské třídě 1krát a jako malý kříž 3krát. I zde se jednalo z větší části o cizince.

Z Francie vzešla i následující pohroma pro Evropu, když zde v roce 1848 vypukla další revoluce a šířila se do řady evropských států. Na území naší monarchie se revoluční vlna přenesla z Itálie. Nejprve do Uher, poté do Vídně a do Prahy. Při bojích v severní Itálii, poté při vojenském potlačení Kossuthova povstání v Uhrách, bylo VŘMT dekorováno 105 důstojníků. Řada z křížů byla předána i ruským vojákům, kteří přišli na žádost císaře ochotně pomoci v Uhrách⁵.

Revoluční nálady v Itálii dále přetrvávaly a přerostly v regulérní válku v roce 1858/59 střetem se Sardinským královstvím podporovaným Francií. Opět byl udělován VŘMT.

V roce 1864 na Jutském poloostrově vypukla válka mezi Pruskem a Dánskem o vévodství Schleswig-Holstein. Rakousko vázané smlouvou s Pruskem vyslalo do boje menší kontingent pozemní armády i námořnictva. V této krátké válce byly rozdány řádové dekorace i Němcům⁶.

Další válka na jihu naší monarchie pak na sebe nenechala dlouho čekat. V roce 1866 vyprovokovali Italové, podporovaní do té doby císařským spojencem Pruskem, další boje. Bojovalo se jak v Itálii (na souši i na moři vítězně), tak i na území Čech, kam vtrhli Prusové a uštědřili císařským zdrcující porážku u Hradce Králové. Z této války vzešlo 23 řádových rytířů, většinou však za boje na jižní frontě.

Roku 1878 Berlínský kongres evropských mocností, řešící napjatou situaci na Balkáně, pověřil Rakouské císařství dlouhodobým rozmístěním vojenských

⁴ LUKEŠ, Johann: 1890, s. 516-523.

⁵ Tamtéž, s. 525-526.

⁶ Tamtéž, s. 526-527.

a námořních sil ve snaze o zachování klidu v tomto problematickém území. Mezi lety 1875 – 1879 bylo dekorováno 6 nových rytířů VŘMT.⁷

První světová válka, někdy nazývaná jako Velká válka za civilizaci, přinesla mnoho obětí na životech na všech frontách. Podle rozsahu bojů i počtu projevů chrabrosti před nepřítelem, dal by se očekávat i odpovídající počet dekorování statečných důstojníků. Již v srpnu 1914 byl udělen z vůle císaře-velmistra 1 velkokříž a 1 kříž komandéřský, oba vysloveně z diplomatických důvodů. Dalších 5 velkokřížů obdrželo rovněž z rozhodnutí panovníka do listopadu 1917 pět koaličních monarchů, navíc 2 velicí generálové-polní maršálové německé armády.

První skutečná řádová kapitula se sešla až dva a půl roku od začátku války 25. listopadu 1916 a množství návrhů na udělení VŘMT nemohla časově zvládnout. Pochopitelně převažovaly návrhy na udělení malého kříže za přímé nasazení v ohni bojů první bitevní linie. Ač kapitula v letech 1916-1918 zasedala velmi často, promocií řádových rytířů se uskutečnilo jen 14, při kterých byly z vůle velmistra a kapituly uděleny 4 velkokříže, 8 křížů komandéřských a 55 křížů malých. Na mnohé statečné důstojníky se nedostalo a tak nezbylo, než je dekorovat aspoň novou, z nouze zřízenou Zlatou medailí za statečnost pro důstojníky, nesoucí na stuze kaligraficky provedenou iniciálu K (symbol panujícího císaře Karla). Dluh vůči navrženým na udělení VŘMT tím však nebyl smazán⁸. Proto od 10. března 1921 začaly probíhat tzv. nezveřejněné či tajné řádové promoce, při kterých byl velmistr zastupován předsedou kapituly. V letech 1919 – 1924 jím byl polní maršál Hermann baron Kövess von Kövessháza komandér VŘMT, v období 1924 – 1925 generálplukovník Karel sv. pán Pflanzler-Baltin komandér VŘMT, od roku 1925 do roku 1927 generálplukovník Josef sv. pán Roth von Limanowa-Lapanów rytíř malého kříže VŘMT a poté od roku 1927 do roku 1935 generálplukovník Arthur baron Arz von Straussenburg komandér VŘMT. Kancléřem VŘMT byl do srpna 1925 polní maršál František hrabě Conrad von Hötendorf nositel velkokříže VŘMT, od srpna 1925 generálplukovník Viktor hrabě Dankl von Krašnik komandér VŘMT.

Mezi 10. březnem 1921 a 3. říjnem 1931 proběhlo 10 nezveřejněných či tajných promocií, při nichž byl navrženým přiznán 1 kříž komandéřský a 73 malých křížů VŘMT.

Ve skutečnosti bylo dekorací uděleno o něco méně, neboť někteří schválení nositelé mezitím zemřeli.

⁷ Tamtéž, s. 528.

⁸ KOLÁČNÝ, Ivan: *Řády a vyznamenání habsburské monarchie*, Praha: Elka Press, 2007, s. 179.

Armádní a námořní důstojníci ze všech zemí habsburské monarchie měli stejnou šanci a stejné podmínky pro získání některé z tříd VŘMT. Rád bych nyní věnoval pozornost čtyřem osobám – třem polním maršálům nositelům všech tříd VŘMT a jednomu rytíři malého kříže, jejichž rodový vztah k území Moravy a Čech je jednoznačný, nebo s nimi byly spojeny jejich životní osudy. Tím prvním je polní maršál Jan I. Josef kníže Liechtenstein. (Obr. 5)

Obr. č. 5/ Polní maršál Jan I. Josef kníže Liechtenstein

Narodil se v roce 1760 ve Vídni, tamtéž zemřel v roce 1836. Liechtenstinové od 13. století vlastnili na území Moravy značné majetky, zejména příhraniční oblast Valticko-lednickou. Svoji vojenskou kariéru zahájil jako poručík ans-španských kyrysníků v roce 1782, poté přešel ke Kinského švališérům, kde dosáhl v roce 1790 hodnosti plukovníka a velel celému pluku. Za boje s Turky získal při 23. promoci 19. 12. 1790 malý kříž VŘMT⁹. Následovalo povýšení na generálmajora. O dva roky později získal při 46. promoci komandéřský kříž VŘMT za úspěchy v prvních koaličních válkách v Rakouském Nizozemí¹⁰. Po bitvě u Trebbie v roce 1799 byl povýšen na polního podmaršála. Na 66. promo-

⁹ LUKEŠ, Johann: 1890, s. 508.

¹⁰ Tamtéž, s. 512.

ci 11. července 1801 získal velkokříž VŘMT¹¹. Dne 2. prosince 1805 jako velitel císařské kavalerie bojoval nepříliš úspěšně u Slavkova. V roce 1806 byl jmenován velitelem města a pevnosti Vídeň a získal Řád zlatého rouna¹². Až do roku 1809 se účastnil bojů s Francouzi v Rakousích a na Moravě. V září 1809 byl povýšen na polního maršála a ještě téhož roku se vzdal vojenské kariéry a odešel spravovat rodový majetek jako vládnoucí kníže z Liechtensteinu. Jan I. Josef zemřel 20. dubna 1836 ve věku 76 let a byl pohřben do rodové hrobky v klášteře paulánů na Vranově u Brna (Obr. 6).

Obr. č. 6/ Liechtensteinská hrobka na Vranově u Brna – čestná stráž u rakve polního maršála ve výroční den

Kláster je dnes majetkem jmenovaného řádu, současná hrobka zbudovaná počátkem 19. století v empírovém slohu je exteritoriálním územím Knížectví Liechtenstein a je nyní, jako místo posledního odpočinku rodu opět rodinou Liechtensteinů využívána.

Druhou významnou osobností je polní maršál Karel I. Filip kníže Schwarzenberg (Obr. 7), zakladatel mladší, orlické větve rodu a první její kníže. Narodil se 1771 ve Vídni, zemřel 1820 v Lipsku. Nad jeho vojenskou dráhou bděl přítel rodiny polní maršál František Mořic hrabě Lacy, který mu zajistil v roce 1788 jako poručíkovi Brunšvicko-wolfenbüttelského jízdního pluku účast v ta-

¹¹ Tamtéž, s. 515.

¹² KOLÁČNÝ, Ivan: 2007, s. 77.

žení proti Turkům. Za statečnost byl povýšen na rytmistra a poté převelen do hlavního stanu polního maršála Laudona.

Obr. č. 7/ Polní maršál Karel I. Filip kníže Schwarzenberg

V roce 1790 již jako major pobýval v Rakouském Nizozemí, v roce 1792 se zapojil do bojů a jako účastník jezdecké ataky u Cateau-Cambrésis 26. dubna 1794 převzal z rukou, na bojišti přítomného císaře Františka II. malý kříž VŘMT¹³. V roce 1799 byl povýšen na generálmajora a o rok později se stal polním podmaršálem. V roce 1805 byl jmenován viceprezidentem dvorské válečné rady, bojoval proti Francouzům a dokázal při známém debaku generála Macka u Ulmu zachránit část rakouského jezdeckta z obklíčení. Při 71. řádové promoci získal komandérský kříž VŘMT¹⁴. Po bitvě u Slavkova se stal diplomatem na carském dvoře v Petrohradu. V roce 1809, již jako velitel císařského jezdeckta bojoval u Wagramu, byl povýšen na generála jezdeckta a stal se rytířem Řádu zlatého rouna.¹⁵ V tomtéž roce se stal rakouským vyslancem ve Francii. Když roku 1812 táhl Napoleon do Ruska a Rakousko bylo vázáno spojeneckou smlouvou s Francií, byl Schwarzenberg jmenován velitelem rakouského kontingentu. Za vítězství u Poddubna v srpnu 1812 nad Rusy byl Schwarzenberg povýšen na polního maršála. Z postu vyslance v Paříži se v roce 1813 vrátil do Vídně a byl postaven do čela armády. Stále se měnící politická situace vyčerpané Evropy dala vznik nové tajné dohodě Rakouska, Pruska, Ruska a Švédska proti Francii. Ta jakoukoli mírovou variantu řešení příkře odmítla. Vrchním velitelem spojeneckých protinapoeonských armád byl jmenován Schwarzenberg, náčelníkem jeho štábu se stal Josef V. hrabě Radetzky. Bitva u Lipska ve dnech 16. – 19. října 1813 rozhodla o porážce Napoleona, po níž do konce válek zbývala jen závěrečná bitva u Waterloo. Za Lipsko získal Karel I. Schwarzenberg velkokříž VŘMT¹⁶ a to při promoci spolu se švédským korunním princem Bernadottem, maršálem G.L. Blücherem, maršálem A.W. Wellingtonem a britským maršálem F. princem z Yorku. Vítězství u Lipska vynes-

¹³ LUKEŠ, Johann: 1890, s. 509

¹⁴ Tamtéž, s. 517.

¹⁵ KOLÁČNÝ, Ivan: 2007, s. 78.

¹⁶ LUKEŠ, Johann: 1890, s. 520.

lo Schwarzenbergovi řadu nejvyšších evropských řádů a vyznamenání a titul generalissima císařských vojsk. Od císaře Františka I. obdržel jako jediný Velký zlatý armádní kříž 1813/14¹⁷.

Karel I. kn. Schwarzenberg zemřel v roce 1820 při léčení v Lipsku, pohřben byl nejprve v Třeboni, posléze jeho tělo bylo přeneseno do nově zbudované rodové hrobky na Orlík.

S osobou polního maršála Karla I. Schwarzenberga je úzce spjata kariéra třetí významné osobnosti, rovněž rytíře všech tříd VŘMT polního maršála Josefa Václava hraběte Radetzkyho z Radče (Obr. 8).

Obr. č. 8/ Polní maršál Josef Václav hrabě Radetzky

Narodil se v roce 1766 v Třebnici, zemřel v roce 1858 v Miláně. Vystudoval rytířskou akademii v Brně a Theresianum ve Vídni, do armády vstoupil v roce 1784 jako kadet 1. kyrynsnického pluku. Po dvou letech se stal poručíkem, rok nato nadporučíkem. V letech 1788/89 bojoval proti Turkům, v roce 1794 v Rakouském Nizozemí jako rytmistr, v roce 1796 pak v severní Itálii. Malý kříž VŘMT

obdržel při 66. řádové promoci v roce 1801 již jako plukovník kyrynsnického pluku vévody Alberta za bitvu u Hohenlindenu¹⁸. V roce 1803 byl povýšen na generálmajora. Po bitvě u Slavkova se stal pobočníkem arcivévody Karla, v roce 1809 byl náčelníkem generálního štábu císařské armády. Při jedné z řádových promoci mezi léty 1809-1811 obdržel komandérský kříž VŘMT¹⁹. V roce 1813 se stal náčelníkem štábu maršála Karla I. Schwarzenberga.

V mírovém čase se nepříliš úspěšně podílel na reorganizaci armády. V roce 1831 byl jmenován velitelem rakouské armády v Itálii, kterou úspěšně reformoval podle svých představ. V roce 1836 byl povýšen na polního maršála. V roce 1848, když sardinská vojska vtrhla do severoitalských provincií Rakouska, vedl s Italy vítěznou válku s legendárními bitvami u Custozy a Novary. Na 149. řádové promoci obdržel 30. července 1848 konečně velkokříž

¹⁷ KOLÁČNÝ, Ivan: 2007, s. 211-213.

¹⁸ LUKEŠ, Johann: 1890, s. 516.

¹⁹ Tamtéž, s. 518.

VŘMT²⁰. O rok později se stal i rytířem Řádu zlatého rouna²¹. Na jeho počest složil tehdy Johann Strauss st. „Radetzky Marsch“ a od ruského cara, tehdy spojence proti Uhrům, získal hodnost ruského generála-polního maršála. Mezi léty 1849 – 1857 byl generálním guvernérem Lombardsko-benátského království. Zemřel v Miláně 5. 1. 1858 ve věku 91 let. Byl pohřben na wetzdorffském Heldenbergu mezi nejvýznamnějšími rakouskými vojevůdci. Byl patrně nejdokorovanějším císařským polním maršálem.

Za mimořádné vyznamenání (dokonce v rozporu s původními stanovami řádu) lze považovat udělení řádové insignie s drahokamy. Stalo se tak celkem šestkrát. Třikrát se tak stalo v případě udělení velkokříže s brilianty, třikrát v případě malého kříže řádu. Udělení malého kříže s brilianty proběhlo vždy z rukou císaře a to při významném životním výročí řádového rytíře. K Českým zemím má z těchto šesti nejbližší generál jezdecký Leopold hrabě Sternberg, který kříž s brilianty obdržel při příležitosti 50. výročí udělení malého kříže VŘMT²².

Obr. č. 9/ Poručík řádové lodi Rudolf von Singule – velitel SMU 4, rytíř malého kříže VŘMT

Svůj příspěvek o rytířích MMTO chci zakončit vzpomínkou na rytíře malého kříže řádu, který část svého života spojil s městem Brnem a kde jako skutečný rytíř i zemřel. Rudolf von Singule (Obr. 9) se narodil v roce 1884 v istrijské Pule, zemřel v roce 1945 v Brně. Jako syn rakouského námořního důstojníka vstoupil do Námořní akademie ve Fiumme (Rijece) a stal se následně vojenským námořníkem z povolání. V roce 1909 absolvoval ponorkový kurs a jako jeden z prvních se stal i ponorkovým velitelem. S ponorkou SMU4 vstoupil do I. světové války a záhy se proslavil na Jadranu těžkým poškozením britského křižníku Dublin (9. 6. 1915) a poté potopením vlajkové lodi italské flotily křižníku Giuseppe Garibaldi (18. 7. 1915).

Získal hodnost poručíka řádové lodi a byl navržen na udělení VŘMT. Do konce války potopil ještě řadu italských a francouzských vojenských i obchod-

²⁰ Tamtéž, s. 523.

²¹ KOLÁČNÝ, Ivan: 2007, s. 78.

²² Tamtéž, s. 90.

ních plavidel o celkové tonáži 22679 BRT. V souladu s válečným námořním právem vždy poskytl posádkám lodí možnost nastoupení do záchranných člunů a je svědecky doložený případ, kdy jeden poškozený záchranný člun přivlekl za svojí ponorkou až k pobřeží do bezpečí. Byl třetím nejúspěšnějším rakouským ponorkovým velitelem. Rudolf v. Singule byl do konce války vyznamenán rytířským křížem Leopoldova řádu s vál. dekorací, Řádem železné koruny III. tř. s vál. dekorací, Velkou zlatou medailí za statečnost pro důstojníky, německým Železným křížem I. a II. třídy a dalšími, již nižšími dekoracemi. Návrh na udělení VRMT nebyl do konce války projednán, schválen a tudíž ani nerealizován. K tomu došlo až při celkové 194. řádové promoci 21. 12. 1929²³, kdy byl Rudolfu von Singule slavnostně předán malý kříž VRMT. Jednalo se o poválečnou náhradní ražbu z pozlaceného bronzu na průvlečné náprsní stuze. Všechna Singuleho vyznamenání jsou dnes s pietou uchovávána v rodině jedné z jeho dcer.

V roce 1911 se Rudolf Singule oženil s Dorou Schneiderovou se kterou měl 3 dcery. Po skončení války jako občan německé národnosti RČS s domovským právem v Brně nabídl svoje služby armádě RČS. Stal se důstojníkem čsl. armády v záloze a následně pracoval jako úředník nemocenské pojišťovny. Po vzniku protektorátu ukončila jeho žena pocházející z židovské rodiny dobrovolně svůj život. Aby zachránil své dcery před rasovou persekucí, vstoupil Singule do druhého manželství s Margaretou von Brausewetter, členkou NSDAP z Liberce a sám se nechal na léta 1940 – 1943 reaktivovat jako velitel školní ponorky Kriegsmarine v Kielu. Díky ochraně jeho druhé ženy přežily všechny Rudolfovy dcery válku a žily po roce 1943 společně s otcem v Brně. Rudolf von Singule zemřel rytířskou smrtí při ochraně cti neznámé ženy ve vchodu svého domu dne 2. května 1945 rukou opilého sovětského osvoboditele.

Atmosféra prvních poválečných dnů nedovolila jeho důstojný pohřeb a tak byl vhozen do hrobu své první ženy na Ústředním hřbitově v Brně jako bezejmenný člověk. Zasluhou Brněnského městského střeleckého sboru (BMSS) byl jeho hrob v roce 2006 označen nově velkou žulovou deskou se všemi náležitými údaji a s vojenskými poctami za účasti veřejnosti slavnostně odhalen v Den válečných veteránů 11. 11. 2006. K této příležitosti nechal razit BMSS nositelnou oboustrannou stříbrnou a bronzovou medaili s portrétem Rudolfa von Singule (Obr. 10).

²³ KÖVESS von KÖVESSHÁZA, G. Baron: Wien: 1937, s. 21.

Obr. č. 10/ Bronzová (avers) a stříbrná medaile (revers) ražená Brněnským městským střeleckým sborem na počest tereziánského rytíře Rudolfa von Singule k 11. 11. 2006

Text a řešení náhrobníku jakož i výtvarný návrh medaile jsem vytvořil na žádost zadavatele, ryteckou práci a ražbu provedl brněnský výtvarník a rytec Mgr. Petr Soušek.

Po vzniku Republiky československé 28. října 1918 žilo na jejím území celkem 15 rytířů VŘMT. Jeden komandér – polní maršál Eduard sv. pán Böhmer-Ermolli a těchto 14 nositelů malého kříže: generál pěchoty Georg sv. pán Schariczer von Rény, generálplukovník Václav sv. pán von Wurm, hejtman Dr. Friedrich sv. pán von Tischer, hejtman Wilhelm Cavallar rytíř von Grabensprung, generálmajor Franz von Schöbl, hejtman Jan von Fousek, hejtman Theodor von Wanke, plukovník Josef Baumann von Koryto, hejtman Friedrich von Krömer, hejtman Bohumil von Vojáček, major Konstantin von Valentini, polní podmaršál Anton šl. Goldbach von Sulittaborn a poručík řadové lodi Rudolf von Singule.

K české národnosti se hlásilo jen několik málo z nich – jistě to víme o kapitánu Janu von Fousek.

Posledním rytířem malého kříže se stal 28. ledna 1944 generálmajor a vítěz Maďarské královské armády Kornel Oszlányi velitel 9. divize honvédů, který vyznamenání přijal z rukou regenta Maďarského království a C. a k. viceadmirála M. Horthyho von Nagybanya, jenž sám byl též nositelem malého kříže VŘMT.

Vojenský řád Marie Terezie vyhasl smrtí posledního žijícího rytíře poručíka řadové lodi a stíhacího pilota C. a k. námořního letectva Gottfrieda sv. pána von Banfield, jenž zemřel v roce 1986 ve věku 96 let v Terstu.

Obrazové přílohy

Všechny obrazové přílohy pocházejí ze soukromého archivu autora.

Za nezištnou pomoc při získání některých, zvláště osobních dat nositelů VŘMT, srdečně děkuji panu Vilému Wodákovi z Jihlavy.

KARIÉRA ŠLACHTICOV V UHORSKU ZA VLÁDY MÁRIE TERÉZIE

Anett Ogoľjuk-Berzsenyi

18. storočie prinieslo mnohé spoločenské zmeny a ich vplyvy sa najvýraznejšie prejavili počas vlády Márie Terézie. Dotkli sa všetkých ľudí bez rozdielu, od najchudobnejších robotníkov až po najbohatšiu šľachtu, a to nielen kvôli tomu, že Mária Terézia vydala rôzne zákony na ochranu ľudí a ich majetku, ale tiež preto, že k tomu došlo v rovnakom čase, keď sa začal na scéne objavovať nový druh šľachty a ich úspechy vniesli zásadne zmeny do života druhých, od nevoľníkov až po iných šľachticov.

Éra Márie Terézie ponúkla tejto privilegovanej skupine osobitné kariérne možnosti. V mojej eseji sa chcem venovať osobitnej skupine šľachticov. Nie tým, ktorí v tomto dejinnom období už boli bohatí a vplyvní, ale menšej, talentovanej a odvážnej skupine strednej šľachty, ľuďom, ktorí sa chopili ponúkaných príležitostí a využili ich vo vlastný prospech, ľuďom, ktorí boli úspešní a relatívne rýchlo sa prepracovali až na najvyššie pozície v ríši a stali sa súčasťou najvyšších aristokratických kruhov.

Chcela by som sa venovať dvom hlavným témam – panstvám a úradníckym povolaniam. Majetkové vzťahy a ich zmeny zohrávajú v uhorskej spoločnosti 18. storočia významnú úlohu. Najmä v prvej polovici storočia sa vlastníci panstiev nepretržite menili. Kým sa majetkové vzťahy viac-menej stabilizovali, prebehol veľmi dlhý proces. Ľudia, o ktorých vám chcem porozprávať, sa výrazným spôsobom zapojili do zmeny majetkových vzťahov, pretože si veľmi skoro uvedomili obrovskú príležitosť, aká sa im ponúkala. V tomto období boli dôležité aj úradnícke miesta, často jediná príležitosť na budovanie kariéry a získavanie prostriedkov na obživu.

Panstvá

Bitka pri Viedni v 1683 a následných pätnásť rokov vojny významným spôsobom ovplyvnili postavenie Uhorska po 150 rokoch tureckej nadvlády. Väčšina územia bola oslobodená od Turkov a v 18. storočí sa začína nová éra. Oslobodená krajina a najmä nanovo získané územia boli základom sociálnych zmien, ktoré sa v tomto storočí odohrali.

V prvej polovici 18. storočia sa tvorili a obnovovali nové vlastnícke vzťahy. Keď to bolo čo i len trochu možné, šľachtické rodiny a ich potomkovia sa vra-

cali do novo oslobodených častí krajiny. Opätovné získanie panstiev však už nebolo také jednoduché. Proces prebiehal pod kontrolou Neoaquistica Commissio, inštitúcie vytvorenej koncom 17. storočia a pôsobiacej aj v prvej polovici 18. storočia. Ak vlastníci chceli svoj právoplatný majetok získať späť, mali čo robiť. Najprv museli zaplatiť tzv. „fegyverválság“, daň v hodnote 10 % panstva.¹ Pre členov nižšej šľachty, ktorí nevlastnili iné panstvá, to bolo zložité. Často daň neboli schopní zaplatiť, nehovoriac o tom, že veľakrát ani nestálo za to ju platiť. Keď išlo o väčšie panstvo a rodina mala peniaze, po čase sa k svojmu majetku dostala, a to aj v prípade, že sa vyskytli problémy s listinami. Pokladnica po tureckej vojne zívava prázdnotou a nebolo mnoho šľachticov, ktorí boli ochotní a schopní platiť.

Okrem dane totiž museli predložiť aj listiny potvrdzujúce ich nárok na panstvo. V tých šťastnejších prípadoch to išlo hladko. Pôvodné listiny sa nachádzali v rodinných archívoch. Ale po dlhých rokoch vojny, kedy celé rody vymreli, bolo zničených množstvo hradov a zámkov aj s celým zariadením a šľachtici museli často opúšťať svoje staré domovy, sa postrácalo veľké množstvo starých listín. Nové exempláre sa získavali veľmi zložito a trvalo to dlho. Vlastnícky nárok na panstvo sa dal dokázať dvoma spôsobmi: vyhlásením svedkov alebo osvedčením zo žúp. V archívoch sa nachádza veľa dokumentov, ktoré dokladujú zložitosť a dĺžku procesu dokazovania vlastníckych práv.

Ja som sa zamerala na históriu šľachty zo Šomodskej župy. Len v tejto konkrétnej v župe sa po skončení tureckej nadvlády snažili o vrátenie svojich starých panstiev desiatky rodín, ktoré tu pôvodne žili. Keď nemali k dispozícii pôvodné listiny, mohol to byť veľmi dlhý proces.

Napríklad rodu Lengyelovcov, starej strednej šľachte, ktorý dlhé storočia vlastnil panstvá v Šomodskej župe, ale stratil svoje listiny v 1696 v Szigetvári pri vypálení hradu, sa po niekoľkých rokoch podarilo získať osvedčenia zo susednej Zalianskej župy a v 1722 im boli ich panstvá vrátené.²

Cudzinci – vlastníci panstiev

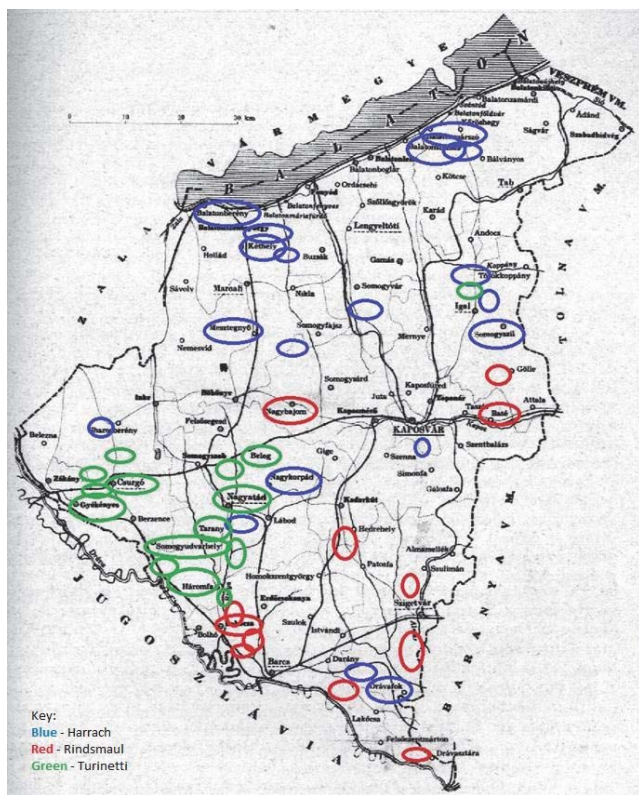
Mnoho panstiev ostalo bez majiteľov. Niektoré z nich boli darované cudzincom ako odmena za ich služby panovníkovi. Ani dary sa však nerozdávali zadarmo. Habsburgovci potrebovali po dlhých rokoch vojny veľa peňazí, a darovanie panstva bol len ďalší zo spôsobov ako naplniť štátnu pokladnicu. Pan-

¹ Pozri napr.: KAPOSÍ, Zoltán: A magyarországi nagybirtokrendszer változásai (1700-1945). In: *Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 31.* Kaposvár, 2001. 96.

² KAPOSÍ, Zoltán: Földbirtokosok és kultúrákőzvetítés a Dél-Dunántúlon a 18-19. század fordulóján. In: *Társadalom és kultúra Magyarországon a 19-20. században.* Pécs, 2003. 47.

stvá dávali darom cudzincom, ktorí slúžili vo vojne s Turkami kráľovskej rodine a kráľovstvu. Stali sa z nich majitelia obrovských majetkov, za ktoré museli zaplatiť len zlomok ceny. Mnohí z nich, napríklad gróf Rindsmaul alebo Harrach si ich však dlho neponechali. Dá sa pochopiť, že im nezdalo veľmi príťažlivé stať sa páni v tejto časti Uhorska, nežili tu, nemali so svojimi panstvami žiadne plány a väčšinou ich nakoniec za pár rokov predali. Niektorým uhorským šľachtickým rodinám sa tak ponúkla skvelá príležitosť, platilo to však len pre príslušníkov bohatšej strednej šľachty.

Niekoľko zmien, ktoré sa odohrali v 20. – 30. rokoch 18. storočia:³

Mapa č. 1

³ Pozri 1. mapu.

V roku 1726 gróf Harrach vlastnil niekoľko panstiev v župe, napr. Balatonberény, Edde, Mesztegyő, Rinyaszentkirály atď. Do korunovácie Márie Terézie už všetky panstvá získal rod Hunyadyovcov, bohatá rodina, ktorá bola krátko na to povýšená na barónov.

Medzi panstvá grófa Rindsmaula patrili Baté, Büssü, Magyarújfalu, Rinyajnép a ďalšie v južnej časti stolice. Tieto získali rody Gaál de Gyula, Véghovcov a Inkeyovcov a neskôr rod Somssichovcov.

Hercules Turinetti bol majiteľom panstiev Bélavár, Beleg, Csurgó, Gyékényes, Porroszentkirály, Somogyudvarhely a ďalších. Všetky panstvá kúpil rod Festeticovcov.

Zájemcovia si väčšinou vyhládli jedného z cudzincov, ktorého panstvá sa im páčili, a tie si potom od neho kúpili. Panstvá netvorili vždy súvislý celok, nachádzali sa aj v úplne odlišných častiach stolice. Napríklad rod Festeticovcov vlastnil panstvá po celej Šomodskej stolice, od Balatonu až po južnú hranicu, pričom tvorili len zlomok jeho ostatného majetku. Ďalšie panstvá rodu sa nachádzali v zadunajských stolicách, napr. v meste Keszthely, kde sa nachádzalo najslávnejšie panstvo rodu.

V mojom výskume šľachty v Šomodskej stolici som sa zamerala na situáciu v majetkových vzťahoch z rôznych uhlov pohľadu v období rokov 1700 až 1848. Skúmanie jednoznačne odhalilo, že akonáhle rody panstvá získali, postavali sa o to, aby už v rukách rodu zostali. Skúmanie viac ako 300 panstiev odhalilo podobnosť s majetkovou politikou starých aristokratických rodín. V Šomodskej stolici vlastnili panstvá tri vyššie šľachtické rody – Esterházyovci, Batthyányovci a Széchenyiovci. Podobne ako bohatá stredná šľachta, aj oni svoje tunajšie panstvá získali v prvej polovici 18. storočia a počas celého obdobia zostali ich majetkom. Stredná šľachta, ako sme uviedli vyššie, sa správala rovnako. V priebehu 18. storočia, po urovnaní vlastníckych vzťahov v súvislosti s novými panstvami, sa ich majitelia už nemenili. Nie je to prekvapením. Všetky spomínané rody patrili medzi najbohatšiu, najvplyvnejšiu strednú šľachtu a väčšina z nich sa stala aristokratmi až za vlády Márie Terézie alebo krátko po jej skončení. Boli to významní majitelia stoličných panstiev, ale zároveň dôležití úradníci v stolici aj za jej hranicami.

Pohľad na situáciu v prvej polovici 19. storočia odhalí určité zmeny v majetkových vzťahoch. Najvplyvnejšie rody v stolici, ako boli Festeticovci alebo Hunyadyovci, si panstvá udržali, ale niektorých majiteľov vystriedali noví vlastníci. V prvej polovici 19. storočia, najmä v 40. rokoch, sa do Šomodskej župy prisťahovala späť jedna rodová línia Somssichovcov, ktorej členovia bývali v inej časti Uhorska, a prevzala panstvo Véghovcov a niekoľko ďalších panstiev. Ich druhá rodová línia, ktorá už v stolici vlastnila niekoľko panstiev,

začala opäť kupovať a získala panstvá v južnej časti stolice. V Šomodskej stolici vlastnili menej významné panstvá aj rody Széchenyiovcov a Zichyovcov. V 40. rokoch 19. storočia sa objavujú aj majitelia niekoľkých nových panstiev. Odkúpili ich buď od chudobnejších šľachtických rodín, alebo od rodín, ktoré v predchádzajúcom storočí zohrávali významné úlohy ako držitelia panstiev alebo úradníci. Niektoré z rodov patrili k vplyvnej a bohatej strednej šľachte, ale nepodarilo sa im udržať si svoje postavenie. Často sa stalo, že sa dedičia nedostali k úradu, ktorý zastával ich predok, a nedostali sa tak ani k peniazom a stykom, ktoré ich slávny predok získal pre rodinu. Tieto rody postupne v priebehu nasledujúcich generácií strácali svoje významné postavenie a ich miesto zaujali nové rody.

Pri spätnom pohľade na situáciu v 18. storočí zistíme, že o panstvá cudzincov sa tvrdo zápasilo. Nieto sa čomu diviť, veď ich získanie bolo jedným z najdôležitejších spôsobov, ako sa dostať k spoločenskej prestíži a majetku, pričom táto cesta nebola ani zďaleka taká zložitá ako niektoré iné spôsoby, ktorým sa budeme venovať neskôr. Ale nebolo to ani také ľahké, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Pozrime sa bližšie na prípad Istvána Jankovicha, člena bohatej rodiny príslušníkov strednej šľachty zo Šomodskej stolice a Chorvátska. V 30. rokoch 18. storočia sa zapojil do boja o panstvá grófa Rindsmaula. Pôvodne si chcel kúpiť poľnosti v južnej časti Šomodskej župy, ktoré sa nakoniec podarilo získať Józsefovi Petrovszkymu a jeho manželke. István sa s takýmto koncom nechcel zmieriť a dvakrát, v roku 1735 a 1736, voči kúpe neúspešne namietal.⁴ Potom sa pokúsi získať určitú časť panstva Auerspergovcov, ale ani tu nebol úspešný.

Rodina Jankovichovcov je však v porovnaní s ostatnými rodinami, ktorým sa venujem v tejto práci, výnimkou. V prvej polovici 18. storočia to vyzeralo, že sa vydá cestou typickou pre príslušníkov strednej šľachty, ktorí sa pokúšali získať vyššie spoločenské postavenie v župách. István a Antal Jankovich sa po prvýkrát v histórii rodu uchádzali o úradnícke miesta a spočiatku to vyzeralo, že Antal má pred sebou veľkú kariéru. Bol chorvátskym legátom, kráľovským radcom a veľmi dobre sa mu darilo aj v hospodárení na rodových panstvách, v čom mu pomáhala aj jeho manželka Júlia Fekete de Galántha. Bohužiaľ jeho cestu ukončila náhla smrť vo veku 35 rokov. Napriek tomu sa rodina vďaka svojmu bohatstvu tešila v šomodskej spoločnosti celkom dobrému postaveniu, čo naznačuje aj pohľad na ich konexie. Antalov syn János sa oženil s Theresou Püchler, dcérou Jozefa Püchlera⁵, a aj manželskí partneri ďalších členov rodiny pochádzali z významných, väčšinou aristokratických rodín ako Batthyányovci

⁴ CSÁNYI, Ferenc: *Adatok a pribérdei és vuchini Jankovich-család történetéhez*. História-antik Könyvesház, 2012 (Reprint.). (Henceforth: Csányi.) s. 48.

⁵ PÜCHLER, Joseph, gróf (?-1789.), minister za vlády Márie Terézie

či Széchenyiovcí⁶, známych mien uhorskej histórie. Bolo tomu tak napriek skutočnosti, že rod Jankovichovcov vstúpil do kruhov vyššej šľachty až na konci 19. storočia.⁷

Kráľovské dary

Podobne ako povýšenie do šľachtického stavu sú v tomto období pomerne časté aj dary sa verné služby. V krajine zostalo veľa panstiev bez majiteľov. Rody predchádzajúcich majiteľov buď vymreli a neexistovali žiadni, ani vzdialení, príbuzní, ktorí by sa majetkov ujali, alebo neboli schopné doložiť svoje vlastnícke práva na panstvá a nepodarilo sa im ich získať späť, alebo jednoducho nedokázali zaplatiť daň. Za určitú čiastku boli tieto panstvá k dispozícii vo forme darov.

Napríklad Antal Somssich, známy príslušník strednej šľachty a šomodský podžupan v 18. storočí, získal v 1741 Sárd, dnes Somogysárd, miesto, ktoré sa neskôr stalo sídelným panstvom jeho rodu. Kráľovná dar potvrdila v 1746, kedy

získal prívlastok „saárdsky“.⁸ Predtým panstvá patrili Gáborpvi Guarymu a Miklósovi Pókovi, ale zdá sa, že nedokázali doložiť svoje nároky, a preto sa panstvá uvoľnili pre druhých. Približne polovicu majetkov dostal do daru rod Somssichovcov, zvyšok získali v 20. rokoch 18. storočia Harrachovci, ktorí ich neskôr predali Hunyadyovcom.⁹

Vojna proti Turkom, nepretržité boje a vojenský život zapríčinili vymretie viacerých šľachtických rodov. Po skončení mužskej línie mohli panstvá dediť po ženskej línii nové rody. Takto získali po vymretí mužskej línie a následne aj ženskej línie Tahyovcov svoje sídelné panstvá Öreglak a Szőlősgyörök v Šomodskej stolici aj Jankovichovci, ktorí sa stali majiteľmi rozľahlých pozemkov v župe.^{10, 11}

⁶ Genealógia: Maďarský národný archív, Archív Šomodskej župy. XIII. Rodiny, 14. Rodina Jankovichovcov de Szőlősgyörök. Spis 21 a 25.

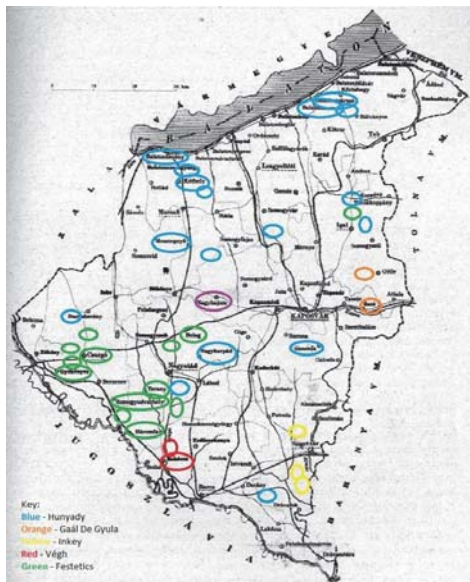
⁷ László Jankovich, po desaťročia hlava Šomodskej župy. Grófom sa stal v roku 1885.

⁸ Maďarský národný archív. A 57 (Archív Uhorského kancelárstva). Libri regii. (Ďalej len Libri regii.) 60. zv. 509-510. a Maďarský národný archív, Archív Šomodskej župy. IV.1.i. Nobilitaria. (Ďalej len: Nobilitaria.) Somssich, s. 80.

⁹ Údaje z doktorandského výskumu autorky o majetkových vzťahoch.

¹⁰ Tahyovci získali svoje majetky v Šomodskej župe v polovici 16. storočia. Predovšetkým Ferenc Tahy so svojou manželkou, Ilonou Zrínyi, odkúpili tucty panstiev po celej župe. Panstvá zdedili dva spriaznené Gyulaffyovcov a Orsichovcov. Jankovichovci boli príbuzní Orsichovcov a tak sa dostali aj k svojim panstvám v Šomodskej župe, zvyšné si odkúpili od potomkov Gyulaffyovcov. Pre ďalšie informácie o príbuzenských vzťahoch pozri Csányi, 10-17.

¹¹ Panstvá Somssichovcov a Jankovichovcov sú zobrazené na druhej mape.

Mapa č. 2

Svedkami rovnakej situácie sme aj v prípade Kristófa Festeticsa, ktorý v rokoch 1738 až 1741 dostal do daru viaceré panstvá. Najprv získal v 1738 s pomocou svojej ženy Judit Szegedy od cisára a kráľa Karola VI. niekoľko panstiev v Zalianskej župe (Petendi), Vašskej župe (Oszko, Pály a Kispály) a Šomodskej župe (Rád).¹² V 1739 dostal Kristóf a jeho brat József ďalší dar, tentokrát v Šomodskej stolici, Balatonkeresztúr a niekoľko menších panstiev.¹³ Najvýznamnejší dar svojho života dostal od Márie Terézie v 1741: 32 panstiev v Zalianskej a 18 panstiev vo Vášskej stolici.¹⁴ Jedným z týchto panstiev bolo aj Keszthely, ktoré sa stalo sídelným panstvom rodu Festeticsovcov.

Pozostalosti¹⁵

Komplikovaným a riskantným spôsobom kúpy panstva bolo odkupovanie tzv. pozostalostí. Častokrát sa stalo, že vymrel rod s obrovským majetkom, ktorý podedili iné príbuzensky spriaznené rody. S panstvami sa narábalo ako s ne-

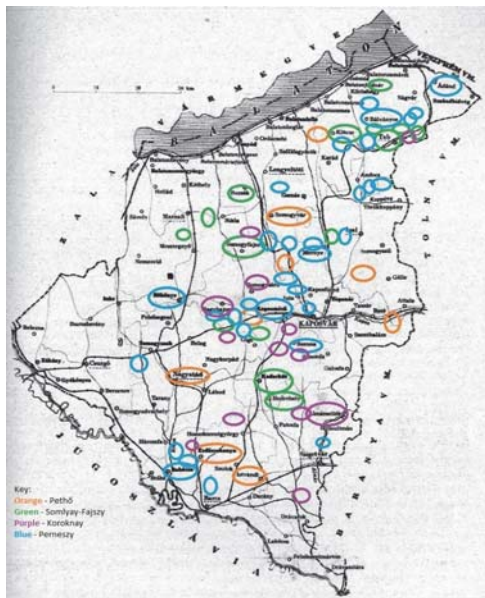
¹² Libri regii. 38. zv. 25-26.

¹³ Libri regii. 38. zv. 234-235.

¹⁴ Libri regii. 39. zv. 283-294.

¹⁵ Spomínané pozostalosti sú zaznamenané na 3. mape.

rozdeliteľným celkom, preto ich dedičia často nemohli využívať a snažili sa ich čo najrýchlejšie zbaviť. Odkúpenie dedičstva sa síce mohlo zdať ako výhodný obchod, ale skrývalo v sebe mnohé riziká. Vždy existovala možnosť, že sa jedného dňa objaví ďalší dedič rozhodnutý získať späť svoje právoplatné dedičstvo. Napriek tomuto riziku mnohí vtedajší šľachtici zariskovali a zvolili si ako cestu k zveľadeniu svojho majetku práve tento spôsob.

Mapa č. 3

Kristóf Festetics odkúpil panstvá po Pethőovcoch de Gerse, starom šľachtickom rode, ktorý vlastnil obrovské majetky, ale v druhej polovici 18. storočia vymrel. Kristóf Festetics získal mnohé z týchto pozostalostí v Zálskej a Vašskej stolici. Tak sa dostal aj k časti Keszthely v 1739, veľmi dôležitému miestu pre jeho rodinu, čo v 1741 potvrdila aj kráľovná. Na severe Šomodskej stolice, blízko jeho ostatných panstiev v susedných stoliciach, si kúpil aj časť panstiev rodu Pethőovcov.¹⁶

V Šomodskej stolici boli v tomto období k dispozícii tri významné pozostalosti – po Somlyay-Fajszyovcoch, Koroknayovcoch a Perneszyovcoch.¹⁷ Rody, ktorým patrili, vymreli v druhej polovici 18. storočia a miestnym bohatým šľachticom netrvalo dlho, kým si panstvá odkúpili. Antal Somssich v 1751 investoval do panstiev rodu Somlyay-Fajszyovcov v južnej časti Šomodskej stolice, čím vytvoril druhé najväčšie panstvo medzi Kadarkút, Gige a Viszló, neďaleko od sídla svojho rodu v Sárde. V 60. rokoch 18. storočia odkúpil aj pozostalosť po Koroknayovcoch pri meste Nagybjom, na západ od svojich ostat-

¹⁶ Pozri napr. dr. Reiszig Ede: Somogy vármegye községei. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye*. Szerk.: Borovszky Samu. (Ďalej len Borovszky.) <<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0018/5.html>> (Posledné zobrazenie: 23. 09. 2017)

¹⁷ KAPOSÍ, Zoltán: *Egy középbirtokos familia 100 éve Somogy vármegyében. (A Somssich-család felemelkedése.) Somogy megye múltjából – Levéltári évkönyv 33.* Kaposvár, 2002. (Ďalej len: Kaposi Somssich.) s. 62.

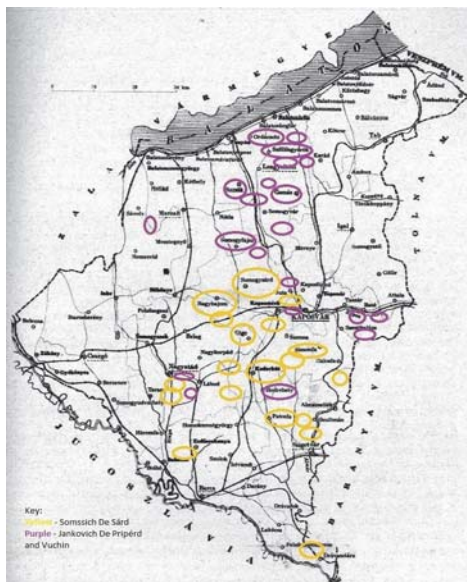
ných panstiev. Perneszyovské panstvo v okolí centrálného mesta župy Kapovsáru odkúpil známy rod Talliánovcov a stal sa tak majiteľom Ecseny, Jákó, Kaposméró, Kereki a ďalších.^{18, 19}

Mapa č. 4

Kúpa

Panstvo sa, prirodzene, dalo aj kúpiť. Pri správnom postupe to bol veľmi dobrý spôsob ako získať bohatstvo.

Antal Grassalkovich, jeden z velikanov éry Márie Terézie, začal svoju kariéru ako jednoduchý príslušník strednej šľachty. Kvôli svojej práci musel zostať budapeštianskej oblasti, kde si veľmi skoro uvedomil, aké možnosti sa skrývajú v pozemkoch v okolí Pešti. Jeho cieľom bolo získať súvisiace panstvá v oblasti, pretože keď sa nachádzali v tesnej blízkosti a neboli porozhadzované po celom kráľovstve, dali sa omnoho lepšie obhospodarovať, ako si uvedomil na príklade mnohých iných rodov. Budínska strana nebola tou najlepšou možnosťou, pretože sa tu nachádzali panstvá Zichyovcov a kancelárstva, a tak sa rozhodol kupovať v okolí Pešti.^{20, 21}

Už vo veľmi mladom veku, hneď na začiatku svojej kariéry, začal nakupovať panstvá v okolí Pešti. Pomohla mu pri tom aj jeho práca v Neoacquistica Commissio, pretože mal veľa informácií o panstvách aj majiteľoch a ponúkali sa mu príležitosti na veľmi výhodné kúpy. Svoje prvé panstvá v Alberti a Pilis kúpil od Irsayovcov, keď sa z neho začiatkom 20. rokov 18. storočia stal kráľovský úradník.²² Využil každú príležitosť na získanie peňazí, a keď ich už mal,

¹⁸ Pozri napr. Borovszky. <<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0018/5.html>> (Posledné zobrazenie: 23. 09. 2017)

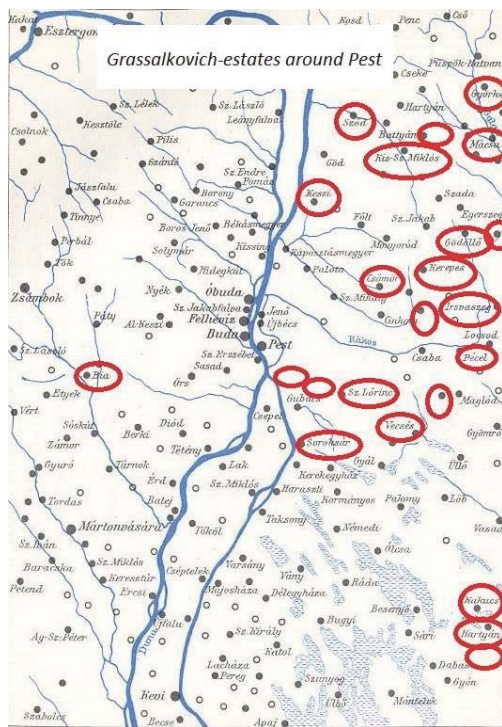
¹⁹ Pozostalosti v Šomodskej župe sú zobrazené na 4. mape.

²⁰ FALLENBÜCHL, Zoltán: *Grassalkovich Antal. Gödöllői múzeumi füzetek 2. Gödöllő, 1996.* (Henceforth Fallenbüchl.) s. 13.

²¹ Na piatej mape sú zobrazené panstvá Grassalkovichovcov v okolí Pešti.

²² FALLENBÜCHL, s. 14.

vždy si kúpil ďalšie panstvo, pričom neraz vo svoj prospech využil aj výhody ponúkané jeho úradom. Zakrátko sa stal majiteľom najväčších majetkov v Pešti a okolí a začal nakupovať aj v Hevešskej stolici. Jeho najslávnejším panstvom bolo Gödöllő v Peštianskej stolici, kde ho v 1751 navštívila samotná Mária Terézia.²³ Kúpoval ho po častiach. Presťahoval tam svoje sídlo a v 40. rokoch 18. storočia tu konečne začal s výstavbou vlastného hradu.

Mapa č. 5

Úrady

Rozširovanie majetku bolo len jednou z ciest k získaniu väčšej prestíže. Existoval však aj ďalší spôsob ako sa dostať na omnoho významnejšie pozície, najmä ak rodina neoplývala veľkým bohatstvom – ponúkali ju rôzne úradnícke pozície.

Úrady a šľachta patrili neoddeliteľne k sebe. Ten, kto chcel zvýšiť svoju spoločenskú prestíž, sa často ujal nejakého úradu. Niektoré z nich mohli byť obsadené kýmkoľvek, niektoré však boli určené výhradne pre šľachticov.²⁴

Keď sa v okolí nevyskytoval vyhovujúci vznešený uchádzač, boli miesta obsadzované aj neurodzenými kandidátmi, pretože danú prácu bolo potrebné urobiť. Stávalo sa, že ak si títo neurodzení kandidáti viedli vo svojom úrade výnimočne dobre, ich nadriadení požiadali o ich povýšenie do šľachtického stavu. Tento postup sa veľmi často uplatňoval najmä v 40. až 50. rokoch 18. storočia. Niekedy požiadali aj o odpustenie dane za povýšenie do šľachtického stavu, pretože proces bol finančne náročný a úradníci si nemohli dovoliť platiť za novo získané tituly.²⁵ Nástup do

²³ VARGA, Kálmán: Mária Terézia látogatása magyar főnemeseknél. Rubicon, 2014/2. S. 34.

²⁴ FALLENBÜCHL, Zoltán: Mária Terézia magyar hivatalnokai. Közponyi Statisztikai Hivatal, 1989. (Ďalej len: Magyar hivatalnokok.) s. 47.

²⁵ Cena nobilitačných listín v tomto období dramaticky vzrástla. Na začiatku 18. storočia

úradu bol pre príslušníkom nižšej šľachty nutnosťou, pretože si tak zarábali na živobytie. I keď v tomto období bolo do šľachtického stavu povýšených pomerne veľa ľudí, povýšenie nezvyklo ísť ruka v ruke s darovaním nových panstiev, preto sa noví šľachtici museli chopiť príležitostí ponúkaných štátnymi alebo župnými inštitúciami.

Úradnícke zamestnanie prinášalo aj ďalšie benefity. Županom sa mohol stať len človek, ktorého si obľúbila kráľovná alebo kráľ. Zvyčajne to boli aristokrati, ktorí z daných stolíc nepochádzali, nebývali tam a o živote župy veľa nevedeli. Županstvo bolo vždy odmenou za služby a niektorí ho považovali len za ďalší titul pred menom.²⁶ Nebrali ho vážne, nezáležalo im na ich vplyve na život stolice. Stávalo sa, že sa župan neukázal ani vtedy, keď bola jeho prítomnosť potrebná a všetky záležitosti musel za neho riešiť podžupan.²⁷

Šľachtici pôsobiaci v iných pozíciách sa správali úplne odlišne. Úradnícke miesto pre nich znamenalo príležitosť nadviazať kontakty, ktoré im v budúcnosti mohli poslúžiť v ďalšom kariérom postupe. Vždy sa oplatilo udržiavať si dobré vzťahy s ostatnými šľachticmi v stolici, pretože popularita mala pre novo povýšených zásadný význam.

Pozrime sa na jeden príklad: v najchaotickejšom roku storočia, kedy sa rozdelila Šomodská a Zalianška stolica, sa László Madarász, príslušník strednej šľachty, ujal významnej úlohy v župe a jeho úsilie ho katapultovalo priamo do úradu podžupana. Zotrval v ňom celých 17 rokov (1710 až 1727), pretože bol v stolici veľmi populárny. Bohužiaľ sa mu nepodarilo vysvetliť chýbajúcich 8000 forintov z čias jeho pôsobenia v úrade výbercu dane, čo zapríčinilo jeho pád. Z úradu podžupana musel odstúpiť.²⁸

Práca v úrade ovplyvňovala aj život celej najbližšej rodiny. Muži, ktorí sa dostali na vyššie pozície v stolicách, ako napríklad do úradu slúžneho alebo podžupana, boli známi a rešpektovaní, ich meno a styky pomáhali celej rodine dostať sa na vyššiu priečku spoločenského rebríčka v stolici.²⁹

stáli okolo 200 forintov, v 40. rokoch už 500 forintov a v 50. rokoch najmenej 1000 forintov. Pre obyčajných úradníkov bola cena príliš vysoká, a preto si často svoje nobilitačné listiny jednoducho neprevzali. Pozri viac okrem iného: KÓTA, Péter: A címereslevél ára. In: *Mágnások, birtokosok, címerlevelesek. Rendi társadalom – polgári társadalom 9.* (Konferencia: Pécsvárad, 1995. szept. 12-13.) Debrecen, 1997.

²⁶ Magyar hivatalnokok, s. 43.

²⁷ SZIJÁRTÓ, M. István: *A vármegye és a jómódú birtokos köznemesség a 18. században.* Aetas, 1998 /2-3. S. 127.

²⁸ REISZIG, Ede, Dr.: Somogy vármegye története. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye.* Szerk.: Borovszky Samu. <<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0018/13.html>> (Posledné zobrazenie: 27. 09. 2017.)

²⁹ H. BALÁZS, Éva: *Bécs és Pest-Buda a régi századvégen (1765-1800).* Budapest, Magvető Kiadó, 1987. S. 130.

A iné to nebolo ani v štátnych úradníckych pozíciách. Napríklad Janchovichovci začali pôsobiť v úradoch len v priebehu 18. storočia, ale všetci členovia rodiny, ktorí získali miesto v miestnej správe boli úspešní. István, ktorý sa vydal na dráhu štátneho úradníka ako prvý, sa stal šomodským generálnym perceptorom.³⁰ Jeho syn, Antal, napriek tomu, že zomrel v mladom veku, sa na sklonku svojho života stal chorváckym legátom a kráľovským radcom. János, najvýznamnejší zástupca tretej generácie, bol populárny vo Viedni, často navštevoval kráľovský dvor a osobne sa poznal s Máriou Teréziou. Ako mnohí iní v tomto období, aj on urobil kariéru v súdnictve a kúpil si viacero nových panstiev. Ako sme spomínali vyššie, podarilo sa mu veľmi dobre oženiť s There-sou Püchler. Takéto manželstvá neboli medzi šľachtou obvyklé, v histórii šľachtických rodov v Somogy nachádzame v tomto období len niekoľko podobných prípadov.³¹

Niektoré úradnícke miesta mohli obsadiť aj ľudia bez predchádzajúcich skúseností. Išlo napríklad o miesto podnotára, zástupcu prokurátora, či podslúžneho (šľachtického sudcu), Na vyššie pozície ako podžupan alebo hlavný slúžny sa bolo možné dostať z nižších podriadených pozícií. O vyššie pozície vládol mimoriadny záujem, preto boli úradníci často po skončení prvého obdobia v úrade uvoľňovaní. Na nižších pozíciách bola situácia úplne opačná. Ak sa v priebehu odslúženého obdobia nezistilo, že úradník sa nehodí na danú prácu, menovanie do úradu sa priebežne opakovalo. O miesta sa neuchádzalo veľa dôveryhodných žiadateľov, a preto sa na ne dostal takmer každý, kto prejavil záujem pracovať. Ako som už spomínala, vyššie pozície boli omnoho populárnejšie, takže sa o nich uchádzalo aj omnoho viac kandidátov, ale v tej dobe záležalo predovšetkým na tom, či je uchádzač obľúbený, či ho podporuje župná šľachta a či disponuje vedomosťami potrebnými na plnenie úloh v danom úrade.

V tomto období sa bežne prechádzalo z pozície na pozíciu. V stolicích fungovali typické kariérne postupy. Podslúžny sa mohol po čase stať hlavným slúžnym a následne postúpiť na post hlavného notára alebo druhého podžupana. Tí, čo začali svoju kariéru na nižších pozíciách, ale neskôr sa stali významnými vodcami v župe alebo dokonca za jej hranicami, zvyčajne na začiatku pracovali ako podnotári. Neskôr pokročili na miesto hlavného notára a nakoniec, ak mali šťastie, sa stali podžupanmi. Podžupanský úrad bol posledným stupienkom lokálnej kariéry, ale tí najtalentovanejší sa dostali ešte vyššie.

18. storočie ponúkalo začínajúcim úradníkom veľké možnosti. Ak sa pozrieme na ľudí zastávajúcich v tomto období najvýznamnejšie úrady v Šomod-

³⁰ CSÁNYI, s. 53.

³¹ Jedným z nich je János Somssich (1784-1861), ktorý sa už o niekoľko rokov po svojom povýšení do šľachtického stavu oženil s barónkou Aloisiou Hirsch von Sternberg.

skej župe, uvedomíme si, že väčšinou ide o nových úradníkov. Je tu napríklad rod Talliánovcov, ktorí sa do úradníckeho života pred polovicou 18. storočia vôbec nezapájali. Následne sa v úradníckej hierarchii rýchlo vyšvihli až na jej vrchol a nasledujúce dve desaťročia z kruhu ich rodiny vzišlo niekoľko podžupanov.³² Gaálovci de Alsószilvagy boli tiež novými prisťahovalcami v stolici. S Talliánovcami boli spriaznení sobášom, čo bolo pravdepodobne dôvodom, prečo získali úrad v Šomodskej namiesto vo Vaškej župe, odkiaľ rod pôvodne pochádzal. Aj z tohto rodu pochádzali podžupani Šomodskej stolice, ktorí však nezastávali úrad tak dlho ako podžupani z rodu Talliánovcov.

Niektoré staršie rody sa ujali alebo aspoň skúsili ujať stoličných úradov, ale zvyčajne sa uchádzali len o tie najvýznamnejšie miesta a ostatné nepovažovali za hodné svojho postavenia. Pekne to vidieť na príklade rodu Lengyelovcov. Po krátkom období na začiatku storočia (1708-1709, Miklós Lengyel, podžupan) sa Lengyelovci uchádzali len o rovnaký post, aký zastával ich slávny predok, avšak bez úspechu. O post podžupana sa v priebehu 18. storočia uchádzali päťkrát, ale nikdy ho nezískali.³³ Podľa všetkého im prestíž rodu nedovolila prijať žiadnu nižšiu pozíciu a radšej sa stoličnými úradníkmi nestali. Otvorili tak dvere novším šľachtickým rodom a umožnili im prejaviť svoje talenty

Za vlády Márie Terézie však skvelú úradnícku kariéru urobili aj členovia viacerých významných rodov. Rozdiely a podobnosti si môžeme osvetliť na niekoľkých príkladoch:

Somssichovci

Rod pôvodom z Chorvátska sa presťahovať kvôli Turkom na sever a usídlil sa v Zalianskej stolici. Antal Somssich si uvedomil možnosti ponúkané v novo oslobodených častiach ríše, nastúpil do úradu v susednej Šomodskej stolici a spravil typickú kariéru: v roku 1724 sa stal podnotárom, v 30. rokoch notárom a do korunovácie Márie Terézie už sedel na stoličke podžupana Šomodskej stolice.³⁴ V úrade zotrval celých 12 rokov, kým nebol menovaný za radcu kancelárstva. Tento úrad zastával až do roku 1758.

Bol však známejší svojimi panstvami, ktoré vlastnil v stolici. Na začiatku kariéry nemal v Šomodskej stolici žiadne panstvá, ale neskôr sa kvôli menšej vzdialenosti medzi domovom a prácou a tiež preto, že rodina jeho manželky

³² Pozri okrem iného: Župani a podžupani Šomodskej župy, <<http://www.som-onkorm.hu/somogy-megy-e-foispanjai-alispanjai.html>> (Last visit: 25. 09. 2017.)

³³ SZIJÁRTÓ, M. István: Hivatalviselő elit a 18. századi Somogy vármegyében. In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Veszprém, 2010. (Ďalej len: Hivatalviselő elit.) s. 460.

³⁴ Pozri okrem iného: Hivatalviselő elit, s. 454.

mala v stolici majetky, presídlil do Somogy. Ako sme si už povedali v úvode, v priebehu svojho dlhého života si v stolici postupnými kúpami vybudoval obrovský majetok. Pre svoju rodinu získal Sárd, dnes Somogysárd, a niekoľko ďalších menších panstiev v oblasti.³⁵ Sárd sa následne stal rodovým sídlom. Majetky kúpil aj z viacerých pozostalostí. Najdôležitejšia z nich bola južná časť pozostalosti po rodine Somlyay-Fajszyovcov. Keď vo veku 81 rokov zomiera, je už majiteľom 30 000 akrov nových panstiev v Šomodskej stolici.³⁶ Jeho synova sa na úradníckych postoch výraznejšie nepresadili, namiesto toho sa rozhodli zveľaďovať rodinné panstvá. Rodina bola významnejšia v 19. storočí. Dvom líniám rodu Somssichovcov bol v prvej polovici storočia udelený titul grófa. Najprv bol vďaka svojej úspešnej vojenskej kariére Antalov vnuk János povýšený na baróna a zakrátko potom na grófa. V 40. rokoch 19. storočia bol grófsky titul priznaný aj ďalšej línii Somssichovcov. Táto línia bola veľmi známa, pretože z nej pochádzali niekoľkí významní politici ako napr. Miklós, Pongrác alebo Pál Somssichovci.³⁷

Festeticovci

Rod pochádzajúci z Chorvátska sa po prvýkrát objavuje v počas vojen proti Turkom, v tom čase len jednoduchá stredná šľachta. V priebehu 18. storočia sa aristokratmi stali vo veľmi krátkom čase dve línie rodu. Z tohto obdobia pochádzali dvaja významní muži: Kristóf Festetics a jeho syn, Pál. Kristófova kariéra bola ojedinelá svojho druhu, pretože hneď od začiatku začal pôsobiť v úrade podžupana Šomodskej župy. Predtým v stolici nezastával žiadne iné úradnícke miesto, kariéru začal rovno na najvyššej možnej priečke a na poste podžupana sa udržal takmer celých desať rokov. Podarilo sa to pravdepodobne preto, že už v tom čase bol príslušníkom bohatšej strednej šľachty a v priebehu svojej kariéry v Šomodskej stolici jeho dôležitosť ďalej vzrastala. V 30. rokoch 18. storočia sa dostáva na vyššiu úroveň. V 1736 sa stal radcom Kráľovskej rady guvernérov a v 1741 sudcom Kráľovského súdu.³⁸ I keď bola jeho úradnícka kariéra veľmi úspešná, známy sa stal najmä vďaka panstvám, ktoré získal pre svoju rodinu. Napríklad v 1739 kúpil Keszthely, z ktorého sa neskôr stalo významné sídlo Festeticovcov, a neskôr ďalšie panstvá od uhorských aj zahraničných majiteľov v niekoľkých zadunajských stoliciach, vďaka čomu sa jeho rod stal jedným z najbohatších v okolí.

³⁵ Nobilitaria, Somssich, s. 80.

³⁶ Kaposi Somssich, s. 61.

³⁷ OGOLJUK-BERZSENYI, Anett: Somssich-címerek Somogy vármegyében. V: Tanulmányok Badacsonyból III. A Fiatal Levéltárosok Egyesületének konferenciája, Badacsonytomaj, 2013. július 10-12. Fiatal Levéltárosok Egyesülete, Budapest, 2015. S. 60-61.

³⁸ Hivatalviselő elit, s. 453.

Jeho syn, Pán, spravil najvýznamnejšiu kariéru zo všetkých príslušníkov rodu. Po štúdiách práva v Lipsku sa stal úradníkom ako jeho otec.³⁹ V roku 1748 už bol podžupanom Šomodskej stolice a legátom stolice v parlamente. V 1756 sa stal radcom Kráľovskej komory vo Viedni a o šesť rokov neskôr radcom Uhorskej kráľovskej komory. Neskôr zastával post viceprezidenta tejto inštitúcie. Bol radcom Márie Terézie, predložil niekoľko významných návrhov v rôznych oblastiach, napr. Urbaria. V roku 1774 bol povýšený za svoje služby na grófa o tri roky neskôr, v 1777, sa stal županom Baranskej stolice.⁴⁰ Aj on obstaral niekoľko nových panstiev, ale majetok rodiny nerozšíril v takom rozsahu ako jeho otec, pretože mu na to popri úradoch, ktoré zastával, už nezostal čas. Kristóf aj Pál urobili mnoho pre vzdelávanie: založili niekoľko základných škôl a strednú školu v Keszthely (1772).⁴¹ Neskôr Pálov syn, György, založil Georgikon, slávnu ekonomickú školu v Keszthely. Jeho dcéra Julianna bola manželkou Ferenc Széchényiho a matkou Istvána Széchényiho, jedného z najvýznamnejších predstaviteľov obdobia reformácie v Uhorsku.

Niczkyovci

Niczkyovci boli známou úradníckou rodinou tohto obdobia. Otec, György Niczky, začal svoju kariéru podobne ako Antal Somssich alebo Kristóf Festetics v Šomodskej stolice za vlády Karola VI. V rokoch 1719 až 1735 bol hlavným audítorom, hlavným slúžnym a hlavným notárom Šomodskej stolice, druhým a potom prvým podžupanom Zalianskej stolice a v rokoch 1715 až 1729 aj legátom Zalianskej stolice v parlamente. Neskôr prešiel na vyššie pozície. V 1737 sa stal pronotárom Kráľovskej kúrie a neskôr, v 1736 až 1748, kráľovským právnym úradníkom. V 1748 sa stal slúžnym Kráľovského súdu, kde pôsobil 17 rokov.⁴²

Aj jeho synovi Kristófovi sa za vlády Márie Terézie podarilo spraviť peknú kariéru. Mladý muž, ktorý študoval v Bratislave a v Viedni, sa v úradníckej

³⁹ KURUCZ, György: *Keszthely gróffa. Festetics György*. Budapest, Corvina Kiadó, 2013. (Ďalej len: Kurucz.) 15th p.

⁴⁰ Libri regii. S. 50. zv. 136-138.

⁴¹ KURUCZ, s. 15.

⁴² Viac informácií o kariére György Niczkyho pozri okrem iného v: Baranyai Béla: Somogy vármegye nemes csalá dai. In: *Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye*. Szerk.: Borovszky Samu. Niczky. <<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0018/15.html>> (Posledné zobrazenie 24. 09. 2017.), NAGY, Iván: *Magyarország családai czime-rekkel és nemzékrendi táblákkal. VIII. Kötet*. Pest, 1861. (Ďalej len: Nagy Iván.) Niczky. S. 153. a Úradníci Zalianskej župy, <<https://archives.hungaricana.hu/hu/archontologia/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJOaWN6a3kgZ3lzdTAwZjZyZ3kifQ>> (Posledné zobrazenie: 24. 09. 2017.), FALLENBÜCHL, Zoltán: *Magyarország föméltóságai (1526-1848)*. Debrecen, 1988. (Ďalej len: Magyarország föméltóságai.) s. 115.

hierarchii pohyboval rýchlo smerom hore. Vo veku 24 rokov bol tajomníkom Uhorskej kráľovskej komory, začiatkom 50. rokov už radcom Kráľovskej komory a potom prechádza do Kráľovského kancelárstva. V 1767 sa stal vnútorným tajným radcom a v 1776 riaditeľom školských okresov Győr a Pécs.⁴³ Za vlády Jozefa II., už vo vyššom veku zastával dva roky úrad komorníka a hlavy Kráľovskej komory, potom bol štyri roky taverníkom a nakoniec, v poslednom roku svojho života, sa stal kráľovským sudcom.⁴⁴ Grófom sa stal v roku 1765.⁴⁵ V 1765, v roku sformovania najprestížnejšieho uhorského Radu Svätého Štefana, získal rytiersky kríž a neskôr v 1778 aj komandérsky kríž Radu Svätého Štefana.⁴⁶ Vlastnil obrovské majetky v Šomodskej, Šopronskej, Vášskej, Vesprenskej a Zalianskej stolice. Jeho najvýznamnejšie panstvo bolo Berzence v Šomodskej stolici.

Kristóf mal dvoch synov, Istvána a Györgyho. Obaja boli županmi v 70. rokoch 18. storočia, István v Kőrösi až do svojej náhlej smrti vo veku 27 rokov a György vo Verőce. Žiadnemu z nich sa však nepodarilo zopakovať veľkolepú kariéru ich otca.⁴⁷

Grassalkovichovci

Antal Grassalkovich, je ďalším šľachticom pochádzajúcim pôvodne z chudobnej strednej šľachty, ktorý za vlády Márie Terézie urobil skvelú kariéru. Vďaka usilovnosti a vytrvalosti sa rýchlo dostal na vysoké úradnícke posty. V čase korunovácie Márie Terézie už mal za sebou dvadsaťpäť rokov úradníckej kariéry. Bol kráľovským právnym úradníkom, radcom Uhorskej komory, od 1731 predsedom najvyššieho súdu, od 1744 županom Aradskej stolice, v rokoch 1748 až 1771 hlavou Komory a tiež mu bola udelená hodnosť strážcu koruny a správcu kráľovských stajní.⁴⁸ V 1736 sa stal barónom a v 1743 grófom, bol mu udelený aj veľkokríž Radu Svätého Štefana.⁴⁹ Bol dôverníkom Márie Terézie, pomáhal jej, napríklad, pri prípravách jej slávneho vystúpenia v Bratislave v septembri 1741 pred uhorskou šľachtou, počas ktorého predniesla príhovor o zlom stave ríše a požiadala Uhrov o pomoc. O tomto dni sa tradu-

⁴³ SZINNYEI, József: *Magyar írók élete és munkái. IX.* Budapest, 1903. Niczky Kristóf.

⁴⁴ Magyarország föméltóságai, s. 134.

⁴⁵ Libri regii, s. 47 zv. 323-327.

⁴⁶ Szent István Lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve. Kiállítási katalógus. Szerk.: GÖDÖLLE, Máttyás – PALLOS, Lajos. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2014. (Ďalej len: Szent István lovagjai.) s. 181.

⁴⁷ Pozri okrem iného: Nagy Iván, Niczky, s. 153.

⁴⁸ KÁLLAY, István – PANDULA Attila: *A vezető-elit társadalmi kapcsolatai Mária Terézia korában.* Turul, 1992. 22th p.

⁴⁹ Szent István Lovagjai, s. 177.

je množstvo legiend, ale s určitosťou sa dá povedať, že vystúpenie bolo výsledkom dôkladných prípravy a tvrdej práce na získaní podpory uhorských politikov. Panovnícke veľmi skoro dokázal, že sa môže spoľahnúť na jeho lojálnosť a ona ho odmenila tým, že mu zverila do rúk niekoľko veľmi významných projektov. Nielenže sa mu podarilo urobiť veľkolepú úradnícku kariéru, ale zodpovedal napríklad aj za výstavbu Budínskeho hradu, a keď sa do Uhorska vrátila Svätá pravica Sv. Štefana, zúčastnil sa v roku 1771 na prípravách jej uloženia do kaplnky v Budínskom hrade.⁵⁰

Napriek jeho odvážnym, i keď niekedy aj sporným krokom pri získavaní majetku a lepších pozícií bol Antal Grassalkovich vskutku veľkým podporovateľom cirkvi. Na svojich panstvách nechal vybudovať niekoľko kostolov a kaplniek. Jedna z nich, kaplnka Máriabesenyő, ležiaca pôvodne na opustenom mieste, sa za čias Antala Grassalkovicha stala významným pútnickým miestom. Jeho tretia manželka, Terézia Klobusitzky, ako hlboko veriacia žena podporovala manželove dielo a po jeho smrti dokončila niekoľko začatých projektov.⁵¹

Bohužiaľ, jeho dedičom sa nepodarilo urobiť takú výnimočnú kariéru ako ich slávnemu predkovi. Kariéra jeho syna Antala sa spočiatku vďaka otcovým konexiám vyvíjala sľubne. Mladý muž sa ešte za otcovho života stal radcom Komory a županom Bodrogskej župy a dobre sa oženil s Annou Mariou Esterházy. Mal teda všetky predpoklady na to, aby úspešne pokračoval v otcových stopách. Antal však nemal otcov talent a žil hýrivým životom. Zakrátko po smrti svojej nevlastnej matky stratil väčšinu titulov a majetku a v čase svojej smrti v 1794 mal obrovské dlhy.⁵² Aj on mal syna Antala (tretí potomok rovnakého mena), ale ten sa, bohužiaľ, podal skôr na otca, než na starého otca. Nevedel narábať s peniazmi a kvôli dlhom sa dostal do obrovských problémov. Aj on sa oženil s členkou rodu Esterházyovcov, ale nemali spolu žiadne deti, takže jeho smrťou končí mužská línia rodu Grassalkovichovcov.⁵³

Vláda Márie Terézie a 18. storočie priniesli poddaným žijúcim v kráľovstve mnoho zmien. Ako sme videli vyššie, mnohí sa chopili príležitostí a využili ich na to, aby sa dostali na čo najvyššie stupne uhorskej spoločnosti. Šľachtici sa často ujímali úradníckych miest, aby takto postupne získali tie najdôležitejšie posty v župe, nehovoriac o spoločenskej prestíži a konexiách, ktoré zo sebou tieto posty prinášali, a dostali šancu dostať sa do najvyšších sfér. I keď nebolo úplne bežné, aby župný úradník získal post štátneho úradníka, vieme o desiat-

⁵⁰ FALLENBÜCHL, s. 84.

⁵¹ Pozri okrem iného: Lábadi Károly: I. Grassalkovich Antal, a templomépítő. Gödöllői múzeumi füzetek 5. Gödöllői Városi Múzeum, 2003.

⁵² Múzeum úžitkového umenia, archív, KLT s. 503, 80-81.

⁵³ Tamtiež, s. 82.

kach prípadov, kedy sa im to podarilo. Šľachtici, ktorí boli úspešní v úrade, boli často tiež úspešnými majiteľmi panstiev v stolici aj za jej hranicami. Úrady spolu s panstvami boli veľmi dôležité, pretože znamenali bohatstvo a vplyv, dve veci, ktoré človek, čo chce urobiť kariéru, najviac potrebuje. Byť bohatým a mať styky však nestačilo. Najmä na vyšších postoch bolo veľmi dôležité, aby bol uchádzač o miesto vhodný pre danú pozíciu, aby bol talentovaný a disponoval poznatkami, ktoré mu umožnia úspešne sa zhostiť úloh v úrade.

Musíme si pripomenúť vytrvalosť týchto ľudí. Ako vidíme na vyššie uvedeních príkladoch, robiť kariéru nebolo jednoduché. Ak títo ľudia chceli vyššie posty a väčšie majetky, museli tvrdo pracovať a potrebovali aj podporu ostatných šľachticov, pretože bez nej by sa v úradoch dlho neudržali. Ak išlo o štátne posty, museli si získať dôveru a náklonnosť panovníčky. Zišla sa nielen vtedy, keď išlo o úradnícky život, ale aj pri nákupe panstiev, keď o ne prejavilo záujem viac uchádzačov. A, prirodzene, nesmíme zabudnúť ani na to, aké mali títo ľudia šľastie. Často veľmi riskovali, ako pri nákupoch z pozostalostí, čo mohlo zapríčiniť ich pád príbehy týchto rodov mohli mať úplne iný koniec.

Súčasťou pozitívnych zmien storočia bola len malá skupina šľachticov, príslušníci najbohatšej strednej a vyššej šľachty. V mojej eseji som nevenovala priestor aristokratom, ale je všeobecne známe, že rody na špičke šľachtickej hierarchie boli najväčšími majiteľmi panstiev v kráľovstve. Aj oni zastávali úradnícke miesta, ale nie až tak často ako príslušníci nižšej šľachty. V ich prípade vždy išlo len o tie najvýznamnejšie posty ako palatín, bán, župan a iné.

I keď by sme mohli vymenovať tucty ľudí, ktorým sa za vlády Márie Terézie podarilo vybudovať úspešnú kariéru, faktom je, že všetci spoločne tvorili len malú skupinu šľachticov. Mnohí iní šľachtici sa do týchto kruhov vôbec nedostali a rozširovanie vplyvu bohatšej šľachty malo na nich negatívny dopad. Do konca obdobia až 90 percent panstiev a majetkov v Šomodskej stolici vlastnili najbohatšie rody. Zvyšok vlastnil obrovský počet príslušníkov chudobnejšej šľachty s obmedzenými možnosťami a títo páni sa často od svojich nevoľníkov líšili len tým, že mali šľachtický titul.

BODNÉ A SEČNÉ ZBRANE V OBDOBÍ VLÁDY MÁRIE TERÉZIE

Martin Böhm

V 30-tych rokoch 18. storočia vykazovala cisárska armáda zreteľné slabiny, ktoré sa naplno prejavili vo vojne o poľské dedičstvo (1733 – 1738) a predovšetkým vo vojne proti Osmanskej ríši v rokoch 1737 – 1739. V roku 1737 bolo vydané prvé jednotné nariadenie pre celú armádu, avšak následné bojové akcie zmarili vykonanie reforiem.

Po smrti cisára Karola VI. 1740 začala vládnuť jeho dcéra Mária Terézia na základe ustanovení pragmatickej sankcie v habsburských krajinách v období vzplanutia boja o dedičstvo siahajúce od Holandska až po Sedmohradsko. Mladá panovníčka bola konfrontovaná nárokmi Bavorska a Saska, ktoré považovali svoje práva na dedičstvo habsburskej dynastie za rovnocenné. Aj kráľ Fridrich II. Pruský využil príležitosť na zmenu mocensko politických pomerov v Európe a Nemecku. Pod zámienkou uplatnenia nároku na sliezske kniežatstvá Leipnitz, Wohlau a Brieg obsadili pruské vojská v decembri 1740 Sliezsko a rozpúťali tým vojnu o rakúske dedičstvo (1741 – 1748). Skúsenosti z vojenských rokov, kedy sa na rozdiel od pechoty, ktorá utrpela porážku od pruských vojsk, osvedčilo jazdectvo a delostrelectvo, dávajú podnet na vykonanie radikálnych reforiem v rakúskej armáde pod vedením poľného maršála grófa Leopolda Jozefa Dauna. Gróf Friedrich Wilhelm von Haugwitz bol poverený vypracovať finančný a reorganizačný plán: vycíslil náklady na stále vojsko v počte asi 108 000 mužov vo výške 14 miliónov guldenov.

Kvôli lpešiemu výcviku vojakov dostala pechota a jazdectvo od roku 1749 jednotný poriadok, uniformy, výstroj, výzbroj, označenie a rozkazy boli zjednotené a normované.

Súčinnosť väčších zväzkov, často vykonávaná pri väčších vojenských manévroch, a problémy so zásobovaním s tým vznikajúce však silne znižovali operatívnu pohyblivosť armády.

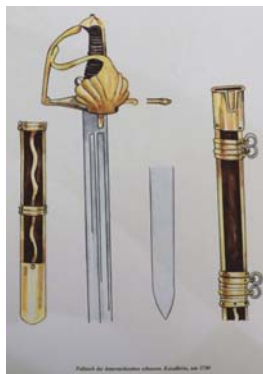
Všetky reformy vojenského umenia boli realizované predovšetkým ohľadne novej vojny proti Prusku, ktorá začala vpádom pruských vojsk v Sasku v roku 1756 a mala trvať do roku 1763.

Cisár Josef II., po smrti svojho otca v roku 1765 bol nielen v pozícii spoluvládcu, ale bol zodpovedný aj za vojenské veci, obdivoval kráľa Friedricha II. Pruského a snažil sa preto vykonať reformy vojska podľa pruského

vzoru. Poľný maršál František Moritz, gróf von Lacy zodpovedal za príslušné plány.

V roku 1769 boli vydané nové predpisy. V cvičných táboroch boli vojská podľa nových predpisov podrobované vojenskému drilu a taktiež boli skúšané nové zbrane.

Úplne v zmysle osvietenstva sa likvidovali staré tradície, organizácia armády bola vytvorená úsporným spôsobom, táto skutočnosť bola zdokumentovaná aj novými, jednoducho udržiavanými a lacnými, ale modernými (s úsporou látkového materiálu) uniformami. Normovaná bola aj farba výložiek.¹

Obr. č. 1/ Jazdecká šabľa rakúskeho ťažkého jazdectva, okolo roku 1740

Pechota

Oblečenie a výstroj pešiakov pozostával z čiernej trojrohej pokrývky hlavy (tzv. čiapky z medvedej srsti pre granátnikov-pešiakov), poľnej čiapky, kravaty, bielej sukne, kamizoly a nohavíc (pestrofarebná kamizola a spodky pre maďarov), po jednom páre bielych a čiernych legín, pár topánok, dva páry pančúch, dva alebo tri páry košiel, tašky na náboje z telacej kože. Ochrana ľahkej pechoty a granátníci boli ozbrojení bajonetovými puškami a ľahkými šablami. V Uhorsku existoval už v stredoveku zavedený systém "odboja", nasadenie šľachty na ochranu hraníc a kráľa. Tieto šľachtické zväzy mali často zlý vojenský výcvik a zlú výzbroj a preto vycvičené jednotky nerástli.

Počet pravidelných uhorských peších regimentov naopak stále narastal počas panovania Márie Terézie.

Obr. č. 2/Jazdecká šabľa rakúskeho ťažkého jazdectva, okolo roku 1740

¹ WAGNER, Eduard: Sečné a bodné zbrane. Praha 1969. /2. vydanie/ S. 331., taktiež pamät. tabuľa 8. /pokračovanie: Wagner/. Vojenské historické múzeum v Prahe vlastní podobný exemplár, s 88,5 cm dlhým a 3,7 cm širokým, rovným ostrím, na ktorého zadnej strane je busta s nápisom "ROMANORUM, IMPERATOR" a s vygravírovanou rakúskou dvojročnicou.

Vojenské jednotky hrali, rovnako ako aj rozličné „nepravidelné oddiely dobrovoľníkov“, významnú úlohu v rakúskej vojne o dedičstvo. Centralizačné tendencie však iba ťažko umožňovali takú samostatnosť, v dôsledku čoho dochádzalo postupne k členeniu týchto jednotiek.

Na dobu trvania ťaženia príp. vojny boli naverbované elitné vojenské oddiely. Jednalo sa pritom väčšinou o skúsených strelcov s mimoriadne presnými zbraňami. Ich úlohou bolo vyčistenie okolia počas vybudovania pevného tábora.²

Jazdectvo

V dobe Márie Terézie nastalo redukovanie jazdeckých vojsk v pomere k pechote ako aj posun v prospech ľahkého jazdectva. Od roku 1758 existovali popri uhorských husároch aj nemecké ľahké jazdectvo, takzvaní „Chevaulers“.

Jazdeckí ťažkoodenci nosili biele kožené sukne uniformy, rukávy a manžety boli takmer jednotne červené. Zbrane jazdeckých ťažkoodencov bola karabína, pár pištolí a jazdecká šabľa.

Dragúni nosili pestré sukne s viacerými farebnými variantami a na pravom rameni farebné šnúry. Ich pušky-karabíny (na ktoré sa dal nasadiť bajonet) boli podobne ako u pešiakov, ale bola to jazdecká pechota. Husári mali odetý doloman, kužuštinovú čiapku (kalpak), tesne priliehajúce jazdecké nohavice, opasok, pestrofarebnú pošvu na šabl'u a čižmy.

Namiesto jazdeckej šable mali husársku šabl'u.³

Obr. č. 3/ Šabl'a rakúskych dôstojníkov z roku 1763 ktorou bol vyzbrojený Chevaulager-regiment arcivojvodu Leopolda

² WAGNER, Eduard, s. 331, taktiež pamät. tabuľa 9. Čepeľ je rovná, obojstranná, 91 cm dlhá a 4,1 cm široká (tzv. pruská čepeľ). Rukoväť je z dreva, obložená kožou a má medený kryt. Z medi je zhotovený aj kryt ruky, je to tenký rukoväťový strmeň spojený pomocou vykružím rozklepanej spony. Na odrážacej strane je dlhá stredná oceľová časť, z ktorej ju spodná polovica na vnútornej strane prerušená, krúžok na palec chýba. Dĺžka zbrane je 105,5 cm. Pošva je drevená a obložená kožou. Má dva pásy krúžkov s pohyblivými nosnými krúžkami. Na ich spodnej polovici sa nachádza dlhé medené kovanie, zvonka páska, vnútri rovný pruh. In : DOLECZEK, Anton : Monografia ku kráľovsko-cisárskym rakúsko-uhorským chladným a strelným ručným zbraňam. Viedeň 1896. S 6.

³ WAGNER, Eduard, s. 332, taktiež pamät. tabuľa 10. Čepeľ je 84 cm dlhá, zbraň váži 1,2 kg. Pošva je z kože a medených kovaní. Autori Oscar Teuber ewdolt von Ottenfeld nazývajú túto šabl'u všeobecne ako dôstojnícka šabl'a z roku 1740.

Delostrelectvo

V roku 1757 bol vydaný prvý predpis pre celý kráľovsko-cisársky rakúsky zbor poľného delostrelectva. Po sedemročnej vojne bolo delostrelectvo rozšírené, organizácia bola pod velením vrchného veliteľa delostrelectva obmedzená a zjednotená.

Uniforma a vyzbrojenie delostrelectvy sa podobalo uniformám a vyzbrojeniu pechoty. Pôvodne perlovo-šedá sukňa dostala hnedý odtieň. Výložky delostrelectva boli červené.⁴

Obr. č. 4/ Šabl'a rakúskeho jazdecktva, okolo roku 1763

Technické vojsko

Technické a zabezpečovacie vojsko bolo počas reforiem rodu Kinski oddelené od delostrelectva.

Tak ako boli vycvičené zabezpečovacie vojská v prípade vojen o pevnosti, bolo vytvorené v roku 1760 aj zákopnícke vojsko. Technické vojská vytvorené v roku 1747 bolo rozčlenené do štyroch dôstojníckych brigád.

V roku 1747 bola zriadená jedna ženijná divízia pozostávajúca z dvoch rôt.⁵

Obr. č. 5/ Šabl'a poddôstojníkov rakúskeho jazdecktva ťažkoodencov (Deutsche Kavallerie / 1769)

⁴ WAGNER, Eduard, s. 332, ebenda Tafel 11. Čepeľ je rovná, s obojstranným žliabkom, hrot je na chrbátovej čiare. Rukoväť je z obložená kožou a má hranatý strmeň rukoväte, na jeho vonkajšej strane je jilec. Na vnútornej strane sa nachádza krúžok na palec s krátkou sponou. Pošva je z dreva a potiahnutá kožou, horná časť a dolná časť je spevnená medenými kovaniami, na zadnej strane je malý nosný krúžok, na vonkajšej strane nosný hák v tvare srdca.

⁵ WAGNER, Eduard, s. 332-333, taktiey pamätmá tabuľa 11. Táto šabl'a mala rovnú, 83 cm dlhú, 3,5 cm širokú, jednostrannú čepeľ s hrotom na chrbáte a na oboch stranách dutý žliabok a vygravírovanú rakúsku dvojorlicu s korunou. Chrbát čepele je pod jílcom označený miestom vvyhotovenia Pottensteit (mesto v Dolnom Rakúsku, an der Friesting). Rukoväť je z dreva, omotaná šnúrou a potiahnutá hnedou kožou, celý kryt rukoväte z medi končí hlavou leva. Ochranou ruky je jednoduchý rukoväťový strmeň, prechádzajúci v pravom uhle do tenkej tyče. Nad tým je jilec, ktorý je na oboch stranách vykružený smerom dopredu a šesť oválnych a dva pozdĺžne otvory. Všetky tieto časti sú z medi. Na oboch stranách sú silné stredné oceľové časti. Celková dĺžka 97,5 cm. hmotnosť 0,90 kg.

Námorníctvo

Po skroskotanom pokuse vybudovania dedičského habsburského vojenského námorníctva počas panovania cisára Karola VI. Mala Mária Terézia plány rozsiahleho rozšírenia dunajskej flotily.

Až výstavba menších lodí ako boli uhorské malé drevené lode s veslami, čajky a kanonierske bárky umožnila úspešnú riečnu vojnu. K technickým vojskám v širšom slova zmysle patrili aj „čajkisti“, ktorí tvorili od roku 1763 batalión a dopĺňali sa z oblasti ochrany vojenskej hranice. V čase mieru strážili rieku Dunaj, Tiszu a Sávu, počas vojny boli povolaní na ženijné činnosti (podpora pri ničení mostov) na účely agitácie, na vykonávanie doprovodných úloh, prepravu vojsk a zásobovanie ako aj zabránenie riečnej prepravy protivníka.

Člny („Čajky“) boli vybavené malými kanónmi. Pôvodne obsluhovali tieto malé lodné kanóny delostrelci, neskôr prevzali túto úlohu obsluha lode čiže čajkisti.⁶

Obr. č. 6/ Šabl'a rakúskeho ťažkého jazdeckva M 1769/75

Dlhé turecké vojny na prelome 17. storočia ako aj španielska vojna o dedičský trón na začiatku 18. storočia spôsobili v Rakúsku to, že bolo potrebné rozhodujúcim spôsobom reformovať ozbrojenie armády. Udatný vojvodca, prinz Eugen Savojský sa o to zasadil.

Až do tejto doby bola rakúska armáda vyzbrojená zastaralými tzv. studenými zbraňami, ktoré si pamätali ešte tridsaťročnú vojnu. Boli to bojovníci s rozličnými krytmi s čepeľami vyrobenými v rozličných mestách, z ktorých stoja za zmienku napr. Toledo, Solingen a Passau. Ich výber závisel od používateľa

⁶ WAGNER, Eduard, s. 332-334, ebenda Tafel 13. Čepeľ je rovná, obojsranne je drevovina, a má hrot na zadnej čiare. Dĺžka 3,1 cm, šírka 3,5 cm. Na oboch stranách je rakúska dvojité orlica s vyrytou korunou. Výška orlice spolu s korunou 9,5 cm. Od roku 1771 bolo vygravírované číslo regimentu, od roku 1773 vyleptané. V tom istom roku boli zhotovené kryty rukoväte vyformované do oblúka s nitom. Predtým hladký kryt rukoväte, do ktorého zaletovaný úchyt čepele, dostal teraz nitovaciú hlavicu, na ktorej bola zanitovaná hlava úchytu. Rukoväť je potiahnutá kožou a má celý kryt rukoväte vo forme oblúka s nitom. Oceľový jilec je symetrický s ôsmimi prierezmi. Na oboch stranách rukoväte sa nachádzajú dlhé oceľové časti. Celková slžka 97,3 cm, hmotnosť 0,90 kg, hmotnosť zbrane spolu s pošvou 2,102 kg. V roku 1775 bola zapuzdrená, kožoupotiahnutá pošva so zastaranými komplikovanými oceľovými kovaniami nahradená oceľovou pošvou. In: TEUBER, Oscar – OTTENFELD, Rudolf von: Rakúska armáda od 1700 do 1867. Oceľová pošva má okružle pásy a oceľové nosné krúžky.

zbrane, pričom na čepeliach rakúskeho jazdeckta z poslednej štvrtiny 17. storočia nájdeme názvy ako Monte, Sahung a iné.

Až od už spomínaných vojen začala výroba domácich čepelí a stanovovanie rozmerov. Tak napríklad jazdecká šabl'a mala siahať stredne vysokému mužovi po pupok (ak predpokladáme výšku muža asi 170 cm) dĺžka zbrane však mala byť taká, aby umožňovala jazdcovi z koňa bez problémov zasiahnuť na zemi ležiaceho protivníka. Dĺžka čepele bola medzi 82 a 96 cm. Doposiaľ používané obojstranné čepele sa už ďalej nepoužívali a boli nahradené čepel'ou s jednostranným ostrím.⁷

⁷ WAGNER, Eduard, s. 334. V rokoch 1798 a 1811 bolo reformované ozbrojenie a výstroj dôstojníkov. Dovtedy neexistoval žiadny určitý typ dôstojníckych kordov. Kord mal mať iba dobrú čepeľ pozlátenú kryt rukoväte. Asi v polovici 18. storočia podliehal tvar kordu silným módnym vplyvom, veľký, avšak opačný vplyv mohli mať aj vojenské úrady. Od roku 1802 boli zavedené kordy pre vojenských zamestnancov, poslov, vojenských lekárov ako pre pravidelných dôstojníkov, odlišovali sa iba fasetovaným krytom rukoväte a kovovým kovaním. Tvar sa pritom nezmenil oproti starému tvaru, aký bol bežný po celé 18. storočie. Čepeľ merala 75-85 cm. Ohľadne jeho vlastností bol vždy rozhodujúci vkus a obľúba majiteľa. Rukoväť bola z dreva a omotaná bola medeným drátom. Odrážacia časť je rovná, od nej sa oddeľuje strmeň rukoväte a vedie k hlavici rukoväte, kde je pripavený malou skrútkou a tým zvyšuje pevnosť úchytu. Mušlovitý odrážací kryt musí byť rozdelený s prechodom do prednej odrážacej časti. Odrážacia časť je uložená na puzdre, ktoré sa opiera o ozdobný podstavec jílca. Celý úchyt je z medi. Je tam opäť kovanie pošvy – pozlátená zosilnená časť na ústí pošvy. Na tejto ozosilnenej časti ústia pošvy je upevnený nosný hák, ukrytý v opasku. Neskôr mala pošva dva nosné krúžky. In: TEUBER, Oscar – OTTENFELD, Rudolf von. s. 828.

⁸ WAGNER, Eduard, taktiež pamät. tabuľa 22. Čepeľ je rovná, dvojsečná, 86,4 cm dlhá, 2,5 cm široká, šošovkovitý prierez. Na oboch stranách má číslo 1417 a pasovského vlokas. Medená rukoväť je bohato zdobená. Okrúhla hlavica je ukončená nitovacou hlavičkou. Je zdobená podobne ako rukoväť. Medený úchyt je bohato dekorovaný, od puzdra prehádza strmeň, ktorý je hore naskrutkovaný na hlavicu, od odrážacej tyče prehádzajú dve puzdrá k krížovému jílcu, ktorý je vpredu vyrezaný pre odrážaciu tyč. Medzi jílcom a puzdrom sa nachádza hladká, štvorhranná podložka, medzi jílcom, a čepel'ou je čelná koža, celková dĺžka 104 cm.

⁹ WAGNER, Eduard, s. 341-342, taktiež pamät. tabuľa 32. Čepeľ je zľahka ohnutá, s obojstranným žliabkom, 79 cm dlhá, 4 cm široká a značne matná. Nápis a ozdoby sú vyleptané a gravované, na vonkajšej strane "FRINGIA", na vnútornej strane medzi hviezdami slnko a polmesiac s ľudskými tvármi. Z rukoväte zostala zachovaná iba časť dreva, s oválnym otvorom reparovaným a lemovaným med'ou 1949 pre remeň a celý kryt rukoväte. Jednoduchý strmeň rukoväte je pravouhlý, prehádza do odrážacej tyče, medený. Celková dĺžka 91,3 cm. hmotnosť 0,95 kg. Nápis na čepeli "FRINGIA", niekedy aj "FRINDIA" alebo "FRANCIA", je urobený rôzne. Vyskytuje sa už v 16. storočí na šabli poľského kráľa Štefan Báthoryho (1533 – 1589). SZENDREI, Johan : Uhorské vojenské historické pamiatky. Budapešť 1896. s. 559, taktiež Obr. 3130. Názov sa dá odvodiť snád' z latinského slovesa frangere (zlomiť, zničiť, rozsekať). Z toho bolo možno vytvoriť slovo frangia alebo frames, ak sa aj niekedy nazýva. Niektorí považujú slovo "FRINGIA" za skratku nemeckého cisára Fridericus (m) Rex (Hungarie)

- IN Germania Imperarot Augustus (Friedrich III.) /1415 – 1493/. Ešte jedna interpretácia, ktorú je možno považovať za málo pravdepodobnú, znie: “Franciscus Rakoczy In Nomine Gentis Impetit Austrian.” alebo: Franciscus Rakoczy. In Nomine Gentis Insurgit Armis. Ferenc Rákóczi (1676 – 1735), knieža Sedmohradský stál na čele takzvaného protihabsburského kuruckého povstania. Je možné bez problémov uviesť, že nápis “FRIGA” vo viacerých variantoch znie silne ako uhorský typ, a že sa používali prevažne v Uhorsku a Poľsku v 18. storočí. Na Báthoryho šabli je okrem nápisu “FINGIA” aj názov miesta Genoa (Janov), na inej šabli je kováčska značka solingerskej čepele. In : TEUBER, Oscar – OTTENFELD, Rudolf s. 705. Obr. 3456, s. 843. Obr. 6792, s. 865. Obr. 6964.
- ¹⁰ WAGNER, Eduard, s. 342-343, taktiež pamät. doska 34. Zahnutá čepeľ, 92 cm dlhá, obojstranne jeden široký a dva paralelne dlhé žliabky, na ich vonkajšej strane nápis “SOLI DEO” a uhorský erbovný štít, dolu “GLORIA” na vnútornej strane busta husára s klobúkom, hore nápis “VINCERE AUT MORI”. Na zadnej strane miesto a dátum výroby: W. Neustadt Anno 1744. Rukoväť z dreva, potiahnutá kožou, celý kryt rukoväte je z medi, upevnený nitom na rukováti. Tenký strmeň rukoväte a odrážacia tyč s bohatým bronzovým kovaním.
- ¹¹ WAGNER, Eduard, s. 342-343, taktiež pam. tabuľa 34. Zahnutá čepeľ má na oboch stranách po dva duté výbrusy, prechádzajúce na chrbáte do dvoch nerovnakých žliabkov. Na vonkajšej strane čepele je uhorský znak, na vnútornej strane v pozdĺžnom ráme je vygravírované meno G. BELEZNAY. Dĺžka čepele 76 cm. šírka 3,5 cm, výška zahnutia 6,6 cm celková dĺžka 90 cm, hmotnosť 1 kg. Vyššia rukoväť je špirálovitá, omotaná šnúrou a potiahnutá hladkou kožou. Celý kryt rukoväte je medený. Medený nit spája rukoväť a úchytok. Strmeň rukoväte a odrážacia tyč s dlhou strednou časťou sú medené. V roku 1741 bol plukovník Johann von Beleznav poverený vytvoriť husársky regiment z ôsmich rôt. Do roku 1754 niesol jeho meno. Na česko-moravskom území sa tento regiment vyznamenal v roku 1742 pri Brne a zúčastnil sa v tom istom roku na obliehaní Prahy. Označenie čepele nám umožňuje priradiť zbraň k určitému regimentu s presným datovaním, a tak môcť posúdiť miesta bojových akcií regimentu. V našom prípade sú týmito miestami Praha a Brno. Inak tento regiment bojoval prevažne v Nemecku a Holandsku.
- ¹² WAGNER, Eduard, s. 343, taktiež pam. tab 35. Zahnutá čepeľ s objstranným dutým výbrusom je dlhá 74,5 cm a široká 3,3 cm. Na chrbáte je vypilovaný v bezprostrednej blízkosti špičky zub. Vonkajšia strana je vyzdobená ornamentami a označená “SIBEUS PRO NOBIS”, pod tým je uhorský znak a “QUIS CONTRA NOS”. Citát z listu apoštola Pavla kresťanom do Ríma, kap. 8. verš 31. Vnútorňa strana nesie nápis “PUNGO PRO PATRIA” pod ktorým je vyrytý haddých švihajúci šablou. Na chrbáte je vygravírované meno výrobcu Mairschoffer v Passau v roku 1747. Rukoväť je potiahnutá semišovou kožou a celý kryt rukoväte je z bronzu. Zvyšné časti úchytu pozostávajú taktiež z bronzu, odrážacia tyč s so stredovou časťou, na strmeni rukoväte hore sa nachádza pohyblivý krúžok pre remeň ma zápästí. Celková dĺžka 87 cm, hmotnosť 0,78 kg.
- ¹³ WAGNER, Eduard, s. 343, taktiež pamät. tabuľa 36. Pozoruhodný je dekor na strmeni rukoväte, ktorý je vyhotovený v tvare šnúry s perlami. In : DOLECZEK, Anton : Pamät. tabuľa 4.
- ¹⁴ WAGNER, Eduard, s. 343-344, taktiež pamät. tabuľa 37. Na vonkajšej strane čepele je gravírovaná postava Madonny stojacej na polmesiaci, na vnútornej strane je uhorský dvojité kríž. Rukoväť má štrbinu pre zápästný remeň, strmeňový úchop má dlhu stradovú časť. Pošva je potiahnutá čiernou kožou a vybavená medeným kovaním. Vojensko historické múzeum v Prahe vlastní ešte jednu podobnú šablú. Jej čepeľ je dlhá 75, 7 cm,

Obr. č. 7/ Typy kordov rakúskych dôstojníkov, 1740, 1798, 1811

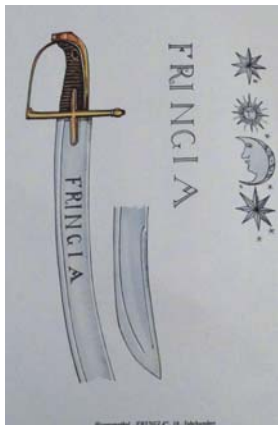

Obr. č. 8/ Kord rakúskych dôstojníkov, prvá polovica 18. storočia

a široká 4,8 cm. Okrem hore popísaného gravírovania čepele je tam ešte veľmi ťažko čitateľný nápis, ktorý znie: “MARIA MATER / DIE PATRONA / HUNGARIAE / SUB TUUM PRAE / SIDIUM CONFUGIO”. Na druhej strane vedľa dvojitého uhorského kríža je ešte nápis: “DEUS EXERCITUM / PELATOR / FORTISSIME / ESTO MECUM /”. In : WAGNER, Eduard. s. 343. Na chrbáte tejto šable je vyrazené miesto zhotovenia Pattenstein. Tieto zbrane typovo neobyčajne podobné husárskym šablám používali dôstojníci pešieho vojska na ochranu hraníc, vojaci elitného pešieho voska až do roku 1811. In : DOLECZEK, Anton. s. 26.

- ¹⁵ WAGNER, Eduard, s. 344, taktiež pamät. tabuľa 38. Na zahnutej, hladkej čepeli sú vyryté na vonjšej strane uhorské a české znaky, na iných je nápis: “VIVAT / MARIA / THERESIA / REGINA / HUNGARIE / ET Bohemiae”. Rozmermi a tvarom je taká istá ako pre mužstvo, iba s malým rozdielom, že má medený úchop. Medené je aj veľké dvojdielne kovanie pošvy. Čepeľ je zahnutá, so žliabkami na oboch stranách, 85 cm dlhá a 3,9 cm široká, v najspodnejšej štvrtine dvojsečná. Hrot sa nachádza v chrbátvej čiare. Na oboch stranách čepele je vyrytá rakúska dvojité orlica. In : DOLECZEK, Anton. s. 19.
- ¹⁶ WAGNER, Eduard, s. 344, taktiež pamät. tabuľa 39. Rozmermi a tvarom je taká istá ako pre mužstvo iba s malým rozdielom, že má medený úchop. Medené je aj veľké dvojdielne kovanie pošvy.
- ¹⁷ WAGNER, Eduard, s. 344, taktiež pamät. tabuľa 40. Čepeľ je zahnutá, na oboch stranách so žliabkami, 85 cm dlhá a 3,9 cm široká, v najspodnejšej štvrtine dvojsečná. Hrot sa nachádza v chrbátvej čiare. Na oboch stranách čepele je vyrytá rakúska dvojité orlica. Rukoväť je z dreva, omotaná šnúrou a potiahnutá kožou. Kryt rukoväte lapovaný s nitom. Strmeň rukoväte a odrážacia tyč zo železa, dlhá neozdobená stredná časť. Na prednej strane štrbina pre zápästný remeň. Celková dĺžka 97 cm, hmotnosť 0,90 kg. Pošva je z dreva obaleného kožou, so železným kovaním pokrývajúcim takmer celú pošvu. Dĺžka voľnej plochy je 26,7 cm. Nad železným kovaním sú dve natiahnuté dva krúžky. Na spodnej časti je (od roku 1775) priletovaná oceľový výstuha. Hmotnosť šable s pošvou je 2,105 kg.
- ¹⁸ WAGNER, Eduard, s. 345-346, taktiež pamät. tabuľa 64. Čepeľ je slabozahnutá, dlhá 58,5 cm, široká 4 cm, jednosečná, hladká. Rukoväť je drevená, ovínutá povrazom a potiahnutá kožou, celý kryt rukoväte je medený. Úchop je zhotovený z medi, jednoduchý

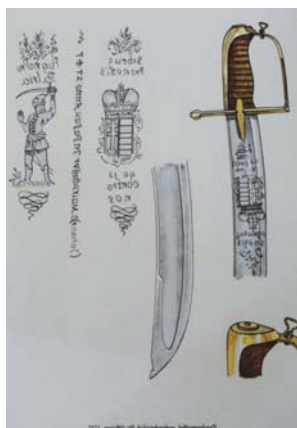
- tvar a so strednou časťou. Celková dĺžka zbrane 71,5 cm, hmotnosť 0,70 kg. Pošva je kožená, s medeným nátrubkom a srdcovitým gombíkom s pútkom. /38/ Okrem krytu rukoväte sú obe zbrane, šabl'a Prima palana a šabl'a pešieho vojska, rovnaké čo sa týka rozmerov a tvaru. Čepele boli vyrobené v Pottensteine, majú hladké plochy a sú slabo zahnuté, dĺžka 58 cm a 4,2 cm. Hmotnosť kolíše medzi 0,84 a 0,75 kg.
- ¹⁹ WAGNER, Eduard, s. 355, taktiež pamät. Tabuľa 65. Čepeľ je slabo zahnutá, dlhá 58,5 cm, široká 4 cm, jednosečná, hladká. Rukoväť je drevená, ovinutá povrazom a potiahnutá kožou, celý kryt rukoväte je medený. Úchop je zhotovený z medi, jednoduchý tvar a so strednou časťou. Celková dĺžka zbrane 71,5 cm, hmotnosť 0,70 kg. Pošva je kožená, s medeným nátrubkom a srdcovitým gombíkom s pútkom. In : DOLECZEK, Anton. s. 19. Šabl'a rakúskeho pešieho vojska, 1765 Okrem krytu rukoväte sú obe zbrane, šabl'a Prima palana a šabl'a pešieho vojska, rovnaké čo sa týka rozmerov a tvaru. Čepele boli vyrobené v Pottensteine, majú hladké plochy a sú slabo zahnuté, dĺžka 58 cm a šírka 4,2 cm. Hmotnosť kolíše medzi 0,84 a 0,75 kg. Za zmienku stoja aj kolísajúce predajné ceny, ktoré sa odvíjali od toho, či ich vyrobil Materne v Kremssi alebo Hauser a Pruchtberber vo Viedni a pohybovali sa v rozpätí medzi 1 guldenom a 14 grajciarov a 1 guldenom a 22 grajciarov. Šabl'u pešieho vojska nosili všetci kapráli (poddôstojníci) nemeckej pechoty ako aj mužstvo a hudobníci uhorskej pechoty. Kapráli a vicekapráli nosili remeň na zápästie zo žltó-čiernej vlny z oblasti Harass. Šabl'a Prima plana rotmajstrov mala pozlátené kovové kovanie na pošve. Remeň na zápästí bol zhotovený z ťavej srsti. Oproti šabl'i pešieho vojska stála 2 guldeny a 23 grajciarov. V roku 1777 dostala šabl'a pešieho vojska dlhšiu čepeľ (67 cm). Od roku 1779 boli touto zbraňou vyzbrojení kočiši, a od roku 1780 bola predpísaná aj pre hraničnú ochranu. Kvôli nedostatku farebných kovov bolo nosenie týchto šabl'i v roku 1798 zakázané. Tento nedostatok bol badateľný hlavne pri výstroji strelných zbraní. In : DOLECZEK, Anton. S. 20.
- ²⁰ WAGNER, Eduard, s. 356-357, taktiež pamät. tabuľa 67. Čepeľ slabo zahnutá, dlhá 52 cm, široká 3,5 cm a vybavená hrotom na chrbáte. Rukoväť drevená, obalená kožou a s medeným krytom. Odrážacia tyč zhotovená z medi, najprv rovná, neskôr v tvare slabého S, obe ramená ukončené hlavicami. Kosoštvorcová stredná časť. Celková dĺžka zbrane 65,5 cm, hmotnosť 0,62 kg. Obvyklá dĺžka tejto šable: dĺžka 69 cm, dĺžka čepele 53 cm, celková hmotnosť 0,70 kg. 1767 – 1769 bola zavedená ešte pre poľovníkov, 1772 – 1774 pre vyšších delostrelcov a nižších delostrelcov.
- ²¹ Šabl'a rakúskeho ženijného vojska, 1764. In : WAGNER, Eduard. S. 357-358, taktiež pamät. tabuľa 68. Čepeľ slabo zahnutá, 63 cm dlhá a 4 cm široká, chrbát je vybavený v dĺžke 42 cm ako píla 36 zubmi. Drevená rukoväť je potiahnutá kožou. Má medený kryt. Úchop je zhotovený z medi, úzky a so stredovou časťou. Celková dĺžka zbrane 77 cm, hmotnosť 0,865 kg.
- v : TEUBER, Oscar – OTTENFELD, Rudolf s. 826. Touto zbraňou boli vyzbrojení do roku 1802 čajkisti, ženijné vojská a zákopníci. Šabl'a prima plana nemá zuby. Rukoväť ako aj kovové kovanie pošvy je pozlátené. Táto skutočnosť sa prejavila aj v cene, šabl'a pre mužstvo stála 1 gulden a 46 grajciarov, šabl'a prima plana stála 3 guldeny a 16 grajciarov. Členovia ženijného vojska tzv. minéri mali vždy rovnakú šabl'u ako delostrelci. In : DOLECZEK, Anton. s. 25.
- ²² Šabl'a rakúskych ženijných vojsk, 1773. In : WAGNER, Eduard. S. 358, taktiež pamät. tabuľa 69. Čepeľ je slabo zahnutá, 55 cm dlhá, 3,8 cm široká a na chrbáte je 36 zubov. Rukoväť je medená. Horná polovica je pokrytá krytom z byvolieho rohu. Dva nity spájajú obe časti. Odrážacia tyč je taktiež zhotovená z medi, slabo ohnutá v tvare S a má širokú, kosoštvorcovú strednú časť. Na vonkajšej strane je výstupok. Celková dĺžka zbrane 68,5 cm, hmotnosť 0,80 kg. Zbraň používali tak zákopníci ako aj čajkisti. In: WILHELM, John : Arcivojvoda Karol, vojvodca a jeho armáda. Wien 1913. S. 393.

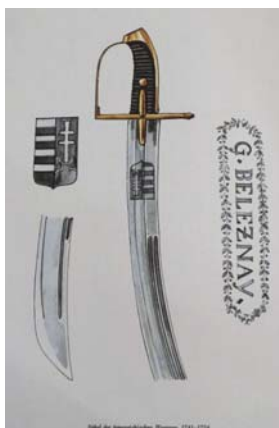
Obr. č. 9/ Husárska šabl'a "FRINGIA" 18. st.

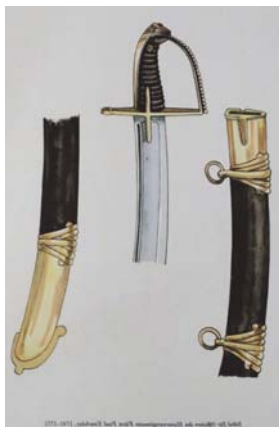
Obr. č. 10/ Šabl'a rakúskych husárov, pravdepodobne pre dôstojníkov a strážmajstrov, 1744

Obr. č. 11/ Šabl'a rakúskych husárov, 1741 – 1754 pravdepodobne

Obr. č. 12/ Pandúrska šabl'a, pre dôstojníkov, 1747

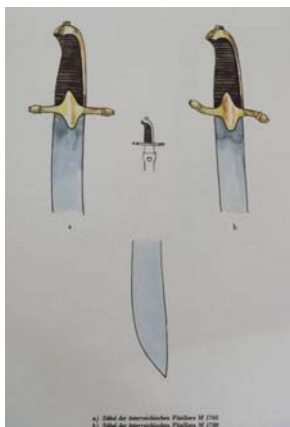
Obr. č. 13/ Šabl'ňa pre dôstojníkov, husárskeho regimentu kniežaťa Paula Esterházyho, 1741 – 1775

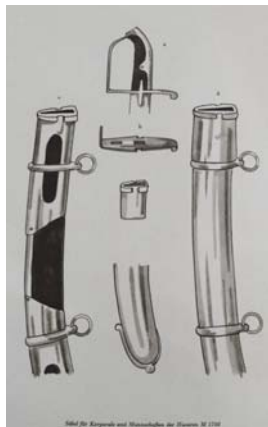
Obr. č. 14/ Uhorská šabl'ňa s Madonou, okolo roku 1750

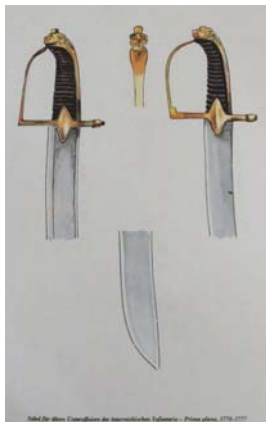
Obr. č. 15/ Šabl'ňa pre Prima plana uhorského pešieho vojska 1740 – 1748

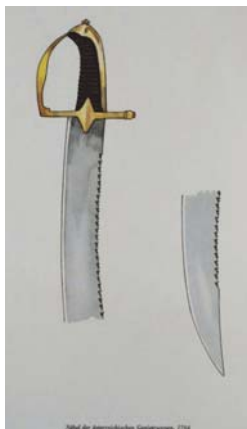
Obr. č. 16/ Šabl'ňa pre strážmajstrov rakúskych husárov. M 1768

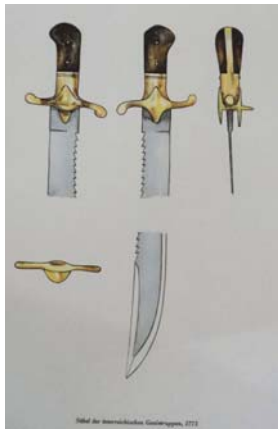
Obr. č. 17/ Šabl'a pre kaprálov (poddôstojníkov) a husárov M 1768

Obr. č. 18/ Šabl'a pre starších dôstojníkov rakúskej pechoty – Prima plana, 1776 – 1777.

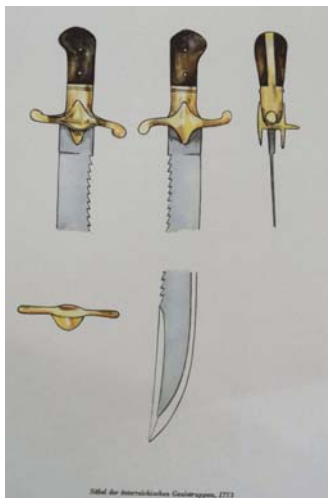
Obr. č. 19/ Šabl'a rakúskeho pešieho vojska, 1765

Obr. č. 20/ Šabl'a rakúskej ľahkej pechoty M 1780

Obr. č. 21/ Šabl'a rakúskeho ženijného vojska, 1764

Obr. č. 22/ Šabl'a rakúskych ženijných vojsk, 1773

ZMENA NÁBOŽENSKÉHO ŽIVOTA ZA VLÁDY MÁRIE TERÉZIE. PÚTNICKÉ TRADÍCIE A ICH CHARAKTERISTICKÉ ČRTY

Prof. Dr. Gábor Barna

18. storočie je obdobím rozkvetu barokovej cirkevnej kultúry a postupnej straty jej priestoru v uhorskom kráľovstve. Po dlhom tureckom obsadení a kuruckých povstaniach, oslobodeneckom boji Rákócziho a vyhrotených cirkevných sporoch 17. storočia zažila krajina pokojné desaťročia v polovici 18. storočia. Bolo to veľké obdobie obnovy zničených oblastí, reorganizácie rímsko-katolíckej cirkvi a religiozity, rekatolizácie. Rozhodujúcou osobnosťou tejto doby bola kráľovná Mária Terézia, ktorej výročiu narodenia je venovaná táto konferencia.

Gyula Szekefű, veľká osobnosť maďarskej historiografie 20. storočia, písal o vládnutí Márie Terézie s neskrývanou sympatiou.

V rade habsburských panovníkov pridŕžajúcich sa starých zvykov uvádzal Máriu Teréziu ako výnimku, ktorá vládla so srdcom a citom a „mala smerodajný rozhodujúci vplyv na dejiny uhorstva“.¹ Uhorská baroková religiozita, „uctievanie autority, koncepcia štátnej politiky, spočívajúca na súlade kráľovstva a stavovstva, všetko toto sa rozvíjalo plne pod vplyvom kongeniálnej osobnosti Márie Terézie“.² Mária Terézia žila v atmosfére internacionálneho baroku,³ z barokových tradícií trvala najviac na štátnej koncepcii jedného náboženstva,⁴ čo znamenalo, že štát povoľoval slobodný výkon podľa možnosti iba jednému vedúcemu náboženstvu. V protestantských a katolíckych štátoch bolo toto pochopenie a prax rovnaké,⁵ tak ako aj v Uhorsku. Štátna moc v Uhorsku 17. storočia, kde vládla habsburská dynastia, vystupovala energicky v záujme potlačania protestantizmu a presadzovania výlučnosti katolíckeho štátneho náboženstva. Takáto ideológia bola koncepciou *Regnum Marianum*, ktorá videla

¹ SZEKFŰ, Gyula: A tizennyolcadik század. In: HÓMAN, Bálint – SZÉKFŰ, Gyula: *Magyar történet. VI.* Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda b.r., s. 241.

² SZEKFŰ, Gyula: s. 241-242.

³ SZEKFŰ, Gyula: s. 254.

⁴ SZEKFŰ, Gyula: s. 242.

⁵ SZEKFŰ, Gyula: s. 293.

základ obnovujúcej sa náboženskej jednoty v uctievaní Panny Márie až po svätého kráľa Štefana a v uctievaní uhorských svätých. (obr. 1)

Obr. 1/ Sv. Mária (s tvárou kráľovnej) a traja sv. uhorskí králi s uhorskými insígniami, medirytina 18. storočia

*Hungara. quid trepidas? Tollis t'accada Patronam
Non patitur vacuas illa perire preces
Sunt iusticia alios. sua sint munimenta. et Arcis
Virgini. Hungaria. praebet Asyla. Thronus.*

Počas vlády Márie Terézie sa zdali byť vhodné podmienky: Krajiny Svätej koruny sa zjednotili pod katolíckou panovníčkou oddanou viere.⁶ Nový katolícky pohyb sa preto opieral o štátnu moc aj v Uhorsku. Od formy protireformácie 17. storočia sa táto epocha odlišovala práve tým, že bezpodmienečne dôverovala štátnej moci.⁷

Silné uctievanie Panny Márie v 18. storočí malo svoje vedúce miesto nielen v oblasti boja proti protestantizmu, ale aj v boji proti Turkom. Práve posledné menované bolo stelesnené najmä v ikonografickom vyobrazení nepoškvrneného počatia, v podobe Panny Márie v slnku (*mulier amicta sole*): Panna Mária stojaca na kosáku mesiaca symbolizovala víťazstvo kresťanstva nad islamom.⁸ Protitureckým vyobrazením Panny Márie sa stalo po tureckom obliehaní Viedne v roku 1683 aj vyobrazenie Panny Márie ako pomocníčky kresťanov, ktoré vyžarovalo z kostola kapucínskeho kláštora v meste Passau.⁹ Nemeckí osadníci zaviedli toto vyobrazenie milosti na mnohých nových pútnických miestach v Uhorsku.¹⁰ Vyobrazenia Panny Márie ako pomocníčky kresťanov sa preto stali rýchle populárne v Uhorsku, pretože verejná mienka 18. storočia považovala toto vyobrazenie milosti ako kópiu poďakovania matke Božej v Mariazelli, čiže od začiatku mu bol pripisovaný súvislosť s Uhorskom, keďže kráľ Ľudovít Veľký toto vyobrazenie daroval v 14. storočí pútnickému miestu.¹¹ Pri

⁶ SZEKFŰ, Gyula: s. 296.

⁷ SZEKFŰ, Gyula: s. 297. V tomto zmysle písal o Márii Terézii aj historik János Barta. Pozri: BARTA, János. *Mária Terézia*. Budapest: Gondolat, 1988. BARTA, János. *A meg nem értett királynő*. Budapest: Szenczi Molnár Albert Társaság, 1994.

⁸ Offb 12, 1

⁹ Rozšírenie vyobrazenia Panny Márie ako pomocníčky kresťanov v Passau – Uctievanie v nemeckej jazykovej oblasti zhrnul Walter Hartinger. Hartinger 1999.

¹⁰ (Turbék, Csicsó, Tétszentkút, Csávoły, Cikó-Ótemplom, Doroszló, Máriakéménd, Solyvár, Vértessomló, Krasznahorka, Baja-Vodica, Barátfalva)

¹¹ SZILÁRDFY, Zoltán: A magyarországi kegyképek és szobrok tipológiája és jelentése.

vzniku pútnickej zvyklosti 18. storočia zohrávali dôležitú úlohu vtedajšie migračné procesy. Osídlenie Nemcov na území niekdajšieho obsadenia Turkami slúžilo v prvom rade katolicizmu a hospodárskemu rozvoju, avšak malo taktiež aj germanizačný vplyv.¹²

Štátna koncepcia jedného náboženstva¹³ hlboko veriacej kráľovnej sympatizujúcej s Jansenizmom, ktorá pred božskou zodpovednosťou za telesné a duševné blaho vnímala šťastie svojich poddaných vo večnosti, mohla mať iba čiastočný úspech, keďže v Uhorsku, ktorého charakteristickým znakom bolo silné národné povedomie šľachty, bolo silné protestantské stavovské zastúpenie. Krajina síce bola až do polovice 18. storočia začlenená na základe Viedenských centralizačných plánov do štruktúry celkovej monarchie, rekatolizácia bola slabá a v tomto tolerantnom prostredí sa mohli aktivovať „prevzaté náboženstvá“.¹⁴ Kráľovná prijala v roku 1756, s dodatočným a vážavým súhlasom pápeža Klementa XIII. titul apoštolského kráľa, ktorý je možné odvodiť od svätého Štefana.¹⁵ Na ňom spočívalo právo patróna uhorského kráľa, cirkvou obdržané mimoriadne a osobné právo uhorských vládcov, ktorým určoval uhorský kráľ pri cirkevných vymenovaniach a v záležitostiach takzvaného svetského charakteru privilegované oprávnenie cirkevnej moci, ktoré sa rozšírilo na cirkevnú organizáciu a menovanie biskupov.¹⁶ Mária Terézia toto právo aj uplatnila.

Svoje nariadenia ako prejav osvietenstva zaviedla do praxe v druhej polovici panovania, keď v roku 1754 v mene prospešnosti a užitočnosti so súhlasom pápeža znížila počet povinných sviatkov. Avšak po tom, ako v roku 1771 opätovne získala z mesta Ragusa ostatky kráľa svätého Štefana a so všetkou slávu ich previezla domov, čím sledovala i svoje nábožensko-politické záujmy v Uhorsku, znovu ustanovila slávnosť svätého Štefana kráľa.¹⁷ (Obr. 2-3)

In: BÁLINT, Sándor – BARNA, Gábor. *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest: Szent István Társulat, s. 324.

¹² CONZE, Werner: *Ostmitteleuropa von der Spätantike bis zum 18. Jahrhundert. Herausgeben und mit einem Nachwort von Klaus Zernack*. München: Verlag H.G. Beck, 1992, s. 229 – 231. Úlohu zohrávali pravdaže aj snahy o germanizáciu.

¹³ SZEKFŰ, Gyula: s. 242.

¹⁴ CONZE, Werner: s. 225 – 226.

¹⁵ SZEKFŰ, Gyula: s. 323.

¹⁶ FORGÓ, András – GUITMAN, Barnabás – TUSOR, Péter. *Katolikus konfeszionalizáció a kora újkori Magyarországon*. Piliscsaba: Digitális kiadású tankönyv, 2014. Dostupné na: <<http://www.tk.pilisart.hu/>> (letöltve: 2017. augusztus 1.)

¹⁷ SZEKFŰ, Gyula: s. 324. V súlade s listinou musí byť pri šiestich príležitostiach zaručené verejné uctievanie svätých relikvií: slávnosť sv. Štefana (20. august) – deväť dní, slávnosť sv. Emericha/Imricha (5. november) – tri dni, deň sv. Ladislava (27. jún) – jeden deň, výročie príchodu sv. pravice do Budína/Ofenu (21. júl) – tri dni, výročie jej opätovného získania (29. máj) – tri dni, na pamiatku opätovného dobytia Budína (2. september) – jeden deň.

Obr. č. 2/ Sväté ostatky – ostatky sv. pravice sv. Štefana, rytina z 18. storočia

Obr. č. 3/ Kostolná pieseň o návrate domov a prenos sv. pravice sv. Štefana 1771

Organizačnú obnovu katolíckej cirkvi dosiahla v rokoch 1776 a 1777 založením nových biskupských úradov. (Obr. 4)

Obr. č. 4/ Nové biskupstvá pod Máriou Teréziou: 2 = Neusohl, 3 = Rosenau, 4 = Steinamanger, 6 = Stuhlweißenburg

Popri tom však obmedzila v roku 1771 spôsobilosť cirkvi získať majetok. Ďalej obmedzila maximálny stav duchovného rádu a zakázala, aby mnísi skládali večné sľuby, kým nedosiahnu 24 rokov. Znížila počet procesií a pútí, obnovila a uplatnila kráľovský súhlas (1767 *placetum regium*) a správu majetku duchovenstva podrobila štátnej kontrole.¹⁸

V roku 1772 kráľovná zakázala každú púť k miestam milosti mimo monarchie alebo v rámci nej, kedy by museli účastníci tejto púte prenocovať ďaleko od svojho domova. Ako jediná bola povolená púť do Mariazellu. O rok neskôr zakázala aj individuálne púte do cudziny.¹⁹ Tak ukončil zákaz kráľovnej viaceroro storočí trvajúcu aachenskú päť Maďarov v roku 1769, pritom bola prednádávnom (1746 – 1768), a to dokonca so súhlasom Márie Terézie, opravená kaplnka v Aachene a okrem uhorských svätých kráľov (Štefan, Emerich a Ladislav), v nej bola vystavená aj socha veľkého misionárskeho biskupa Adalberta.²⁰ Zachovaná zostala púť do Mariazellu, s ktorou spájali Máriu Teréziu aj

¹⁸ VÖLGYESI, Levente: *Az állami egyházjog története és intézményrendszere*. Dostupné na internete: <http://www.jegyzetportal.hu/download/egyetem_es_jogtortenet/allami_egyhajzog_egyetemes%20_eloadas.pdf> (letöltve: 2017. augusztus 1.)

¹⁹ Vid': THOEMMES, Elizabeth: *Die Wallfahrten der Ungarn an die Rhein*. Aachen: Volk, 1937, s. 97 – 98. BÁLINT, Sándor – BARNA, Gábor: *Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza*. Budapest: Szent István Társulat, s. 143.

²⁰ O Compostele vid': BÁLINT, Sándor: *Compostela és házánk. Jakab apostol tisztelete a régi Magyarországon*. In: SZENNAY András (szerk). *Régi és új a liturgia világából*.

osobné spomienky: Bola tu ako 14 ročná na prvom svätom prijímaní. Práve na príklade Mariazellu môžeme dobre spoznať vyžarovanie miesta milosti, príklad vysokej šľachty a jeho dodržiavanie. Význam Mariazellu neukazujú iba jeho historické korene siahajúce až ku kráľovi Ľudovítovi Veľkému a vtedajším príbuzným (Celldömölk, Óbuda-Kisceľ) ako aj sochy a obrazy Panny Márie všade v krajine, ale aj skutočnosť, že mohol byť tvorcom vykonávania púte, centrom vyžarovania a odovzdávania pútnických tradícií.²¹

V porovnaní s pútnickou praxou v období stredoveku sa znížil význam púti do ďalekých oblastí. Úplne nezanikli a v priebehu storočí, v epoche materiálneho rastu sa obnovili jednotlivé cesty. Púte do Svätej zeme, do Ríma v svätom roku a Loretto sa opäť stali cieľom cesty a medzi návštevníkmi sa nachádzali aj početní mešťania a sedliaci z Uhorska, a to na základe povolení udelených cirkevnými a svetskými úradmi.²² Púti do ďalekých oblastí sa zúčastňovali predovšetkým sociálne vyššie vrstvy.²³

18. storočie bolo epochou miestnych alebo pútnických miest s rázom malej krajiny. Obyvatelia dedín a miest sa zaväzovali za odstránenie následkov prírodnej katastrofy alebo odvrátenie epidémie na znak poďakovania vykonať púť do blízkeho miesta milosti. Pútnická prax mnohých osád bola tá, že doba a cieľ púte bolo možné odvodit' z takého slávnostného sľubu.²⁴ Ukážky zázračných uzdravení na pútnických miestach, zázraky, prezrádzali mnohé o pútnictve.²⁵ Miestne a regionálne pútnické miesta pomáhali v rámci vnútornej a vonkajšej migrácii 18. storočia vo veľkej miere vytváraniu pocitu domova.

Charakteristickou črtou barokovej religiozity bolo to, že okrem božieho

Budapest: Szent István Társulat, 1975, s. 200 – 212. o Aachene: TÖMÖRY, Edith: *Az aacheni magyar kápolna története*. Budapest: Németh József, 1931, s. 29 – 43.

²¹ Porovn. B. NAGY, Margit: Adalékok a mikolai Mária-ikon történetéhez. In: B. NAGY, Margit: *Stílusok, művek, mesterek. Művészettörténeti tanulmányok*. Bukurest: Kriterion Könyvkiadó, 1977, s. 24 – 31. Nový, avšak úryvkovitý súhrn: SZAMOSI, József: Magyar zarándoklatok Máriacellbe. In: *Katolikus Szemle*, 1987, 39, s. 318 – 338.

²² Cestovné pasy súvisiace s púťami som si prezrel v materiáli arcibiskupského archívu v Egeri. Medzi ostatnými sa nájdu väčšinou cestovné pasy púti do Ríma v svätom roku 1775.

²³ DRESSLER, Susanne: Wallfahrten als Ausdruck barocker Frömmigkeit. In: GUTKAS, Karl (Hg.): *Prinz Eugen und das barocke Österreich*. Salzburg: Residenz, 1985, s. 375 – 382.

²⁴ Viď napr. BÁLINT, Sándor: *Ünnepi kalendárium I. kötet*. Budapest: Szent István Társulat, 1977, s. 400 – 401. BONOMI, Eugen: Die Kultstätte der vierzehn Nothelfer in Pilis vörös vár. In: BASCH, Franz (Hg.): *Sonderdruck. Deutsche Forschungen in Ungarn IV*. Budapest : b.v., 1939, s. 8. JÁNOSI, Gyula: *A barokk hitélet Magyarországon*. Pannonhalma: b.v., 1935, s. 66.

²⁵ Porovn. TŰSKÉS, Gábor – KNAPP, Ilona Éva: Egy dunántúli búcsújáráshely a XVIII. században. A homokkomáromi mirákulumos könyv tanulságai 1751 – 1786. In: *Ethnographia XCIII*, 1982, s. 269 – 291.

diela (*opus dei*) bola snaha zdôrazniť dielo človeka (*opus hominis*). Doba bola typickým obdobím pamätných slávností, púti a pôstov. Často mohli obsahovať všetky tak teatrálné prejavy pokánia (*flagellatio*) ako aj slávnostné pompy odrazov nebeskej velebnosti. Typické pre pútnické slávnosti epochy boli neobyčajné, na dramatické prvky a vyjadrenia bohaté prenášacie (*translatio*) a korunovačné slávnosti.²⁶ Pri prenášacích slávnostiach boli relikvie prenášané za slávnostných prejavov do novo postaveného kostola milosti a pri korunovácii korunoval biskup obraz milosti, sochu milosti. Z týchto slávností nezostali čiastočne zachované iba záznamy, ale aj obrazy.²⁷ Na týchto procesiách ľudia zúčastňovali hromadne ako členovia zborov a niesli kríž, zástavy, prenosné sochy a obrazy. Tieto výjavy boli prejavom vtedajšieho barokového myslenia, ktoré videlo pozemský život ako odraz večnosti a dalo sa predvídať, a udržiavalo sa pre úlohu umelcov, predovšetkým divadelnej hry.²⁸ (Obr. 5)

Obr. č. 5/ Baroková procesia z obce Tyrnau do Bacsfa – vpredu muži, vzadu ženy, vedúci procesie, hudobníci, bratrstvá v unifórme, so sviečkami a prenosnými sochami, zástavami, krížmi, 18. st.

Po koncile Tridentinum bolo v rámci prekvitajúceho uctievania Panny Márie v predstavách o svete komunity *Regnum Marianum* uctievanie Panny Márie ako kráľovnej a uhorských svätých súčasne. Symbolickou formuláciou a ikonografickým vyjadrením tohto myslenia bolo ponúknutie koruny/krajiny svätej Panne svätým Štefanom, prvým uhorským kráľom. Príkladom je vyobrazenie na hlavnom oltári Dómu v biskupstve založenom Máriou Teréziou v meste Székesfehérvár/Stuhlweißenburg, na ktorom sa dajú vidieť na vzhľade anjela vedľa svätého Štefana súmerné črty Márie

²⁶ ACKERMANN, Hansjakob: Translationen heiliger Leiber als barockes Phänomen. In: *Jahrbuch für Volkskunde. Neue Folge* 4, 1981, s. 111.

²⁷ Porovn. PÁVAI, Antal: *A kálnoki csodatevő Mária-szobor, kegykáporna és Szentkút története. 1553 – 1903*. Budapest: Stephaneum, 1903, s. 21 – 22. BALOGH, Augustinus Florianus: *Beatissima Virgo Maria Mater Dei, qua Regina et Patrona Hungaricarum historico-pragmaticae adumbravit – parochus Kocskóczensis*. Agriae, 1872, s. 365 – 366, 515, 583, 591. KÜHÁR, Flóris: *A czelldömölki búcsújáróhely rövid ismertetése*. Czelldömölk: b.v., 1918, s. 30, 41. SZEKFŰ, Gyula: s. 1

²⁸ Provn. ACKERMANN, Hansjakob: s. 111.

Terézie.²⁹ Na oltároch v tom čase postavených kostolov objavovala Panna Mária alebo iní svätí (napr. sv. Alžbeta) s tvárou Márie Terézie, ako napríklad vo Vasváreri (Eisenburg) v kostole sv. Dominika (Obr. 6), v kostole sv. Martina v Szombathely na soche milosti ružencového oltára (Obr. 7) alebo na vyobrazení hlavného oltára kostola sv. Alžbety zo Zsámbéku (Obr. 8). Toto slúžilo vedome k tomu, aby stúpila popularita Márie Terézie, a to predovšetkým vtedy, keď vystúpila dňa 20. septembra 1741 so svojím dieťaťom Jozefom na rukách, ako Madona, na Prešporskom hrade pred uhorskými stavmi.³⁰

Obr. č. 6/ Socha milosti Márie, s tvárou kráľovnej, Eisenburg, Dominikánsky kostol

Obr. č. 7/ Socha milosti Márie s tvárou kráľovnej, Steinamanger, Ružencový oltár, kostol sv. Martina

Dominancia mariánskeho kultu na púťach v období baroka neznamenala, že uctievanie relikvií prestalo. Toto je dokonca obdobie, v ktorom predovšetkým rozšírením uctievania neznámych svätých z katakomb³¹, dostalo uctievanie relikvií ešte väčší význam tým, že nechalo súčasne prekvitať špecifický súbor objektov kláštorňých prác.³² Religiozitu doby

²⁹ SMOHAY, András: Árpád-hízi Szent Erzsébet tisztelétének újkori emlékei Székesfehérvárott. In: TŰSKÉS, Anna (szerk.): *Omnis creatura significans Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Budapest: CentArt Egyesület, 2009, s. 231.

³⁰ SZEKFŰ, Gyula: s. 246.

³¹ Porovn. TŰSKÉS, Gábor – KNAPP, Ilona Éva: Egy dunántúli búcsújáráshely a XVIII. században. A homokkomáromi mirákulumos könyv tanulságai 1751 – 1786. In: *Ethnographia XCIII*, 1982, s. 269 – 291.

³² Z kláštorňých prác sa konala v roku 1984 vzácna výstava v múzeu mesta Eger/Erlau. Katalóg výstavy sa zaoberá vo viacerých štúdiách týmito objektmi: Lengyel (Red.) 1987;

charakterizujú rastúce uctievanie svätej Trojice, potom v neskorom baroku kult Ježišovho srdca príp. silnejúce kultu Jána Nepomuka a svätého Jozefa, ktorí boli povýšení na ríšskych svätých.³³

Obr. č. 8/ Mária Terézia ako sv. Alžbeta, Zsámbok, r.k. kostol

Toto obdobie je zároveň rozkvetom nábožných bratstiev. Mariánske kongregácie, kongregácie svätej Trojice, spolky Ježišovho srdca, príp. aj cechy, hrali v cirkevnom živote dôležitú úlohu pri cirkevných sviatkoch, procesiách alebo organizovaní a vykonávaní pútí. V tej dobe sa veľmi rozšírila ružencová spoločnosť, populárnou sa stala mariánska pobožnosť v sobotu v mnohých domoch vznikali sväté kúty, ozdobené najmä sochami a obrazmi Panny Márie. Pri rozširovaní týchto spoločenstiev, pobožností a predmetov hrali sprostredkovateľskú úlohu pútnické miesta.

vid' ešte: SZILÁRDFFY, Zoltán: Devóció és dekoráció „Fris kisked kép, apácza munka“. In: LENGYEL László (szerk.): Devóció és dekoráció, Eger, 1987, s. 16 – 24. LENGYEL, László: 18. és 19. századi kolostormunkák Magyarországon. In: LENGYEL, László (szerk.): *Devóció és dekoráció*. Studia Agriensia 7. Eger, 1987, s. 45 – 70.

³³ BARNA, Gábor: Wallfahrten und ihre interethnische Komponente im Königreich Ungarn im 18. Jahrhundert. In: SEEWANN, Gerhard – KRAUS, Peter-Karl – SPANNENBERGER, Norbert (Hrg.): *Die Ansiedlung der Deutschen in Ungarn*. München: R. Oldenburg Verlag, 2010, s. 211 – 218.

Poznatky

Od druhej polovice 18. storočia vykonávala cirkev svoju činnosť v čoraz viac sekularizujúcom sa svete. Vtedajšie duchovné tendencie nenechávali bez povšimnutia ani duchovenstvo. Jeho značná časť sa odklášala vplyvom osvietenstva z pohľadu prehnaneho racionalizmu, utilitarizmu púti a procesií so všetkými doplňujúcimi prvkami, ktoré s tým všetkým súviseli pridržovala sa dožívajúceho zostatku minulosti. V odmietanom správaní je možné badať aj úmysel aj úmysel očistiť náuku o odpustkoch (*indulgentia*) od omylov, predstáv a poverčivých prvkov, na ktorých lipol určitý okruh národa. Tento proces viedol však nakoniec k tomu, že sa púte čoraz viac odpútavali od duchovenstva a vo svojej podstate sa stávali nábožnou formou ľudu. Na púťach už kňazi nesprievádzali ľudí, ak áno, tak veľmi zriedka. Organizovanie a vedenie púte preberali svetskí predspeváci a vedúci púte a tak to zostalo až do súčasnosti. Púť sa stala prostredníctvom osadníkov a pod nemecko-rakúskym vplyvom spájajúcim kanálom a prispievala k vzniku religióznej praxe presahujúcej národné a jazykové rozdiely.

Rekatolizácia bola účinná v prvom rade v západných oblastiach krajiny. Je to vidieť v tom, že v 18. storočí bola takmer polovica pútnických miest v západnej časti Uhorska a časti Podunajska, takmer tretina v Hornom Uhorsku, 11,3 % v južnom Uhorsku a napokon 4,2 % v Sedmohradsku.³⁴ To odzrkadľuje aj dominanciu katolícko-protestantských (predovšetkým reformovaných) viero- vyznaní v týchto oblastiach.

Kým do konca 17. storočia zahŕňali púte celú spoločnosť počnúc veľmožmi až po poddaných, v druhej polovici 18. storočia sa vyššie spoločenské vrstvy týchto púti postupne nezúčastňovali (šľachta, jednotlivé meštiacke vrstvy, duchovenstvo, intelektuáli). Ľudový charakter púti sa tým opäť zosilnil.

Súčasne s tým sa udomácnila v národnom a katolíckom myslení uhorskej šľachty pozitívna osobnosť Márie Terézie, ktorá milovala Uhorsko a prinavrátila relikvie svätého Štefana, čo sa odrazilo aj v jej opatreniach na obmedzenie cirkvi a náboženstva, ktoré vykonala v posledných rokoch svojho panovania.

³⁴ TŰSKÉS, Gábor: *Búcsújárás a barokk kori Magyarországon a mirákulumos könyvek tükrében*. Budapest: Akadémiai Kaidó, 1993, s. 16. 46,5 % v západnom Uhorsku a v časti Podunajska, ktoré bolo najviac postihnuté rekatolizáciou a nemeckým osídlením, 31 % v Hornom Uhorsku, 11,3 % v južnom Uhorsku a napokon 4,2 % v Sedmohradsku

NÁVŠTEVA MARIE TEREZIE NA MORAVĚ V ROCE 1748. POHLED DO KAŽDODENNÍ PRAXE DVORA

Doc. PhDr. Zbyněk Sviták, CSc.

Účel cesty

V roce 1748 stále v Evropě probíhala válka, která vypukla v souvislosti s napadením platnosti pragmatické sankce Karla VI. z roku 1713 o nástupnictví na habsburském trůně. Drážďanským mírem z roku 1745 bylo ukončeno nepřátelství mezi Rakouskem a Pruskem, ale v jiných částech evropského kontinentu pokračovaly boje dál. Hlavní fronty probíhaly v Itálii, kde se habsbursko-sardinským velitelům podařilo zvrátit téměř beznadějnou situaci a znovu obsadit Španěly okupovaný Milán, a pak v Belgii a Nizozemí, kde se naopak válečné události vyvíjely ve prospěch vojsk francouzského krále a hrozila ztráta rakouského Nizozemí. Nyní bylo třeba tedy obrátit pozornost na západ.

V roce 1747 byla uzavřena subsidiární smlouva námořních mocností s ruskou vládou, která umožnila vyslání ruských vojáků na „západní“ frontu výměnou za subsidie. Tato iniciativa byla pro rakouskou diplomacii velmi zajímavá, protože jeden z tajných článků stanovil, že smlouva měla za cíl zlomit moc pruského krále Fridricha II. Panovnice měla stále na zřeteli zpětné získání Slezska, které téměř celé Fridrich II. obsadil ve válkách o rakouské dědictví a jehož držení potvrdzoval drážďanský mír po ukončení druhé slezské války.¹ Záležitostmi průchodu tohoto pomocného ruského sboru přes území monarchie se vídeňský dvůr pravidelně zabýval od konce roku 1747. Začátkem března 1748 panovnice náhle (a možná v afektu) rozhodla, že jej pojede osobně přehlédnout.² Cesta Marie Terezie na Moravu v roce 1748 nebyla tedy oficiální návštěvou, ale její důvod byl jiný, hlavní cíl představovalo přehlédnutí pomocných ruských vojsk. Proto byla chápána jako neformální, panovnice ji od počátku deklarovala jako Post-Reisse, tedy cestu s poštou po její trase. Jako nejvhodnější místo pro přehlídku ruského

¹ TAPIÉ, Victor-Lucien: Marie Terezie a Evropa. Praha 1997, s. 95-103; Bled, Jean Paul: Marie Terezie. Zakladatelka moderního státu. Praha 2013, s. 77-83; Stellner, František: Rusko a střední Evropa v 18. století. Praha 2009, s. 115-116.

² KHEVENHÜLLER-METSCH, Johann Josef – SCHLITTER, Hanns: Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Obersthofmeisters, 1742-1776. Hrsg. im Auftrage der Gesellschaft für neuere Geschichte Österreichs von Rudolf Graf Khevenhüller-Metsch und Dr. Hanns Schlitter. Wien und Leipzig 1907-1925, s. 213.

sboru byl vybrán prostor Olomouce, která ležela v dosahu Vídně. Tímto směrem mířilo poštovní spojení do Slezska, po nově vybudované silnici podle západního vzoru. S jejím budováním se začalo už za vlády Karla VI. na konci 20. let 18. století, silnice se budovala v letech 1727 – 1753.³

Cesty se měl účastnit kromě Marie Terezie její manžel císař František Štěpán Lotrinský, jeho bratr Karel Lotrinský, švagr panovnice a nepříteli úspěšný vojevůdce, i když měl stále její důvěru⁴, a také sestra císaře princezna Charlotta Lotrinská. Veličenstva měl doprovázet nejužší dvůr, tzv. Hofstaat, který se skládal z nejvyššího dvorského hofmistra (Obersthofmeister), nejvyššího dvorského komorníka (Oberstkämmerer), nejvyššího dvorského maršálka (Obersthofmarschall) a nejvyššího dvorského štolmistra (Oberststallmeister). Protože mělo jít o poštovní cestu, měl se jí také účastnit nejvyšší poštovní mistr.

Nebylo zatím ale jasné, kdy k cestě a přehlídce vojska dojde, protože ruský pomocný sbor vyrazil na pochod k Rýnu sice už v lednu 1748, ale od začátku postupoval velmi pomalu, takže britsko-nizozemská diplomacie musela naléhat na carevnu, aby uspíšila jeho pochod. V jeho čele stál kníže Vasilij Nikitič Repnin a měl asi 37 000 mužů.⁵

Příprava cesty

I bez znalosti přesně stanoveného data konání se u dvora rozeběhly přípravy k organizačnímu i vojenskému zajištění cesty na Moravu. Vrchní dohled připadl úřadu nejvyššího dvorského hofmistra hraběte Josefa Lothara Dominika Königsegga, který svolal několik jednání, na nichž se utvářely obrysy programu panovnické návštěvy. Mimo primárního úmyslu přehlédnutí pomocných ruských sborů, bylo možné cestu využít také k prezentaci panovnice v klíčových místech Moravy, v Brně a Olomouci, městech, která byla sídlem hlavních správních a církevních institucí.⁶ Návrhy vzešlé z jednání konference byly vždy písemně formulovány v přednesení⁷ k panovnici, která je vlastnoručně komentovala, buď souhlasně nebo předepisovala, jak se má v konkrétní věci

³ POŠVÁŘ, Jaroslav: Dopavní opatření na Moravě v 18. a první polovině 19. století. Acta Universitatis Brunnenensis – iuridica No 23. Sborník prací učitelů právnické fakulty 7, 1977, s. 204-205; poštovní spoj z Vídně do Vratislavi je doložen již z počátku 17. století, viz Čtvrtník, Pavel – Galuška, Jan – Tošnerová, Patricia: Poštovníctví v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Liberec 2008, s. 24-25.

⁴ BLED, J. P.: Marie Terezie, s. 80.

⁵ STELLNER, F.: Rusko a střední Evropa, s. 117.

⁶ V Brně sídlil královský tribunál, nejvyšší správní královský úřad v zemi, v Olomouci bylo sídlo biskupství. Obě města se titulovala jako „hlavní město Moravy“ a vedla o toto označení prestižní spor.

⁷ K formě písemnosti nazývané přednesení (Vortrag) viz Hochedlinger, Michael: Aktenkunde. Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit. Wien-München 2009, s. 208.

postupovat. Tak jí například připadala suma, která měla být na cestu vynaložena, jako příliš velká, takže jí nařídila redukovat. Musel tedy nejvyšší dvorský hofmistr předložit další přednesení, v němž doložil oprávněnost výdajů. Uvedl, že bez nich by nebylo možné realizovat ony slavnostní hostiny v Brně a Olomouci, které panovnice chce uspořádat, další náklady jsou na potřebné viktualie, které se mají platit okamžitě na místě, na postavení kuchyní k uvaření jídel, i na obslužný personál.⁸ Naopak dvůr ušetřil za ubytování, protože byl využíval biskupské rezidence,⁹ na cestě v Mikulově využil pozvání nejvyššího dvorského maršálka Karla z Ditrichštejna.

Obr. č. 1

Všetchna rozhodnutí, jež vznikly jako výsledek komunikace mezi panovnicí a konferencí nejvyššího hofmistra, musela být předána na konkrétní instituce ve Vídni nebo na Moravě, aby mohla být cesta veličenstev řádně vojensky i organizačně zajištěna, i když se měla konat v neformální rovině.

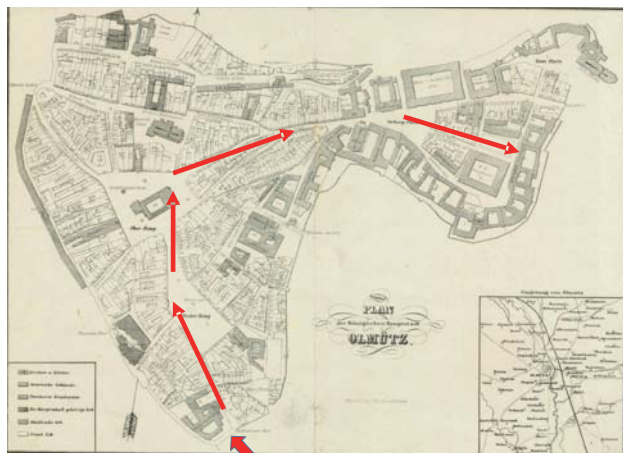
Pokud se týká vojenských opatření, hlavním úkolem byla bezpečnost panovnice a jejího průvodu. Na Moravě ale v té době nebylo dost vojska, které by bylo pro vyplnění tohoto úkolu potřebné. Proto bylo nutno predisponovat oddíly z jiných částí monarchie, které by posílily v Brně situovaný regiment Františka Lotrinského. Válečná rada, k jejímž povinnostem to náleželo, byla velmi agilní a okamžitě z Dolních Rakous a Uher převelela potřebné útvary. Ty se vydaly na cestu neprodleně, jakoby k návštěvě mělo dojít v nejbližších dnech.

⁸ Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, AZA, karton 46-12-2, f. 2-14.

⁹ Dvůr platil pouze ubytování za osoby z doprovodu, pro něž už v rezidencích nebylo místo.

Například osm kompanií kyrysnického regimentu Bernesi z Uher dorazilo do Hradištského kraje už na konci března, a to v době, kdy se teprve moravský tribunál, jako nejvyšší správní orgán v zemi, dozvěděl, a to ještě z vojenských zdrojů, že se chystá panovnická návštěva.¹⁰ Přišly do něj ze Záhoria, protože jejich první umístění je v okolí Strážnice a Sudoměřic. Jejich další pochod směrem k Olomouci byl ale zastaven, protože právě do tohoto prostoru se očekával příchod ruských sborů o síle 37 000 lidí, který znamenal velké problémy se zásobováním vojska potravinami a pící. Musely tedy zůstat v Hradištském kraji. Krajský hejtman František Žalkovský ze Žalkovic je přesunoval z místa na místo, kde byl dostatek píce, ale už začátkem dubna apeloval na odpovědná místa, aby byly oddíly staženy zpět do Uher, protože už pro ně nemůže zajistit výživu. Bylo mu odpovězeno, že k největším škodám dochází tehdy, když se vojsko přesunuje, ať tedy kompanie zůstanou tam, kde jsou.¹¹ Ještě před polovinou května byly kompanie rozloženy na konci Hradištského kraje mezi Tlumačovem, Kvasicemi a Otrokovícemi,¹² aby mohly už konečně odejít do Olomouce, ale to ještě do návštěvy zbýval celý měsíc.

Organizační zajištění cesty bylo složitější. Dvorská kancelář jej oznámila na Moravu královskému tribunálu reskriptem z 9. dubna 1748,¹³ v němž bylo nařazeno, co vše je nutné pro úspěšný průběh návštěvy vykonat a zabezpečit.

Obr. č. 2

¹⁰ Ve sdělení velícího generála na Moravě Karla Saint Ignona z 20. března 1748. Viz Moravský zemský archiv v Brně (dále MZA), fond B 1, sign. M 58, karton. 979, f. 2-5.

¹¹ MZA, B 1, M 58, karton 979, f. 74-75.

¹² Rozložení kompanií po Hradištském kraji v přílohách relace krajského hejtmana z 11. května 1748 (MZA, B 1, M 58, karton 979, f. 97-102).

¹³ MZA, B 1, K 3/16, karton 805, f. 29-45.

Předně byla stanovena trasa (Mikulov – Brno – Olomouc a zpět stejnou cestou) a také počet dní, které chtějí veličenstva v jednotlivých městech strávit. Dlouhodobý pobyt se plánoval v Olomouci, tam měli strávit šest dní, v Brně pouhé dva. Program cesty předpokládal, že veličenstva budou přivítána na hranicích země zástupci stavů, císař jako spoluvládce, Marie Terezie jako vládkyně země, ale při příjezdu do Brna už nebude nutné, aby byl průvod uvítán zemskou vládou (= tribunálem) u kočáru ve slavnostním oděvu a řeči. Před městskou bránou v Brně i Olomouci je měl očekávat magistrát a přivítat je slavnostní řečí a předáním klíčů, trasu průjezdu kolony městem do místa ubytování měli lemovat měšťané. Protože návštěva byla plánována jako neformální, nebylo předepsáno slavnostní oblečení při audiencích, s nimiž se ostatně počítalo a které měly být také v přátelském duchu. Také panovnice si u nich vyhrazovala volné domácí oblečení (Appartement-Kleidern, uvědomme si, že byla v šestém měsíci těhotenství).

Další pokyny se týkaly zkrášlení trasy. Byla nařízena oprava cest a vyspravení dláždění v městech po trase, v Mikulově mělo být navíc vyčištěno židovské město, na Starém Brně zase mělo být zhotoveno zábradlí vedle tam probíhajícího svrateckého náhonu. Na předměstích a ve vesnicích se měly vyčistit příkopy, které měly být udržovány v čistotě. Dále měli vypovědět žebráky, tuláky a vagabundy z míst, kudy bude projíždět průvod, policejní komise měla pro bezpečnost vydat pořádkový řád. Měla také spolupracovat s ubytovatelem, který měl přijet s předstihem, při zajištění dostatečných kvartýrů. Přitom měla policejní komise dbát na to, aby ceny nebyly uměle vyšroubovány.

Pro jízdu kolony měli po trase v krajích obstarat dostatek přípřeží na přeprahacích stanicích, protože dvůr neměl dostatek koní, pro něž bylo také nutné zajistit potřebnou píci. Zejména pak bylo nutné shromáždit dostatečné viktualie k výživě cestujících osob (dvora) i k slavnostním tabulím pro zvané hosty šlechtického i měšťanského původu, které se panovnice rozhodla pořádat. V přílohách reskriptu tribunál dostal dosti druhově podrobné seznamy potravin, které mají být na místě k dispozici, a to jak na masné dny, tak i na postní. Panovnice ale nespolehala na domácí kulinářské umění, naopak v Brně i Olomouci měly být postaveny speciální kuchyně pro přípravu jídel s dvorskými kuchaři a obsluhou. Všechno jídlo se ale mělo na místě okamžitě proplácet.

Tribunál tyto pokyny ihned rozšířil na příslušná místa, tedy krajským hejtmánům dotčených krajů, zemskému výboru, policejní komisi, velícímu generálovi a dalším komisím, zejména komisi pro opravu cest. Země začala vyplňovat příkazy panovnice, shromažďovat přípřeže, píci, ale zejména potraviny, aniž by zatím bylo jasné, kdy se vlastně panovnická „Post-Reisse“ uskuteční. Postupně také docházelo ke změnám. Protože během cesty měla přibýt návštěva Kroměříže, kde chtěl biskup pohostit císařský pár, bylo nutné přesunout přípřeže na nové přeprahací stanice.

Konkrétní datum návštěvy bylo konečně stanoveno až začátkem června, když ke dvoru dorazil hrabě Stampa se zprávou, že ruský sbor, pochodující ve třech kolonách, je již na hranicích habsburské monarchie, u města Bílska v Těšinsku.¹⁴ Teprve na základě tohoto sdělení určila Marie Terezie termín počátků cesty na 11. června. Upřesněné pokyny s definitivním plánem cesty byly sděleny tribunálu reskriptem 4. června 1748,¹⁵ jenž přišel do Brna následujícího dne. Z nového časového rozvržení plyne, že pobyt v Brně bude delší, než bylo plánováno, protože náhodou na něj vycházel svátek Božího Těla a panovnice se chtěla účastnit slavnostního procesí ve městě. Také do původního rozvržení zasáhla návštěva Kroměříže, který odebrala dny strávené v Olomouci.¹⁶ I když úřad vše hned dal na vědomí krajským hejtmanům, znamenalo to, že na poslední přípravy a zejména na obnovení svěžesti potravin zbýval asi týden času.

„Post-Reisse“ na Moravu

Průběh cesty veličenstev na Moravu je rozdělen na jednotlivé dny. Jsou uvedeny jen nejdůležitější události, popis je heslovitý.¹⁷ Jako zatěžující text bylo rezignováno zejména na popisy postavení jednotlivých korporací během přivítání průvodu ve městech. Obecně lze napsat, že téměř každý pohyb veličenstev ve městě, jejich příjezd nebo odjezd byl doprovázen salvami děl nebo moždířů, zvoněním zvonů, troubením a bubnováním. Města byla také slavnostně vyzdobena a osvětlena, členové městských korporací i měšťanských ozbrojených kompanií si nechali k této příležitosti ušít nové uniformy, korporace případně prapory.

úterý 11. června 1748

Odjezd z Schönbrunnu po ranní mši asi o půl šesté v průvodu nejméně 24 vozů s postiliony. Přivítání na zemských hranicích deputací moravských stavů, kterou vedl nejvyšší zemský sudí František Antonín Schrattenbach za panský stav (dále v ní byli za duchovenstvo olomoucký kanovník baron Václav Freyenfels, za rytířský stav nejvyšší zemský písař Václav Maximilián Kriesch a za

¹⁴ KHEVENHÜLLER-METSCH, J. J. – SCHLITTER, H.: Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch, s. 228.

¹⁵ MZA, B 1, K 3/16, karton 805, f. 129-142.

¹⁶ Realita byla ještě jiná – i oproti „definitivnímu“ plánu došlo k prodloužení návštěvy o další den.

¹⁷ Průběh cesty je v tomto textu stručně rekonstruován na základě deníkových záznamů nejvyššího dvorského komorníka Jana Josefa Khevenhüllera (Khevenhüller-Metsch, J. J. – Schlitter, H.: Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch, s. 230-243) a popisu neznámého šlechtice z moravského prostředí (MZA, G 10, č. 1024). Existují i jiná zaznamenání návštěvy, které přinášejí další podrobnosti. Autor připravuje na toto téma specializovanou studii.

městský brněnský radní Antonín Josef Březovský¹⁸) a také krajským hejtmánem Brněnského kraje Františkem Augustinem z Waldorfu. Asi od půl jedenácté na zámku v Mikulově – oběd u nejvyššího dvorského maršálka knížete Karla Maximiliána z Dietrichštejna a jeho ženy Marie Anny Josefy, rozené Khevenhüller-Osterwitz. Pro nepříznivé počasí prohlídka interiéru zámku, stájí a jezdecké školy, pak společenské hry.

středa 12. června 1748

Ráno mše v loretánské kapli, kterou nechal vybudovat kardinál František z Dietrichsteina, uvítání slavnostní řečí mikulovského probošta Jakuba Cachottiho, pak asi v sedm hodin odjezd do Brna (ale bez princezny Charlotty, které střílení z děl způsobovalo zhroucení). Příjezd do Brna asi o půl jedenácté, přivítání na Starém Brně u kostela sv. Václava jezdeckou měšťanskou kompanií pod vedením rytmistra Jana Michaela Köffillera slavnostní řečí a novým praporem. Další uvítání před Brněnskou branou magistrátem, předány klíče¹⁹, proslov městského syndika. V prostoru mezi vnitřní a vnější branou uvítání velícím generálem na Moravě generálem St. Ignonem. Vše doprovázely dělové salvy, troubení a bubnování. Ubytování v Ditrichštejnském paláci na Zelném trhu, tam uvítání olomouckým biskupem a v předpokojí tribunálem, poté vojenská přehlídka, kterou veličenstva sledovala z okna. Princezna Charlotta Lotrinská pro fobii před výstřely z děl přijela teprve po skončení uvítání. Zelný trh vyzdoben, postaveny pyramidy s uvítacími nápisy, kašna Parnas slavnostně osvětlena.

Večer návštěva kostela sv. Tomáše se zázračným obrazem P. Marie Svatotomské²⁰. Po městě se veličenstva pohybovala ve slavnostním kočáře, který jim zapůjčil biskup Trojer.

¹⁸ Podle popisu události vzniklým na půdě magistrátu města (Archiv města Brna, A 1/9, č. 259, karton 90, f. 15); neznámý šlechtic uvádí místo něj ve svém popisu Jakuba Schwartze (MZA, G 10, č. 1024, f. 2).

¹⁹ Veličenstvům byly předány skutečné klíče od města, ne symbolické jako v dnešní době. Byly uloženy na hlavní strážnici na Velkém náměstí (nám. Svobody) a sloužily ke každodennímu uzamykání bran. Magistrát měl obavu, zda o ně tímto aktem nepřijde. Veličenstva je však okamžitě, ještě před branou vrátila do rukou městských představitelů, jak bylo slíbeno předem (MZA, B 1, K 3/16, karton 805, f. 209-210).

²⁰ Návštěva u něj byla symbolická. K obrazu se totiž podle tradice váže titul „Palladium města Brna“ s legendou o záchraně Brna při švédském obléhání roku 1645. K němu Svobodová, Jana: Mater Dei, miraculis clara – slavná díky zázrakům. Vyobrazení Panny Marie Svatotomské na rytinách 17. a 18. století. In: Číhalík, Martin – Suchánek, Pavel: Stříbrný oltář v bazilice Nanebevzetí Panny Marie na Starém Brně. Brno 2011, s. 75-103; Macurová, Zuzana: Umělecké aktivity Matouše Pertschera, opata svatotomášského kláštera v Brně v letech 1740-1777. Brno v minulosti a dnes, 25, 2012, s. 171-172.

čtvrtek 13. června 1748

Po ranní mši v katedrále sv. Petra a Pavla účast ve velkolepém procesí na svátek Božího Těla²¹. Odpoledne jeli František Štěpán a Karel Lotrinský do Židlochovic, aby si prohlédli tamější zámek²² a také věhlasnou zahradu. Marie Terezie se odebrala do kartuziánského kláštera mimo město v Králově Poli.

pátek 14. června 1748

Odpočinkový den, ráno jel císař s Karlem Lotrinským navštívit Špilberk, panovnice se odebrala do kostela minoritů (u sv. Janů, tady trávila čas princezna Charlotta během procesí). Po obědě dvůr odjel do Slavkova, kde navštívil nedávno dokončený zámek Václava Antonína Kounice (nebyl přítomen, nacházel se v Cáchách). Bylo velké horko, takže bylo možné jen krátce a až večer navštívit jeho rozsáhlou a příjemnou zahradu s fontánami a lesíky. Návrat zpátky do Brna před desátou hodinou. Večer u osvětlené fontány pod pochodněmi dával magistrát koncert (odložený ze středy), měšťanská kavalerie pořádala ples, kterého se zúčastnily také některé osoby z vysoké šlechty.

sobota 15. června 1748

Ráno asi v 5 hodin vyslechnuta mše u kapucínů, po ní odjezd (bez troubení a bubnování) přes Rousínov a Vyškov do Kroměříže. Tam dorazili asi o půl jedenácté, uvítání městskou radou, odevzdání klíčů. Ubytování v biskupském zámku, pro přetrvávající horko se obědvalo v salla tereně, pak prohlídka dvou sousedících grot (jedna z nich je vytvořena z minerálů), mnozí se osvěžili ve fontánách. Večer návštěva Květné zahrady před městem, k zábavě posloužil zejména tamní velmi půvabný labyrint.

neděle 16. června 1748

Ráno mše ve farním kostele, odpoledne prohlídka honosného biskupského zámku, vybudovaného za velké náklady. Večer přijel složit poklonu velitel ruského sboru generálporučík von Lieven s manželkou, jinými důstojníky a dalšími dámami.

pondělí 17. června 1748

Den určený pro první přehlídku (revui) části ruského pomocného sboru. Konala se blízko zámecké zahrady (dnes Podzámecké) naproti zámku na poli za tokem řeky Moravy. Marie Terezie předjela v nádherném loveckém voze po

²¹ Procesí bylo zobrazeno na obraze F. M. Korompaye (Muzeum města Brna, inv. č. 2283). Autor jej namaloval až v roce 1750 a císařský pár na něm nezobrazil. K němu viz Mañas, Vladimír – Orlita, Zdeněk – Potůčková, Martina (eds.): Zbožných duší úl. Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy. Olomouc 2010, s. 74-78 (katalogové heslo zpracované Vladimírem Maňasem).

²² Zámek patřil Leopoldovi z Dietrichštejna, bývalému nejvyššímu zemskému komorníkovi moravskému, který na svou funkci na podzim 1747 rezignoval.

boku s princeznou Charlottou, císař s doprovodem stál za ní. Celou dobu přehlídky byla panovnice vystavena slunci. Po ní následoval společný oběd s ruskými veliteli.

Asi v šest večer odjezd přes Tovačov do Olomouce, kam průvod dorazil k osmé hodině večerní. Před Kateřinskou branou přivítání městskou radou, odevzdání klíčů, cesta městem přes slavobrány do biskupské rezidence. V ní přivítání kapitulou, vysokou šlechtou a biskupem.

úterý 18. června 1748

Ranní mše v kapli, v deset hodin odjezd i s Karlem a princeznou Charlottou do Olšan, tam asi od 11 hodin přehlídka druhé kolony ruského pomocného sboru. Po návratu do Olomouce oběd s biskupem a čtyřmi ruskými generály (obsluhuje celý magistrát).

Po obědě odjezd přes Hradskou bránu do Klášterního Hradiska – uvítací řeč, předání klíčů, pak prohlídka kláštera, zejména knihovny, v prelaturě představena hanácká svatba s tancem, ve velkém opatském sále zase krátká, ale půvabná hanácká opereta. Zpáteční cestu podnikl císař s Karlem Lotrinským pěšky (klášter nebyl daleko od města), císařovna s doprovodem jela kočárem. Večer prohlídka slavnostního osvětlení, zejména náměstí, kde byl mimo radnice, radniční věže, triumfálních bran a orloje zvláště slavnostně vyzdoben Salvomský dům.

středa 19. června 1748

Ranní mše v osm hodin v kostele Panny Marie u hrobu Jana Sarkandra, pak do Chválkovic (dnes předměstí Olomouce), tam přehlídka třetí kolony ruského pomocného sboru. Poté návštěva chrámu Navštívení Panny Marie na Sv. Kopečku – uvítací řeč, předání klíčů od kostela, absolvování velké mše. Po ní políbili zázračný obraz Panny Marie a obdrželi knihu o historii poutního místa, poté se podepsali do alba v kostele Bratrství jména Marie.

Po pozdním obědě v biskupské rezidenci odjeli do Brna přes Olšany, tam na obou koncích vesnice vybudovány triumfální brány, Hanáci a Hanačky, s nimiž se setkali v Klášterním Hradisku, při průjezdu veličenstev na silnici předváděli veselý tanec. Do Brna příjezd v noci mezi 10. a 11. hodinou. Brno naposledy slavnostně osvětleno.

čtvrtek 20. června 1748

Den odjezdu z Brna, každý z panovnického páru měl rozdílný program. Císař společně s několika dalšími šlechtici se již brzo ráno odebral směrem do Hrušovan (nad Jevišovkou), kam je tamní domácí pán hrabě Michael Josef Anton Althann pozval na lov na divoké husy.

Marie Terezie odjela před polednem k brněnským jezuitům, kde navštívila

noviciát a mši. Po jejím dokončení se vydala na zpáteční cestu. U Brněnské brány se s ní rozloučilo měšťanstvo, měšťanská rejtarská kompanie ji vyprovázela až ke kostelu sv. Václava za doprovodu všech zvonů a hřmění kanónů (z města i ze špilberské pevnosti) na zpáteční cestu do Vídně. Kvůli hřmění děl odjela už o půl hodiny dříve princezna Charlotta. První zastávkou na cestě byly Židlochovice, kde byl u Leopolda Dietrichštejna oběd. Po jídle si prohlédli ve velkém horku zahradu a krátce po páté odjeli pryč směrem na Mikulov, kam přijeli včas před půl osmou večer. Více než půl hodiny po nich, asi v osm, dorazil z Hrušovan císař.

pátek 21. června 1748

Den návratu do Vídně. Ranní mše v zámecké kapli, po ní propouštěcí audience moravské deputaci, která průvod panovnice provázela. Deputace moravských stavů, která se skládala za stejných osob, které byly přítomny příjezdu královského páru 11. června, vstávala toho dne velmi brzy. Už asi ve čtyři hodiny ráno vyjela z Mikulova na hranici k hraničnímu mostku před Drazenhofenem, kde veličenstva při příjezdu vítala. Ale zakrátko jim byla předána zpráva, že panovnice chce přijmout jejich kompliment při rozloučení. Vrátili se tedy na zámek, kde František Antonín Schratzenbach poděkoval za stavy Markrabství moravského panovnickému páru za šťastně prožité chvíle.²³ Veličenstva s celým průvodem vyrazila na zpáteční cestu časně, už před šestou ráno, takže už v jedenáct dopoledne byli s celou svitou zpět v Schönbrunnu.

Po cestě

Po odjezdu veličenstev se obě hlavní zemská města postupně navracela do každodenního běžného života. Nepochybně se nerada loučila se slavnostní výzdobou, na kterou byly vynaloženy nemalé obecní prostředky, pokud jde o stavby pyramid v Brně nebo triumfálních bran v Olomouci. Také jednotliví obyvatelé na své náklady a podle svých možností vyzdobili vlastní domy. Jejich iniciativa v tomto směru jen koresponduje s opravdu vytrvalým provoláváním slávy a srdečným vítáním panovnice a jejího doprovodu během celé návštěvy. Neradi se jistě také loučili s bohatým osvětlením veřejných budov i soukromých domů, které podtrhovalo slavnostní chvíle pobytu veličenstev a proti běžným dnům poskytovalo nezvyklé večerní zážitky.

Návštěva panovnice ale pro některé obyvatele Moravy nezůstala bez následků. Během rychlé jízdy mezi jednotlivými městy se stalo, že jisté množství koní, kteří byli poddanými zapůjčeni podle požadavků dvora na přípraze, bylo uštváno a padlo. Bylo tedy nutné jejich majitele finančně odškodnit. Vyrov-

²³ Stavovská deputace po propuštění panovnicí a po občerstvení na zámku od hostitelů odjela do Brna.

návání ale nebylo pro poddané jednoduché, protože každý, kdo utrpěl škodu, si musel opatřit potvrzení od své obce o kvalitě koně, jeho odhadované ceně a místem, kde o něj přišel, aby bylo jisté, že se někdo nechce obohatit na úkor dvora. Toto svědectví se zaslalo na nejvyšší královský úřad na Moravě (tribunál), který je shromažďoval a zaslal ke dvoru do Vídně. Likvidace náhrad za padlé koně, kteří byli uštváni jízdou, trvala celý rok, než byla vyřízena a poddaným se dostalo adekvátní sumy. Celkem bylo proplaceno 504 zlatých.²⁴

Naopak krajští hejtmané všech dotčených krajů se nedočkali odměny za své snažení při obstarávání rozmanitých potřeb pro zajištění návštěvy veličenstev. Při jejich každoroční renovaci byli všichni vyměněni.²⁵

Nakonec byly zklamány i naděje Marie Terezie ve vojenské oblasti na alespoň nepřímé poškození pruského krále Friedricha II., protože 18. října 1748 byl uzavřen mír v Cáchách, který přinesl klid zbraní na tehdejším posledním evropském bojišti a ukončil války o rakouské dědictví. Byl výsledkem mezinárodního kongresu, který se konal od konce dubna, a jednalo se na něm již v době, kdy se na Moravě teprve rozbíhaly přípravy na zajištění a zabezpečení cesty. Je pak paradoxem dějin, že ruský pomocný sbor, tak srdečně Marií Terezií vítaný u Kroměříže a Olomouce, přesto, že zrychlil tempo přesunu a v červenci dosáhl Bavorska, do bojů vůbec nezasáhl.²⁶

²⁴ MZA, B 1, K 3/17, karton 805, f. 487-531

²⁵ SVITÁK, Zbyněk, *Z počátků moderní byrokracie. Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748- 1782*. Brno 2011, s. 45-48.

²⁶ STELLNER, F.: *Rusko a střední Evropa*, s. 117.

DCÉRA A ZAŤ V PREŠPORKU. ŽIVOT NA DVORE MIESTODRŽITEĽA ALBERTA SASKÉHO A JEHO MANŽELKY MÁRIE KRISTÍNY (1766 – 1780) V PREŠPORKU

Dr. Krisztina Kulcsár

Takmer druhá polovica vládnutia Márie Terézie v Uhorsku je výrazne poznačená tým, že kráľovstvo malo miestodržiteľa. Prítomnosť zaťa Márie Terézie, vojvodu Saského a Tešínskeho a jeho manželky arcivojvodkyne Márie Kristíny, najmilšej dcéry kráľovnej, a ich dvora v Prešporku znamenala novú situáciu nielen v meste, ale aj v samotnom kráľovstve. Tieto okolnosti sú v každom prípade hodné skúmania. Táto práca sa pokúša zároveň dokázať, že je bezpodmienečne nutné využívať historické pomocné vedy počas takých kultúrno-historických výskumov o ich pobyte.

Od roku 1526/27 sedeli habsburgovci na uhorskom tróne, avšak sídlo v Uhorsku nemali. Ako panovníci sa objavili až pri slávnostných príležitostiach ako boli korunovácie alebo zemské snemy v krajine. To však znamenalo iba dočasný pobyt. Často síce menovali miestodržiteľov, avšak nikdy nemali stále sídlo, alebo nie v Uhorsku. Práve preto to bolo takmer nevidané, že bolo pre vojvodský pár zriadené nové sídlo v roku 1766 v Prešporku.

Vojvoda Albert Saský a Tešínsky (v prvom rade známy ako zakladateľ zbierky Albertina vo Viedni) sa narodil dňa 11. júla 1738 v Moritzburgu v Sasku ako šiesty syn kurfirsta Friedricha Augusta II a arcivojvodkyne Márie Jozefy. Svojím sobášom s arcivojvodkyňou Máriou Kristínou dňa 8. apríla 1766 sa splnil jeho dávny sen. Albert mal iba skromnú apanáž, takže tak jeho apanáž ako aj postavenie bez zeme a skutočná hodnosť neboli dôstojnými pre ruku habsbursko-lotrinskej arcivojvodkyne. Preto museli pre neho nájsť ešte pred sobášom hodnosť alebo úrad. Keďže sa po smrti Ludwiga Batthyányho uvoľnilo miesto uhorského palatína, mohol byť vymenovaný za miestodržiteľa Uhorska a súčasne za predsedu miestodržiteľstva, za najvyššieho zemského sudcu, za kapitána Jazygov a Kumánov a za guvernéra provincie Pest-Pilis-Solter. Albert dostal od Márie Terézie aj novovytvorený titul *Capitain général*, ktorým bol nadriadený dokonca veliacemu generálovi Uhorska.¹

¹ O ňom a jeho menovaní: Walter Koschatzky–Selma Krasa: Herzog Albert von Sach-

V Prešporoku bolo pre manželský pár zriadené nové šľachtické sídlo, nový dvor, primeraný postaveniu. V prvom rade musel byť vyjasnený vzťah k viedenskému dvoru.² Jedným z hlavných princípov, ktorý bolo treba mať na pamäti, bol ten princíp, že nový dvor musel byť úplne oddelený od viedenského dvora,³ mal byť teda zriadený nezávisle od cisársko-kráľovského dvora ako „riadny z hľadiska sídla a zriadenia.“⁴ Rozhodujúcim bol pobyt vo Viedni a v Bruseli, teda dvor arcivojvodkyne Márie Elizabeth⁵ príp. arcivojvodkyne Márie Anny a vojvodu Karola Lotrinského v Holandsku.

Ak sa niekto zaujíma o dejiny úradov, tak vie, že Viedenský dvor mal štyri dvorné úrady: úrad vrchného správcu, úrad vrchného komorníka, úrad vrchného maršala a úrad vrchného správcu koní.⁶ Bolo však otáznne, koľko práce by mali mať dvorné suity a dvorní úradníci v Prešporoku, teda či by boli skutočne potrebné všetky dvorné úrady. Preto padlo rozhodnutie, síce podľa príkladu Viedenského dvora, predsa len zriadiť dvor menšom rozsahu. Preto sa zmenilo obvyklé rozdelenie. O týchto zmenách sme informovaní na základe „arcivojvodského a vojvodsko-saského dvorného kalendára“⁷. Tieto takzvané dvorné

sen-Tesch, 1738–1822. Reichsfeldmarschall und Kunstmäzen. (Uverejnenia zbierky Albertina 18.) Wien 1982; Kulcsár Krisztina: A helytartói státus. Albert szász herceg (1738–1822) kinevezése és magyarországi évtizedei [Funkcia miestodržiteľa. Vymenovanie za miestodržiteľa a úradné roky vojvodu Alberta Saského (1738–1822) v Uhorsku]. Aetas 2002, 51–66.; To isté: Cudzí šľachtic medzi kráľovnou a uhorskými stavmi. Životopis princa Alberta Saského do roku 1765 a jeho vymenovanie za miestodržiteľa uhorského kráľovstva. In: Gabriele Haug-Moritz–Hans Peter Hye–Marlies Raffler (Hrsg.): Šľachta v „dlhom“ 18. storočí. (Štúdie strednej Európy 14.) Viedeň 2009. 275–288.; To isté: Miestodržiteľ v uhorskom kráľovstve. In: Christian Benedik–Klaus Albrecht Schröder (Hrsg.): Založenie Albertina. Vojvoda Albert a jeho doba. Wien–Ostfildern, 2014, 99–105.

² Dňa 26. februára 1766 si dala kráľovná Mária Terézia zavolať k sebe grófa Khevenhüllera, „aby mu dala na starosť svadbu arcivojvodkyne a zriadenie jej budúceho dvora“. Rudolf Khevenhüller-Metsch–Hanns Schlitter: Z doby Márie Terézie. Denník kniežata Johanna Josefa Khevenhüllera-Metscha. zv. 6. 1764–1767. Viedeň–Lipso 1917. 169.

³ Rakúsky štátny archív, domáci, dvorný a štátny archív (ďalej ako: ÖStA, HHStA), Dvorný archív, úrad vrchného dvorného správcu (ďalej ako: OHMeA), úrad dvorného ceremoniálu, staršie spisy ceremoniálu (ďalej: ÄZA) 72-4. „Spisy,svadba arcivojvodkyne Márie Kristíny s princom Albertom Saským, 1766, 5/II–26/X“. fol. 157r.

⁴ Ebd.

⁵ Porovn. k tomu Sandra Hertel: Mária Elisabeth. Österreichische Erzherzogin und Statthalterin in Brüssel (1725–1741). (Súbor písomností rakúskej spoločnosti na výskum 18. storočia 16.). Wien–Köln–Weimar 2014.

⁶ Jakob Wührer–Martin Scheutz: „Zu Diensten Ihrer Majestät“. Dvorné nariadenia a príručky na Viedenskom dvore ranného novoveku (Vydania zdrojov Ústavu pre výskum rakúskych dejín), Wien 2011, 34–36.

⁷ Dvorný kalendár arcivojvodkyne a vojvodu Saského na spoločný rok po milostiplnom narodení nášho blahoslaveného Ježiša Krista MDCCLXVII. Prešporok, 1767; Dvorný kalendár arcivojvodkyne a vojvodu Saského na prestupný rok po milostiplnom narodení

schémy sú skutočným žriedlom pre prozopografické výskumy.⁸ Z dvorného kalendára z roku 1768 je zrejmé, že jedna jediná osoba mala zastávať úrad vrchného dvorného správcu a úrad vrchného maršala. Do tejto funkcie bol zvolený gróf Gabriel Bethlen, zať viedenského vrchného správcu Johanna Josefa Khevenhüller-Metscha. Gróf Bethlen bol okrem toho ad interim, čiže taktiež dočasne poverený úlohami vrchného komorníka (druhá najvyššia hodnosť na Viedenskom dvore). To je teda taká výnimka, ktorá by nebola bývala dovolená na väčších šľachtických dvoroch. Čo sa týka štvrtej funkcie ako bol vrchný správca koní, takisto nebol zvolený samostatný štáb, dvorní sluhovia (kočiši, kolári, koniari a.i.) boli všetci podriadení štábu vrchného maršala dvora. Nad všetkými prešporskými dvornými služobníkmi stála jedna jediná osoba a to vrchný správca dvora.

Aj v iných oblastiach bolo treba ušetriť na personáli. Dvorný tajomník a kancelársky úradník mali stačiť, „tým že práce nemalo byť mnoho“. Mladší úradník (koncipient)⁹ mal vykonávať aj viaceré ďalšie kumulované funkcie: napríklad musel spĺňať úlohy protokolovania, registrácie¹⁰ a expedítora alebo musel zastupovať dvorného tajomníka. Ak vidíme, že napríklad počas 15 rokov sa vyskytlo 85 právnych prípadov,¹¹ môžeme si položiť otázku, či by mohla iba jedna osoba zvládnuť tieto úlohy.

Dvorný schematizmus dáva spätne statický obraz, je tiež zaujímavé skúmať mobilitu dvorných úradníkov. Môžeme to robiť na základe porovnania dvorných schematizmov príp. (bohužiaľ skromných) zachovaných dvorných spi-

našho blahoslaveného Ježiša Krista 1768. Prešpork, 1768. Der Kalender 1767 wurde benutzt von Mária Vyvíjalová: Bratislavský dvor miestodržiteľa Alberta Sasko-Tešínskeho v rokoch 1766–1780, Historický časopis 44, 3:383–397. Auf Deutsch, jedoch ohne Fussnoten: Dieselbe: Der Pressburger Hof des Statthalters Albert von Sachsen-Teschen id den Jahren 1766–1780. In: Die Maria-Theresianischen und Josephinischen Reformen und ihre Bedeutung für die Entwicklung der Slowakei. Tereziánske a jozefínske reformy a ich význam pre rozvoj Slovenska. Bratislava, 1998, 99–122.

⁸ Porovn. Volker Bauer: Vedecká príručka územných úradných kalendárov a úradných príručiek v starej ríši. Adresný, dvorný a štátny kalendár a štátne príručky 18. storočia. 1. Severné a Stredné Nemecko. Frankfurt am Main, 1997 (Štúdie k európskym dejinám práva 103); Ten istý, 2. Dnešné Bavorsko a Rakúsko. Lichtenštajnsko. Frankfurt am Main, 1999 (Štúdie k európskym dejinám práva 123); Ten istý, 3. Západ a Juhozápad. Frankfurt am Main, 2002 (Štúdie k európskym dejinám práva 147); Ten istý, 4. Periodické zoznamy osôb Starej ríše a jej inštitúcií. Frankfurt am Main, 2005 (Štúdie k európskym dejinám práva 196).

⁹ Koncipient bol úradník alebo zamestnanec, ktorý mal za úlohu vypracovávať pre svoj úrad návrhy a koncepty, riešenia problémov, programy.

¹⁰ Registrátor dvorného úradu od 15. storočia do konca 19. Storočia mal za úlohu, všetky vychádzajúce dokumenty porovnávať a registrovať.

¹¹ ÖStA, HHStA, Dvorný archív, úrad vrchného dvorného maršala (ďalej ako: OHMaA), spisy, prešporské spisy 834–835.

sov. Mnohí dvorní úradníci mali už „predchádzajúcu skúsenosť“: Na dvor vojvodu Alberta a arcivojvodkyne boli prevzatí už osvedčení dvorní služobníci z viedenského dvora. V prvom rade sa to týkalo samozrejme služobníctva arcivojvodkyne, napríklad jej vrchná dvorná správkyňa grófka von Vasquez, komorná grófka Rosa von Wallis, grófka Maria Anna von Sztáray, komorná Maria Anna von Schloßnegg, jej komorné, jej spovedník Franz Lehner a iní. Spolu 21 úradníkov, ktorí sa potom ocitli v Prešporskom dvornom zozname služobníctva, ako napr. šéfkuchár Franz Mouchette, komorník Andreas Szlabigh, Julien Chaudron vulgo Barrois, Joseph Baptist Macchio, komorník pri dverách Gabriel Gerst a Joseph Rauch, pomocník v kuchyni Claudius Vogien alebo kurič Jacob Mayer.¹²

Doručené boli aj niektoré žiadosti mimo Viedenského dvora. Kandidáti dúfali v kariéru a isté miesto. Argumentovali svojimi praktickými skúsenosťami, jazykovými znalosťami ako aj doposiaľ preukázanými bezplatnými službami pre štátnu správu. Veľký dopyt bol najmä na miesto koncipienta. Napokon si Mária Terézia vybrala dvorného zamestnanca z Viedenského dvora.

Dôležitým hľadiskom bolo to, že dvorní služobníci boli zamestnaní aj na návrh alebo po protekcii. Vojvoda Albert sa prihovril napríklad za Dominika Minelliho, ktorý bol povýšený po svojom príchode do Prešporku na vedúceho urodzených mladíkov.¹³ Benedict Huber, protežovaný komorník grófa Bethlena dostal napríklad funkciu dvorného policajného úradníka¹⁴ U neho bolo bezpodmienečne dôležité, že policajný úradník a jeho pomocník museli ovládať okrem maďarčiny aj slovenčinu, inak bolo nutné nájsť vhodnú osobu priamo na mieste.¹⁵ Dvorný úradník musel mať dobrý a čitateľný rukopis.

Na základe dvorného zoznamu osôb je možno konštatovať, že dvor pozostával takmer zo 150 osôb, zďaleka sa nejednalo teda o malé dvoranstvo. Všeobecne sa dá povedať, že personál mal zväčša nemecké priezvisko, nájdeme však nejaké francúzske mená, pochádzali aj z Francúzska.¹⁶ Maďarské mená nenájdeme, slovanské alebo poľské iba zriedka. Po preskúmaní, odkiaľ pochádzali, môžeme skonštatovať, že väčšina dvorného služobníctva pochádzala zo Saska, teda rodnej zeme vojvodu, lebo ich rodičia slúžili na dvore v Drážd'anoch. Z dôvodu úspory nákladov boli vyhľadani aj manželia alebo príbuzní (ako manželský pár Jähnichovcov alebo členovia rodiny Dupreyovcov). Porovnaním dvorných zoznamov z roku 1767 príp. 1768 je možné taktiež

¹² ÖStA, HHStA, Dvorný archív, OHMeA, úrad dvorného ceremoniálu, protokoly ceremoniálu (ďalej ako: ZP), Bd. 31. Prednáška zo dňa 29. marca 1766. fol. 107v–108t.

¹³ ÖStA, HHStA, Dvorný archív, OHMeA, úrad dvorného ceremoniálu, ÄZA 72-4. fol. 201r.

¹⁴ Porovn.. HHStA, Dvorný archív, OHMaA, Spisy, prešporské spisy 834-38.

¹⁵ ÖStA, HHStA, Dvorný archív, OHMeA, úrad dvorného ceremoniálu, ÄZA 72-4. fol. 93r.

¹⁶ Porov.. HHStA, Dvorný archív, OHMaA, Spisy, Prešporské spisy 834-88.

konštatovať, že sa počas roka rozšírilo najmä dvoranstvo arcivojvodkyne. Je taktiež pozoruhodné, že nevydaté komorné Márie Kristíny vstúpili do manželstva počas druhého roka a síce s dvornými úradníkmi vlastného dvora (Josepha von Uhlig, rodená Papa a Lamberte Rimbault, rodená Ceinray).¹⁷ Prešporský dvor bola teda taktiež dobrá príležitosť dať páry „dohromady“. Mnohí dvorní úradníci sa dokonca zosobášili s mestskými občiankami.¹⁸

Na želanie vojvodu Alberta bolo dovolené, zamestnať na dvore aj nekatolíkov,¹⁹ ako napr. jeho adjutanta, generálmajora Theodora Alexandra Miltiza, ktorý prišiel z Drážd'an a bol dlhoročným priateľom vojvodu. Dôležité je zdôrazniť, že na rozdiel od Viedenského dvora, sa na dvore v Prešporku medzi služobníctvom nachádzali aj evanjelici. Ako bolo už spomínané, mnohí pochádzali dokonca zo Saska, ako napr. kurič – komorník Johann Gottfried Hennesdorf, pomocníci u koní Johann Gottfried Boden a Johann Georg Geissler.²⁰

V rámci dvora existovali aj „kariérne možnosti“. Po rokoch boli pomocníci u koní povýšení na kočišov, pomocníci na komorníkov zodpovedných za stolovanie alebo za varenie. Nemôžeme však konštatovať žiadne veľké zmeny v rámci dvora. Neobsadené funkcie vznikli v prvom rade v dôsledku úmrtí. Tak sa stal po smrti Gabriela Bethlena vrchným správcom Maximilian Guidobald gróf von Cavriani²¹. Cavriani zomrel v roku 1776, jeho nástupcom bol maďarský šľachtic, gróf Georg Csáky.²² Iba zriedkakedy boli dvorní úradníci prepustení. Všeobecne môžeme konštatovať, že, dvorný personál väčšinou zostával

¹⁷ Tieto úlohy na základe dvorných zoznamov 1767 a 1768.

¹⁸ Za odkaz a úlohy platí moja mimoriadna vďaka Dr. Árpádovi Tóthovi (Univerzita Miškolc). Porov. Prešporské evanjelické sobáše matriky: Archív Hlavného mesta SR Bratislavy, Zbierka cirkevných matrik, Evanjelická cirkev. Farský úrad Bratislava, Manželstvá 1764–1784, Bd. 626. Napr. Johann Gottfried Boden so Susannou Szakovits dňa 11. júla 1769. Bd. 626. Seite 105. 1769. No. 40 (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRQ1-9SCR?i=559&cc=1554443&cat=1857277>); Johann Gottfried Hennesdorf s Kristínou Katarínou Amry dňa 5. nov. 1775, ebd., Bd. 626. strana 241. 1775. No. 43. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRQ1-9959?i=679&cc=1554443&cat=1857277> (posledný stav 23. 10. 2017).

¹⁹ ÖStA, HHStA, Dvorný archív, OHMeA, úrad dvorného ceremoniálu, ÄZA 72-4. fol. 163r.

²⁰ daje k Hennesdorf a Boden vid' v poznámke pod čiarou 17. Pre Geisslera porov. Prešporské evanjelické sobáše matriky: Johann Georg Geissler s Annou Catharinou Macher dňa 24. apríla 1769: Archív Hlavného mesta SR Bratislavy, Zbierka cirkevných matrik, Evanjelická cirkev. Farský úrad Bratislava, Manželstvá 1764–1784, Bd. 626. Seite 100. 1769. No. 24. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRQ1-9SZ4?i=556&cc=1554443&cat=1857277> (posledný stav: 23. 10. 2017).

²¹ ÖStA, HHStA, Dvorný archív, OHMeA, úrad dvorného ceremoniálu, Protokoly ceremoniálu (ďalej ako: ZP), Bd. 33. 3. október 1769; ebd. ÄZA 80-8-2. „Menovanie grófa Cavrianiho za vrchného správcu arcivojvodkyne Márii Kristíny, 1769, okt.“.

²² Štátny archív v Levoči [EZ VOLT A RÉGI NEVE, JELENLEG NEM TUDOM, HOVA TARTOZIK], Archív rodu Csáky z Hodkoviec, Fasc. II. No. 12.

taký istý, ako na začiatku šesťdesiatych rokov 18. storočia. Niektorí zo služobníctva dokonca išli s manželským párom aj do Holandska.²³

Už od začiatku je zrejmé, že Viedenský dvor rozhodne trval na tom, že arcivojvodkyňa je niečo viac ako vojvoda Albert, ktorý bol považovaný za kadeta bez prostriedkov. Táto zvláštnosť sa prejavila aj v názve dvora: Dvor nebol považovaný iba za saský, ale zároveň ako arcivojvodský, a síce v opačnom poradí – prejavuje sa to aj vo vytlačenej forme.²⁴ Zahraniční vyslanci, ktorí prinášali blahoželanía z príležitosti sobáša, zložili poklonu najprv arcivojvodkyňi a až potom vojvodovi.²⁵ Jedinečnosť reprezentatívnych prvkov je možno zreteľne zaregistrovať na ich manželskom erbe. Zložený manželský erb síce vyjadruje rovnoprávne spoluzítie manželov, avšak erb muža je obvykle z hľadiska heraldiky umiestnený vpravo. V prípade arcivojvodkyne Márii Kristíny a vojvodu Alberta boli erby vymenené. Heraldicky vpravo vidíme erb arcivojvodkyne, vľavo erb vojvodu, ale oba pod poľskou kráľovskou korunou. Pre vojvodu Alberta bol erb s malými zmenami prevzatý od jeho otca kurfirsta Friedricha Augusta II. (v erbovom znaku je saské vojvodstvo, v rozdelení do štvorcov poľské kráľovstvo a litovské veľkokniežatstvo). Pri arcivojvodkyňi Márii Kristíne sa nachádza erb (časti) Sliezska, pri vojvodovi Albertovi Tešínske vojvodstvo. Taktiež tuná, ako na väčšine reprezentatívnych prvkov a slávnostných obradoch je možné vidieť, že arcivojvodkyňa je vždy menovaná na prvom mieste a patrí jej vždy prednosť. V tomto prípade bol na jednej strane napodobnený príklad: Arcivojvodkyňa Maria Anna, sestra Márie Terézie mala svoj erb taktiež vždy na pravej strane a zaujímala popredné miesto oproti nemajetnému manželovi, vojvodovi Karolovi Lotrinskému.²⁶

Prešporský dvor bol teda zriadený podľa vzoru viedenského a holandského dvora a slúžil v prvom rade na reprezentáciu. Zámožná habsburská rodina určovala detaily slávnostných obradov, uhorské a saské vzory neboli zohľadňované. Viedenský „dvor“ prezentovala arcivojvodkyňa svojmu manželovi vo všetkých oblastiach.²⁷

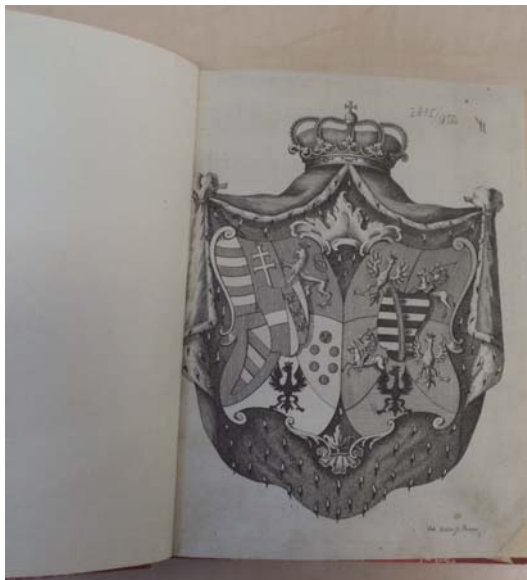
²³ Porovnaj ÖStA, HHStA, Ríšsky dvorný radca, Gratia et Feudalia, Povolenia 15-1-8. „Sasko tešínsky vojvoda Albert a arcivojvodkyňa Mária Kristína, zaslanie batožiny (šaty, knihy, obrazy) do Bruselu, 1780, 1781, pre služobníctvo 1781, mnoho kusov“. Chceme vyjadriť svoje poďakovanie Dr. Andrásovi Orossovi, maďarskému archívnemu zástupcovi v domácom, dvornom a štátnom archíve za jeho pomoc.

²⁴ ÖStA, HHStA, Dvorný archív, OHMeA, úrad dvorného ceremoniálu, ÄZA 72-4. fol. 65r. Pripomienka Kaunitza Márii Terézii, 26. marec 1766.

²⁵ Ebd., fol. 174r. „Dvorný protokol arcivojvodkyne a vojvodu v Ceremonialibus de Mense Majo 1766.“

²⁶ Ebd., ÄZA 43-6. „Cesta vojvodu Karola Lotrinského gen. miestodržiteľa Holandska a jeho manželky arcivojvodkyne Márie Anny do Bruselu, 1743“. bod 18. fol. 8r.

²⁷ ÖStA, HHStA, Habsbursko-lotrinský rodinný archív, domáci archív, Ministerstvo cisárskeho a kráľovského rodu, svadby 10-1. b). fol. 27r–28v. Rozhodnutia Márie Terézie na pripomienku Kaunitza, 20. febr. 1766.

Obr. č. 1/ Manželský erb Alberta Sasko-Tešínskeho a Márie Kristíny²⁸

Zriadením prešporského dvora vznikol nový správny úrad, ktorý však súčasne poskytoval možnosti pre rozvoj mesta ako sídelného mesta. Prítomnosť dvora zabezpečovala napríklad veľké príjmy pre mešťanov v hostincoch alebo pre prenajímateľov privátneho ubytovania. Stále však dochádzalo k sporom s obyvateľmi mesta, a dokonca dochádzalo viac krát aj k trestným činom, ako napr. ku krádežiam,²⁹ bitkám³⁰ alebo pašovaniu tabaku.³¹ Väčšina oprávnených sporov preto znamenala na novom dvore realizáciu súdnych rozhodnutí. Vrchný dvorný maršal mal právo rozhodovať v občianskych a trestných záležitos-

²⁸ Erzherzoglicher und Herzoglich-Sächsischer Hofkalender: auf das Gemein-Jahr nach der gnadenreichen Geburt unsers Seeligmachers Jesu Christi... zum gebrauch des Erzherzoglich und Herzoglich-Sächsischen Hofes. Pressburg: Johann Michael Landerer, 1767, úvodná strana.

²⁹ ÖStA, HHStA, Dvorný archív, OMeA, Vrchný dvorný správca zvláštny rad Varia 370-13. „Spisy o krádeži na dvore vojvodu Sasko-Tešínskeho, apríl 1772“. Por. HHStA, Dvorný archív, OHMaA, Spisy, prešporské spisy 834-47.; ako aj ebd., 834-29. Vyšetrovací spis zo dňa 28. marca 1770; ebd., 834-30. Vyšetrovací spis zo dňa 27. júla 1770; ebd., 834-52. Vyšetrovací spis zo dňa 16. marca 1773.

³⁰ Ebd., 834-42. Spisy v novembri 1771; ebd., 835-61. Vyšetrovací spis zo dňa 12. dec. 1774; ebd., 835-75. Bitka dňa 24. febr. 1777.

³¹ Ebd., 834-13. Vyšetrovací spis zo dňa 15. jan. 1768; ebd., 835-63. Vyšetrovací spis zo dňa 15. apríla 1775.

tiach týkajúcich sa služobníctva a síce nezávisle od mestského magistrátu. Muselo sa však bezpodmienečne postupovať podľa rakúskych a nie podľa uhorských právnych predpisov.³² K tomu boli potrební skúsení právnici – avšak títo boli vyberaní z rakúskych úradníkov. Môžeme teda o dvore povedať, že porušoval právny stav mestského magistrátu, napriek tomu znamenala prítomnosť dvora určité pokroky v oblasti verejných služieb. Okrem iného bolo už v roku 1766 zavedené nočné osvetlenie ulice až po zámok, neskôr, v sedemdesiatych rokoch 18. storočia bolo 231 laternami osvetlené celé centrum mesta.³³

Životný priestor manželského páru musel byť aj vybudovaný. Prešporský zámok nebol dostatočne pohodlný pre stály dvor. Už pred nasťahovaním a aj po ňom boli preto vykonané rekonštrukcie a vznikli nové prístavby. Rozličné stavebné úpravy podľa návrhov a pod vedením dvorného architekta Franza Antona Hillebrandta ukazujú všetky činnosti dvora a taktiež i reprezentatívne funkcie zámku: letná jazdecká škola, parky, škola, miestnosti pre miestodržiteľstvo.³⁴ Nové zariadenia boli od teraz vhodné aj pre slávnostné akcie. V prvých rokoch sa na dvore konali mnohé slávnosti: miestodržiteľský pár organizoval napríklad jazdy na saniach podľa Viedenského vzoru. Zúčastňovali sa ich vyšší dvorní úradníci, komorné arcivojvodkyne a poprední uhorskí šľachtici, ktorých okruh bol vždy rovnaký. V období fašiangov sa konali na zámku maškarné bály, pretože tak vojvoda ako aj arcivojvodkyňa rady tancovali.³⁵ Takisto sa zúčastňovali slávností, ktoré sa konali u uhorských šľachticov (u grófa Pálffyho alebo u kniežaťa Mikuláša Esterházyho).³⁶ V porovnaní s častými búrlivými dňami vo Viedni môže vyzeráť ich pobyt v Prešporoku veľmi pokojný, dokonca nudný.³⁷ Vojvoda však mal dve úlohy: Päťkrát do týždňa predsedal zasadaniam

³² ÖStA, HHStA, Dvornýc archív, OHMeA, úrad dvorného ceremoniálu, ÄZA 72-4. fol. 157r.

³³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Regnicolaris Levéltár, Archivum palatinae, Archivum locumtenentiale Alberti Ducis Saxoniae (N 13), Lad. 62. Fasc. 8. No. 30–37.

³⁴ Porovn. György Kelényi: Franz Anton Hillebrandt, 1719–1797. Budapest, 1976; Kristóf Fatsar: Albert herceg rezidenciája. A pozsonyi királyi vár és kertjei a 18. század második felében [Sídlo vojvodu Alberta. Prešporský kráľovský zámok a jeho záhrady v druhej polovici 18. storočia]. Művészettörténeti értesítő, 2001, 125–132; Jörg Garms: Die Residenz von Pressburg. Bau- und Ausstattungsprojekte in maria-theresianischer Zeit. Barockberichte, 55/56. 2010, 589–602 (Sídlo v Prešporoku. Stavebné a zariaďovacie projekty v období Márie Terézie, Barokové správy).

³⁵ Prikklady pre jazdu na saniach: Prešporské noviny: 1766. č. 14. 15. febr. 1766; 1767. č. 7. 24. jan. 1767; ebd. č. 9. 31. jan. 1767; porovn. napr.. Saský hlavný štátny archív v Drážďanoch, Pozostalosti kniežat, 12528 pozostalost' kňažnej Márie Antónie, č. 24A, fol. 228v. Albert pre Máriu Antóniu, 27. jan. 1767.

³⁶ Preßburger Zeitung, 1767. č. 9. 31. jan. 1767; ebd. Č. 11. 7. febr. 1767, 1768. č. 10. 3. febr. 1768; ebd. č. 39. 14. mája 1768.

³⁷ Saský hlavný štátny archív v Drážďanoch, kniežacie pozostalosti, 12528 pozostalost' Márie Antónie, č. 24A, fol. 152r. Albert pre Máriu Antoniu, 1. marca 1773.

miestodržiteľstva a dvakrát ročne cestoval do Pešti na zasadania najvyššieho súdneho dvora – arcivojvodkyňa sa mohla venovať nanajvýš umeniu. V zimnom období sa Albert a Mária Kristína často cítili dokonca uväznení v zámku a často sa nudili aj v lete. Preto si často delili letné dni na zámku v Schönbrunne a Laxenburgu s Viedenským dvorom, pokojné dni však strávili aj na zámku Schlosshof a Halbtorn, a taktiež podnikali dlhšie cesty do Talianska. Na začiatku prešporských dní sa striedavo konali návštevy, bály a chodili na výlety.³⁸ Po sobáší svojej obľúbenej dcéry cestovala Mária Terézia často do Prešporku na návštevu manželského páru. Niekedy ju sprevádzal aj cisár Jozef II. Boli to často iba krátke 2-3 dňové návštevy.³⁹ Dokonca bola u nich na návšteve v Prešporku v roku 1780.⁴⁰ Monotónnosť prešporských dní bola prerušená trvalými pobytmi miestodržiteľského páru vo Viedni. Cestovali do Viedne na Nový rok a na rodinné slávnosti a pravidelne sa vo Viedni zúčastňovali väčších cirkevných slávností ako aj politických výročí.⁴¹

Napriek nudným dňom boli roky v Prešporku bezstarostné a so spätným pohľadom aj určite šťastné. Samotné spomienky Alberta týkajúce sa často nudných dní strávených v Prešporku sa mu dodatočne zdali krajšie a na služobné povinnosti sa zabudlo: Vojvoda bol v roku 1811 pri pohľade na ruiny prešporského zámku zarmútený,⁴² a preto môžeme tvrdiť: Nielen pre krajinu a pre mesto Prešporok, ale aj pre dcéru a zaťa to bolo neobyčajných 15 rokov.

³⁸ Ebd., fol. 228v. Albert pre Máriu Antóniu, 27. jan. 1767.

³⁹ ÖStA, HHStA, Dvorný archív, OHMeA, úrad dvorného ceremoniálu, ZP Bd. 31–35. pas-sim.

⁴⁰ Ebd. Bd. 35. 25. sept. 1780. fol. 344v–345r.

⁴¹ ÖStA, HHStA, Dvorný archív, OHMeA, úrad dvorného ceremoniálu, ZP Bd. 31–35. pas-sim.

⁴² Rakúska národná knižnica, Zbierka rukopisov. 119/1–189. Albert pre generála Seckendorfa, 19. júna 1811.

MÁRIA TERÉZIA A PRIATEĽSKÉ VZŤAHY S PRÍSLUŠNÍKMI KNEŽACIEHO DOMU ESTERHÁZY

Dr. Angelika Futschek

Členovia rodiny Esterházy boli verne oddaní rodu Habsburgovcov a vo vojenských sporoch stáli vždy na strane cisára. Početní členovia rodiny boli nositeľmi Rádu zlatého rúna, zastávali úrady veľvyslancov a boli poverení rozličnými čestnými úlohami.

Toto spojenectvo bolo zachované po mnohé storočia. V roku 1687 bol Paul I. Esterházy (1635 – 1713) ako poďakovanie za jeho zásluhy povýšený cisárom Leopoldom I. do kniežacieho stavu. Gróf Nikolaus, neskôr knieža Nikolaus I. (1714 – 1790), „milujúci nádheru“, mal napríklad v roku 1736 tú česť cestovať do Lotrinska, aby vojvodkyni Elisabeth Charlotte, matke Františka Štefana, oznámil svadbu medzi Františkom Štefanom Lotrinským a arcivojvodkyňou Máriou Teréziou. Neskôr bol Máriou Teréziou (Obr. 1) menovaný volebným veľvyslancom a zúčastnil sa v roku 1764 v poverení ako Prvý kufirtsky veľvyslanec na zvolení jej syna Jozefa (obr. 2) za rímsko-nemeckého kráľa vo Frankfurtu.¹ Okrem toho podporoval kniežací rod Esterházyovcov kráľovnú finančne: Keď dal oznámiť Márii Terézii dňa 1. februára 1760 prijatie pôžičky 3 miliónov guldenov, prisľúbil jej knieža Paul II. Anton (1711 – 1762), brat a predchodca Nikolausa I., v marci toho istého roku pôžičku 20.000 guldenov a dal za týmto účelom odovzdať časti cenného strieborného príboru v hodnote viac ako 9.000 guldenov kráľovskej mincovne.

Mimo diplomacie a barokového predvádzania sa mala cisárska rodina s rodom Esterházy také kontakty, ktoré je určite možno nazvať ako priateľské. Táto väzba spočívala predovšetkým v lotrinskom pôvode manželky kniežaťa Paula II. Antona (obr. 3), knäznej Márie-Anny Esterházy (1713 – 1782) (obr. 4), ktorú „...kvôli jej rozumu a príjemnému vystupovaniu odjakživa milovali a uctievali obe Výsosti...“²

¹ O kniežati Mikuláš I. Esterházy ako kniežací veľvyslanec vid': Körner Štefan, Esterházy Feenreich. Fürst Mikuláš I. verblüfft Europa, Eisenstadt 2011.

² KHEVENHÜLLER-METSCH, Johann Joseph, Aus der Zeit Maria Theresias. Dennik kniežaťa Johanna Josepha Khevenhüller-Metscha. Cisársky vrchný správa. 1758 – 1759, zväzok 5, Leipzig/Wien 1911, s. 35.

Obr. č. 1/ Mária Terézia vo vdovskom kroji, olej na plátne, po r. 1765.
Súkromný archív rodu Esterhazy, Zámok Eisenstadt; inv. č. B 610.

Obr. č. 2/ Cisár Joseph II. (1741 – 1790), olej na plátne, po 1765.³

³ Súkromný archív rodu Esterhazy, Zámok Eisenstadt; inv. č. B 712.

Obr. č. 4/ Knieža Paul II. Anton Esterházy (1711 – 1762), Johann Michael Millitz, olej na plátne, 1759. Súkromný archív rodu Esterhazy, Zámok Eisenstadt; inv. č. B 21.

Obr. č. 3/ Kňažná Mária-Anna Esterházy (1713 – 1782), rodená de Lunati-Visconti, olej na plátne, polovica 18. storočia. Súkromný archív rodu Esterhazy, Zámok Eisenstadt; inv. č. B 47.

Kňažná Mária-Anna Esterházy, rodená de Lunati-Visconti, vyrástla v Lotrinsku a bola dvorná dáma matky Františka Štefana vojvodkyne Elisabeth-Charlotte.⁴

Mária-Anna de Lunati-Visconti pochádzala z vysoko váženej lotrinskej rodiny, jej otec Ferdinand de Lunati-Visconti bol v priazni vojvodu Leopolda Lotrinského, vojvoda si ho cenil do takej miery, že je v literatúre nazývaný dokonca podľa metresy vojvodu ako „*deuxième favori*“⁵, čiže jeho druhý obľúbenec.

Ferdinand de Lunati-Visconti bol vymenovaný za komorníka vojvodu a neskôr za veliteľa „sto Švajčiarov“⁶. Vojvoda Leopold Lotrinský ho určil ako

⁴ O rodine de Lunati-Visconti viď: Futschek Angelika, Kňažná Mária-Anna Esterházy. Jej korene v Lotrinsku, jej život v Eisenstade a vo Viedni, Oznamenia zo zbierky súkromnej nadácie Esterhazyovcov, Zväzok 7, Eisenstadt 2016.

⁵ Aubry-Humbert Antoinette, Seigneurs et laboureurs dans le Blamontois aux XVIIème et XVIIIème siècles, Dombasle-sur Meurthe 2001, S. 167.

⁶ Pod pojmom „sto Švajčiarov“ (franz. Cent-suisses) rozumieme jednotu švajčiarskych žoldnierov, ktorí existovali od roku 1497 do 1792 a patrili ku garde kráľa vo Francúzsku. Podľa ich vzoru vznikla podobná jednotka od roku 1581 auf v lotrinskom vojvodstve.

spoločníka Františka Štefana na cestu na korunovačné slávnosti Karla IV. v lete 1723 do Prahy, ktorých sa mal zúčastniť korunný princ, keď neočakávane zomrel jeho brat Leopold Clemens dňa 4. júla na kiahne.⁷ Vojvoda Leopold sa snažil v zmysle múdrej sobášnej politiky zosobášiť už svojho syna Leopolda Clemensa s arcivojvodkyňou Máriou Teréziou, smrťou korunného princa nastúpil na jeho miesto František Stefan a žil odteraz na Viedenskom dvore.

Mária-Anna de Lunati-Visconti strávila svoj čas na lotrinskom dvore okrem iného s Karlom Alexandrom a Annou Charlotte, deťmi vojvodkyne a sprevádzala vojvodskú rodinu na mnohých cestách do rozličných rezidencií ako boli napr. zámky v Lunéville, Nancy alebo Commercy.

Práve tento kontakt Márie-Anny de Lunati-Visconti s Karlom Alexandrom, Annou Charlotte a neskôr aj s Františkom Štefanom Lotrinským neskôr pozitívne ovplyvnili vo Viedni dobré vzťahy k Márii Terézii.

Vojvodkyňa, ktorá sa stala melancholicou po úmrtí mnohých detí, prechovávala veľkú sympatiu k mladej Márii-Anne. Listy vojvodkyne vyjadrujú časom jej opätovnú starosť o blaho dievčaťa, ktoré bolo pôvabne a tým sa úplne odlišovalo od svojej matky, ktorá viedla škandalózný život.

Po smrti vojvodu Leopolda v marci 1729 sa František Štefan vrátil začiatkom novembra z Viedne do Lotrinska. Ešte pred svojou cestou do vlasti bol nový vojvoda výslovne vystrihaný pred slečnou de Lunati-Visconti: „*Po druhej musí Vaša kráľovská Výsosť prechovávať maximálne výhrady voči ženám [...] Osoby Vás pokladajú za výnimočného a otvorene treba povedať, že pán Lunati dal doviest' domov svoju dcéru, aby získal priazeň jeho kráľovskej Výsosti.*“⁸

Mária-Anna de Lunati-Visconti sa vydala v decembri 1734 za prítomnosti vojvodkyne Elisabeth-Charlotte a jej detí Karl-Alexandra, Elisabeth-Thérèse a Anny Charlotte v zámočkej kaplnke Lunéville za knieža Paula II. Antona Esterházy. Udalosť bola zvečnená na obraze maliara Claude Jacquarta (obr. 5):

Obraz zobrazuje manželský pár a za nimi rodinu vojvodu. Ich prítomnosť znamenala veľký prejav priazne a predstavuje vysoký rešpekt, že si Mária-Anna a knieža Paul II. Anton u nej užívajú. Za manželské prípravy medzi Máriou-Annou a kniežaťom patrila vďaka aj Karlovi Alexandrovi Lotrinskému, s ktorým bol knieža v kontakte počas svojich mnohých pobytov v Lotrinsku. Spoločne boli aj na vojenskom ťažení na Rýne.

Krátko po sobáši manželského páru prišli blahoželania od Františka Štefa-

Z lotrinskej iniciatívy bola prevzatá švajčiarska garda aj na cisárskom dvore vo Viedni, kde slúžila od roku 1745, prevzala mnohé reprezentačné úlohy a už v roku 1767 bola zrušená.

⁷ HHStA, LHA, Karton 43, No 1, fol. 394 – 398.

⁸ HHStA, LHA, Karton 43, fol 340.

na: „Som povinný Vám vysloviť svoju najhlbšiu vd'aku, že ste mi nechali poslať správu o Vašom sobáši prostredníctvom slečny Lunaty. Pri tejto príležitosti Vám blahoželám. Nech ste naďalej spokojní tak, ako Vám to prislúcha. S hlbokou úctou“.⁹

Pár mesiacov po svadbe cestoval kniežací pár v roku 1735 z Lotrinska do Eisenstadtu. V máji 1736 prijala Mária Terézia kňažnú Máriu-Annu do Rádu kríža s hviezdou.

Obr. č. 5/ Knieža Paul II. Anton Esterházy (1711 – 1762), Johann Michael Millitz, olej na plátne, 1759. Súkromný archív rodu Esterhazy, Zámok Eisenstadt; inv. č.B 21.

Zámok v Eisenstadte/cisárska izba

S kňažnou Máriou-Annou prišiel do zámku v Eisenstadte nový duch (obr. č. 6), ktorý sa prispôbil podľa vtedajšieho dobového vkusu. Miestnosti

⁹ „Je vous suis fort obligé de la part que vous avés bien voulu me donner de la conclusion de votre mariage avec Melle de Lunaty, je vous en fait mon compliment et souhaite que la satisfaction que vous en temoignés dure aussy lontems que l'un et l'autre la merités. Je Voudrois de mon coté pouvoir vous convaincre de l'estime avec laquelle je Suire.“ Odpis listu zo dňa 9. februára 1735 od Fratiška Štefana Lotrinského kniežaťa Paul II. Antonovi Esterházymu. HHStA, LHA, Karton 118, fol. 204.

boli obložené vzácnymi tapetami z Číny a Francúzska (obr. 7), drahocenný nábytok nakúpený v Paríži a Lotrinsku. Konzolové stoly a lakovaný nábytok reprezentačných priestorov zdobili čínske a japonské porcelány alebo fajansy z fajansovej továrne v Holiči založenej Františkom Štefanom.

Mnohí hostia kniežacieho páru mali na zámku v Eisenstadte k dispozícii viaceré miestnosti. Thomas Steavens, cestujúci, ktorý tu strávil v roku 1749 viacero dní, popísal svoj pobyt okrem iného, slovami: „... *the present Princess, who is of Lorraine, & who, among many other Accomplishments, has an admirable Taste, has now furnish'd almost all the Chateau, & these Apartments are as handsome & commodious as possible, Every Stranger has his Bedchamber, Dressing-room, Garderobe, & Servants Room...*“¹⁰

Obr. č. 6/ : Pohľad na zámok v Eisenstadte polovica 18. storočia, detail z rodokmeňa kniežat Esterházyovcov, olej na plátne, polovica 18. Storočia. Súkromný archív rodu Esterhazy, hrad Forchtenstein – galéria predkov rodu Esterhazy; inv. č. B 38.

Špeciálna časť zámku bola k dispozícii aj Márii Terézii pri jej pobyte v Eisenstadte.

V niektorých dokumentoch v archíve na hrade Forchtenstein sa spomína na zámku v Eisenstadte takzvaná „cisárska izba“, ktorá však, ako taká, nie je vykázaná v inventári zámku. V roku 1740, v roku úmrtia cisára Karla VI., sa po

¹⁰ Robbins Landon Howard Chandler, *An Englishman in Vienna and Eisenstadt Castle in 1748 and 1749*, in: *Das Haydn Jahrbuch XVIII*, London 1993, 206.

prvý krát hovorí nielen o rekonštrukčných prácach na veľkej bielej peci v jedálni, ale aj na onej cisárskej izbe.¹¹ Znamená to, že už onoho času museli byť členovia cisárskeho rodu ako hostia na zámku v Eisenstadte. V roku 1743, čiže takmer v rovnakom čase ako prebiehali rekonštrukčné práce v Schöbrunne, vykonával aj murársky majster Samuel Hauck rozsiahle renovačné práce na zámku v Eisenstadte. Staré štukatúry boli kompletne osekané, nové stropy natiahnuté a „...dann auch daß Kayser Zimer mit einer Zwerg Maür üntermacht, wie auch auß dem finstern Thürm in des neben Zimer Ein durch Gang auß gebrochen ünd mit Einer wand üntermacht. wie auch neben des große Zimer mit eine Stockothar booden Ein gelegt worden, ünd Zwej mahl üntermacht, mit wänden sambt einer Stiegen in die ober Zimer...“.¹² **(potom aj cisárska izba bola podopretá oporným múrom, ako aj z veže bez okien bol prerazený otvor do vedľajšej izby a podopretý stenou. Aj vo vedľajšej izbe so štukatúrou bola položená podlaha a dva krát podopretá, so stenami spolu so schodami do hornej izby...).**

Obr. č. 7/ Pohľad do takzvaného „malého čínskeho salóna“, až do začiatku štyridsiatych rokov 18. storočia spálňa kniežaťa, čínske tapety, polovica 18. storočia. Súkromný archív rodu Esterhazy.

V roku 1746, kedy sa aj Mária Terézia zdržiavala viacero dní v Eisenstadte, boli taktiež vykonávané práce v v cisárskej izbe, keďže tu okrem iného umiest-

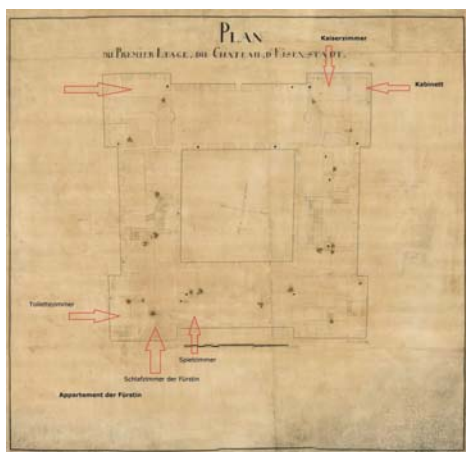
¹¹ EPA, RAR 1740, Nr. 24.

¹² EPA, RAR 1743, STVO 6.

nil stolár Thomas Moritz latky a rovnako aj dve supraporty nad oknami. V nasledujúcom roku bola inštalovaná nová pec s ozdobami.

A taktiež zámočník Friedrich Schieller spomína v roku 1757 izbu kráľovnej: „v kráľovnej izbe som opravil tri zámky...“¹³, sklársky majster hovorí v tom istom roku o prácach „... v izbe cisárovnej...“¹⁴. Dokonca popismi zamestnancov, ako „v izbe cisára vedľa sálu“¹⁵, čiže vedľa dnešného Haydnovho sálu alebo bola cisárska izba umiestnená „oproti zoologickej záhrade“, uvádzajú konkrétne odkazy na miesto v zámku. V záznamoch stolárskeho majstra Johannes Schräfla sa vedľa cisárskej izby spomína „S: v: záchod“, pre ktorý bolo urobená časť okenného rámu a okenné krídlo, ktorý sa vyskytuje iba v oblasti N/O veže. K cisárskej izbe patrila toaleta a šatník (obr. 8). Z izby bol nielen priamy prístup do „veľkého sálu“, dnešného Haydnovho sálu, ale aj nádherný výhľad do záhrady, ktorá bola vybudovaná pri pobyte nového kniežacieho páru v manieristickom slohu.

Cisárska izba už dnes neexistuje. Miestnosti boli zmenené pri rekonštrukciách zámku kniežaťom Nikolaus II. Esterházyom začiatkom 19. storočia (obr. 9) Preto sa v popisoch miestností, ktoré sú v niektorých dokumentoch označované ako „cisárska izba“, a údajne ich mala k dispozícii aj Mária Terézia počas jej pobytov v Eisenstade, uvádza odkaz na súpis majetku a zariadenia vo francúzskom jazyku z roku 1757 a na prvý inventár v nemčine z roku 1762, ktoré sa doposiaľ nachádzajú v Národnom archíve v Budapešti.

Obr. č. 8/ 1. poschodie s priradením miestností, plán pána Fischera, 1759. Súkromný archív rodu Esterházy, hrad Forchtenstein – Archív.

¹³ EPA, RAR 1757, Nr. 154.

¹⁴ EPA, RAR 1757, Nr. 161.

¹⁵ EPA, RAR 1746, Nr. 112/5.

Obr. č. 9/ Pohľad plánovanej záhradnej fasády zámku v Eisenstadte, Franz Engel, Tempera na papieri, 1812. Súkromný archív rodu Esterhazy, zámok Eisenstadt; inv. č. B 7.

Cisárska izba je v súpise majetku a zariadení z roku 1762 popisovaná nasledovným spôsobom: „*Vladárska krásna izba oproti záhrade, ktorá je vyzdobená indiánsky červeným, zeleným a žltým, modro kvitnúcim koridorom okrasných rastlín.*“¹⁶

V miestnosti stála v roku 1762 baldachýnová posteľ ako aj prepychová, pozlátená pohovka s priliehavými kreslami, potiahnutými červeným damaškom. Medzi dvoma oknami bolo umiestnené veľké, pozlátené monumentálne zrkadlo, nad ním visel v roku 1746 obraz kytice maliara Sigmunda Leopolda zhotovený za 4 guldeny. Pod obrazom na stole s čiernou mramorovou doskou je popis viacdielnej ázijskej sady porcelánu: „*Je tam indiánsky zafarbený porcelán, pozostávajúci z 5 nádob na bylinky, z ktorých jedna má veľkú trhlinu*“. Ázijský porcelán sa nachádzal iba v niektorých častiach zámku ako bola spálňa kňaza, kúpeľňa patriaca k spálni a herňa na prvom poschodí ako aj spálňa kniežat'a s prislúchajúcou kúpeľňou na druhom poschodí. Ázijský porcelán sa nachádzal aj v izbe, ktorá bola na druhej strane veľkého sálu, a ktorú mal pravdepodobne k dispozícii František Štefan alebo jeho súrodenci. Táto skutočnosť zdôrazňuje význam miestností po oboch stranách veľkého sálu.

Príslušná kúpeľňa, ktorá bola vo výpočtoch remeselníkov pomenovaná ako „kabinet“, bola v roku 1762 vyzdobená „*nazeleno s obrázkami malých postáv mužov a žien*“, čiže ázijskými tapetami. Okrem modrej pohovky tam boli viaceré kreslá, malý stolík, toaletný stolík s veľkým zrkadlom a mnohé kefy a malé truhlice s čiernym a zlatým lakovaním, čo je predpokladom, že sa jedná o ázijské lakovnicke práce.

V súpise majetku a zariadenia v roku 1757 uvádzaný „*Garderobe de la femme de Chambre*“, šatník pozostával z dvoch postelí, jedného toaletného sto-

¹⁶ MNL, P 108, Rep. 9, Fasc. U, fol. 70.

líka ako aj z komody s rozličnými fajansami. Na stenách viseli mnohé obrazy, pričom boli kladené do popredia najmä dva obrazy cisára a cisárovnjej.

Mária Terézia bola vítaným a oslavovaným hosťom v dome rodiny Esterházyovcov: či už to bol lov v Kittsee, opera v zámku Esterháza alebo rodinná návšteva v Eisenstadte. Spoločne s Františkom Štefanom ako aj jeho súrodencami Karlom Alexandrom a Annou Chralotte Lotrinských chodili do Eisenstadtu. Aj knieža Johann Joseph Khevenhüller-Metsch, ktorého záznamy v denníku boli dôležitým zdrojom výskumov, prijímal pozvania kniežacieho páru. Na oplátku bola kňažná Mária-Anna veľmi vítaným hosťom pri cisárskych oslavách.

Návštevy Márie Terézie v Eisenstadte

Mária Terézia sa veľmi tešila na návštevy Eisenstadte. V liste adresovanom grófovi Lacymu píše: „*Notre voyage à Eisenstadt, qui me fait un plaisir infini, ...*“¹⁷

Na zámku v Eisenstadte sú informácie o týchto návštevách odovzdávané nielen protdredníctvom zápisov v denníku kniežaťa Khevenhüller-Metscha a zápisov vo Viedenskom denníku, ale aj prostredníctvom popisov pracovných povinností zamestnancov kniežacieho zámku. Najmä záznamy stolárskeho majstra Thomasa Moritza sú obzvlášť poučné. Na základe jeho popisu je najskorší pobyt Márie Terézie zabezpečený u kniežacej rodiny v Eisenstadte v roku 1742. Tento remeselník si poznačil vo svojich vlastnoručných záznamoch: „*Pred príchodom kráľovského majestátu boli izby vyčistené;*“ a po ich odchode „*aj po odchode kráľovského majestátu boli izby vyčistené*“.¹⁸ Aj Viedenský denník uvádza 13. septembra 1742 cestu Márie Terézie a jej sprievod k soche milostiplnej Panny Márie do Eisenstadtu, „*und wurden Allerhöchst = Die=selbe mit Dero gantzem Hof=Gefolg von der Frau Fürstin von Esterhazy auf das herzlichste bewirtet / kehreten aber Abends wiederum nach mehr=er=wehnten Sumerein zuruk (a bola s najvyššími poctami čo najsrdečnejšie aj spolu so svojím sprievodom pohostená kňažnou Esterhazy, avšak vrátila sa ešte večer späť)*“.¹⁹

V auguste 1746 prišiel knieža Khevenhüller-Metsch so svojou manželkou a cisárskou komorníčkou Kokorzowou na viacdennú návštevu Márie-Anny Esterhazyovej do Eisenstadtu, pričom ku skupine sa na jeden deň pripojila aj sestra Františka Štefana Lotrinského, princezná Anna Charlotte Lotrinská

¹⁷ ARNETH, Alfred Ritter von, Listy cisárovnjej Márie Terézie jej deťom a priateľom, zväzok 1, Viedeň 1881, s. 217.

¹⁸ EPA, RAR 1742, Nr. 8.

¹⁹ Wiener Zeitung, č. 74, 15. september 1742, s. 5.

a spolu so svojím sprievodom zostala poobede 11. augusta.²⁰ Aj 25. septembra 1747 cestoval knieža Khevenhüller-Metsch so svojou rodinou do Eisenstadtu na návštevu kňažnej.²¹ O deň neskôr však prišla princezná Anna Charlotte Lotrinská: „*Dienstag den 26. Sept. Fruhe seynd Ihro Königl. Hoheit Prinzessin Charlotte von Lothringen mittels der Post nacher Eisenstadt abgegangen, haben alda bey der Fürstin von Esterhasy Mittags gespeiset, und seynd Abends nacher Schönbrunn wieder tzuruk gekehret. (V utorok 26. Septembra odišla jej kráľovská výsosť princezná Charlotte do Eisenstadtu, obedovala u kňažnej Esterhazy a večer sa opäť vrátila do Schönbrunnu)*“²².

Takéto výlety Márie Terézie (obr. 11) a Františka Štefana (obr. 10) ako aj jeho súrodencov Karla Alexandra a Anna Charlotte do Eisestadu trvali väčšinou krátko, pri zvláštnych príležitostiach pokračovali slávnosti aj viacero dní boli bez prísnej dvornej etikety. Viacdenné pobyty Márie Terézie sú doložené v júli 1756 a v auguste 1758.

Obr. č. 10/ František Štefan Lotrinský (1708 – 1765), od roku 1745 ako František I. cisár Svätej ríše rímskej, olej na plátne, polovica 18. storočia. Súkromný archív rodu Esterhazy, zámok; inv. č. B 427.

Pondelok, 19. júla 1756 „...nach gehörter Heil. Meß, seynd Se. Majestät der Kaiser in Gefolge einiger Cavalieren, dann Nachmittags um 5. Uhr Ihro Majestät die Kaiserin in Begleitung einiger Damen von Schönbrunn zu (Titl) Herrn Fürsten Esterhasy nacher Eisenstadt mittels der Post auf ein paar Tage abgegangen. (po vypočutej sv. omši odišiel jeho Výsosť cisár v sprievode niektorých pánov, potom popoludní o 5. hodine jej Výsosť cisárovná v sprievode

²⁰ KHEVENHÜLLER-METSCH, Johann Josef, Z obdobia Márie Terézie. Denník kniežaťa Johanna Josepha Khevenhüller-Metscha. Cisárskeho vrchného dvorného správcu. 1745 – 1749, Zväzok 2, Lipsko/Viedeň 1908, s. 106.

²¹ KHEVENHÜLLER-METSCH, Johann Josef, Z obdobia Márie Terézie. Denník kniežaťa Johanna Josepha Khevenhüller-Metscha. Cisárskeho vrchného dvorného správcu. 1745 – 1749, Zväzok 2, Lipsko/Viedeň 1908, s. 179.

²² Wiener Zeitung, č. 78., sobota 30. septembra 1747, s. 7.

niektorých dám zo Schönbrunnu k pánovi kniežat'ovi Esterhazymu na pár dní)²³ Podľa záznamov kniežat'a Khevenhüller-Metscha cestoval cisár iba s kniežat'om Auerspergom, cisárovná šla zvlášť, sprevádzala ju iba vrchná dvorná správkyňa. Cesta trvala do 21. júla, späť do Schönbrunnu šli obe Výsosti spoločne večer onoho dňa.²⁴

Obr. č. 11/ Mária Terézia, kráľovná uhorská a česká (1717 – 1780), olej na plátne, polovica 18. storočia. Súkromný archív rodu Esterhazy, zámok; inv. č. B 500.

V júli 1758 nebola doložená iba návšteva Karla Alexandra Lotrinského v Eisenstadte,²⁵ o niekoľko týždňov neskôr, v auguste 1758, je zaistený aj viacdenný pobyt kráľovnej Márie Terézie a Františka Štefana v Eisenstadte. Služobníctvo dostalo rezerváciu, „*podľa starého zvyku*“,²⁶ na obdobie od 5. do 9. augusta troch izieb v miestnom hostinci: „*Citanu du Cabartie du grifon pour auer L'oge Diferant Cuisinie et autre domestique du tempst de Sa Majesté*“²⁷. Predbežná rezervácia izieb slúžila pravdepodobne ako príprava na príchod vysokopostavených hostí, lebo pobyt cisárskeho páru ako aj Karla Alexandra Lotrinského a ďalších členov šľachty je datovaná od 7. do 9. augusta. Dňa 9. augusta 1758 informuje Viedenský denník o vysokej návšteve nasledovné: „*Vorgestrigen Montag den 7. Dieses haben die Allerhöchste beyde Kaiserl. Majestäten mit Sr. Königl. Hoheit Herzog Carl von Lothringen, unter Begleitung einiger hohen Cavalieren und Damen zu den Herrn Feldmarschallen Fürsten von Esterhazy auf dessen Herrschaft Eisenstadt in Hungarn sich erhoben,...* **(Predvčerom v pondelok 7. sa vybrali obe najvyššie cisárske Výsosti s kráľovskou výsost'ou Carlom Lotrinským za sprievodu niektorých vážených pánov a dám k pánovi poľnému maršalovi kniežat'ovi Esterhazy na jeho panstvo v Eisenstadte v Uhorsku,..)**“.

²³ Wiener Zeitung, č. 58., streda 21. júla 1756, s. 5.

²⁴ KHEVENHÜLLER-METSCH, Johann Josef, Z obdobia Márie Terézie, Zv. 4, s. 33 f.

²⁵ Vid': Khevenhüller-Metsch Johann Josef, Z obdobia Márie Terézie. Denník kniežat'a Johanna Josepha Khevenhüller-Metscha. Cisárskeho vrchného dvorného správcu. 1758 – 1759, zväzok 5, Lipsko/Viedeň 1911, s. 49.

²⁶ KHEVENHÜLLER-METSCH, Johann Josef, Z obdobia Márie Terézie. Denník kniežat'a Johanna Josepha Khevenhüller-Metscha. Cisárskeho vrchného dvorného správcu. 1745 – 1749, Zväzok 2, Lipsko/Viedeň 1908, s. 196.

²⁷ EPA, Generalkassa 1758, Fasc.I, Rubr. 8., No. 4.

Nie je nič známe o slávnostiach v Eisenstadte za prítomnosti kráľovnej, čo dodatočne podčiarkuje privátny charakter týchto výletov. Záznamy Thomasa Steavensa z roku 1749 poskytujú zaujímavý pohľad na priebeh dňa na kniežacom dvore:

*„Nothing can exceed the Pleasure & Happyness of this Place, every Man does exactly the Thing he likes best, & nothing but that. [...] People eat, drink & sleep, as They please, & when They please. for the Morning Diversion there are Dogs, Hawks, & Guns; you order what Chasse you like best & have always at Command the Prince's Servants & Horses among which are eighteen of the finest English ones I ever saw. but I cannot give you a better Idea of the Magnificence & Luxury of this Place, then by telling you that the Prince has forty Post Horses, with Chaises & Postilions accordingly for the Use of those who are not Sportsmen — the Princess does not appear till eleven o'clock, soon after which she goes to Mass. at one the dinner is serv'd, & it is impossible to set down to a better Table; [...] during the first Course the Prince has Musique de Chasse, & during the second there is a Concert by the best Hands from the Orchestra at Vienna. after Dinner People play at Cards, or at Billards, or sleep, or read, or walk, till eight o'clock, when We sup & have another Concert. yesterday after Dinner We had a Hungarian Dance, which was the most extraordinary thing I ever saw. [...] Besides Servants without Number Prince Esterhasy has a Regiment of Guards who do duty at all the Doors of the House, & at the Top & Buttom of every Staircase.“*²⁸

Vzťah medzi kniežacím a cisárskym párom bol daný predovšetkým lotrinským pôvodom Márie-Anny vo vzťahu k Františkovi Štefanovi, tento vzťah pokračoval aj po smrti cisára v roku 1765; ešte ako vdova prišla Mária Terézia na návštevu: V liste zo dňa 15. júla 1773 píše Mária Terézia arcivojvodovi Ferdinandovi, že v týždni pôjde do Eisenachu *„pour voir camper le régiment d'Albert“*.²⁹ Viedenský denník zo dňa 21. júla 1773 oznamuje: *„Heute brechen Ihre Majestät unsre allergnädigste Kaiserinn von hier nach Eisenstadt auf, um der Musterung des Carabinierregiments Sr. kön. Hoheit des Herzogen Albert von Sachsen= Teschen daselbst beyzuwohnen; von wannen sich Allerhöchst dieselben nächsten Freytag nach Laxenburg erhaben werden. (Dnes vyráža jej Výsosť, naša najmilostivejšia cisárovná do Eisenstadtu, aby sa zúčastnila odvodov brancov regimentu karabinierov kráľovskej výsosti vojvodu Alberta Sasko-Tešínskeho; odtiaľ sa najvyššie Výsosť vyberie najbližší piatok do Laxenburgu)“*³⁰ Pred jej

²⁸ Robbins Landon Howard Chandler, Angličan vo Viedni a na zámku v Eisenstadte v roku 1748 a 1749, v: Haydnova ročenka XVIII, Londýn 1993, 207 f.

²⁹ ARNETH, Alfred Ritter von, Listy cisárovnej Márie Terézie jej deťom a priateľom, zväzok 1, Viedeň 1881, s. 217.

³⁰ Wiener Zeitung, č. 58, streda 21. júla 1773, s. 6.

cestou bolo treba urýchlene zahrabať a vyrovnat' diery a jamy na ceste k zámku. Záhradník bol poverený dodať, „na zámok v tom čase zeleň“³¹.

Cesty Márie Terézie do Kittsee

Vzhľadom na spoločnú vášeň Františka Štefana a kniežat'a Paul II. Antona (obr. 12) pre lov (obr. 13) existovali aj mnohé pozvania na usadlosť kniežat'a Esterházy v Kittsee. Oproti vášni jej manžela nebola Mária Terézia „vôbec žiadnou milovníčkou poľovačiek“³² a zúčastňovala sa na takýchto akciách iba zo spoločenských dôvodov.

Obr. č. 12/ Knieža Paul II. Anton Esterházy s rádom Zlatého rúna, olej na plátne, po roku 1750. Súkromný archív rodu Esterhazy, zámok Eisenstadt; inv. č. B 587.

Obr. č. 13/Kanvica „Zem“ so zobrazením lovu, model od Johanna Joachima Kaendlera, Teleso vázy: Meissen 1741/42, kryt: Viedeň okolo roku 1847.

Súkromný archív Esterhazyovcov, zámok – Slávnsnostná tabuľa a strieborná komora; inv. č. P 159/1-2.

Začiatkom júla 1744 boli obe Výsosti so svojí sprievodom pozvaní na obed ku kňaznej: „Vo štvrtok 2., sa vydali najvyššie Výsosti predpoludním z grófskeho harachovského panstva Bruck an der Leitha do panstva kniežat'a Esterhazyho v Kittsee v Uhorsku, naobedovali sa a večer opäť prišli do Brucku, ...“³³

³¹ MNL, P 132 3d, Rahier, Prot XLVIII 1773, fol. 57.

³² KHEVENHÜLLER-METSCH, Johann Josef, Z obdobia Márie Terézie. Denník kniežat'a Johanna Josepha Khevenhüller-Metscha. Cisárskeho vrchného dvorného správcu. 1745 – 1749, zväzok 2, Lipsko/Viedeň 1908, s. 197.

³³ Wiener Zeitung, č. 56, 11. júla 1744, s. 7.

V júli 1754 bol cisársky pár pozvaný „na nočnú strelbu a k tomu so srdečnými ódami“ a v septembri 1764 obedovali obe Výsosti s vysokou šľachtou v Kittsee: „Pohostenie bolo nádherné a veľmi dobre pripravené; ako sa dalo očakávať od šľachtnej veľkorysosti vysokopostaveného kniežata a jeho hlboko úctivej oddanosti voči kráľovsko-cisárskemu dvoru. Popoludní bol bál a večer krásne osvetlenie zámku s ohňostrojom.“ Silný prevládajúci vietor „uhasil väčšinu lampiónov.“³⁴

Obe Výsosti často cestovali spoločne do Kittsee, avšak František Štefan prijímal aj sám pozvania kniežata, väčšinou ho sprevádzal jeho brat Karl Alexander, aby sa tam „pár dní zabavil lovom na diviaka“.³⁵

Mária Terézia a Viedeň

Okrem toho navštívil cisársky pár kniežatský pár vo Viedenskom paláci na Wallnerstraße. Tieto stretnutia sa konali bez toho, aby si toho všimla verejnosť a tajne, čo bolo výhodné tým, že to bolo v blízkosti cisárskeho domu na Wallnerstraße. Tento dom získali od Franz Josepha Toussainta vo februári 1740 v mene vojvodu a nachádzal sa takmer oproti palácu kniežata Esterházy. Z cisárskeho domu, správneho strediska vojvodu, v ktorom sa stretávali všetky nity, vzniklo miesto lotrinských stretnutí. Tedajšia kňažná Mária-Anna Esterházy (obr. 14) bola v období svojho života v úzkom kontakte s Lotrinskými a vítala aktivity Františka Štefana v blízkom cisárskom dome.

Obr. č. 14/ Kňažná Mária-Anna Esterházy (1713 – 1782), rodená de Lunati-Visconti, olej na plátne, druhá štvrtina 18. storočia. Súkromný archív rodu Esterházy, zámok Eisenstadt, inv. č. B. 43.

Avšak neboli to iba vzájomné návštevy, ktoré objasňovali hlboké sympatie medzi cisárskym rodom a rodinou Esterházyovcov. Kniežacia rodina sprevádzala obe Výsosti na mnohých výletoch. Tak bola kňažná Mária-Anna Esterházyová popri cisárskej komornej a kniežatovi Khevenhüller-Metschovi menovaná do malého sprievodu kráľovnej k jej manželovi Františkovi Štefanovi do Holíča. Dňa 22. septembra 1754 cestovala kráľovná po jedle vo svojom koči

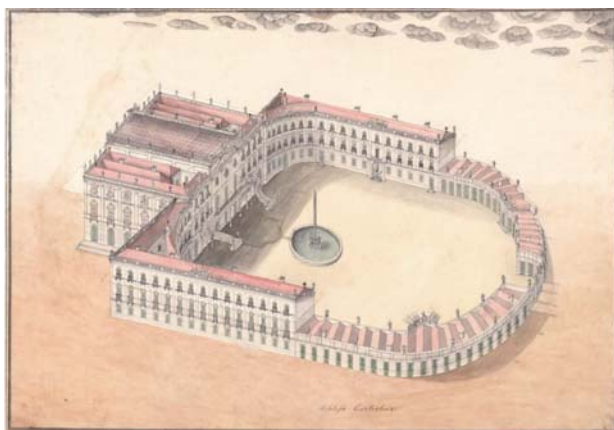
³⁴ Wiener Zeitung, č. 77, streda 26. septembra 1764, s. 5.

³⁵ Wiener Zeitung, č. 24, 23. marca 1746, S. 7.

s kňažnou do Göding, aby si prezrela tamojší zámok, sprevádzal ich iba cisár na koni. Cisár získal panstvo Göding o niekoľko rokov neskôr, aby tam založil lotrinskú kolóniu.

Mária Terézia a Eszterháza

Veľkolepá slávnosť, ktorú pripravil rod Esterházy pre Máriu Teréziu, bola určite tá, ktorá sa konala začiatkom septembra 1773 v letnom sídle Eszterháza nachádzajúcom sa južne od Neziderského jazera (Obr.15)³⁶ a ktoré bolo opradené mnohými mýtmi napr. jazda na saniach kráľovnej na cestách posypaných soľou.

Obr. č. 15/ Zámok Eszterháza, Izometria, Nicolaus Jacoby (?), zakreslené perom, 1774 (?). Súkromný archív rodu Esterhazy, hrad Forchtenstein – Archív; inv. č. BP 326.

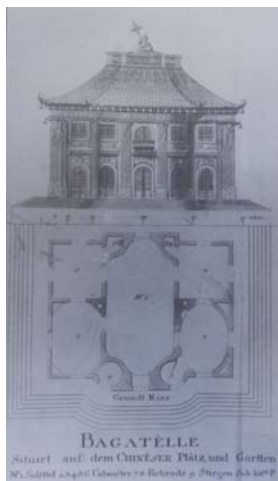
Obr. č. 16/ Knieža Nikolaus I. Esterházy (1714 – 1790), olej na plátne, 2. polovica 18. storočia. Súkromný archív rodu Esterhazy, zámok Eisenstadt; inv. č. B 46.

³⁶ Vid' o pobyte napríklad: Mátyás Horányi, *Das Esterhazysche Feenreich. Príspevok k uhorským divadelným dejinám 18. storočia*. Vydavateľstvo Uhorskej akadémie vied, Budapešť 1959.

Brat Paula II. Antona a nástupca³⁷ knieža Mikuláš I. (Obr.16) bol známy svojimi hlučnými bálmi a osvetleniami zámku a parku v obci Eszterháza, na ktoré sa nezdráhal vynaložiť náklady a námahu a pri ktorých práve v súvislosti s prijatím Márie Terézie postupoval s veľmi dôkladne. Už v lete boli dokončené početné záhradné letohrádky. Slniečny chrám bol vyzdobený sochárom Johannom Friedrichom Schrothom cennými dekoráciami vnútorného priestoru a niektorými pozlátenými stoličkami. Miestnosti boli vyzdobené vzácnymi zrkadlami. Maliar Johann Grundmann vykonal vo veľkom sále, v ktorom sa mal konať maškarný bál, v slnečnom chráme a čínskom letohrádku posledné maliarske práce.

Čínsky letohrádok (Obr.17) stál na centrálnom mieste zábavného lesa a bol vybudovaný na počesť Márie Terézie krátko pred jej príchodom. Podľa jedného vtípu sa vraj mala kráľovná spýtať, aké drahé bolo vystavenie takej budovy. Knieža Nikolaus I. Esterházy odpovedal: „80.000 guldenov“, na čo kráľovná odvetila: „Ó to je pre kniežat'a Esterházyho maličkosť!“ Pri vychádzaní z letohrádku bolo slovo „maličkosť“ napísané na dvere zámočku pozlátenými písmenami, ktorý od toho dňa nazývali „maličkosť“.³⁸ Pre tento letohrádok bol vyhotovený aj vlastnou silou poháňaný kolotoč s dvoma labuťami sediacim na skalách, dvoma skáčúcimi koňmi s hrivami a chvostami z konských vlasov, ako aj s dvoma morskými pannami, ktorý mal slúžiť urodzeným hosťom na obveselenie.

Obr. č. 17/ Rytina „Maličkosti zámku Eszterháza, od: Niemec P., Popis kniežacieho zámku Esterháza v uhorskom kráľovstve, 1784. Súkromný archív rodu Esterhazy, zámok Eisenstadt – knižnica.

Príchod urodzených hostí do Eszterháza bol sprevádzaný bubnami a trúbkami. Počas návštevy hostia trávili večery rozličnými záhradnými zábavami, ktoré boli sprevádzané hrami so svetlom a ohňostrojmi.

Prvý deň mali hostia slávnostnú hostinu, šľachtickí hostia si priviedli svojich osobných kuchárov a pomocníkov do kuchyne, aby sa postarali o blaho početných vznešených hostí. Po následnej pre-

³⁷ Knieža Paul II. Anton zomrel v roku 1762 bezdetný, čím ho nahradil jeho brat Nikolaus ako majorátny statkár.

³⁸ KOHL, Johann Georg: Sto dní na cestách v rakúskych krajinách, Tretia časť, Cesta do Uhorska, Drážďan a Lipska 1842, s. 24.

hliadke parku nastal čas na uvedenie Haydnovej opery *L'infedeltà delusa*. Na nasledujúcom bále bol prítomný aj Joseph Haydn. Nie iba on, ale aj ďalší čestní hostia ako napríklad maliar izieb Johann Grundmann, inžinier Jacoby alebo komorník Marchand dostali na tento slávnostný deň pre seba a pre svoje manželky masky, dominá a rukavice. Aby hostia nezablúdili počas slávností, ako pomôcku pri orientácii dostali vejáre so zobrazením rozsiahleho priestranstva a s rozličnými, ktoré zhotovil výlučne iba pre tento účel Ferdinand Landerer (1730 – 1795) (obr. 18)³⁹.

Obr. č. 18/ Oddelenia s plánom zariadenia zámku Eszterháza, Ferdinand Landerer, leptanie, farbené, 1773. Súkromný archív rodu Esterházy, zámok Eisenstadt – dedičstvo princa Louisa Esterházyho, inv. č. PLE 66.

Na počesť Márie Terézie bola slávnostne uvedená dňa 2. septembra 1773 bábková opera „Philemona a Baucis“ od Josepha Haydna. Najprv sa ukázal divákovi Olymp so zborom bohov, nato nasledovala nočná scéna, palácové priestory a na koniec obraz zámockého parku. Obzvlášť dekorácia a dojímavé scény so 48 gréckymi sedliačkami, kňazmi a kňazkami, ktoré boli výlučne zhotovené pre uvedenie opery, zožali chválu súčasníkmi. Po predstavení sa konala slávnostná večer s vybranými lahôdkami ako boli jahody, broskyne, figy alebo ananás, slimáky, korytnačky, jahňacina, telacie akoé aj hydina, ktoré boli predložené na drahocenne ozdobenej tabuli. Víno tieklo potokom. Potom sprevádzať knieža kráľovnú alejou osvetlenou pestrofarebnými lampiónmi na miesto večerného ohňostroja, ktorý sledovala Mária Terézia z tribúny. Iba náklady na tento ohňostroj predstavovali viac ako tisíc guldenov.

Slávnosť na panstve Eszterháza predstavovala v každom prípade vrchol okázalosti vzťahov medzi medzičasom odovzenej Márie Terézie a kniežacím rodom Esterházy, ktoré trvali takmer štyri desaťročia.

Skratky:

HHStA = Rodinný, dvorný a štátny archív

LHA = Lotrinský rodinný archív

EPA = Esterhazyovská súkromná nadácia – Archív

RAR = Ročné výplaty

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár

³⁹ EPA, Generalkassa 1774, Fasc. 14, Rubr. 20, č. 54.

HUDBA Z DOBY MÁRIE TERÉZIE OŽIVENÁ BRATISLAVSKÝM SÚBOROM MUSICA AETERNA

Mgr. Veronika Bakičová

Príspevok pojednáva o hudbe z doby Márie Terézie. Hudbe galantného a citového štýlu 18. storočia v umeleckom podaní najvýznamnejšieho komorného orchestra starej hudby na Slovensku a bývalom Československu s názvom *Musica aeterna*, ktorý sa zrodil a dodnes sídli v Bratislave. V meste, v ktorom bola Mária Terézia korunovaná a ktoré často navštevovala z dôvodu pätnásťročného pobytu jej dcéry Márie Kristíny s manželom miestodržiteľom Uhorska Albertom Sasko-Tešínskym na bratislavskom hrade (1766 – 1781).

Mária Terézia a hudba

Všetci vieme, že veľmi hrubé ohraničenie pre hudobný barok sú roky 1600 – 1700 (Vivaldi, Bach, Händel) a klasicizmus 1700 – 1800 (Gluck, Haydn, Mozart, Beethoven). Pozrime sa však na podrobnú kategorizáciu:

1700 – 1730 Neskorý barok

1730 – 1760 Predklasicizmus, galantný štýl

1760 – 1780 Ranný klasicizmus, citový štýl

1780 – 1820 Vrcholný klasicizmus

Tu už vidíme, že v súvislosti s Máriou Teréziou je namiesto štýlových období výstižnejšie hovoriť o „dobe Márie Terézie“ alebo o „hudbe v čase panovania Márie Terézie“.

Zvykne sa uvádzať, že Mária Terézia (1717 – 1780) šetrila na cisárskej kapеле, keď nariadila jej reorganizáciu. Výsledkom bolo v roku 1751 prepustenie cca 80 hudobníkov (z počtu 106 ostalo približne 20 členov kapely). Myslím si, že úspora financií nemusela byť jediným dôvodom. Hudobne vzdelaná a interpretačne zdatná 34-ročná Mária Terézia reagovala na nový hudobný štýl – galantný. Redukovaním počtu hudobníkov oslobodila kapelu od bujného barokového prejavu a dosiahla subtilný zvuk, charakteristický pre hudbu klasicizmu. Rovnako zo skladateľov už oslovovala predstaviteľov klasicizmu: Josepha Haydna (1732 – 1809), Christopa Willibalda Glucka (1714 – 1787), ako aj najvýznamnejšieho predstaviteľa bratislavského klasicizmu Antona Zimmermanna (1741 – 1781).

Anton Zimmermann našiel v Bratislave výborné podmienky pre svoju kariéru a život, keď Bratislava za vlády Márie Terézie prosperovala hospodársky, zažívala rozkvet školstva, vedy a umenia. Prítomnosť cisárskej rodiny na bratislavskom hrade si vyžadovala bohaté hudobné produkcie pre množstvo rozličných príležitostí. Znela v kostoloch, kláštoroch, školách, na koncertoch, tanečných podujatiach, v divadlách, pri mestských slávnostiach, hostinách, pri oficiálnych alebo iných slávnostných príležitostiach atď. Kumuláciou špičkových hudobníkov sa Bratislava prirodzene zaradila medzi európske hudobné centrá. Navyše domáca skladateľská tvorba „*prispela k štýlovému dotváraniu nadnárodnej hudobnej reči klasicizmu a obohatila európsky klasicizmus o špecificky „uhorské“ hudobné znaky.*“¹

Vrcholom bolo založenie triedy hudobnej výchovy „Musikschule“ pri Hlavnej národnej škole v roku 1775 klavírnym virtuózom, skladateľom, učiteľom a teoretikom Franzom Paulom Riglerom. Táto škola patrila k najlepším v Rakúsko-Uhorsku a bola vôbec prvou verejnou hudobnou školou v našej oblasti, a to v čase, keď ešte aj samotná Viedeň zotrúvala len na báze súkromného vyučovania hudby (až do r. 1816).²

Ako vlastne nastalo umelecké prepojenie medzi Máriou-Teréziou a súborom Musica aeterna?

Mária Terézia a súbor Musica Aeterna

Súbor Musica aeterna (ďalej len MAE) založil bratislavský rodák Ján Albrecht v roku 1973. Repertoár počas prvých 13 rokov zahŕňal hudbu od 13. až po 18. storočie. Široké repertoárové rozpätie neustále vyvolávalo množstvo interpretačných otázok vrátane inštrumentára. Najmä začiatkom druhej polovice 20. storočia sa všeobecne používali priemyselne vyrobené akože „staré“ hudobné nástroje, tieto však boli schopné zvukovo konkurovať komornému orchestru moderných nástrojov. Podobne sa hudobníkom stačilo prezliecť do dobových kostýmov a úspech mali zaručený. Členovia súboru MAE boli profesionálnymi hudobníkmi a čoraz viac v nich silnela túžba a presvedčenie pristupovať ku každému hudobnému štýlu čo najvernejšie. Potrebovali k tomu aplikovať interpretačné zvyklosti konkrétnej doby, ktoré priamo súvisia s historickými hudobnými nástrojmi a spolu sú nositeľmi štýlového zvuku. Historické sláčikové nástroje boli menšie, mali rozličné tvary slákov, struny boli vyrobené z čriev, vlasy slákov boli iba z prírodných materiálov. Ich konštrukcia umožňovala hrať niektoré interpretačné finesy, ktoré súčasné nástroje nedovo-

¹ MÚDRA, Darina. Hudobný klasicizmus na Slovensku v dobových dokumentoch. Bratislava : Ister Science, 1996, s. 14-15.

² MÚDRA, Darina, ref. 1, s. 86.

lia. Subtílnejšiu stavbu mali aj dychové a klávesové nástroje, s čím súvisel jemnejší zvuk.

Oboe da caccia – súčasný anglický roh

Klasicistický hoboľ – súčasný hoboľ

Chalumeau – súčasný klarinet

Čembalo pôvodné – čembalo 20. storočia, konkrétne na fotografii vpravo renomovaný nástrojár Wolfgang Zuckermann označil za zradu tradície krásy historických nástrojov. Väčšia veľkosť a vnútorný kovový rám okrem odlišnej zvukovej kvality zvýšili aj váhu nástroja, kvôli čomu je moderné čembalo „vylepšené“ o kolieska na uľahčenie manipulácie.

Z dôvodu tematického zamerania príspevku nebudem prezentovať hudobné ukážky týchto nástrojov. Stačí uviesť, že zvuk historických nástrojov si vyžaduje citlivé uši, neotupené zvukovou intenzitou moderných nástrojov ako aj našej hlučnej doby.

Bratislavskí nadšenci historicky poučenej interpretácie zo súboru MAE vybavili svoj inštrumentár originálnymi dobovými nástrojmi, rebarokizovanými nástrojmi alebo kvalitnými kópiami z majstrovských nástrojových dielní.

<i>Soloists / Solisten</i>	
Kamila Zajíčková – soprano / Sopran	1 2 3 4
Marta Beňáčková – alto / Alt	1 2 3 4
Richard Sporka – tenor / Tenor	1 2
Ladislav Neshyba – bass / Bass	1 2 3
The works are played on the original instruments of the period / Die Werke sind auf den originellen zeitgemäßen Musikinstrumenten interpretiert.	
Musica aeterna:	
Peter Zajíček – Violin I, Fridrich Wilhelm, Meisel, 1779	
Violine I, Fridrich Wilhelm, Meisel, 1779	
Vladimíra Rosypalová – Violin I, Josef Rauch, 18th cent.	
Violine I, Josef Rauch, 18. Jh.	
Miloš Valent – Violin II, anonymous violin-maker, Tyrol, 18th cent.	
Violine II, Anonym, Tirol, 18. Jh.	
Peter Spišský – Violin II, Erhard Amman, Haga, 1748	
Violine II, Erhard Amman, Haga, 1748	
Karol Nemčík – Viola, Johann Tentzel, Mittenwald, 1724	
Viola, Johann Tentzel, Mittenwald, 1724	
Ján Gréner – Viola, Adam Pfrim, Würzburg, 1810	
Viola, Adam Pfrim, Würzburg, 1810	
Peter Királ – Cello, anonymous cello-maker, 19th cent.	
Violoncello, Anonym, 19. Jh.	
Dalibor Tkadlčík – Double-bass, Antony Posch, Vienna, 1723	
Kontrabaß, Antony Posch, Wien, 1723	
Marica Dobiášová / Pavel Baxa – Portative, Lorentz Čajkovský, the first half of the 18th cent.	
Portativ, Lorentz Čajkovský, 1.H.d.18.Jhs.	
Juraj Struhárik – Lute, Günther Penzel, 1984	
Laute, Günther Penzel, 1984	
Josef Svejkovský – Clarina I, Ed. Joh. Bauer, Prague, c. 1780	
Klarine I, Ed. Joh. Bauer, Prag, c. 1780	

Inštrumentár súboru MAE v čase prvej nahrávky s historickými hudobnými nástrojmi.

Hudobníci okrem toho študovali dobové traktáty o interpretácii, medzi nimi aj známu učebnicu klavírnej hry bratislavského profesora hudby Franza Paula Riglera *Anleitung zum Clavier* (záujemcovia si môžu naštudovať aj: C. Ph. E. Bach *Versuch uber die wahre Art das Clavier zu spielen*, L. Mozart *Grundliche Violschule*, J. J. Quantz *Versuch einer Anweisung, die Flote Traversiere zu spielen*). Prostredníctvom historicky poučenej interpretácie dosiahli svoj cieľ – vrátiť hudbe pôvodný kontext, aby podala informáciu o dobových záujmoch, možnostiach a zámeroch.³

Členovia súboru MAE počas hĺbkového štúdia zistili, že ak chcú interpretovať hudbu na profesionálnej úrovni podľa ich presvedčenia musia svoj repertoár vytvoriť z diel najviac dvoch štýlových období. Voľba padla na barok a klasicizmus. Pre takúto dramaturgiu bolo reálne zaobstarať kompletný historický inštrumentár, neustále študovať množstvo literatúry o interpretácii baroka a klasicizmu a zúčastňovať sa špecializovaných workshopov. Šťastné osudové rozhodnutie pre ohraničenie repertoáru nastalo v roku 1986, kedy bola MAE začlenená do Slovenskej filharmónie, čím sa profesionalizovala aj oficiálne.

Už pred týmto vrcholným obdobím súboru MAE bola hudba z doby Márie Terézie nepretržitou súčasťou repertoáru, ktorý zahŕňal aj reprezentatívne diela slovenskej proveniencie. V spolupráci s hudobnými historikmi Darinou Múdrrou a Ladislavom Kačicom MAE premiérovou uviedla novoobjavené skladby skladateľov pôsobiacich na Slovensku v čase panovania Márie Terézie, ktoré približujú úroveň pestovania vážnej hudby na šľachtických dvoroch a v kláštoroch. Uvedená dramaturgia zaznela v 80-tych rokoch na koncerte v rakúskom Halbturme. Záznam z tohto koncertu vyhotovil burgenlandský rozhlas a pre veľký ohlas ho odvysielala aj rozhlasová stanica Österreich 1 v poobedňajších hodinách. Všetky zvukové záznamy z 80. a 90. rokov sú pre profesionálnych hudobníkov výbornou dokumentáciou na porovnanie interpretácie.

Pre našu konferenciu je ideálnou hudobnou ukážkou platňa súboru MAE s názvom *Music from the Maria Theresia Time*. Pochádza z roku 1989 a je prvou nahrávkou súboru MAE s dobovými nástrojmi a basovým základom obohateným o lutnu a portatív (LP aj CD boli vydané až 1991). Prirodzene, nahrávka ešte nebola absolútne dokonalá. V súčasnosti je jej hlavným pozitívnym významom snaha o historicky poučenú interpretáciu na dobových nástrojoch, čím je prvým zvukovým záznamom v našich dejinách a dokumentuje stav prístupu k interpretácii starej hudby na Slovensku.

³ Vedúci súboru MAE Peter Zajíček. In: BAKIČOVÁ, Veronika: *Musica aeterna & Ján Albrecht*. Bratislava : AEPRESS, 2006, s. 68.

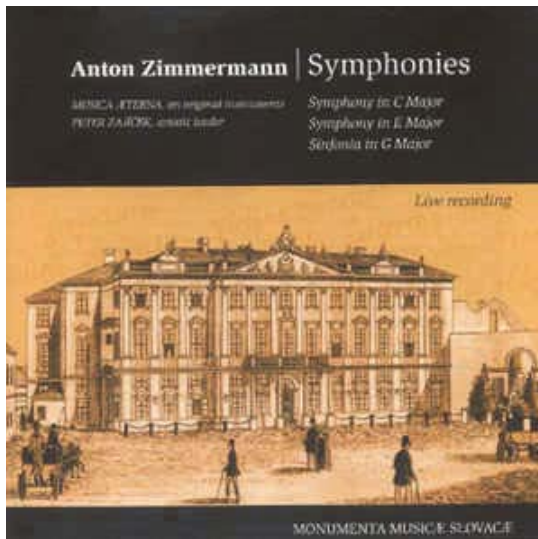

Musica aeterna na obale prvej platne s dobovými nástrojmi *Music from Maria Theresa Time*, interiér Dómu sv. Martina v Bratislave.

Touto nahrávkou MAE získala všetky predpoklady vypracovať sa na barokový a klasicistický orchester schopný zapojiť sa do európskeho prúdu hnutia starej hudby, ktoré najautentickejšie prezentuje hudobnú kultúru predchádzajúcich storočí.

Očakávania aj naplnila. Recenzenti domácich i zahraničných odborných periodík považovali ich interpretáciu za európsku špičku, viaceré nahrávky získali prestížne ocenenia. V 90-tych rokoch a v prvej polovici nultých (približne v rokoch 1992 – 2005) bola najlepším súborom v strednej Európe s orientáciou na barok a klasicizmus.

Jednou z viacerých nasledujúcich nahrávok vhodných na porovnanie je CD, ktoré bolo vydané v roku 2005: symfónia Antona Zimmermanna, najvýznamnejšieho predstaviteľa bratislavského klasicizmu v čase pobytu Márie Terézie a jej dcéry na bratislavskom hrade. Musica aeterna dosiahla dokonalosť v mäkkom zvuku, frázovaní, ozdobovaní, tieňovaní, zvukovej vyváženosti jednotlivých nástrojových skupín, hra má povestný „ťah“.

Ako hudobné ukážky umelecky povzniesli našu konferenciu, tak si prajem, aby nám všetkým vznešená hudba spríjemňovala celý náš život.

RODOVÁ A SŇATKOVÁ POLITIKA MARIE TEREZIE COBY PROSTŘEDEK ÚČINNÉ DIPLOMACIE 18. STOLETÍ

Jindřich Forejt

Diplomacie

Prostředek diplomacie

Sňatková politika patrila po staletí k oblíbeným prostředkům dynastické diplomacie a prezentace. Silné rody si jejím prostřednictvím utvzovaly své mocenské postavení a dominanci, zatímco ty slabší získávaly na významu a vlivu. Vzájemné spříznění utvzovalo alianční dohody, mírová jednání i dědické nároky. Pro některé rody se úspěšná sňatková politika stala předpokladem rozšíření vlastních držav, či získání cizích trůnů. Panovníci a jejich dvory si tento instrument mírové politiky, jenž byl odrazem politického směřování, velmi oblíbili a neváhali ho praktikovat někdy snad až překotným a málo přehledným způsobem. V důsledku politických změn a vojenských konfliktů tak mohli sourozenci z jedné generace vládnoucí rodiny lehce stanout proti sobě coby reprezentanti znepřátelených stran.

Označení „babička“ Evropy je dnes nejčastěji připisováno britské královně a indické císařovně Viktorii (1819-1901, vl.1937-1901), za „tchány Evropy“ se pak označují dánský král Christian IX. (1818-1906, vl.1863-1906) nebo černo-horský panovník Nikola I. Petrović (1841-1921, vl.1860-1918). Potomci těchto vládců usedli na trůny Velké Británie, Ruska, Německa, Dánska, Norska, Švéd-ska, Španělska, Řecka, Itálie, Belgie, Lucemburska, Rumunska, Srbska a Ju-goslávie. Jejich životní příběhy utvářely dějiny 20. a 21. století. Svým přesahem do naší současnosti nám připadají aktuálnější, jsou i lépe zdokumentované a pro-vází je mnoho „živých“ svědectví. Zůstávají však – mimo jiné – dokladem úspěš-ných sňatků svých předků v minulých staletích z dynastií hannoverské¹, sasko-kobursko-gothajské², šlesvicko-holštýnsko-sonderbursko-glücksburské³ nebo

¹ Dynastie hannoverská – německá dynastie vládnoucí ve Velké Británii od r. 1714 do r.1901, patří k ní také vévodové z Brunšvicka–Lüneburska a králové hannoverští

² Dynastie sasko-kobursko-gothajská – z rodu saských Wettinů; jméno odvozeno z vévodst-ví vzniklého r.1826; její členové vládli v Belgii, Bulharsku, Portugalsku, Spojeném krá-lovství a vévodství Sasko-kobursko-gothajském

³ Dynastie šlesvicko-holštýnsko-sonderbursko-glücksburská- původem severoněmecký šlechtický rod z dynastie Oldenburků; v Dánsku vládne od r. 1863

habsburské (resp. habsbursko-lotrinské⁴). Také Marie Terezie si zaslouží označení „pramáti“ královské Evropy.

Rodová tradice

Habsburkové (a v jejich tradici i příslušníci rodu habsbursko-lotrinského) nebyli přirozeně první, kdo výhody sňatkové politiky odhadl nebo z ní začal profitovat. Bezesporu však patřili k těm, kteří tuto účinnou formu diplomacie téměř dokonale ovládli. Trpělivost, taktika při jednání a ochota ke kompromisu – to vše pomohlo panovníkům této dynastie dosáhnout výjimečného úspěchu, stanout v čele mocných říší a rozšířit svůj vliv.

V 18. století (respektive v době po vymření španělské i rakouské větve habsburského rodu po meči⁵) pomohla obratně vedená sňatková diplomacie akceptaci manželským svazkem Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského⁶ založeného panovnického domu. Současně byla využita pro stvrzení nově uzavřených politických aliancí, které vedly k výrazným změnám na evropském kontinentě. Marie Terezie se přitom mohla inspirovat příklady svých slavných předků.

„Bella gerant alii, tu felix Austria nube...“

Mottem úspěšné habsburské sňatkové politiky se stalo slavné heslo: „Bella gerant alii, tu felix Austria nube.“ (tj. „Války nechť vedou jiní, ty, šťastné Rakousko se zasnuj.“) Latinské dvojverší pokračuje ještě dále – a to méně známou částí: „Nam quae Mars aliis, dat tibi diva Venus.“ („Neboť – co jiným dal Mars, dá tobě vlada Venuše“). První část citátu je zřejmě odvozena ze známé Ovidiový sbírky *Heroides*⁷ (Listy heroin). Výrok v uvedené podobě bývá někdy přisuzován Matyáši Korvínovi⁸. Někteří v něm spatřují ironické poukázání na fakt, že Habsburkové o svých državách v minulosti raději jednali u stolu, než aby si je snažili vydobýt na bitevním poli s mečem v ruce. Zde několik příkladů, kdy sňatková politika přinesla habsburské rodině významný zisk:

⁴ Dynastie habsbursko-lotrinská – rod vzniklý manželským spojením a potomky Marie Terezie a Františka Štěpána Lotrinského

⁵ Ve Španělsku v r. 1700 králem Karlem II., v Rakousku v r. 1740 císařem Karlem VI.

⁶ Svatba se konala 12. února 1736 ve Vídni

⁷ Parafráze verše: „Bella gerant alii, Protesilaus amet“ – „Války ať vedou jiní, ty, Protesila, miluj.“

⁸ Od r. 1458 král uherský (a chorvatský), od r. 1469 také český a od r. 1485 (titulární) rakouský vévoda; vzdorokrál proti Jiřímu z Poděbrad

- r. 1422 se Albrecht Habsburský⁹ oženil s princeznou Alžbetou Lucemburskou¹⁰, jedinou dcerou cisára Zikmunda¹¹ a tým také dědičkou českého a uherského království; na trůn usedl po tehánově smrti v r. 1437, vládl nicméně pouhé dva roky;
- v r. 1477 se konala svatba Maximiliána I.¹² a Marie, dědičky burgundských držav (tedy Vlámka, Nizozemí, Geldernu, Brabantu, Limburgu, Namur, Hennegau, Luxemburgu, Artois, St. Pol, hrabství Burgund a Charolais); po matčině smrti v r. 1482 se vlády nad rodovým územím ujal syn Filip;
- v r. 1496 pojal *Filip I.* Sličný¹³ za manželku infantku *Janu Kastilskou*, od r. 1504 královnu *Kastilie* a *Leónu* (dceru Ferdinanda II. Aragonského a Isabely Kastilské); Habsburskové tímto spojením získali vládu nad Španělskem i zámořskými koloniemi;

Dvojí svatba ve Vídni

Tzv. „Wiener Doppelhochzeit“ se konala 22. července 1515. Oddáni při ní byli:

- Ludvík II. Uherský¹⁴ (1506-1526) a Marie Habsburská¹⁵ (1505-1558), vnučka císaře Maximilána I.;

a

- císař Maximilian I. (1459-1519) – v zastoupení jednoho ze svých vnuků (v danou chvíli stále nevěděl, zda ženichem bude Karel¹⁶ nebo Ferdinand¹⁷; zavázal se proto, že pokud se situace neobjasní do jednoho roku, dostojí závazku on sám) – a Anna Uherská¹⁸ (1503-1547);

⁹ 1397-1439; druhý panovník z dynastie Habsburků na českém trůně (korunován 1438), král uherský a římský

¹⁰ 1409-1442; dcera Zikmunda Lucemburského a jeho druhé choti Barbory Cellské

¹¹ 1368-1437; syn Karla IV. a jeho čtvrté manželky Alžběty Pomořanské, římský císař, český a uherský král

¹² 1459-1519; syn císaře Fridricha III. a Eleonory Portugalské, rakouský arcivévoda a římský král; od r. 1508 titulován jako zvolený císař římský

¹³ 1478 – 1506; rakouský arcivévoda, vévoda burgundský, lucemburský, brabantý, hrabě flanderský, holandský, kastilský a leónský spolukrál manželky Jany I. Kastilské

¹⁴ syn Vladislava II. Jagellonského a Anny z Foix a Candale

¹⁵ dcera Filipa I. a Jany Kastilské

¹⁶ budoucí císař Karel V. (1500-1558), císař římský, král španělský, vévoda burgundský

¹⁷ budoucí císař Ferdinand I. (1503-1564), císař římský, král český a uherský

¹⁸ 1503-1547, manželka císaře Ferdinanda I., královna česká a uherská

Vzhľadom k nízkému veku hlavných protagonistů celé události – tedy obou nevěst a ženichů – jednalo se spíše o symbolické gesto. Důležité bylo stvrzení vzájemných dědických nároků „manželských“ párů (i když část české šlechty trvala na potvrzení sňatku zemským sněmem) a spojenectví proti společnému nepříteli, kterým byla Osmanská říše. Okázalé svatební slavnosti se také staly důvodem setkání tří mocných panovníků: císaře Maximiliana I. Habsburského, Vladislava II. Jagelonského, krále uherského a českého, a Zikmunda Jagelonského, krále polského a velkoknížete litevského.

V r. 1526 zahynul král Ludvík Jagelonský v bitvě u Moháče. Švagr Ferdinand se stal jeho dědicem (přesto musel v Čechách ještě podstoupit volbu na mimořádném zemském sněmu).

Díky promyšlené sňatkové politice císaře Maximiliana I. tak byly ve Vídni v r. 1515 položeny základy pozdější Rakousko-Uherské monarchii.

Panovnice, matka, diplomat... (sňatková politika ve službách nového rodu)

Marie Terezie a sňatková politika

Cílem tohoto příspěvku je poukázat na přínos sňatkové politiky v době vlády císařovny a královny Marie Terezie. Zvláštní pozornost bude věnována obratnému využití rodové diplomacie pro etablování nově vzniklé dynastie (i když přímo navazující na prastarou tradici habsburských předků) a současně pro utlumení dlouho existujícího nepřátelského napětí s odvěkými rivaly.

Marie Terezie usedla na trůn po překvapivě rychlém a nečekaném úmrtí svého otce – císaře Karla VI.¹⁹ – v roce 1740. Tehdy jí bylo pouhých 23 let, čtyři roky uplynuly od její svatby s Františkem Štěpánem Lotrinským²⁰ a již třikrát se stala matkou (v době, kdy se ujímala vlády, byla těhotná s toužebně očekávaným dědicem trůnu Josefem).

Během své dlouhé vlády, která trvala čtyřicet let, se Marie Terezie musela vypořádat s množstvím problémů, přistoupit k reformám státní správy, armády a systému vzdělání. V první řadě byla panovnicí, vládnoucí královnou a manželkou císaře. Její život však ovlivňovala a utvářela také role mateřská. Ona a její manžel se stali zakladateli habsbursko-lotrinské dynastie, jejímž prvním reprezentantem na trůně se stal v r. 1780 císař a král Josef II. a která si

¹⁹ 1685-1740; syn císaře Leopolda I. a jeho manželky Eleonory Falcko-Neuburské, jako Karel III. prohlášen králem španělským, od r. 1711 císařem římským, králem českým a uherským

²⁰ 1708-1765; lotrinský vévoda (jako František III.), těšínský kníže, toskánský velkovévoda (jako František II.) a císař Svaté říše římské (jako František I.)

udržela vládu až do r. 1918. Pro obhájení svých panovnických práv, jejich zachování a předání dalším generacím, pro získání respektu novému rodu neváhala Marie Terezie využít všech možností síly vojenské a diplomatické. Jako jeden z nejučinnějších prostředků se však osvědčila sňatková politika. Náklady jejich úspěchů nebyly malé. Panovnice musela v první řadě obětovat osobní štěstí svých dětí a potlačit snahy o prosazení jejich vlastních preferencí a přání. Svým dcerám a synům byla přitom po celý život milující a starostlivou matkou. Státní zájem měl nicméně naprostou přednost před jakýmkoli emocemi, což bylo základní pravidlo doprovázející i historický vývoj sňatkové politiky.

Problémy sňatkové politiky

Vedle pozitivního přínosu začala sňatková politika záhy přinášet také potíže. Opakované příbuzenské spojování v rámci stejného okruhu rodin vedlo již ve druhé / třetí generaci k výskytu zdravotních neduhů představujících vážné komplikace v tělesném a duševním rozvoji potomků. Asi nejznámějším představitelem habsbursko-lotrinské dynastie, který doplatil na příbuzenskou „blízkost“ svých rodičů, byl císař Ferdinand I.²¹ (jeho otec a matka²² byli bratranec a sestřenice prvního stupně – a to dokonce z obou stran svých rodičů; jejich děti tak měly pouze čtyři praparodiče namísto obvyklých osmi).

Není bez zajímavosti, že sňatky osob rodově blízkých tradičně zapovídalo i právo církevní, které ještě dnes rozlišuje přímou a boční linii příbuzenství. V přímé linii není možné uzavřít manželství mezi všemi předky a potomky (včetně těch, kdo jsou ve vztahu zákonného příbuzenství vzniklého z osvojení). Pokud jde o boční linii, není možné uzavřít platné církevní manželství až do čtvrtého stupně včetně, což jsou právě bratranec se sestřenicí, praneteř s prastrýcem, prasynovec s pratetou. Před uzavřením mnohých královských sňatků tak bylo třeba žádat u představitelů církve o zvláštní dispenz, jenž manželský svazek vůbec umožňoval.²³

Marie Terezie se během svého života musela potýkat i s dalšími problémy, které však byly pro úspěšnou sňatkovou politiku určující. Jejím hlavním cílem bylo zajistit dostatečný počet potomků, kteří budou schopni dožít se dospělosti a postarají se o další rozvoj dynastie. To nebylo jednoduché. V době 18. století byla kojenecká a dětská úmrtnost velmi vysoká. Příčinou úmrtí byly infekční

²¹ 1793-1875; syn císaře Františka I./II.; rakouský císař, král uherský a poslední korunovaný král český

²² Císař František I. – syn Leopolda II. a Marie Ludoviky Španělské – a císařovna Marie Terezie Neapolsko-Sicilská – dcera Ferdinanda I. a Marie Karoliny Habsbursko-Lotrinské

²³ Kodex kanonického práva (Staf VII)

choroby, jejich snadné šíření, nemožnost se proti nim účinně bránit, ale také například nedostatečná hygiena.

Určité potíže se při sňatkové politice objevovaly ještě ve spojení se dvěma aspekty, kterým byla věnována velká pozornost – vyznání a respekt k rodovým zákonům. Jakákoli jiná víra – mimo katolické – byla obvykle vážnou překážkou, kterou bylo třeba řešit. Za všechny lze uvést dva příklady:

sňatek rodičů Marie Terezie měl přispět k posílení protifrancouzské koalice, která se snažila uspět v tzv. válce o dědictví španělské²⁴; budoucí císař Karel VI. vystupoval tehdy jako dědic zemřelého bratrance Karla II.; jeho nevěsta, vyznáním protestantka²⁵, by se nemohla stát královnou katolického Španělska; proto bylo pro Alžbětu Kristýnu nezbytné konvertovat ještě před svatbou, s čímž nakonec po počátečním odmítání souhlasila;

pro sestřenci Marie Terezie – arcivévodkyni Marii Josefu (dceru císaře Josefa I.) – byl sjednán sňatek s budoucím saským kurfiřtem Friedrichem Augustem II; také zde byl však konečný souhlas dán až poté, co princ přestoupil ke katolické víře (stalo se v r. 1712). Tento krok však musel být v zemi považované za kolébkou reformace držen v tajnosti; jeho oznámení vyvolalo posléze vnitropolitickou krizi;

Rodové zákony²⁶ se svou přísnou definicí okruhu možných manželských partnerů habsburských arcivévodkyň a arcivévodů byly zohledňovány až v 19. století, což však neznamená, že by v době Marie Terezie nebyla věnována patřičná pozornost původu a rodové příslušnosti. V době stavovsky zřetelně definované však docházelo k morganatickým sňatkům podstatně méně, než tomu bylo o sto let později.

Spolu s nesnázemi nastíněnými výše lze dojít k zajímavému závěru. Marie Terezie byla během 29 let šťastného manželství s císařem Františkem I. (přesněji v letech 1737 – 1756) 16 x těhotná. Z narozených 5-ti synů a 11-ti dcer se však dospělosti dožilo pouze 10: 4 synové a 6 dcer (5 dcer a 1 syn zemřeli buď záhy po narození, nebo v dětském věku; nejčastější příčinou úmrtí byly neštovice).

Nejmladší ze synů – arcivévoda Maxmilian František (1756 – 1801) – byl určen pro církevní dráhu a stal se arcibiskupem – kurfiřtem kolínským. O pokračování rodu se tak měli postarat tři starší synové – Josef II. (1741 – 1790), Leopold II. (1747 – 1792) a Ferdinand Karel (1754 – 1806).

²⁴ 1700-1714; ozbrojený konflikt o následnictví na španělském trůně poté, co v r. 1700 vymřela španělská větev Habsburků.

²⁵ Alžběta Kristýna pocházela z rodu brunšvicko-wolfenbüttelského (z dynastie Welfů)

²⁶ Zejména rodinný statut z r.1839 vydaný císařem Františkem I.

Nejstarší syn Marie Terezie byl sice dvakrát ženat²⁷, ale pouze v prvním manželství se stal otcem (obě jeho dcery zemřely nicméně v dětském věku).

Arcivévoda Ferdinand Karel založil vedlejší (tzv. modenskou) linii panovnické dynastie, která vymřela po meči již v r. 1875 (posledním vládnoucím suverénem byl vévoda František V., vnuk zakladatele rodové větve). Titul modenského vévody a přídomek „Este“ přešel pak na příslušníky hlavní linie.

Byl to tedy císař a král Leopold II. (v pořadí třetí syn Marie Terezie), kterému se jako jedinému podařilo založit rodovou linii, která přetrvala do současnosti a k níž se dnes hlásí více jak 500 členů.

Úctyhodný počet potomků Marie Terezie a Františka I. nebyl tedy ještě zárukou jistého přetrvání dynastie.

Blízká rodina Marie Terezie

Z většiny životopisů Marie Terezie lze získat dojem, že se sňatková politika stala opětovnou součástí rodové taktiky a uvažování právě v době její vlády. O blízkých příbuzných ze strany otce nebo matky se obvykle spíše mlčí. Přitom lze rešerší dojít – minimálně z hlediska zvoleného tématu – k velmi zajímavým zjištěním.

Habsburské arcivévodkyně a jejich sňatky v 17. a 18. století

Císař Leopold I. (1640-1705, vl. 1657 – 1705) – dědeček Marie Terezie – byl třikrát ženat²⁸ a stal se otcem 16-ti dětí. Na trůně se po jeho smrti vystřídal oba synové – nejdříve Josef I. (1678 – 1711, vl. 1705 – 1711) a poté i Karel VI. (1685 – 1740, vl. 1711 – 1740), kterým však habsburský rod vymřel po meči.

Josef I.²⁹ byl otcem dvou dcer a jednoho syna (ten zemřel v dětském věku). Starší – arcivévodkyně Marie Josefa (1699 – 1757) – byla ve 20-ti letech provdána za saského kurfiřta Augusta III. (1696 – 1763, vl. 1733 – 1763), krále polského a velkoknížete litevského. Jednalo se o strategicky důležité spojení dvou mocných evropských rodů – Habsburků a Wettinů – vládnoucích navíc v těsném sousedství. Ženichův otec si chtěl tímto sňatkem nicméně hlavně zajistit lepší pozici při očekávaných sporech o rakouské dědictví. Stejnou ambici měl i bavorský kurfiřt Karel Albrecht z dynastie Wittelsbachů (1697 – 1745, vl.

²⁷ s Isabelou Parmskou (v l. 1760-1763) a s Marií Josefou Bavorskou (v l. 1764-1767)

²⁸ manželky Leopolda I.: Markéta Tereza Španělská, Klaudie Felicitas Tyrolská a Eleonora Magdalena, dcera falckého kurfiřta Filipa Viléma

²⁹ 1678-1711; římský císař, český a uherský král, předposlední člen dynastie Habsburků v mužské linii

1726 – 1745), ktorý se v r. 1722 oženil s mladší dcerou Josefa I. – arcivévodkyní Marií Amalií (1701 – 1756).

Naděje na uplatnění dědických nároků obou sester se nicméně snížily po vydání Pragmatické sankce³⁰, která umožnila nastoupit na trůn jejich mladší sestřenici Marii Terezii. Touha získat alespoň část „dědictví“ vedla nicméně k válečnému konfliktu. Navázání zpřetrhaných vazeb mezi Habsburky, Wittelsbachy a Wettiny se stalo jednou z priorit sňatkové politiky Marie Terezie.

Mohlo by se zdát, že nastíněný příklad spojení dcer Josefa I. s vládci bavorského a saského kurfiřtství, nebyl pro Habsburky právě nejšťastnější. Oba císařovi zeťové vystoupili tvrdě proti mladé sestřenici svých manželek a snažili se získat alespoň část habsburských držav. Tato manželství byla úspěchem sňatkové politiky – měreno ovšem pohledem Wettinů a Wittelsbachů. Spolu s nárůstem společenské prestiže byl znát i větší vliv politický, což jistě také ovlivnilo volbu Karla Albrechta Bavorského římským králem/císařem v r. 1742.

Zajímavé jsou i příbuzenské konexe založené dcerami Leopolda I.:

- Marie Antonie (1669–1692) se provdala za bavorského kurfiřta Maxe Emanuela³¹
- Marie Anna Josefa (1683–1754) pojala za manžela portugalského krále Jana V.³²

Marie Terezie tak byla sestřenicí prvního stupně španělské královny Marie Barbary a dvou portugalských králů – José I.³³ a Pedra III.³⁴ (všichni byly dětmi rozené rakouské arcivévodkyně Marie Anny Josefy).

Bratrance a sestřenice Marie Terezie na evropských trůnech

Matka Marie Terezie – císařovna Alžběta Kristýna (1691-1750) – pocházela z brunšvicko-wolfenbüttelského rodu (z dynastie Welfů). Její otec Ludwig

³⁰ Dokument vydaný 19. dubna 1713 Karlem VI.; „Pragmatická sankce o posloupnosti nejjasnějšího arcidomu rakouského“, v němž byla ustanovena nedělitelnost habsburských držav a v případě vymření mužské linie Habsburků nástupnictví linie ženské

³¹ 1662-1726; známý též jako Modrý kurfiřt; vévoda a kurfiřt bavorský z rodu Wittelsbachů, místodržící Španělského Nizozemí

³² 1689-1750; zvaný „portugalský král slunce“, portugalský král a třináctý vévoda z Braganzy

³³ 1714-1777; portugalským králem od r. 1750

³⁴ 1717-1786; portugalským králem od r. 1777

Rudolf (1671-1735) byl vévodou z *Braunschweigu a Lüneburgu*, matka Kristýna *Luisa (1671 – 1747) rozená princezna z Oettingen-Oettingen*. Manželský pár měl tři dcery: kromě Alžběty Kristýny to byla Charlotta *Kristýna* (1694 – 1715), manželka ruského careviče Alexeje (který však zemřel ještě před svým otcem Petrem Velikým) a *Antoinette Amalie* (1696–1762), choť vévody Ferdinanda Albrechta II. z *Braunschweig-Wolfenbüttelu*.

Právě poslední jmenovaná teta Marie Terezie představuje zajímavé spojení k širšímu příbuzenstvu. Z jejích 14 dětí pouze dvě zemřely v dětském věku. Dcera Alžběta Kristýna (1715 – 1797) se stala manželkou pruského krále Friedricha II. (1712 – 1786, vl. 1740 – 1786), „uzurpátora“ Slezska a tím úhlavního nepřítele Vídně. Další ze sester – princezna *Sophie Antonie* (1724–1802) – byla od r. 1749 provdána za vévodu Ernsta *Friedricha* z rodu Sachsen-Coburg-Saalfeld. Stala se tak babičkou belgického krále Leopolda I. (1790-1865, vl. 1831-1865) a prababičkou královny Viktorie, portugalského krále Ferdinanda II. (1816-1885, vl. jako regent 1853-1855) a bulharského cara Ferdinanda (1861-1948, vl. 1887-1948).

Nejmladší dcera Antoinette Amalie – princezna Juliane Marie (1729–1796) – se stala nevěstou dánského a norského krále Friedricha V. (1723-1766, vl. 1746-1766). Z manželství se narodil pouze jeden syn, který posléze stál v čele země 12 let jako regent.

Pozoruhodný je také osud dvou bratraců Marie Terezie (synů Antoinetty Amalie). Starší Karel (1713-1780) sloužil sice zpočátku v rakouské armádě, nicméně posléze přešel na stranu Pruska. Naopak věrný císařovně a královně zůstal princ Ludwig Ernst (1718-1788), který v rakouské armádě získal nakonec i generálskou hodnost.

Manžel Marie Terezie

Ač se v průběhu života stala horlivou stoupenkyní a propagátorkou sňatkové politiky, sama její „obětí“ nebyla. Svého pozdějšího manžela – prince Františka Štěpána Lotrinského – poznala již v sedmi letech a podle tradované legendy v něm ihned našla zalíbení. Jejich manželský svazek je v panovnických kruzích dodnes považován za jeden z nejšťastnějších.

František Štěpán byl o devět let starší než Marie Terezie. Pocházel z početné rodiny – byl jedním ze 14 dětí svých rodičů. Z tohoto úctyhodného počtu se však dospělosti dožili pouze dva synové a dvě dcery. Dynastické tradici odpovídající manželství uzavřeli vedle Františka Štěpána také jeho bratr Karel Alexander (1712-1780)³⁵, který se oženil se sestrou Marie Terezie – arcivévod-

³⁵ 1712-1780; bratr císaře Františka I.; v letech 1761 – 1780 velmistr Řádu německých rytířů

kyní Marií Annou³⁶ (1718-1744), a sestra Alžběta Teresa (1711-1741), jež se stala manželkou Karla Emanuela III. Sardinského (1718-1744).

Na lotrinský trůn usedl nápadník rakouské arcivévodkyně coby František III. v r. 1729. Kvůli nadcházejícímu sňatku se však záhy musel vzdát vlády a „své“ vévodství přenechat Francii. Výměnou obdržel sice toskánské velkovévodství, ale s francouzskou „okupací“ své vlasti se nikdy nesmířil a bratrančům ve Versailles tuto potupu nezapomněl.

V princových žilách kolovala habsburská, bourbonská i wittelsbašská krev. Jeho matka Alžběta Charlotta (1676-1744) byla jedinou dcerou vévody Filipa I. Orléanského³⁷ (1640-1701) a jeho druhé ženy Alžběty Charlotty (1652-1722), dcery franckého kurfiřta Karla I. Ludwiga. Král Ludvík XIV. (1638-1715) byl tedy princezniným strýcem.

Babička Františka Štěpána z otcovy strany – Eleonora Marie Josefa (1653-1697) – byla dcerou císaře Ferdinanda III. (1608-1657), jehož matka Marie Anna byla zase z dynastie Wittelsbachů.

Působivý rodokmen císařova zetě svědčil – mimo jiné – o velké úctě, které se rodina lotrinských vévodů vždy těšila.

Karel VI. hledal pro svou dceru ženicha urozeného původu, nicméně ne přehnaně ambiciózního nebo dominantního, který by po boku Marie Terezie neprojevoval snahy zasahovat do záležitostí vlády. František Štěpán se mu i pro svou mírnou a přátelskou povahu jevil jako ideální.

Svatba se konala v únoru r. 1736 ve Vídni. Šťastní novomanželé tak stanuli u zrodu nové dynastie. Karel VI., který celý život doufal v narození zdravého dědice trůnu, se bohužel vnuka nedočkal. První tři těhotenství Marie Terezie skončily narozením dcer.³⁸ Syn přišel na svět v březnu 1741, tedy pět měsíců poté, co císař zemřel.

³⁶ 1718-1744, sestra Marie Terezie, arcivévodkyně rakouská a nizozemská místopředsedkyně

³⁷ 1640-1701; známý také jako Monsieur, druhorozený syn francouzského krále Ludvíka XIII. a mladší bratr krále Ludvíka XIV., zakladatel dynastie Bourbon-Orléans

³⁸ arc.Marie Alžběta (1737), arc. Marie Anna (1738) a arc. Marie Karolina (1740)

III.

Potomci Marie Terezie a Františka I. Štěpána Lotrinského

<p>1. Marie Alžběta
(1737 – 1740)</p>	<p>9. Petr Leopold / Leopold II.
(1747 – 1792)
+ Marie Ludovika Španělská</p>
<p>2. Marie Anna („Mariana“)
(1738 – 1789)
abatyše ústavu šlechtičen v Praze
na Hradčanech</p>	<p>10. Marie Karolina
(1748 – 1748)</p>
<p>3. Marie Karolina
(1740 – 1741)</p>	<p>11. Johana Gabriela
(1750 – 1762)</p>
<p>4. Josef II.
(1741 – 1790)
+ 1. Isabela Parmská
+ 2. Marie Josefa Bavorská</p>	<p>12. Marie Josefa
(1751 – 1767)</p>
<p>5. Marie Kristina („Mimi“)
(1742 – 1798)
+ Albert Kazimír Sasko-Těšínský</p>	<p>13. Marie Karolína („Charlota“)
(1752 – 1814)
+ Ferdinand I. Neapolský</p>
<p>6. Marie Alžběta
(1743 – 1808)
abatyše ústavu šlechtičen v Innsbrucku</p>	<p>14. Ferdinand Karel Antonín
(1754 – 1806)
generální guvernér rakouské
Lombardie a zakladatel
modenské rodové větve
+ Marie Beatrice d'Este</p>
<p>7. Karel Josef
(1745 – 1761)</p>	
<p>8. Marie Amálie („Mali“)
(1746 – 1804)
+ Ferdinand Parmský</p>	<p>15. Marie Antonie
/ Marie Antoinetta
(1755 – 1793)
+ Ludvík XVI., král Francie</p>
<p>16. Maxmilián František
(1756 – 1801)
arcibiskup a kurfiřt kolínský</p>	

Sňatková politika jako prostředek stvrzení nových aliancí

Habsburský rod se v politickém a mocenském zápase logicky střetával s jinými evropskými panovníckými dynastiemi. Vítězství v konkurenčním boji o získání dominantního postavení v Evropě bylo podmíněno řadou okolností. K těm nejdůležitějším patřila pevnost aliancí sdružujících země a jejich suverény mající podobné cíle. Jakékoli narušení rovnováhy, územní nebo vlivová rozpínavost ohrožovaly rozložení sil a vytvářely mezi velmocemi napětí. K jeho zmírnění mohla v polovině 18. století napomoci důmyslně vedená sňatková politika stvrzující navíc zásadní změnu dosavadních tradičních spojeneckých svazků, kdy proti sobě stály na jedné straně Rakousko, Anglie a Holandsko, na straně druhé pak Francie, Prusko a Bavorsko.

Konstrukce nové aliance byla dílem kancléře Marie Terezie – hraběte Václava Antonína z Kounic a Rietbergu (1711-1794)³⁹. Ten byl přesvědčen o nutnosti pokusit se získat zpět *Slezsko* ztracené ve válce s *Pruskem*. V r. 1756 byl z jeho podnětu uzavřen obranný pakt s Francií – známý též jako „*Změna aliancí*“ („*Renversement des alliances*“) a následně také s *Ruskem*. Rakousko se tak po vypuknutí *sedmileté války* mohlo o obě tyto mocnosti opřít. Dalším krokem byla podpora nového spojení prostřednictvím dynastického spříznění.

Bourboni

Mezi tradiční habsburské protivníky patřila dynastie Bourbonů⁴⁰. Ta získala francouzskou korunu po vymření mužských členů starší větve rodu *Valois* v r. 1589. V r. 1594 se *Jindřich Navarrský*⁴¹ stal prvním členem rodu, který byl prohlášen králem *Francie*. V 18. století Bourboni svou vládu rozšířili i na Španělsko, Parmu a Neapolské království.

Bourbonská dynastie soupeřila s Habsburky o vliv po staletí. Nic na tom nezměnily ani sňatky Ludvíka XIII. s infantkou Annou Rakouskou nebo Ludvíka XIV. s infantkou Marií Terezou Španělskou. A i když sám manžel Marie Terezie byl s francouzskou královskou rodinou úzce spřízněn, staré nepřátelství a rivalita nepolevovaly. Marie Terezie se proto rozhodla pro postupné sblížení obou rodů. Nebála se přitom ani jisté gradace.

³⁹ Diplomát a vyslanec; od r.1753 působil ve funkci dvorského a státního kancléře; r. 1764 mu byl za zásluhy udělen říšský knížecí titul (Reichsfürst) a r. 1776 český knížecí titul

⁴⁰ Francouzsky *Maison de Bourbon*, španělsky *Casa de Borbón* nebo *Bourbonové* – vedlejší linie rodu *Kapetovců*; v 16. století nastoupila na trůn *Navarry* a následně *Francie*, vládla v několika italských státech, od r. 1700/1713 panuje ve Španělsku a od r. 1964 také v *Lucembursku*

⁴¹ 1553-1610; první francouzský král z dynastie *Bourbon*

Lze jen spekulovat, jak moc by se změnila nastolená taktika, kdyby v r. 1765 náhle nezemřel císař František I., který zřejmě vystupoval jako určitý korektor přílišné vstřícnosti své manželky vůči Bourbonům.

První habsbursko-lotrinsko + bourbonské spojení se týkalo přímo následníka trůnu – arcivévody Josefa. Domluven byl jeho sňatek s dcerou parmského vévody Filipa a vnučkou francouzského krále Ludvíka XV. – princeznou Isabelou. Obřad se konal 6. října 1760 a budoucí císař byl svou nevěstou nadšen. Manželství však nemělo dlouhého trvání. Po třech letech zemřela dvaadvaceti-letá Isabella na neštovice.

Aby se spojením s parmskou vévodskou rodinou necítili dotčeni španělští Bourboni (i když se jednalo o členy téže dynastie, navíc úzce spřízněné), oženil se v srpnu 1765 v Innsbrucku arcivévoda Petr Leopold⁴² (1747-1752) s princeznou Marií Ludovikou Španělskou (1745-1792)⁴³. Z tohoto manželství vzešlo 16 potomků, od nichž se odvíjí i dnešní hlavní rodová linie Habsburků.

Nečekané problémy se vyskytly s dalším habsbursko-lotrinsko + bourbonským projektem – tentokrát ve spojení s osobou neapolsko-sicilského krále Ferdinanda I.⁴⁴ Ten byl synem španělského krále Karla III. a původem saské princezny Marie Amálie, jejíž matkou byla Marie Josefa Rakouská (tj. dcera Josefa I. a sestřenice Marie Terezie). K tomu byl také bratrem výše zmíněné princezny Marie Ludoviky (manželky arcivévody Petra Leopolda / pozdějšího Leopolda II.). První dvě zasnoubení neapolského panovníka s arcivévodkyní Johannou Gabrielou (1750-1762) a arcivévodkyní Marií Josefou (1751-1767) skončilo nečekaným úmrtím mladých nevěst (v obou případech se jednalo o neštovice). Až další „náhradnice“ uspěla: arcivévodkyně Marie Karolina (1752-1814) se v r. 1768 stala Ferdinandovou manželkou a neapolskou královnou. Během 46 let manželství se královskému páru narodilo 18 dětí, z nichž čtyři se v manželství opět spojily se členy habsbursko-lotrinského rodu.

V r. 1769 se další z dcer Marie Terezie – arcivévodkyně Marie Amálie (1746-1804) – provdala za vévodu Ferdinanda Parmského⁴⁵ (1751-1802), který byl bratrem první manželky Josefa II.

Vrcholným stvrzením habsbursko-bourbonského společenství se však stal až sňatek arcivévodkyně Marie Antonie/Marie Antoinetty (1755-1793) s následníkem trůnu Francie Ludvíkem (1754-1793) v r. 1770. O čtyři roky později se nejmladší dcera Marie Terezie stala francouzskou královnou...

⁴² Pozdější císař Leopold II.

⁴³ Dcera Karla III. Španělského a Marie Amálie Saské

⁴⁴ 1751-1825; vládl od r. 1759 v Neapolském království jako král Ferdinand IV. a v Sicilském království jako Ferdinand III.

⁴⁵ 1751-1802; v letech 1765–1796/1802 parmský vévoda

Wittelsbachové

Bavorský panovnícký rod byl v průběhu dějin spojencem i protivníkem Habsburků. Jeho členové vládli jako *vévodové* a od r. 1356 jako *kurfiřti*. V r. 1806 bylo Bavorsko z vůle francouzského císaře Napoleona I. prohlášeno *královstvím*.

Během vlády Marie Terezie se vztahy mezi oběma dynastiemi značně vyhrotily. Kurfiřt Karel Albrecht⁴⁶ byl zvolen císařem (čímž přerušil impozantní a téměř intaktní řadu v předávání tohoto titulu mezi Habsburky z generace na generaci) a na počátku vlády Marie Terezie ho část českých stavů dokonce prohlásila králem a pozvala do Prahy. Rakušané svou vládu v Českém království nicméně záhy obnovili.

Když byl v r. 1764 arcivévoda Josef zvolen římskoněmeckým králem, byl vdovcem a neměl mužského potomka. I když byl rozhodnut, že se již znovu neožení, ustoupil nakonec nátlaku své matky a v lednu r. 1765 se jeho manželkou stala sestřenice *Marie Josefa* z rodu Wittelsbachů (1739-1767). V generaci potomků Marie Terezie se jednalo o vůbec první rakousko-bavorské spojení. Manželství však nebylo šťastné a zůstalo bezdětné. Marie Josefa zemřela na neštovice v r. 1767.

Wettinové

Vládcové Sasko v hodnosti vévodů, kurfiřtů a nakonec i králů. Roku 1088 získali *míšeňské markrabství* jako základ rodových držav. Od doby Marie Terezie do konce 1. světové války došlo k výraznému nárůstu sňatků uzavřených mezi Habsburky a Wettiny. I zde však byla na počátku jistá nedůvěra, když Sasko podporovalo protirakouskou koalici v době války o rakouské dědictví.

Mezi svými dětmi nedělala Marie Terezie obvykle mnoho rozdílů, ale jeden zásadní připustila. Zatímco ostatní se museli podvolit diktátu sňatkové politiky, arcivévodkyně Marie Kristina⁴⁷ (v rodině nazývána „Mimi“) si svého životního partnera mohla vybrat sama. Přes počáteční potíže a protesty otce se za něho s matčinou podporou r. 1766 také provdala. Tím vyvoleným byl její bratranec druhého stupně – princ Albert Sasko-Těšínský (1738-1822). Manželství trvalo 32 let, bylo velmi šťastné, bohužel však zůstalo bezdětné.

Závěr

Během své vlády dokázala Marie Terezie obhájit postavení svého rodu a přispět ke zvýšení jeho prestiže. Sňatková politika byla jedním z účinných

⁴⁶ 1697-1745; císař Svaté říše římské v l. 1742–1745

⁴⁷ 1742-1798; rakouská arcivévodkyně a provdaná sasko-těšínská vévodkyně

instrumentů pro dosažení tohoto úspěchu. Potomci slavné panovnice pokračovali v tradici dynastické politiky, jejímž základem byly blízké příbuzenské vazby. To bylo součástí dědického odkazu Marie Terezie jejím 16-ti dětem a více jak 50-ti vnoučatům.

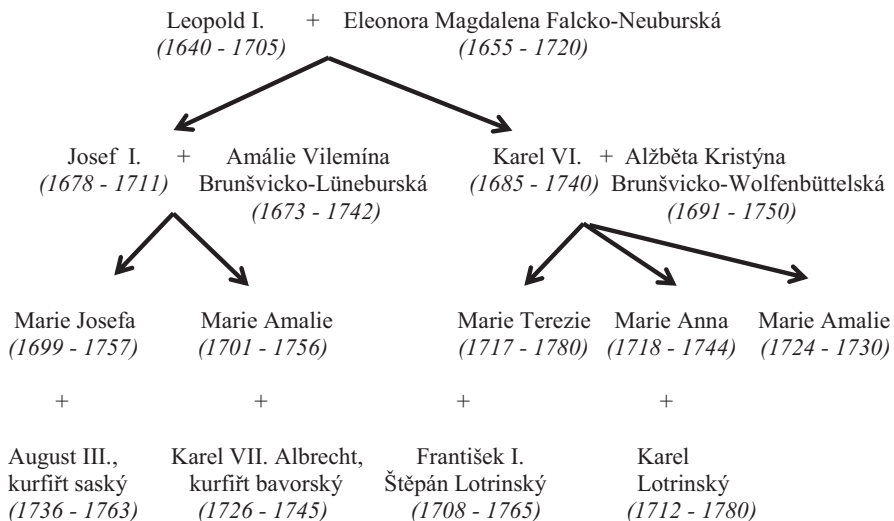
Příloha 1/ „Tu felix Austria nube“ (Václav Brožík: Vídeňská dvoji svatba, r. 1896)

Příloha 2/ Marie Terezie a František I. se svými potomky
(Vídeň, cca 1750/1755, SZ Konopiště)

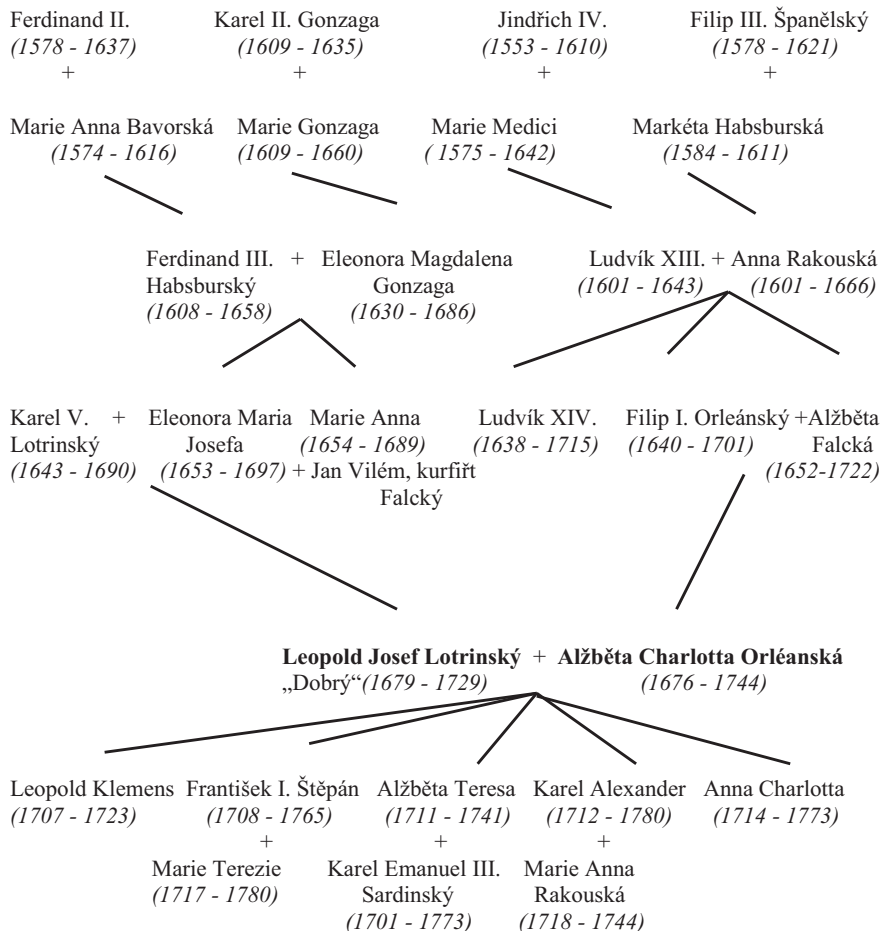
Příloha 3/

Rodokmen císařovny a královny Marie Terezie

Příloha 4/

Rodokmen císaře Františka I. Štěpána Lotrinského

UHORSKÁ KRÁĽOVSKÁ KOMORA V BRATISLAVE, JEDNA Z INŠTITÚCII VÝKONNEJ MOCI V OBLASTI FINANCIÍ A HOSPODÁRENIA (STAVBA, PRESTAVBA, BUDOVA, STAVEBNÉ PLÁNY)

PhDr. Silvia Némethová

Uhorskú kráľovskú komoru zriadil Ferdinand I. v Budíne, v roku 1528, avšak z dôvodu tureckej dobyvačnej politiky, jej sídlo v roku 1531 preložil do Prešporka. Jej hlavnou úlohou bol dohľad nad financiami a štátnym rozpočtom.¹

Spravovala aj kráľovské majetky, uchovávala erárne príjmy a vykonávala finančnú kontrolu. Jej súčasťou bolo aj stavebné oddelenie na čele s architektom komory, ktorý dohliadal na všetky stavby financované štátom – kostoly, fary, sýpky, kasárne a iné objekty vojenského charakteru.²

Komora v krátkom čase sa stala vykonávateľom novej centralizovanej štátnej moci pre systematickú a regulovanú agendu administratívy, centralizáciu a stabilizáciu jej činnosti, jej organizačnú štruktúru, pre spôsob úradného vybavovania. Komora bola v Uhorsku prvou vyspelejšou centralizovanou inštitúciou a dve storočia jediným predstaviteľom centralizovanej štátnej moci. Uhorská kráľovská komora nebola právne podriadená Dvorskej komore (*Hofkammer*), avšak okliešťovanie územnej kompetencie a zužovanie právnej kompetencie spôsobovalo jej formálnu podriadenosť Dvorskej komore. Pri vymenovaníach, kontrolách, účtovných revíziách, posudzovaní podaní a návrhov, poukazovaní financií, bolo stanovisko Dvorskej komory smerodajné.³

Na čele komory stál predstavený a 4 radcovia. Hlavnými útvarmi komory boli: samotná kancelária – na jej čele stál sekretár, pokladnica – na čele s pokladníkom, učtáreň – na čele s účtovníkom. Úradníkmi komory boli: predseda,

¹ NAGY, István: *A magyar kamara 1686-1848*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1971, s. 11.

² OBUCHOVÁ, Viera. Objekty Univerzitetnej knižnice v Bratislave, archívno-historický výskum. In: LECHNER, Dušan (zost.): *Univerzitná knižnica v Bratislave, Budovy Univerzitetnej knižnice v Bratislave v premenách času. Zborník k 85. výročiu*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2004, s. 29. ISBN: 80-85170-81-7.

³ NAGY, István: *A magyar kamara 1686-1848*. Budapest: 1971, s. 11.

podpredseda, 5-14 radcovia, tajomník, registrátor, pomocný registrátor, koncipient, pokladník, kontrolór, účtovník, podúčtovník, pomocný účtovník, pisári, kancelisti, poslovia, vrátnik a kurič.⁴

Zasadnutia komory sa konali pravidelne a zúčastňovali sa na nich predstavený komory, 4 radcovia, vedúci kancelárie, pokladnice a učtárne. Zo zasadnutia tajomník vyhotovoval zápisnice. Tajomník bol aj koncipientom všetkých písomností, ktoré v čistopise spracovávala kancelária. Postupne dochádza k rozšíreniu pokladnice, v roku 1560 pokladník dostáva kontrolóra. K ich rukám prichádzali financie z celého Uhorska. Príjem financií potvrdzovali vydávaním potvrdení. Nedoplatky pokladnice sa viedli v osobitných knihách, tzv. *liber restanciarum*. Komora zostavovala na každý rok rozpočet na základe príjmov a plánovaných výdavkov. Financie boli vyplácané na príkaz komory, vyššia suma financií len na príkaz panovníka. Pre vyplácanie financií sa viedli pokladničné denníky. Viedli sa kvartálne, polročné a ročné kontroly. Evidencia prebiehala v učtárni, tzv. *officina*. Výdavky a príjmy sa viedli v samostatných záznamoch. Zapisoval sa aj dôvod a dátum vyplácania financií. Vyúčtovanie vo výťahoch boli predkladané panovníkovi, následne sa vyhotovilo osobitné potvrdenie.⁵

Písomnosťami Uhorskej kráľovskej komory boli:

- Vlastný účtovný materiál (účtovné knihy, knihy potvrdení, mesačné,- štvrťročné,- polročné,- ročné vyúčtovania, prílohy – kvitancie).
- Písomnosti kancelárie komory (zápisnice zo zasadnutí komorskej rady, rozhodnutia rady zapísané do zápisnice).

Všetky písomnosti boli kontrolované predstaveným. Na základe zápisu v zápisnici sa vyhotovila listina. Takto vyhotovený čistopis s podpisom predstaveného komory, radcu bol poslaný panovníkovi na spečatenie a zaslané naspäť tajomníkovi komory. Okrem uvedených listín kancelária produkovala aj rôzne nariadenia, týkajúce sa rozpisu daní, nezaplatení daní spečatené prsteňovými pečaťami jednotlivých radcov.⁶

Leopold I. sa pokúsil podriadiť činnosť komory Dvorskej komore v rokoch 1692-1696. Kráľovským nariadením z roku 1746 sa agenda komory rozdelila na nasledovné útvary: soľné oddelenie, tridsiatkové oddelenie, fiškálne oddelenie, právne oddelenie, hospodárske oddelenie. Jozef II. komoru zrušil. Jej činnosť prebral Kráľovský erárny úrad, ktorý bol pripojený k Miestodržiteľskej rade. Činnosť Uhorskej komory obnovili po smrti Jozefa II. Jej sídlo bolo pre-

⁴ SOKOLOVSKÝ, Leon: *Prehľad dejín správy na území Slovenska*. Bratislava: Metodické centrum, poznámky k prednáškam, s. 6.

⁵ Tamtiež, s. 7.-8.

⁶ Tamtiež, s. 7.-8.

ložené do Budapešti. Svoju činnosť vykonávala až do roku 1848. Medzi rokmi 1805-1848 v budove zasadala dolná komora Uhorského snemu.⁷

Spisy a spisovňa Uhorskej kráľovskej komory

Spisy Uhorskej kráľovskej komory sa v spisovni ukladali podľa druhov, v priebehu rokov v sériách nasledovne: séria kráľovských nariadení, séria konceptov rozhodnutí, séria písomného došlého podania.⁸

Postupne vznikala systém komisií radcov i riaditeľský systém. Na čele jednotlivých zložiek komory stáli menovaní radcovia. Začali vznikať agendové skupiny s vlastným systémom vedenia spisov. V rokoch 1772-1785 vybuďoval sa systém departmentov, súčasne však fungoval aj systém vedenia agendy radcami. Postupne sa úradovanie komory komplikovalo. Bol vytvorený väčší počet komisií, z 5-6 komisií vzniklo až 20.⁹

Podateľňa a výpravňa boli zriadené v roku 1772. Kráľovské nariadenia sa dostávali do rúk prednostu komory. Mnohé nariadenia obsahovali viacero záležitostí, napr. výpisy, ktoré boli pripojené v osobitných spisoch. Boli poslané príslušnej komisii na vybavenie. Každé oddelenie si viedlo svoj protokol. Jednotlivé záležitosti boli pridelené referentovi na vybavenie. Uvádza sa aj meno referenta na spise. Výpravňa referentom vyhotovené čistopisy z konceptov evidovala v osobitnej výpravnej knihe.

V tomto roku vznikla aj spisovňa na zhromažďovanie a využívanie spisov. Po roku 1772 vznikli oddelenia „*állak*“. Spisy sa ukladali chronologicky a boli balené do balíkov. Mali určitý znak, poradové číslo v mesiaci, mesiac, číslo a názov oddelenia. Vyhotovovali sa aj rôzne registratúrne pomôcky. Zmena nastala v roku 1783, kedy počet vybavovaných písomností trojnásobne vzrástol. Každé registratúrne oddelenie si viedlo osobitné registre, ktoré obsahovali aj podrobnejšie položky evidovania. Od roku 1783 bola riadne vedená správa písomností, obsahujúca všetky prvky vedenia, zasadnutia, usporiadania spisov v spisovni. Vznikol tak vecný registratúrny systém vedenia spisov.¹⁰

Budova Uhorskej kráľovskej komory v Prešporku

Parcela, na ktorej sa nachádza palác Uhorskej komory bola v stredoveku zastavaná tromi meštianskymi domami, ako to dokladá ešte i Marquantov plán z roku 1765. Prvý dom (najjužnejší) sa dostal do kontaktu s Uhorskou komorou

⁷ Tamtiež, s. 7.-8.

⁸ Tamtiež, s. 11.

⁹ Tamtiež, s. 11.

¹⁰ Tamtiež, s. 11.

roku 1531, keď sa v ňom usadila vo forme podnájmu. Majiteľ domu Krištof Maixner jej ho predal roku 1549 a odvtedy sa dom stal trvalým sídlom pokladnice. Budova bola prestavaná roku 1660 za cisára Leopolda. Tieto údaje, ale i popis starej budovy Uhorskej komory nájdeme v diele Mateja Bela *Notitia Hungariae...* Mincovňa je v tomto dome archívne doložená až od roku 1675, ale reálne tu fungovala asi od začiatku 17. storočia.¹¹

Z dôvodu rozšírenia administratívnych priestorov komory boli od mešťanov v roku 1750 odkúpené dve parcely smerom k Jesenákovmu palácu. Hlavný architekt komory *Ján Baptista Martinelli*, na príkaz Márie Terézie, vypracoval projekt novej budovy a táto sa začala stavať roku 1751, po zrušení meštianskych domov.¹²

Rozrastajúci sa úrad si vyžadoval ďalšie rozšírenie, ktoré bolo zrealizované roku 1772. Na mieste iného meštianskeho domu (južne od uličky) bola vybudovaná prístavba podľa projektu dvorného inžiniera Františka Antona Hillebrandta. Prístavba bola preklenutím uličky, spojená so staršou budovou komory a bola s ňou zladená aj po stránke architektonickej. J. M. Korabinský vo svojom diele *Beschreibung...Pressburg* píše: „Kráľovská uhorská dvorná komora sa rozkladá na 540 siahách. Táto masívna a nádherná stavba bola postavená na mieste 4 domov pod vedením dvorného inžiniera Hillebrandta a staviteľa komory Franza Karola Römisch.“¹³

Rekonštrukcia budovy v roku 1782

Ján Juraj Kitzling¹⁴ (*1764 Česko – †február 1809 Košice), projektant Uhorskej komory¹⁵, v pamätnom spise zo dňa 16. septembra 1782, počas vlády Jozefa II., syna Márie Terézie, na základe nariadenia panovníka, prednosta Uhorskej kráľovskej komory, ktorým v tom čase bol gróf Ján Erdődy¹⁶, vypracoval rozpočet prác, ktoré sa mali v budove vyhotoviť. V protokole¹⁷, doku-

¹¹ OBUCHOVÁ, Viera. Objekty Univerzitetnej knižnice v Bratislave, archívno-historický výskum. In: LECHNER, Dušan (zost.): *Univerzitná knižnica v Bratislave, Budovy Univerzitetnej knižnice v Bratislave v premenách času. Zborník k 85. výročiu*. Bratislava: Univerzitná knižnica v Bratislave, 2004, s. 28 - 29. ISBN: 80-85170-81-7.

¹² Tamtiež, s. 29.

¹³ Tamtiež, s. 30.

¹⁴ Staviteľ Uhorskej komory, od roku 1789 košický mešťan. V roku 1781 viedol výstavbu vojenských skladov v Budíne, v roku 1789 dozeral na stavbu divadla navrhnutého J. Thallerom. Projektovao dve veže jezuitskeho kostola, v roku 1792 opravu požiarom poškodeného kláštora v Jasove a od roku 1804 klasicistický evanjelistickej kostol v Košiciach.

¹⁵ Kol. autorov: *Biografický lexikón Slovenska, zv. IV. CH-KI*. Martin: Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2010, s. 527.

¹⁶ Pozri <<http://slachta.kosztolanyi.com/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=411>>

¹⁷ MOL OL, T 18 – Kormányhatóság levéltárakból kiemelt vegyes tervek, No. 1/1.-9.

mentujúcou prestavbu budovy však je podpísaný Ján Balassa, ktorý sa prednosťou komory stal až v roku 1783. V septembri 1782 bol pravdepodobne radcom komory. V protokole podával správu o vykonávaných prácach v budove Komory, v budove niekdajšieho kláštora klarisiek i o vybudovaní novej spojovacej chodby. Hlavným architektom prestavby mal byť Ján Michal Landerer.

Nakoľko skúmaný archívny materiál neobsahuje informácie o stave pred prestavbou a ani o stave po prestavbe budovy a text je formulovaný v neurčitku, predpokladá sa, že predmetné drobné stavebné úpravy sa nere realizovali, keďže sídlo Uhorskej kráľovskej komory sa v roku 1783 preložilo z Bratislavy do Budína. Tento predpoklad potvrdil aj archívny výskum v Archíve mesta Bratislavy. V archíve sa nachádzajú plány Uhorskej kráľovskej komory z konca 18. storočia, ktoré dokumentujú prestavbu budovy po odstá hovaní sa Uhorskej kráľovskej komory. Plány z roku 1782 napriek tomu však majú určitú výpovednú hodnotu. Poskytujú informácie o organizačnej štruktúre a útvaroch Uhorskej kráľovskej komory. Stavebné plány dokumentujú nasledovné údaje:

Na prízemí budovy, pri hlavnom vchode sa nachádzali nasledovné miestnosti: podateľňa/preberacia miestnosť, kancelária pokladnice, miestnosť vrátnika. Vedľa podateľne bola umiestnená likvidatúra, vedľa miestnosti vrátnika vojenská pokladnica. Za podateľňou boli ďalšie miestnosti pokladnice. Za miestnosťami pokladnice pri dvore sa nachádzala miestnosť, patriaca hlavnému pokladníkovi. Vedľa tejto miestnosti sa nachádzala miestnosť zaplnená starými spismi. Za vojenskou pokladnicou sa nachádzali kuričova komora a hlavné schodisko. Za hlavným schodiskom bola kuchyňa, kuričov byt, menší dvor, ďalšia kuchyňa a vrátnikov byt. Vedľa komorskej uličky sa nachádzali: miestnosť komorského vrátnika, sklad, kuchyňa, komora, za dvorom vozovňa, kuchyňa, miestnosť patriaca k vojenskému úradu, byt kuriča kancelárií vojenského úradu.

Na 1. poschodí sa nachádzali: byt prednostu Uhorskej komory, radná a protokolárna miestnosť, predsieň, komorský archív s 3 miestnosťami, kuchynka, kuchyňa pre prednostu Uhorskej komory. Pri zadnom schodisku boli jezuitský archív, miestnosť protokolárnej rady, ďalšia kuchyňa.

Na 2. poschodí šesť miestností patrilo registratúre. Nachádzali sa tu aj expeditúra, komorské kancelárie, predsieň. Pred hlavným schodiskom boli úradné miestnosti archívu. Za schodiskom boli ďalšie miestnosti komorského archívu. Sídlil tu aj vojenský úrad. Vedľa komorského archívu bol komisariát. Za miestnosťami registratúry sa nachádzala poradná miestnosť vojenského úradu, príručná registratúra, miestnosť ordonančného dôstojníka a sklad dokumentov/papierov. Za zadným schodiskom boli kancelárie vojenského úradu.

Na 3. poschodí sa nachádzali štyri miestnosti účtovného archívu, oddelenie

tridsiatkovej učtarne, oddelenie učtarne soľného úradu, sklad starých papierov/dokumentov, všeobecná učtareň, miestnosť učtarne slúžiaca na zasadanie účtovnej komisie, oddelenie mestskej učtarne, predsieň. Za hlavným schodiskom sa nachádzali 3 miestnosti konzervátorov písomného materiálu a archív vojenského úradu. Za účtovným archívom boli: miestnosť assentiračného dôstojníka, miestnosť dôstojníka komisariátu, dve kancelárie registratúry vojenského úradu a stará registratúra. Na tomto poschodí sídlil aj poľný vojenský komisariát, delegovaný súd a vojenský tribunál, ktoré sa nachádzali za zadným schodiskom, podobne ako odvodová miestnosť.

Rozpočet plánovaných prác v budove Uhorskej kráľovskej komory činil 3643 zlatých 38 grajciarov. Mali sa vykonať nasledovné práce:

1. Prízemie

Na prízemí sa mali vykonať murárske, stolárske, kamenárske, zámočnicke a natieračské práce. Mala sa vybrať jedna brána nad ktorou mali umiestniť hrubý klenbový pás, stavebný odpad sa mal odstrániť, na oboch stranách bolo potrebné upevniť dva kusy tvrdých kamenných dosiek, zavesiť novú bránu, ktorá sa mala natrieť z oboch strán. Odmena predmetných prác mala byť nasledovná:¹⁸

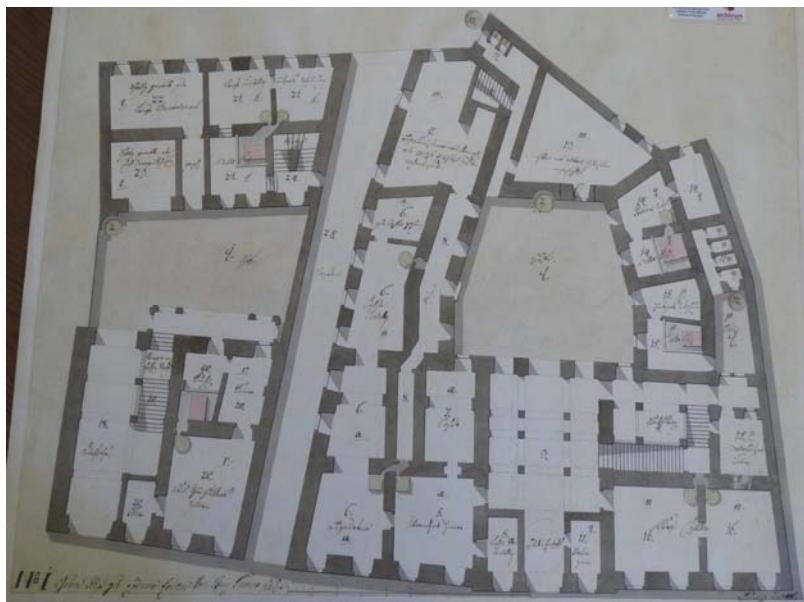
- murár 10 zlatých 16 grajciarov
 - stolár 15 zlatých
 - kamenár 6 zlatých 24 grajciarov
 - zámočník 14 zlatých
 - natierač 12 zlatých
- spolu 57 zlatých 40 grajciarov

2. Prvé poschodie

Na prvom poschodí, v miestnosti prednostu Uhorskej komory mali preraziť dvere, odobrať špalieru zo steny a opäť ju upevniť, zhotoviť pár dverových

¹⁸ Výška peňažných obnosov pre majstrov bola v prepise prebraná tak, ako to bolo uvedené v pláne. Pri súčtoch peňazí uvedených za každou miestnosťou, sme však zistili nepresnosti. Napríklad na prvom poschodí: v miestnosti komisie (pozri str. 267) je súčet 60 zlatých a 43 a pol grajciara. Ak vychádzame zo skutočnosti, že jeden zlatý mal 60 grajciarov, tak výsledný súčet mal byť 60 zlatých a 18 a pol grajciara. Podobný prípad sa vyskytol ešte na prvom poschodí v miestnosti slúžiacej pre úradníkov, (pozri str. 269), vo vtedajšej kuchyni, v miestnostiach archívu (pozri str. 271), na druhom poschodí: medzi miestnosťami archívu (pozri str. 272), medzi oddelením mestskej učtarne a miestnosťou učtarne slúžiacej na zasadania účtovnej komisie, v ostatných dvoch miestnostiach (pozri str. 275), v zlúčenej miestnosti nad kuchyňou (pozri str. 276). Výsledná suma preto by mala byť 3717 zlatých 68 1/2 (horný index) grajciarov.

Na iných miestach je súčet správny.

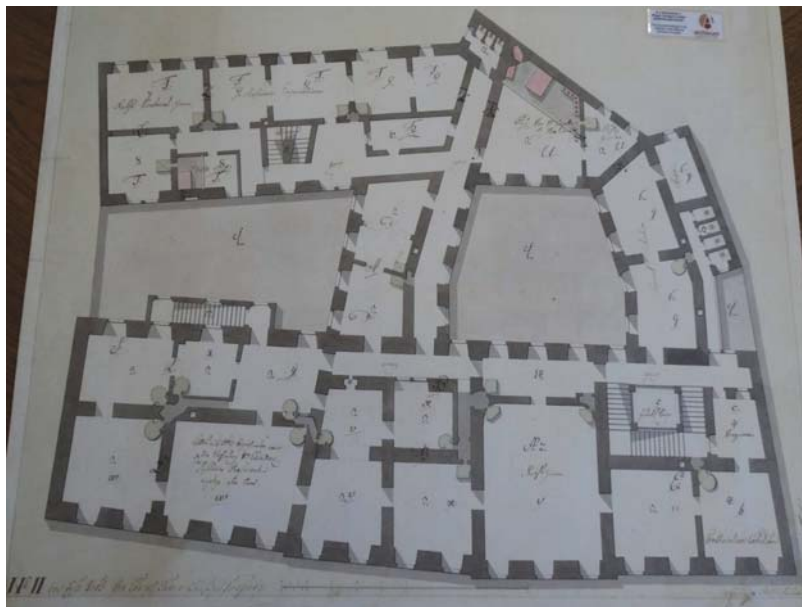
Obr. č. 1/ prízemie

zárubní, premiestniť pár dvojitých dverí, opatriť ich novým dubovým obložím a nalakovať. Predmetné práce mali byť ohodnotené nasledovne:

- murár 4 zlaté 51 grajciarov
- čaluník (tapetár) 2 zlaté 30 grajciarov
- stolár 15 zlatých 30 grajciarov
- zámočník 2 zlaté
- natierač 6 zlatých
spolu 30 zlatých 51 grajciarov

V predsieni prednostu mali preraziť jedny dvere a jedno okno, jedny dvere zamurovať, dubové dvere s obložením opraviť a zavesiť, vyhotoviť jeden nový okenný rám z dubového dreva, ktorý mali okovať a zaopatriť 24 novými olovenými tabuľami. Mali zbúrať jednu pec a na jej mieste postaviť novú, nalakovať dvere, okenný rám a iné veci. Práce mali byť ohodnotené nasledovne:

- murár 8 zlatých 4 grajciare
- stolár 9 zlatých 30 grajciarov
- zámočník 8 zlatých 15 grajciarov
- peciar 2 zlaté 18 grajciarov
- sklenár 5 zlatých 12 grajciarov
- natierač 8 zlatých
spolu 41 zlatých 19 grajciarov

Obr. č. 2/ prvé poschodie

V miestnosti komisie oproti uličke mali vymeniť kúrenie, vymurovať a omramorovať výklenok, dve chodbové okná zadebníť doskami a cez drevenú priečku preraziť, opraviť obklad (lampieru) v spodnej časti steny, zbúrať pec a postaviť ju na inom mieste, tú istú miestnosť nanovo obložiť špalierom (obkladom). Za vyhotovenie týchto prác majstri mali byť ohodnotení nasledovne:

- murár 6 zlatých 25 ¹/₂ grajciara
- pokladač mramoru 40 zlatých
- stolár 5 zlatých 30 grajciarov
- peciar 2 zlaté 18 grajciarov
- čaluník (tapetár) 6 zlatých 30 grajciarov
- spolu 60 zlatých 43 ¹/₂ grajciara

V radnej miestnosti mali zbúrať stenu so susednými výklenkami, omietnúť plafón a ozdobiť ho štukatúrou, odstrániť dvere so zárubňou, lampierom a špalierou, doplniť podlahu a tri stropné trámy na mieste, kde prechádza stena, zrkadlo premiestniť na stĺp, zbúrať pec a namiesto nej vyhotoviť novú so železnými tabuľami, mrežou, mosadznými nohami a obrubou, vymurovať a omramorovať výklenok. Ohodnotenie predmetných prác malo byť nasledovné:

- murár 24 zlatých 51 grajciarov
 - štukatér 80 zlatých
 - čaluník (tapetár) 4 zlaté 30 grajciarov
 - stolár 8 zlatých 45 grajciarov
 - tesár 10 zlatých 50 grajciarov
 - sklenár 6 zlatých
 - peciar 40 zlatých 18 grajciarov
 - pokladač mramoru 62 zlatých
 - zámočník 48 zlatých 9 grajciarov
- spolu 285 zlatých 23 grajciarov

V radnej miestnosti, aby boli dvoje dvere rovnako ďaleko od pecí, mali zbúrať stenu a nanovo nadmurovať, vybrané dverové zárubne opäť vsadiť, dvere s obložením a s lampierom premiestniť a dubové obloženie vymeniť, podobne vymeniť aj kus špaliera. Ohodnotenie predmetných prác malo byť nasledovné:

- murár 7 zlatých 51 grajciarov
 - stolár 5 zlatých 30 grajciarov
 - čaluník (tapetár) 2 zlaté 30 grajciarov
- spolu 15 zlatých 51 grajciarov

Pri nevyhnutnom preložení pece v radnej miestnosti mali zmeniť vykurovanie, ktoré by si vyžiadalo vymurovanie dvoch pol tehly hrubých stien, ktoré sa mali omietnúť, jedna z nich mala byť opatrená dverovými zárubňami. Medzi dvoma stenami mali vyhotoviť klenbový pás (pásnicu) na situovanie dymovodu, ktorý mali opatriť komínom s kamennou podmurovkou a vyhotoviť železné dvierka. Ohodnotenie predmetných prác malo byť nasledovné:

- murár 26 zlatých 48 grajciarov
 - kamenár 3 zlaté
 - zámočník 13 zlatých 48 grajciarov
- spolu 43 zlatých 36 grajciarov

V novom trakte, kde sa nachádza miestnosť prednostu Uhorskej komory, miestnosť rady a komisie mali umiestniť 11 okenných žalúzií s obložením upraveným v okenných rámoch, prispôbiť vonkajšie okná do okenných žalúzií, všetko okuť a nazeleno natrieť. Práce mali byť ohodnotené nasledovne:

- stolár 107 zlatých 15 grajciarov
 - zámočník 126 zlatých 30 grajciarov
 - sklár 20 zlatých
 - natierač 88 zlatých
- spolu 341 zlatých 45 grajciarov

V toaletách pre radných úradníkov sa mala vybudovať omietnutá stena s hrúbkou pol tehly a mali ju opatriť nanovo natretými dverami. Predmetné práce mali byť ohodnotené nasledovne:

- murár 4 zlaté 51 grajciarov
- natierač 1 zlatý 30 grajciarov
spolu 6 zlatých 21 grajciarov

V miestnosti slúžiacej pre úradníkov mali preraziť medzeru s hrúbkou jednej tehly s príahľými výklenkami. Na peci mali premiestniť dva otvory, ďalej premurovať nový výklenok do druhého rohu a omramorovať, odobrať od steny jedny slepé dvere (na dekoráciu) a znova ich upevniť na spomínanej stene, pokryť plochu idúcu z protokolárnej miestnosti parketovou podlahou; časť tejto miestnosti opatriť lampierou (obklad spodnej časti steny); obloženie okna preložiť brvnami (drevenými hranolmi) a dvoma oknami (vo význame samotného okna); celú miestnosť pekne vymaľovať; nalakovať lampieru dverí s ich obložením; terajšie dve pece zbúrať a postaviť jednu inú pec. Práce mali byť ohodnotené nasledovne:

- murár 9 zlatých 25^{1/2} grajciara
- mramorovač 40 zlatých
- stolár 23 zlatých 30 grajciarov
- zámočník 2 zlaté
- maliar a natierač 64 zlatých
- peciar 2 zlaté 36 grajciarov
spolu 141 zlatých 31^{1/2} grajciara

V predsieni radnej miestnosti (miestnosť vrátnika) nanovo urobiť 2 vonkajšie okná (zimné okná) s tabuľami a kovaním; položiť novú dlážku; zbúrať pec a druhú, inú tam postaviť. Ohodnotenie predmetných prác malo byť nasledovné:

- stolár 27 zlatých 48 grajciarov
- sklár 12 zlatých
- zámočník 6 zlatých
- peciar 2 zlaté 18 grajciarov
spolu 48 zlatých 6 grajciarov

V protokolárnej miestnosti preraziť dvere cez hrubú stenu; vybudovať stenu s hrúbkou polovičnej tehly omietnuť; spomínané dvere nanovo zaobstarať, okuť a natrieť. Ak sa má v tejto miestnosti vybrať a vymeniť podlaha a zrkadlo, musí sa položiť nová mäkká podlaha a stĺp sa musí otapetovať látkou. Okno

orientované smerom do chodby sa musí opatrit' kovanou načierno natretou mrežou. Ohodnotenie predmetných prác malo byť nasledovné:

- murár 10 zlatých 3 grajciare
- stolár 32 zlatých 23 grajciarov
- zámočník 15 zlatých 30 grajciarov
- natierač 1 zlatý 30 grajciarov
- čaluník (tapetár) 1 zlatý
spolu 60 zlatých 26 grajciarov

V terajších miestnostiach protokolárnej rady, v ktorých sa má v budúcnosti vytvoriť miestnosť komisie, vybúrat' stenu so šírkou jednej tehly; položiť dva stropné trámy; nachádzajúcu sa klenbu vyraziť; plafón a do steny vysekané výklenky upraviť a omietnuť. Jedny dubové dvere s ich zárubňou a obložením demontovať; také isté dvere v tejže miestnosti vymeniť s jednými hladkými dverami; jednu dubovú dverovú zárubňu v stene nanovo urobiť; časť tejto miestnosti s veľkosťou 5^{5/6} štvorcových siah obložiť s hladkými doskami, potom dve pece zbúrat' a postaviť jednu. Ohodnotenie predmetných prác malo byť nasledovné:

- murár 10 zlatých 51 grajciarov
- tesár 6 zlatých 30 grajciarov
- stolár 26 zlatých 52 grajciarov
- peciar 2 zlaté 36 grajciarov
spolu 46 zlatých 49 grajciarov

V terajšej kuchyni, ktorá slúžila pre archív, je treba zbúrat' stenu širokú jednu tehlu, jednu stenu postavenú na stropnicovom oblúku, tiež hrubú ako jedna tehla, studenú pec spolu s komínovým prieduchom, ohnisko (pece) a pekársku pec; osekáť od dymu zašpinenú omietku; na plafón naniesť omietku a načisto omietnuť. Terajšie dvere zamurovať a jedny druhé (dvere) rovnako veľké a široké opäť v stene preraziť; dlažbu rozbiť a vápencové kusy dlažby odvieŕť preč; kúrenie (pec) je potrebné vybaviť kamenným podstavcom a železnými načierno natretými komínovými dvierkami; vymurovať jeden výklenok; nanovo položiť hladkú podlahu s výmerou 24^{1/3} štvorcových siah; k jednej veľkej peci s klenutou železnou mrežou vyrobiť železné platne a nohy (ako podstavce); 3 železné pevné okenné mreže a 2 železné hranoly natreté načierno upevniť do okenného rámu (obloženia) a nanovo zhotoviť práve tam 3 zimné (vonkajšie) okná. Ohodnotenie predmetných prác malo byť nasledovné:

- murár 47 zlatých 33 grajciarov
- stolár 64 zlatých 2 grajciare

- zámočník 196 zlatých 48 grajciarov
- peciar 26 zlatých
- kamenár 3 zlaté
- sklár 18 zlatých
- natierač 6 zlatých 45 grajciarov
spolu 362 zlatých 8 grajciarov

V dvoch zaklenutých miestnostiach archívu 2 železné hranoly (pásky) natreté načierno upevniť do okenného rámu. Zbúrať jednu pec, otvor na peci (sopúch) zamurovať; zhotoviť novú kamennú zárubňu, potom do tejto zárubne dať pár železných načierno natretých dverí. Práce mali byť ohodnotené nasledovne:

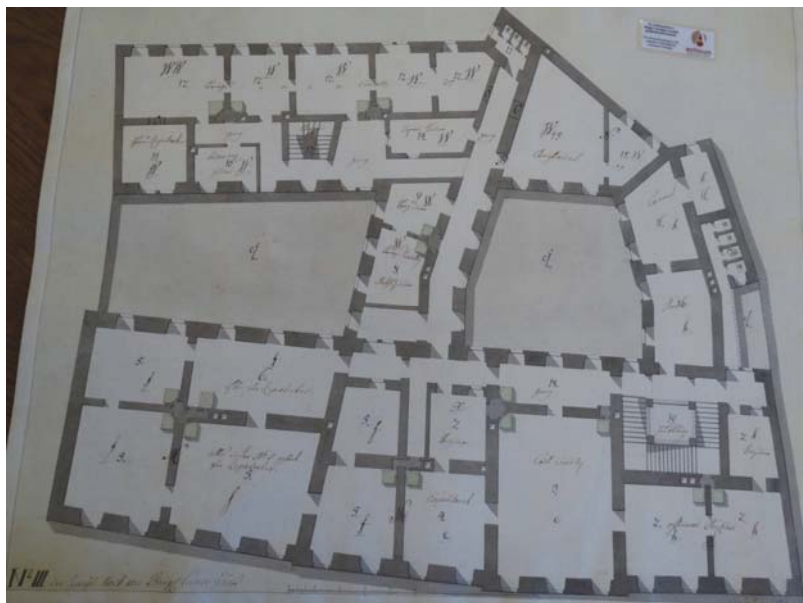
- murár 2 zlaté
- kamenár 12 zlatých 4 grajciare
- zámočník 143 zlatých 48 grajciarov
- natierač 5 zlatých
- peciar 18 grajciarov
spolu 163 zlatých 10 grajciarov

V zadnom trakte určenom pre archív založiť dvojce dverí, hrubé pol tehly; preraziť jeden rovnako veľký a široký (prechod na dvere) hrubú a tiež rovnako veľkú a širokú stenu a opatriť dvoma novými dverami, ktoré sa musia okuť a natrieť. Zhotoviť sedem párov zimných okien (vonkajšie okná); dodať namiesto starých nevhodných dverí, jedny nové, nažlto natreté a okované dvere. Na dvanástich oknách s už vyššie spomínanými rozmermi nanovo urobiť železné, načierno natreté mreže a okná upevniť do kameňa; tiež pokryť s novými železnými pásmi (hranolmi). Práce mali byť ohodnotené nasledovne:

- murár 8 zlatých 42 grajciarov
- stolár 48 zlatých 30 grajciarov
- sklár 42 zlatých
- zámočník 843 zlatých 30 grajciarov
- natierač 34 zlatých 30 grajciarov
spolu 977 zlatých 12 grajciarov

3. Druhé poschodie

Deliaci múr medzi miestnosťami archívu je treba kvôli zväčšeniu kancelárie krížom preraziť a na mieste, kde prechádza deliaca stena, stenu a plafón omietnuť; uložiť stropné trámy; obe príľahlé pece zbúrať a jednu z toho opäť postaviť; upraviť kúrenie; doplniť podlahu a vybúrať dvere (prechod na dvere).

Obr.č. 3/ druhé poschodie

Odmena predmetných prác mala byť nasledovná:

- murár 11 zlatých 51 grajciarov
- tesár 5 zlatých 57 grajciarov
- stolár 5 zlatých 15 grajciarov
- peciar 2 zlaté 36 grajciarov
spolu 25 zlatých 39 grajciarov

Rovnako kvôli zväčšeniu kancelárie preraziť 2.¹ hrubú stenu medzi expedi-túrou a prvou miestnosťou registratúry; zbúrať dve pece a z toho jednu opäť postaviť; upraviť kúrenie; doplniť podlahu. Predmetné práce mali byť ohodno-tené nasledovne:

- murár 9 zlatých 51 grajciarov
- stolár 4 zlaté 15 grajciarov
- peciar 2 zlaté 36 grajciarov
spolu 16 zlatých 42 grajciarov

Stena, ktorá bola kvôli zväčšeniu radnej miestnosti už vybúraná, (znovu) vybúrať; na mieste, kde sa táto stena prerazí, omietnuť plafón a steny; vyraziť (vylámať) dverovú zárubňu a dverovú obloženie; 3 kusy stropný trámov a tiež

Obr. č. 4/ tretie poschodie

podlahu doplniť; dve príslahlé pece zbúrať a opäť postaviť; potom nanovo zhotoviť k jednej peci výklenok.

- murár 21 zlatých 42 grajciarov
- tesár 11 zlatých 11 grajciarov
- stolár 5 zlatých 15 grajciarov
- peciar 4 zlaté 36 grajciarov
spolu 42 zlatých 44 grajciarov

Dvere z prvej miestnosti registratúry v 3.¹ hrubej stene zamurovať a jednu rovnako veľké a široké (dvere) v spomínanej stene ďalej vzadu preraziť; následne dverovú zárubňu (veraje) vybrať von a nanovo založiť. Predmetné práce mali byť ohodnotené nasledovne:

- murár 9 zlatých 51 grajciarov
- stolár 1 zlatý 15 grajciarov
spolu 11 zlatých 6 grajciarov

V dvoch zadných miestnostiach registratúry upraviť kúrenie, postaviť jednu pec; obstaráť 5 párov nových okutých vonkajších (zimných) okien a tri z týchto okien zaopatriť novými železnými načierno natretými pásmi (hranolmi).

Predmetné práce mali byť ohodnotené nasledovne:

- murár 5 zlatých
- stolár 17 zlatých 30 grajciarov
- peciar 2 zlaté
- zámočník 132 zlatých
- sklár 22 zlatých
- natierač 4 zlaté 30 grajciarov
spolu 183 zlatých

V miestnosti nad kuchyňou (pravdepodobne sa myslí kuchyňa na prvom poschodí) zbúrať stenu s hrúbkou pol tehly; terajšie dvere zamurovať a ďalej tieto dvere opäť s rovnakou výškou a šírkou vybúrať; príslušné časti týchto dverí tiež preniesť a celú miestnosť omietnúť; zbúrať dve kachľové pece a jednu postaviť. Za vyhotovenie týchto prác majstri mali byť ohodnotení nasledovne:

- murár 25 zlatých 51 grajciarov
- stolár 1 zlatý 15 grajciarov
- peciar 2 zlaté 36 grajciarov
spolu 29 zlatých 42 grajciarov

V zadnom trakte a hneď oproti spomínaným dverám preraziť jedny dvere (rozumej prechod na dvere); druhé takéto dvere (rozumej prechod na dvere) v poslednej miestnosti tohto traktu v 2.¹ hrubom mure tiež preraziť, dvoje nových dverí so zárubňami a obložením a aj s ich nalakovaním a upevnením zaobstarať.

Za vyhotovenie týchto prác majstri mali byť ohodnotení nasledovne:

- murár 11 zlatých 16^{1/6} grajciara
- stolár 16 zlatých
- zámočník 15 zlatých
- natierač 3 zlaté
spolu 45 zlatých 16^{1/6} grajciarov

V dvoch miestnostiach nad terajšími miestnosťami protokolárnej rady zbúrať deliacu stenu hrubú pol; omietnuť poškodenú stenu a časť plafónu; jeden stropový trám upevniť; doplniť podlahu; zbúrať dve kachľové pece a postaviť jednu. Ohodnotenie predmetných prác malo byť nasledovné:

- murár 5 zlatých 25^{1/2} grajciara
- tesár 1 zlatý 26 grajciarov
- stolár 3 zlaté
- peciar 2 zlaté 36 grajciarov
spolu 12 zlatých 27^{1/2} grajciara

4. Tretie poschodie

Deliacu stenu medzi oddelením mestskej učtarne a miestnosťou učtarne slúžiacej na zasadania účtovnej komisie vybúrať a na mieste, kde táto stena sa prerazí, uložiť dva kusy stropných trámov; omietnuť stenu a plafón; vybrať von dverovú zárubňu a obloženie; doplniť podlahu; upraviť vykurovanie; zbúrať dve pece a z toho opäť postaviť jednu. Práce mali byť ohodnotené nasledovne:

- murár 11 zlatých 25^{1/2} grajciara
- tesár 5 zlatých 57 grajciarov
- stolár 1 zlatý 40 grajciarov
- peciar 2 zlaté 6 grajciarov
spolu 21 zlatých 8^{1/2} grajciarov

Deliacu stenu medzi miestnosťou tridsiatkovej učtarne a miestnosťou vedľa preraziť; plafón a stenu omietnuť; uložiť 3 kusy stropných trámov; vybrať von dverovú zárubňu; doplniť podlahu; postaviť jednu pec a s tým spojené vykurovanie upraviť. Ohodnotenie predmetných prác malo byť nasledovné:

- murár 13 zlatých 25^{1/2} grajciara
- tesár 11 zlatých 44 grajciarov
- peciar 2 zlaté
- stolár 1 zlatý 40 grajciarov
spolu 28 zlatých 49^{1/2} grajciarov

Vedľa, v ostatných dvoch miestnostiach vedľa pripraviť dve nové pece; podmurovku komína a železné dvierka boli natreté načierno; tiež dodať jednu novú zelenú pec (poschodovú) spolu so železnou mriežkou, platňami a nohami (ako podstavce); popri tejto peci postaviť ešte jednu. Ohodnotenie predmetných prác malo byť nasledovné:

- murár 10 zlatých 25^{1/2} grajciara
- kamenár 3 zlaté
- zámočník 49 zlatých 48 grajciarov
- natierač 30 grajciarov
- peciar 28 zlatých
spolu 91 zlatých 43^{1/2} grajciara

V už zlúčenej miestnosti nad kuchyňou (pravdepodobne sa myslí kuchyňa na prvom poschodí), umiestniť nové kúrenie, k tomu je potrebné zadovážiť kamenný podstavec komína (podmurovku) a železné načierno natreté dvierka; zhotoviť výklenok; terajšie dvere v stene s hrúbkou jednej tehly zamurovať a preraziť jedny rovnako vysoké a široké dvere v spomínanej stene opäť, ale

d'alej vzadu a dverovú zárubňu a obloženie preniesť tiež; urobiť jednu veľkú poschodovú pec opatrenú železnou mriežkou, platňami a železnými nohami (podstavcami).

Predmetné práce mali byť ohodnotené nasledovne:

- murár 28 zlatých 42 grajciarov
 - kamenár 3 zlaté
 - zámočník 49 zlatých 48 grajciarov
 - peciar 26 zlatých
 - stolár 1 zlatý 15 grajciarov
 - natierač 30 grajciarov
- spolu 109 zlatých 15 grajciarov

V zadnom trakte preraziť dvojce dverí cez stenu hrubú pol druha tehly; tieto dvere opatriť okovanými a natretými zárubňami a obložením. Predmetné práce mali byť ohodnotené nasledovne:

- murár 6 zlatých 51 grajciarov
 - stolár 16 zlatých
 - zámočník 15 zlatých
 - natierač 3 zlaté
- spolu 40 zlatých 51 grajciarov

V dvoch miestnostiach nad miestnosťami protokolárnej rady (tá je na 1. poschodí) zbúrať stenu s hrúbkou pol tehly; miestnosť celú omietnuť; upevniť jeden stropný trám a podopíňať podlahu. Predmetné práce mali byť ohodnotené nasledovne:

- murár 3 zlaté 25^{1/2} grajciara
 - tesár 1 zlatý 26 grajciarov
 - stolár 1 zlatý 30 grajciarov
- spolu 6 zlatých 21^{1/2} grajciara

(Náklady) na stavebné náradie (pomôcky):

- 100 zlatých

Nepredpokladané, malé a náhodné opravy:

- murár 30 zlatých
- kamenár 6 zlatých
- stolár 25 zlatých
- štukatér 10 zlatých

- zámočník 80 zlatých
 - sklár 25 zlatých
 - peciar 8 zlatých
 - čaluník (tapetár) 2 zlaté
 - natierač 10 zlatých
spolu 196 zlatých
-

Spolu: 3643 zlatých 38 grajciarov

Rozpočet spolu činí tritisíc šesťsto štyridsať zlatých a 38 grajciarov – presne podľa starých komorských dohôd. V tejto sume sú tiež zarátané všetky čiastky podľa určeného množstva a ceny materiálu tak, ako to dosvedčuje predložené vyhotovenie zo dňa 16. septembra 1782.

Majstri, ktorí boli poverení s vyhotovením prestavby:

- Václav Fritch¹⁹
– mestský murársky majster
- Jozef Hóff
– sklenársky majster
- Jozef Hegne
– stolársky majster
- Ján Kristián Fischer
– zámočnícky majster
- Jozef Feigler
– kamenársky majster
- A. Fridrich Langguth
– mestský čaluník /tapetár
- František Hueber
– mestský maliar a štukatér
- Osvald Pretterer
– mestský tesársky majster
- Anton Nissl
– pozlacovač a natierač
- Anton Keisner
– peciarsky majster

¹⁹ L.S. – *locus sigilli* – miesto pre pečať

- Jozef Mittl
– pokladač mramoru – mramorovač

Rozpočet potvrdil projektant prestavby, Ján Juraj Kitzling²⁰

Záverečná časť stavebných plánov obsahuje jedenásť pritlačených pečatí remeselníckych majstrov a pridaná je aj pečať Jána Juraja Kitzlinga, ktorý mal vykonávať dozor nad plánovanými stavebnými prácami. V pečatných poliach pečatí sa objavujú znaky – symboly jednotlivých remesiel a remeselných nástrojov (Václav Fritsch – prekrížené murárske kladivká, nad ktorými je kružidlo, Oswald Pretterer – tesárske sekery a dláto), zvieracie motívy (Anton Keisner – od pása vyrastajúci jeleň), poprípade sú tu uvedené štylizované iniciály mena remeselníka (Ján Kristián Fischer, Anton Nissl). Obraz v pečatnom poli pečate Jozefa Mittla je nečitateľný. Pečate, respektíve erby, ktoré boli umiestnené v pečatnom poli pečatí ďalších majstrov (Jozef Höff, Jozef Hegne, Jozef Feigler, František Hueber) dosahujú z hľadiska výtvarného stvárnenia vyššiu úroveň. Avšak ani pri jednej zo spomínaných pečatí remeselníckych majstrov sa nestretávame s použitím korunky v klenote, namiesto nej je u niektorých prítomná točenica. Používanie korunky v erbe bolo v Uhorsku spojené s erbmi šľachty a takéto erby sa udeľovali výlučne armálesom spolu s povýšením do šľachtického stavu.²¹ V prípade pečatí pripojených v záverečnej časti plánov teda možno konštatovať, že nejde o erby šľachtické, ale skôr meštianske znaky. Zaujímavá by mohla byť pečať Jána Juraja Kitzlinga. Avšak kvôli nečitateľnosti nemožno zistiť, čo sa nachádza v pečatnom poli.

Záverom by som uviedla, že stavebné plány budovy Uhorskej kráľovskej komory v Prešporke, napriek tomu, že rekonštrukcia sa neuskutočnila, stavebné plány poskytujú cenné informácie o situácii a činnosti Uhorskej kráľovskej komory. Informácie o majstroch dopĺňajú naše vedomosti o histórii mesta, sociálnej štruktúre obyvateľstva a financiách krajiny.

²⁰ MOL OL, T 18 – Kormányhatósági levéltárakból kiemelt vegyes tervek, No. 1/1.-9.

²¹ Mohli byť udelené aj mešťanom, ktorí potom zanechali používanie svojho meštianskeho znaku a už ako šľachtici – armalisti používali svoj nový šľachtický erb.

ZOZNAM AUTOROV

Prof. PhDr. Tomáš KREJČÍK, CSc.
Ústav pomocných věd historických a archivnictví,
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, ČR

Mgr. Martin BESEDIČ, PhD.
Slovenské národné múzeum – Historické múzeum, Bratislava, SR

Mgr. Jiří BRŇOVJÁK, PhD.
Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta,
Katedra historie, Ostrava, ČR

Ing. Zbyšek ŠUSTEK, CSc.
Slovenská numizmatická spoločnosť, Bratislava, SR

Doc. PhDr. Tomáš TANDLICH, PhD.
Katedra histórie, Filozofická fakulty, Univerzita Konštantína
Filozofa v Nitre, SR

Mgr. Lenka HORÁKOVÁ, PhD.
Katedra archivnictví a pomocných věd historických,
Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, ČR

Mgr. Patrícia BALLX
Galéria mesta Bratislavy, Bratislava, SR

Prof. Dr. Attila PANDULA
Katedra archivnictva a pomocných vied historických, Filozofická fakulta,
Univerzita Eötvösa Loránda v Budapešti
predseda Maďarskej heraldickej a genealogickej spoločnosti, Budapešť,
Maďarsko

Dr. Balázs LÁZÁR
Maďarská archívna delegácia v štátnom archíve vo Viedni, Rakúsko

RNDr. Ivan KOLÁČNY
Klub faleristů, Brno, ČR

Anett OGOLJUK-BERZSENYI
Univerzita Eötvösa Loránda v Budapešti, Maďarsko

Martin BÖHM
Múzeum Sv. Štefana, Stoličný Belehrad, Maďarsko

Prof. Dr. Gábor BARNA
Univerzita v Segedíne, Vedecká akadémia Sv. Štefana,
Budapešť, Maďarsko

Doc. PhDr. Zbyněk SVITÁK, CSc.
Ústav pomocných vied historických a archivnictví,
Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně, ČR

Dr. Krisztina KULCSÁR
Maďarský národný archív, Budapešť, Maďarsko

Dr. Angelika FUTSCHEK
Esterházy Privatstiftung, Eisenstadt, Rakúsko

Mgr. Veronika BAKIČOVÁ, PhD.
Univerzitná knižnica v Bratislave, Hudobný kabinet, Bratislava, SR

Jindřich FOREJT
Hrad Konopiště, Benešov, ČR

PhDr. Silvia NÉMETHOVÁ
Univerzitná knižnica v Bratislave, Archív a správa registratúry, Bratislava, SR

Mária Terézia a jej doba vo svetle pomocných vied historických

Vydala Univerzitná knižnica v Bratislave

Prvé vydanie. Počet strán 281.

Sadzba:

Tlač:

ISBN 978-80-89303-60-1

EAN 9788089303601